

SÁNDORFY KAMILL

Erdély
reformkorszakának
jogtörténete

I. kötet

Akadémiai Kiadó · Budapest

Az olvasóhoz

E könyv szerzője Édesapám, Dr. Sándorfy Kamill kúriai tanácselnök volt. Élete utolsó éveiben írta, amikor az adott körülmények között kiadásról nem lehetett szó. Meghalt 1953. július 26-án.

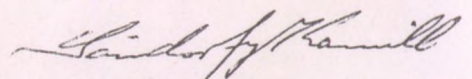
Jelen munkája, amely Erdély jogtörténetéről szól, logikus folytatása Törvényalkotásunk Hőskora című művének, amely 1936-ban jelent meg és a reformkor (1825-1848) jogtörténetével foglalkozott.

Azóta sok esztendő eltelt. Mindazonáltal azt hiszem, hogy Édesapám könyve a mai olvasó számára is élvezetes olvasmány és az ismeretek gazdag tárháza lesz.

Mély hálával tartozom a Magyar Tudományos Akadémiának, valamint a Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságnak, hogy Édesapám művének kiadását gépelt formában lehetővé tette. Személy szerint szeretném hálámat kifejezni Dr. Kosáry Domokosnak, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének.

Tisztelettel és szeretettel adózom Édesapám emlékének, aki ebbe a munkába egész magyar lelkét beletette.

Budapest, 1994. szeptemberében

(ifj. Dr. Sándorfy Kamill)
professor emeritus
Université de Montréal, Canada
az MTA külső tagja

Erdély
reformkorszakának
jogtörténete

Kézirat
1900. évi

699391

MATYÁS
TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

BEVEZETÉS	1
ERDÉLY KÖZJOGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI JOGI KEPE	
1848 ELŐTT	33
Alkotmányos élet	46
Erdély közjoga és közigazgatási joga	50
ERDÉLY NEMZETEINEK RÉGI MAGANJOGAI	131
Werbőczy Erdélyben	131
Az erdélyi nemesség	133
A székelyek külön jogai	134
A szászok külön jogai	206
ERDÉLY A XVIII. SZÁZADBAN. I. LIPÓTTÓL II. LIPÓTIG	219
A Diploma Leopoldinum után	219
Mária Terézia korszaka. A jobbágyság. A román fejlődés	230
Az erdélyi magyarság elfogyása. A román elem előretörése	257
II. József erdélyi ujjlenyomatai. Felébreszti Erdély román jobbágyságát. Erdélyi reformjai	325
Mária Terézia és II. József hatása Erdélyre	432
ERDÉLY XVIII. SZÁZADBELI HÁBORUS ELÉRŐTLENEDÉSE.	
A FRANCIA FORRADALOM HATÁSA ERDÉLYRE	447
A FRANCIA SZELLEMI IMPORT. MŰVELT MAGYAR FÖK	
A NEPERT	464

II. Lipót hatása	464
Az erdélyi román követelések bölcsőjénél. A Supplex libellus. A szászok a XVIII. század végén	514
ERDELYI ORSZÁGGYÜLESEK A XVIII. SZÁZAD VEGÉN	534
Az 1790/91. évi kolozsvári országgyűlés	534
Az 1792. évi kolozsvári országgyűlés	616
FERENC "CSÁSZAR" VILÁGA	631
Az 1794. évi kolozsvári országgyűlés	637
Az 1810/11. évi kolozsvári országgyűlés	642
A pozsonyi reformgondolatok átsugárzása Erdély- be. II. Wesselényi Miklós báró harcba indul. Kölcsey, Deák a jobbágyokért. A "Balítéletek- ről"	673
Wesselényi könyve a "Balítéletekről"	713
A REFORMKORSZAK KIALAKULÁSA ERDELYBEN	720
Az 1834. évi kolozsvári országgyűlés korszaka. Wesselényi a parancsnoki hidon	720
Kossuth 1833-ban Erdélyről	745
Erdély megyei és székei 1832-től	747
Az erdélyi társadalom a harmincas években. Kul- turális törekvések	754
Megyei élet 1831-től	763
Id. gróf Bethlen János szerepe. Az erdélyi ellenzék	766

Az 1834. évi országgyűlés összeül	768
Wesselényi átveszi a vezérséget. Obstructio	771
Küldöttség a királyhoz	778
A király ellen. Az arisztokrácia a népért	791
Országgyűlési napló	796
Wesselényi programja. Az ellenzék a királyi biztos ellen	799
A regalisták ellen	809
Könyomtató sajtó	812
Feloszlatás	814
Metternich. Esterházyi Ferdinánd főherceg	821
Széchenyi és Wesselényi programja. Kölcsey Erdélyért	823
Az orosz jobbagyvédelem	831
Wesselényi Erdély erősítéséért	832
Kulturális jelenségek	840
A királyi hivatalosok ellenakciói. "A jégre épülő tündérvár"	842
A magyarországi és erdélyi ellenzék kézfogása. Deák Wesselényivel együtt küzd Erdélyért. Wesselényi bűnpere	845
A pozsonyi országgyűlés és Erdély megyei és székei védik Wesselényit	862
Az erdélyi kormánypárti sajtó az 1834. évi ország- gyűlés ellen. Bécs Erdély ellen. Wesselényi az üldöztetése alatt	867

"Az anarchiától mentve tartás". Bécs végzetes politikája 887

AZ 1837. EVI NAGYSZEBENI ORSZÁGGYÜLES. AZ UNIO JOGTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI 890

Ferenc császár halála. V. Ferdinánd a trónon 890

Új erdélyi országgyűlés sürgetése, majd előkészítése 892

Megint Esterházyi Ferdinánd főherceg. Kibuktatása 894

Erdély sérelmei 898

A magyar nyelvért. A latin ellen 905

A közadózás követelése 919

A Partium. Az unió 922

Köznevelés. Sajtószabadság. A lengyelekért.

A görög keleti vallásért. A jobbágyságért 924

Büntető kódex. Megyei gyűlés eltiltása 925

Mágnás a "gyalogszeres oligarchák" ellen. Törvényelőkészítő bizottság kiküldése 926

Feloszlatás. Óvás ez ellen 927

Az uniós kérdés előzményei 932

Az erdélyi és a magyarországi ellenzék kézfogása 945

Az országos hivatalok függetlenítéséért 956

Az 1837. évi országgyűlés mérlege 956

Wesselényi az országgyűlésen kívül. Deák Ferencsel 958

"Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében" 965

Wesselényi és Széchenyi	989
Wesselényi betegségének politikai következtései	1000
ERDELYI BÜNTETŐ ÉS POLGARI PERRENDI JAVASLATOK A	
XIX. SZÁZAD NEGYVENES ÉVEIBEN	1002
Büntetőjogi javaslat	1002
Az első osztály főbb rendelkezései	1016
Horváth István perjogi javaslata	1043
AZ 1841. ÉVI KOLOZSVÁRI ORSZÁGGYÜLÉS. A REFORMOK	
UTJÁN	1067
A pozsonyi gondolatok hatása Erdélyben	1067
Az 1841. évi kolozsvári országgyűlés	1072
A köznép sorsa. Országgyűlési hírlap. Sérelmek	1076
A latin nyelv ellen. A szászok a német nyelvért.	
Az államkonferencia aknamunkája	1078
Az országgyűlési alapjogok védelme. A vallási	
áttérés. Rendszeres bizottságok. Népinevelés.	
Muzeum. Adózás. A királyi hivatalosok. A szé-	
kelyek katonai szolgálata ellen. A nemnemesek	
hivatalviselése. Büntetőjog. A királyok bűnei.	
Az ötödik vallás. A román-kérdés. A szászok	
a románok ellen	1106
Váltótörvény, közigazgatási törvény, gazdasági	
rendőrség, perrendek. Az ősiség ellen	1141
A királyi hivatalosok ellen	1142
A polgári rend egyenlősítése felé	1143

Réstörés a nemesi kiváltásokon. A közteherviselés gondolata	1143
Haladni. A népért küzdeni. A jobbágyokért	1162
Az általános választójog gondolata	1170
A Partium	1170
Wesselényi 1842-ben a nemzetiségi békéért	1172
Az unió kérdése. Kossuth Erdélyért	1176
Az 1841/43. évi erdélyi országgyűlés mérlege.	
A szászok. Metternich a háttérben	1182
A NEGYVENES ÉVEK REFORMTÖREKVÉSEI	1194
Az elítélt Wesselényi szereplése	1194
A megyék és székek a haladás élén. Követi utasítások	1195
Gyarmatosító törvény	1199
A tisztek választása	1199
A megyék műegyetemet kérnek	1200
A szentesítések késése. Országgyűlési ujság	1200
A törvények összegyűjtése	1201
Birálat a törvénykezésről és a törvények hiányáról	1201
Birói függetlenség	1207
A honoratiorok szavazati joga	1207
Titkos szavazás követelése	1208
Lapszerkesztők jogai. Széles körű kodifikáció sürgetése	1209
Az unió problémája	1209

Szabad sajtó, szabad könyvkereskedés	1210
A szászok különpolitikája	1213
Az erdélyi magyar sajtó a románságért	1215
Népnevelés	1216
A magyar nyelv	1218
Vasutépítés követelése	1220
A nemzeti birtokok adóztatása	1220
Az orosz cár a jobbágyokért	1224
Széchenyi "Telekdíj"-a	1225
Erdélyi Gazdasági Egyesület	1226
Földbirtokproblémák	1226
Az erdélyi nemesség	1229
A földesuri fenyegető hatalom ellen	1231
Urbér, Ősiség	1233
A köznép sorsának javítása	1243
AZ 1846/47. ÉVI KOLOZSVÁRI ORSZÁGGYÜLÉS	1245
Az országgyűlés nem független a királyi hivatalosok nagy száma miatt	1245
Az urbériség kérdése	1251
Harc a közadózásért	1289
Gorove István gondolatai	1292
Kossuth 1846. évi urbéri kárpótlási tervezete	1296
Hiteltörvények sürgetése	1297
A nemnemesek perbeli joga	1297
A magyar nyelv	1298

Vallási egyenlőség	1303
Katonai kérdések	1306
Kulturális előretörés	1307
Az unió kérdései. A Partium	1311
A konzervatívok álláspontja	1314
A tisztviselők függetlenítése	1315
A követek sérthetetlensége	1317
Erdély közgazdasági helyzete 1847-ben	1317
A szászok a románok ellen	1320
Az országgyűlés utolsó napjai és jellemzése	1322
A REFORMOK MEGTÉRÉSE. AZ 1848. MÁJUS 29-IKI UNIÓS ORSZÁGGYŰLÉS. AZ UNIÓ	1327
A megyék az unióért s a jobbágyokért, a magyar nyelvért, erdélyi vasutakért	1327
Az 1848. márciusi események hatása Erdélyben	1328
Az unió kérdése Pozsonyban	1343
Erdély országgyűlést követel	1344
A Partium beolvadása. A szászok. Balázsfalva	1347
Az utolsó erdélyi törvényes országgyűlés	1352
A népjogok mellett. Románok. Szászok	1361
Késedelem az országgyűlési határnap kitűzéséről	1368
Szemere Bertalan nemzetiségi programja	1373
A bécsi kéz	1375
A reformországgyűlés. A szentesítés akadályai.	
Innsbruck	1376

A magyarság az unióért. A szentesítés következményei	1402
Az erdélyi jobbágyszabadítás	1403
A magyarországi jobbágyszabadítás hatása Erdélyre	1408
A románok és szászok 1848. évi zászlóbontása.	
Balázsfalva és Nagyszeben munkája. Eötvös 1848. évi nemzetiségi törvényjavaslata. Kossuth és a Szemere-kormány a nemzetiségi kérdés megoldásáról	1470
A kolozsvári országgyűlés 1848-ban bizottságot küld ki a nemzetiségi kérdések megoldására. A bizottság működése. A nemzetiségek álláspontja	1507
A magyar kormány az unió után Erdélyért. A Partium és Erdély beolvadása	1524
Az 1848. évi kolozsvári országgyűlés bucsuja. A tárgyalt törvényjavaslatok egykori erdélyi kritikája	1530
A közös országgyűlésen	1546
A király a 48-as reformok ellen. A debreceni országgyűlés határozatainak törvényessége. Lázadozás a nemzet ellen. Ausztria magatartása	1561
A REFORMKORSZAK ERDÉLYI TÁRSADALMA	1565
A reformok átmentése. Az országbirói értekezlet erdélyi mása. Az osztrák polgári törvénykönyv kiüzési kísérlete. Törvénytelen erdélyi ország-	

gyűlések. Az urbéri megváltás erdélyi mérlege.	1593
Az erdélyi román jobbágyság felszabadulásának politikai és közgazdasági következtetései. Küzdelmek a trónnal. A kiegyezés. A reformkorszak mérlege. Erdély elválasztása az anyaországtól	1594
A szászok aknamunkája	1594
Erdélyből Kronland lesz	1598
Új jogszabályok özöne	1602
A rémuralom kezdete	1614
Erdély társadalmi és politikai jelenségei	1618
A románok csatlódása a habsburgi politikában	1623
Bach, Schmerling, Nádasdy	1625
A magyar jog száműzése. A birodalmi tanács hatásköre. Az abszolutizmus kiszélesedése	1629
Erdély magára talál. Ausztria külpolitikai baklövései. A cár elidegenedése. Az olasz háború	1633
Ostromállapot Erdélyben. Erdély nagyjainak halála	1638
A király kibontakozási kísérletei. A szászok és románok ellenséges magatartása. 1861-ben.	
Pénzügyi helyzet	1642
A magyarországi országbirói értekezlet. Deák az igazságszolgáltatásért	1649
Erdély az abszolutizmus osztrák törvényei ellen 1861-ben	1683

- A király 1861-ben sem ismeri el a negyvennyolcas törvényeket. Az 1861-es országgyűlés. Erdély meg nem hívása. Erdély és az országbirói értekezlet 1688
- Erdély jogviszonyai 1861-ben. A király némileg enged 1716
- Az osztrák polgári törvénykönyv elleni erdélyi harc 1718
- Az országbirói értekezlet mintájára Erdélyben "főkormányshéz törvénykezési bizottmány" alakul. Javaslatai. A király ellenzi ezeket 1729
- Az osztrák polgári törvénykönyv megrekedése Erdélyben 1831
- Gróf Mikó Imre fellépése. Az idegen jogélet je- lenségei 1859
- Az októberi diploma és Erdély. Ferenc József az unió ellen 1864
- Magenta és Solferino. A király a negyvennyolcas törvények ellen. Az 1861. évi magyar országgyűlés és az abszolutizmus mérkőzése 1870
- A király az erdélyi unió s a negyvennyolcas törvények ellen. Az 1861. évi gyulafehérvári értekezlet. A románok az uniót megtagadják 1888
- Felséges király helyett felséges ur. Az 1848. ellen. Birodalmi tanácsot akar a király, nem országgyűlést. Erdély uniója ellen királyi vétó 1896

Deák Ferenc felirati javaslata. Erdély kérdése	1904
A lengyel Smolka 1861-ben a Reichsrathban a magyar álláspont mellett	1908
Az 1861-es magyar álláspont. Az országgyűlés feloszlatása ellen	1912
Lónyay Menyhért az 1861-es országgyűlésen a politikai és közgazdasági katasztrófa közeledéséről	1921
Az 1861. évi országgyűlés feloszlatása. Ferenc József továbbra is az 1848. törvényei ellen.	
Majláth György álláspontja. A Times Magyarország mellett	1928
A király az 1861. évi országgyűlés ellen	1939
1861. Az angol és francia sajtó mellénk áll	1940
Horváth Boldizsár és báró Kemény Zsigmond nyilatkozata a feloszlatás után. Országos tiltakozás. Statárium. Schmerling Erdély ellen.	
Bécs újra izgatja a szászokat és a románokat	1944
Erdély magyarsága 1861-ben újra szembeszáll a hatalommal, nem akar külön erdélyi országgyűlést	1946
Ferenc József külön erdélyi országgyűlést akar 1861. november 4-ikére. A magyarok ellene, a szászok mellette. A megyék ellenállása	1952
Az 1863. évi nagyszombati "országgyűlés". Haynald erdélyi püspök a magyarság élén. Magyarország távol marad. Erdély a Reichsrathban	1964

A nagyszebeni országgyűlés "törvényei". Bécs	
Haynald ellen	1971
Dereng a kiegyezés. A husvéti cikk	1974
A király Budán	1977
Az 1865. évi kolozsvári országgyűlés	1978
Deák Ferenc 1865-ben Erdélyért	2000
A nagyszebeni országgyűlés kései feloszlatása 1865-ben. A kolozsvári 1865. évi országgyű- lés mérlege	2006
A király álláspontja megváltozik Erdélyről. Deák, Andrássy Erdélyért. Beust ellenük	2007
Erdély a pesti országgyűlésen. A király még 1865-ben is az unió ellen van	2010
Custozza. Königgrätz	2015
A KIEGYEZÉS	2019
1867-ben feloszlatták az 1865. évi erdélyi or- szággyűlést. A nagyszebeni országgyűlés nulli- fikálása. Az unió győzelme	2024
Erdély reformkorszakának beteljesülése 1867-ben. A szászok és románok 1867-ben is támadják az uniót	2027
A jobbágyszabadítás erdélyi epilógusa	2043
A Székelyföld urbérisége	2051
A jobbágyszabadítás mérlege	2064

Kifogások a jobbágyszabadító törvények	
ellen	2078
Az erdélyi reformkorszak mérlege	2098
ERDÉLY REFORMKORSZAKÁNAK FŐ HŐSEI	2102

BEVEZETES

Európa kevés nemzetének jutott a sorstól az a tragikum az osztályrészéül, hogy ugyanazon az államterületen két államot alapítson. A honfoglaláskor megszerzett és később Horvátországgal gyarapodott államterület egysége a XVI. század közepén megtörik és a történelmi események baljóslatu fordulatai odavezettek, hogy az 1540. évben a magyar glóbusból, mint a centrifugális erő folytán valamely nagy égitestből leszakadó darab, kiszakad Erdély és századokon át, de mindig mint a nagy égitestet követő hold, önálló állami életet él. Még csak személyi egység sem köti össze jó sokáig Magyarországgal, még a personális unió láncza is hiányzik, Erdély több mint másfélszáz évig önálló magyar fejedelemségként él és csak ez után kerül vissza valószínűleg is a magyar király alá. Az 1540-től 1848-ig terjedő háromszáz éven át külön élő második haza állam-szerkezetében, jogéletében, valamint politikai életében ez idő alatt természetesen nagy különbözőségek születnek meg. Magyarnak magyar Erdély is. Sőt sokszor magyarabb, mint Magyarország. Ugyanaz a magyar génusz uralkodik ott is, mint az anyaországban és mégis minden más, szinte mások az emberek, más a gondolkozásmód, azt mondhatnók, közelebb áll az Árpád-kor okos, felvilágosult, ősi magyarságához, mint a szorosán vett Magyar-

ország népe. A két ország közjogi szerkezete egészen különböző. Tudvalevően az 1540. évig egyek a törvényeik, ettől az évtől kezdve azonban mind mélyebb a közjogi és magánjogi elkülönülés. Az egységet ugyyszólván Werbőczy István Hármaskönyve képviseli, de az elszakadás éveitől kezdve Erdély külön törvényeket kezd alkotni, amelyeket II. Rákóczi György 1653-ban összeszedet, ez a rendbeszedett gyűjtemény az Approbata Constitutio. Az 1654. évtől kezdve viszont az 1669. évig újra összeszedik a különleges erdélyi törvényeket, ez a gyűjtemény a Compilata Constitutio. Ennek utána az 1848. évig számtalan erdélyi törvény keletkezik, Külön jog, külön történelem, külön világ.

Erdély fénykorát Báthory István, majd Bocskay István és Bethlen Gábor fejedelemsége alatt éli, s alattuk Erdély nem csupán a szabadságharcosok lobogóját tartja a kezében, hanem a tiszta magyar szellemét és központja a színmagyar művelődésnek is. Hanyatlása a XVII. század végére esik, amikor a német-török háborúk örvényében vergődve utolsó árnyékfejedelme meggyengült kezéből az uralkodás pálcája átsiklik I. Lipót kezébe.

Hiába írta Bethlen Gábor 1627. április 3-ikán Alvinczy Péternek, hogy "a németnek nehéz igája alól az egész magyar nemzet felmenekszik és minden állapotja restituáltatik", a nehéz német iga a XVII. század utolsó

éveiben újra megjelenik.

A honfoglalás idejében Erdély neve Fekete Magyarország volt.* Akkor a fekete, szemben a fehérrel az ázsiai nomád népeknél annyit jelentett, mint kisebb, Kis-Magyarországot jelentett, szemben Nagy-Magyarországgal, a Fehér-Magyarországgal. De Erdélynek, a Bethlen Gáborok korszakát nem számítva, sorsa is fekete volt, legsötétebb a XVII. század végétől.

A megszűnt önálló erdélyi fejedelemség halálos ágyánál megszületik 1691-ben a Bécs erdélyi zsákmányát biztosító benignum Diploma Leopoldinum, mellyel új korszak kezdődik Erdély életében, a habsburgi korszak. Ez a korszak Erdélyt valójában elszakítja Magyarországtól s bár a magyar korona fénylik felette, igazában szinte osztrák irányítású koronatartománnyá süllyesztik le. Meghagyja a király az országgyűlését, de alig hívja össze. Van neki külön kormány széke, guberniuma, de ez az 1694-ben Bécsben felállított udvari kancelláriától kapja az utasításait. Országgyűlései ebben a korban csak az 1744, 1747, 1748, 1751, 1752, 1753-1755 években s emberöltőket átugorva 1791-ben, 1792-ben, 1794-ben és 1809-1810 években, majd megint negyedévszázados szünet után 1834-ben, 1837-ben, 1840-ben, 1847-ben, végül 1848-ban alkotnak törvényeket. Erdély legfőbb

* Jancsó Benedek: "A román nemzetiségi törekvések története.

valóságos ura a katonai parancsnok. Megkezdődnek a rég elfeledett vallási villongások, a nemzetiségi mozgalmak, a jobbágyharcok, melyek a XVIII. század végén a Hóra-Kloska-lázadásba torkollanak bele. Mária Terézia alatt 1755 után már országgyűlését össze sem hívják. Szabadságmozgalmaikat, mint a székelyek harcát katonai befolyásuk ellen, vérbefojtják.

A XVIII. század magyar és erdélyi trónján nagy népbarát egyéniségek ültek, Mária Terézia, II. József és II. Lipót. De egyik sem lelkesedik a független Erdélyért és Magyarországért, sem a nemességnek az abszolút király komor tekintélyét bántó, a közterhektől irtózó védelmi harcéért, az onus non inhaeret fundo elvéért. Jobban szeretnék látni a nagyhatalmat hivebben szolgáló nemest, aki adózik és maga katonáskodik. A vitam et sanguinem népét csak adakozó pillanataiban kedvelik. Ahogy Dante[✠] a Divina Commediában Brutust és Cassiust a pokol fenekére helyezi, s Luciferrel úgy zuzatja őket, mint tiló a kenderet, egyikük sem szenved a magyar Brutusokat. Utódjuk, Ferenc, majd pallossal ütteti le Martinovics fejét, mert a királyi tábla szerint feje volt "a királyi méltóság és a közjó ellen irányzott összeesküvésnek". Ferenc szemében majd halálos bűn lesz a Martinovicsék által kolportált

[✠] Dante: "Pokol", XXXIV. 650.

"Francziá Catackesis" tanítása: "Azt hiszem, a végrehajtóhatalom a királyt illeti, a törvényhozás a népet és képviselőit... A katonaság csak az ország védelmére fordíttathatik, sohasem a nép elnyomására..."

A szenvedő népért azonban sok történik már a XVIII. században. A nemzetet a szabadság nagyszerű boltozatai alá bevezető erdélyi hős, II. Rákóczi Ferenc, kezdeményezője egyuttal a népet pártoló nemzeti politikának is. Még nem jut el a felvilágosodás jobbágyfelszabadító aktivitásáig, mely az ő korában még egy lett volna a bibliai csodatételekkel. De már a szegény nép élére áll, szabadságharcában a szegény nép udja tábora legnagyobb részét. Maga írja Vallomásaiban, hogy nagy harcai megindítása előtt, 1703 áprilisában, a lengyelországi Brzezanban jobbágyainak könyörgő levelét juttatták el hozzá, hogy a nép mint pásztor nélküli nyáj ide-oda kóborog és utána sóhajtozik. Első zászlóit még onnan küldi hű népének, s amikor júniusban megindul, a határon a szegény nép várja, mely ötszáz puskából áll, s ötszáz botokkal és baltákkal felfegyverzett emberből. Ezekkel kezdte meg szabadságharcát, nem a nemességgel.

Az Erdélyben megvalósult vallásszabadság nagy elve ott ragyog Rákóczi egyik pénzén is: fellobogó oltárhoz három hitfelekezet papjai visznek egy-egy hasáb fát s a felirat: Concurrunt ut alant.

Szabadságharca letiprása után kihül a nemzeti fellángolás kohója, tovább folyik az alsó nép szürke élete. De a nem-nemessel szemben a trón folytat enyhébb, emberiesebb politikát, a trón szolgáltat neki valamelyes szociális igazságot.

A jobbágyság helyzetének radikális javítása Mária Teréziával kezdődik. Olyan korszerűtlen dologra, mint a jobbágyság eltörlése, ez a nagy uralkodó még nem gondolt, sem arra, hogy a jobbágy legalább részben az általa ingyen megművelt föld tulajdonosává lépjen elő. De leszáll a trónról, jobbágyküldöttségeket fogad, meghallgatja panaszait, 1765-ben elrendeli az országos statisztika felvételét, megkezdődik a jobbágyok birtokviszonyainak rendezése az összeírás, az új urbér készítése. Az urbarium 1767. január 23-ikán jogszabállyá válik, magyar, latin és tót nyelven kihirdetik s ha törvény nem cikelyezte is be akkor, érvényességét senki sem vonta kétségbe. Nem módosította ugyan a hatálya alá tartozó személyek addigi felosztását, megmaradtak a telkesgazdák, a teleknélküliek, az utóbbiak két fajtája, a házas és házatlan zsellér, de mederbe szorította a jobbágyi terheket. A kérdések egyelőre nyugvópontra jutottak. A szabályozás méltányosságot jelentett a régi, kegyetlen állapotokkal szemben. Ingatlan tulajdonjogot még nem adott a jobbágyoknak, de az idők mostoha századaiban

a jobbágyságra ülepedett extratartozások egy részét megszüntette. A más államokban bevált kisebb enyhítő reformokat ide is átültette, de a dolog érdekébe nem hatolt bele, a jobbági intézmény továbbra is megmaradt eleven fundus instructusnak. Az új irásoktól irtozó, magát jogaiban megkárosítva érző vármegye a reformot a gyakorlati végrehajtásnál igyekezett elgáncsolni, kijátszani, mondván: lusimus Maria^m/Theresiam. Acsádi a jobbágyságról írott klasszikus művében idézi József nádor későbbi nyilatkozatát, hogy ha Mária Terézia urbéri reformját lelkiismeretesen hajtották volna végre, a magyar parasztnak jó, becsült és nyugalmas élete lett volna. De fennmaradt továbbra is a nép robotos hajtása.

A nagy reform így nehezen ment át az életbe s amikor József császár trónra lépett, országszerte nagy jobbágy-elégedetlenséget talált. Amikor végigutazta az országot s a régi, megcsontosodott állapotokkal szemben lényeges változást nem talált, előbb Erdélyben, majd 1785. augusztus 22-ikén kelt rendeletével Magyarországon is egyszerűen eltörölte a jobbágyságot s még a jobbágy szó használatát is eltiltotta. Reformjának alapvető hibája volt azonban, hogy a jobbágyból nem lett tulajdonosa a jobbági földnek s így a legtöbb jobbágy megmaradt a maga régi helyén. De elmaradt nemzetei előtt tűzoszlopként

járt. Ennek a korát meghaladó jelenségnek, akinek tragikuma csak az volt, hogy a XVIII. században élt s nem a XX.-ban, szociális tekintetben az emberiség nagy jótévői között volt és van a helye. Uralkodói közjogi vétkét, hogy nem respektálta a Szent Koronát s szembeszegte fejét a Corpus Juris-szal, vétkét, hogy a maga uralkodói erejét túlméretezte, enyhítik nagy emberi tulajdonságai. Legtöbbb humánus intézkedését korai halála előtt visszavonta, de a felvilágosodás és az emberi egyenlőség lámpáját mégis csak felgyújtotta itt-hon. Mementója, hogy minden ember egyenlő, az utána következő félévszázad majd rövidesen eljövendő nagy törvényhozóit is ihleti. Jobbágyreformja szíven találta a nemesi birtokoscsztályt, de alapvető hibája volt a felszabadításnak, hogy a jobbágyból nem lett tulajdonosa a jobbágyi földnek, csak terheitől szabadult meg s a legtöbb jobbágy megmaradt a régi helyén. Mégis, már e réven is szociális tekintetben szinte Mátyás, az igazságos, mellé lehet állítani s bár ez a felvilágosodott, forradalmi lélek egyszerűen negligálta a közjogi nemzet és utjában állott a rendiségnek s bár országgyűlést nem tartott, fejét a magyar szentkorona nem ékesítette és mindent németté akart tenni, rendeletekkel megvalósított elgondolásai a nagy emberek között biztosítottak neki helyet. Sarkalatos tétele volt népbarát

politikájának felszabadítani a köznépet a földesuri hatalom rettenetes nyomása alól. Bejárta az országot, közvetlenül érintkezett a néppel. Főként erdélyi szomorú tapasztalatai indították arra, hogy először a korona-uradalmakban rendelte el a robot megszűnését. Azzal a megokolással, hogy a jobbágyság "az emberiség szolgái és rabszolgái lealázása", még a jobbágy elnevezést is száműzte a hivatalos használatból. Sajnos, intézkedései a félrevezetett erdélyi román népet abba a hitbe kergették, hogy a császár a magyar urakkal szemben az ő pártjukon van s főként ennek a következménye volt Hóra és Kloska borzasztó lázadása.

Ennek a lázadásnak történetírója, id. gróf Teleki Domokos, írja:[✠] "Az osztrák kormány eleitől fogva politikája főelvei közé sorolta a magyar alkotmányos rendszert és annak fenntartóját, a nemességet, a köznép és különösen a jobbágyság sokszor jogos, de nem ritkán jogtalan pártfogásával ellensúlyozni. József császár a százados politikával egy szándékában nemes indulatu, de nézeteiben elfogult, elhatározásában hirtelen, eszközeiben felületes, akaratában hajthatatlan uralkodó egyéni jellemét párosítja. A magyar jobbágysági alkotmányrendszer iránt viseltető leplezetlen ellenszenvre ellene irányzott intézkedései s még inkább az innen folyó hírek és mende-
mondák igen alkalmasak voltak a haza alsóbb osztályait s

[✠] A Hóra-támadás története, 5. s köv. lap.

különösen pedig az oláh nemzetet folytonos izgalomban tartani. Az 1783. május végén és június elején utazta be Erdélyt s a népség által kérelemlevelekkel halmozott el, melyeknek nagy része az oláhoktól jött. Az 1780. évi augusztus hó 13-ik napján a kormányozókhoz küldött legfelsőbb rendeletben a jobbágyoknak több lényeges javadalmak adattak s a rövid időn behozandó urbérkilátásba helyeztetett." Sajnos, Erdély románságának egy része nem várta be ezt s Hóráék a zalathnai kincstári birtokon -- tehát nem is nemesi birtokon -- lázadást szítottak. Hóra kihallgatáson jelent meg az ottani korcsmát bérlő örmények ellen való panasztétel végett a császárnál, ott a jobbágyok felszabadítását kérte, különben felkeléssel fenyegetőzött, mire József császár állítólag azt mondta neki: "Thut ihr das." Olaj volt ez a tüzre s több erdélyi megyében tört ki a jobbágylázaadás, mely rengeteg vérbe került s romhalommá változtatta Erdély tekintélyes részét, a katonaság passzív magatartása miatt saját védelmére felkelt nemesség véres megtorlással felelt, amit viszont a császár megint rosszalt.* A szörnyű intermezzo a liberális Erdély jó hajlamait ötven évre visszavetette, utját szegve a radikális reformoknak.

A császár a szomorú tapasztalatoktól meg nem ijedve 1785. augusztus 22-én kelt rendeletével Magyarországon

* Teleki Domokos: A Hóra-támadás története, 141. l.

is eltörli a jobbágyságot. Különös gondja Erdély, a szebeni országgyűlés hűséget fogad neki, de ő elrendeli a német nyelv használatát és vármegyékre osztja egész Erdélyt.

Az akkori erdélyi és magyarországi jogviszonyokat messze tulszárnyaló gondolatainak mély emberi tartalmát már kortársai is felismerték. Kora legjobbjai közül, nem törődve a nemesség zokszavaival, nem kisebb ember, mint Kazinczy Ferenc állapította meg róla:[✕] "Nagy ember dőle ki." Egyivásu társa volt a francia forradalmat megelőzőtt nagy francia gondolkodóknak. Tragikuma az volt, hogy a magyar nemesség nagy része nem hallotta meg még akkor Gabriel Honoré Riqueti de Mirabeau világrázó szavait, akire azt mondta Carlyle, hogy ő volt a tipikus franciája ennek a kornak, mint ahogy Voltaire volt a megelőzőé. A magyar nemesség zöme félt a forradalomtól, félt, hogy a forradalom felgyujtana kiváltságai ódon házát.

Paris helyett II. Józseftől kapta meg a jobbágyság felszabadítását. II. József nem követte XV. és XVI. Lajos példáját, anyja örökségeként önként állott a misera plebs contribuens oldalára.

Utódjának, II. Lipótnak rövid uralma alatt sem javult meg lényegesebben a jobbágyság helyzete, ő sem akarta

[✕] Kazinczy Ferenc: "Pályám emlékezete", 156. l.

még a jobbágy teljes felszabadítását, a jobbágyi birtok neki adását. Amint II. József trónja az uralkodási forradalmat jelentette, Lipót viszont a felvilágosodást finomabb gesztusokkal, keztyüs kézzel gyakorolta. A népétől elhagyott XVI. Lajos, hogy életét megmentse, 1789. október 6-ikán fáklyafénytől megvilágított erkélyén feltüzi a háromszinű kokárdát. Józsefnek és Lipótnak ilyenre nem volt szüksége. Mindketten tisztában voltak vele, hogy az elnyomatás helyébe az emberi jogoknak kell lépniük.

A franciák nagy történetírója Michelet ezt írta:[✱]
"A jog csak akkor jog, amidőn megegyezik a korlátozatlan értelemmel... Mi törvényeinket nem papírra és pergamentre írjuk, hanem az örök jog kövére, azon sziklára, mely a világot tartja fenn: a változhatatlan igazságra, a megsemmisíthetetlen méltányosságra." Ezen a jogalapon állott és alkotott ez a két nagy uralkodó.

A francia nemzetgyűlés a Bastille kulcsait azok mellé a törvények mellé helyezte, amelyek megtörték a zsarnokok hatalmát s Franciaország levéltárának vasszekrényében még ma is őrzik ezeket a kulcsokat. Michelet felsőhajt könyvében "vajha ebbe a vasszekrénybe zárathatnának a világ valamennyi Bastillejének kulcsai." Ugyanezt gondolta József és Lipót is. Mindkettőt a

[✱] A francia forradalom története II. kötet, 2. lap.

halál akadályozta meg a középkor kulcsainak félretételében.

Mária Terézia és II. József kora mély nyomokat hagyott Erdély közéletében is, ujjlenyomatuk ott maradt Erdélyen, s majd a felébredő XIX. századbeli Erdély, a maga reformgondolataival eltörölhetetlenül kapcsolódik össze ennek a két nagy uralkodónak gondolataival is.

Utódjuk, Ferenc császár és udvara nem tanult a francia forradalomból.

Bécsben az a hit uralkodott, hogy koreszméket, forradalmi népjogvíványokat néhány ezred katonával s a legjobbaknak szánt bitófával és börtönnel örökre el lehet háritani.

Nem gondoltak arra, hogy Mária Terézia és II. József sok véres harcon keresztülesett seregeinek legtöbb katonája magyar jobbágy volt.

Nekik a német állapotok jobban feleltek meg, mint a francia forradalom által teremtetett új helyzet, a szakítás a középkorral. A német paraszt Németország legtöbb részében még 1788-ban sem hagyhatta el hóbérurának birtokát s ha elhagyta, bárhol üldözőbe lehetett venni és erőszakkal vissza lehetett vinni. A robot ott teljes érvényben van. Lehet birtoka, de birtokjoga tökéletlen, nem adhatja el. Hagyatéka nem száll teljesen a gyermekeire, egy része az uradalmat illeti. Így kodifikál-

tatta ezt még Nagy Frigyes is a francia forradalom kitörésekor életbeléptetett törvénykönyvében.*

Spongyával akarta letörölni Ferenc császár és udvara a nagy forradalom nemzetgyűlésének 1789. augusztus 4-iki nyilatkozatát az emberi jogokról, amelynek I. és II. pontjai ezt a deklarációt tartalmazzák: "Az emberek szabadon és jogokban egyenlően születnek és ilyenek maradnak"... "Minden polgári egyesülés célja az emberek természetes és elvülhetetlen jogainak fenntartása. Ezek a jogok: a szabadság, a tulajdon, a biztonság és az ellenszegülés az elnyomás ellen."

Ferenc császár a Bourbonoknak azt a Franciaországot követte, amelyről Carlyle "A francia forradalom" című művében ezt írta: "Franciaország minden modern állam között a legtöbbet vétkezett. A reformáció alkalmával felajánlották neki a világosságot. De ellökte magától, miért is az most villám alakjában tért vissza hozzá."

Ferenc ideálja nem II. József szabad embere volt, hanem az elmúlt századok gőgös nemese, aki a maga számára sajátította ki az emberi jogokat. Trónja féltésében nem vette figyelembe, hogy nem csupán egy zordon épület omlott össze, a párizsi Bastille, hanem a középkori világ-felfogás is gyógyíthatatlan sebeket szenvedett s haldok-

* Hohoff Vilmos: "A forradalom", 486. lap.

lik. Reakciója, melynek első vértanui Martinovics és társai voltak, a nemesi jogokat továbbra is őrizte, a régi, elnyomó szellem gyökerei az ő személyéig és udvaráig vezettek.

Ezek az évek, a nagy forradalom s a napoleoni idők évei itthon még nem méltányolták eléggé a magyar jobbágyi parasztság nemzetfenntartó erejét, holott Erdélyben épp úgy, mint Magyarországon a nemzeti misszió teljesítésében a nép nem csupán szántóvetéssel, favágással, tizeddel, kilenceddel s nehéz katonai szolgálattal vett részt, hanem még a magyar nyelv fenntartásában is oroszlánrésze volt. Igaza van Grünwald Bélának:^{*} "A magyar paraszt öntudatlanul saját szerű missziót teljesített a nemzet életében. Már pusztá létezése és száma által fenntartotta a magyarságot. A nemzet legalsó rétege anélkül, hogy erre törekedett volna, megtartotta magyarnak a felette levő réteget is... Megőrizte érintetlenül a nemzet géniuszát, eszejárását, nyelvét gondolkodásában, beszédében s a költészet naiv formáiban, megőrizte mint a föld rétegei a nemes ércet..."

Erdélyre is áll ez, de kétségtelen, hogy Erdély nemessége, noha abba román beszűrődések is történtek, a magyar nyelvet s szellemet erősebben őrizte, mint a magyarországi. Országgyűlésein magyarul beszélt s nem latinul. Mágnásainak legnagyobb része nem huzott Bécs-

^{*} Régi Magyarország, 146. l.

hez, régi fejedelmei az egyetemes magyarság magyar-lelkü vezérei voltak Bethlen Gábortól Rákócziig. Nemessége nem Bécsbe járt, hanem Kolozsvárra. A székelység külön magyar sziget maradt századok viharain át s Hóra idejéig a románság sem járt külön utakon, Bethlen Gábor még románnyelvű bibliát is adott nekik s a nemzetiségi egyenjogúság megadásában a szászok javára századok óta, a románság javára -- mivel jobbágy volt kilencvenkilenc százaléuk -- 1848 óta élen járt Erdély. Majd meglátjuk ennek részleteit.

Most sorra kerül a kérdés, mily szerep jut Erdélynek a XIX. század reformgondolatai terén.

A József császár génuszától felizgatott, de fel is villanyozott erdélyi századvég még jóformán mozdulatlan. De a haladás gondolata bejut a pórusokba Erdély földjén is. Erről a magyar anyaország alig tudott s ma is alig tud valamit. A múlt század magyar reformkorszakával párhuzamosan futó erdélyi szellemi gyorskocsi utján, addig a végzetes utszakaszig, amit a Bach-korszak testet-lelket égető ideje jelentett, ez emberöltők alatt számtalan sir domborult Erdély földjén is, melyben hazájuk, népük jobb sorsáért reménytelenül epedők alusznak. Ezt a korszakot erdélyi szellemi óriások tették reformkorszakká. Így vulkánok erejével küzdő ifjabb báró Wesselényi Miklós, Erdély és Magyarország kormány-

zataitól egyaránt üldözött homéroszi hős. Ő az erdélyi reformkorszak megteremtője. A sima diplomatafogásokkal, de ha kell, bárdal dolgozó id. gróf Bethlen Jánost a maga korában Erdély Deák Ferencének nevezték. Harmadik a logikus szónoklás mestere, a rendkívül képzett, a jogban nagyon jártas báró Kemény Dénes. Negyedik a tudományok minden ágában, főként a történelemtudományban élen járó nagyenyedi tudós professzor, Szász Károly. Ők alkották az erdélyi reformkorszak nagyvezérkarát. Ők száz éve a gondolatszabadság és az emberi alapjogok olyan hazájává akarták tenni Erdélyt, amilyen Bethlen Gábor dicsőséges uralkodása alatt volt. A hatalomnak nem voltak kedvesek, de a hatalomtól nem ijedtek meg. Börtön, megvakulás, mellőzés volt a részük. S akik őket mint Erdélynek az elnyomatás alól felszabadítása gondolatörököséi követték, azok a Bach-korszak osztrák börtöneiben fizettek a negyvennyolc szabadságharcáért. S mégis mozog az erdélyi föld. Az erdélyi eppur si muove fájdalmasan szomorú korszakában Erdély nagyfejedelemségből nagy fejedelemség, majd Magyarországgal egy test lesz.

Ennek az erdélyi újjáteremtésnek története jóformán ismeretlen előttünk. De száz éve is ismeretlen volt az anyaország előtt. Már akkor azt írta Kazinczy Ferenc "Erdélyi levelei"-ben: "Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugat felé venni utunkat, valamikor

honunkból kimozdulunk, felejtjük, hogy kelet felé egy rokon nép lakik, melyet nem illik nem ismerni." S később, annak a korszaknak egy erdélyi nagy államférfia, a negyvennyolcas pesti képviselőház alelnöke, a liviusi tollu Pálffy János "Magyarországi és erdélyi urak" című művében írja ezeket a megrendítő sorokat: "Mindjárt a 48-as nemzetgyűlés kezdetén sajnálattal és bánulattal tapasztaltam, sőt maguk az illetők is kénytelenek voltak bevallani, miszerint Magyarország legtekintélyesebb politikusai s már akkor az átalakulás következtében államférfiai a legkisebb ismerettel sem bírtak Erdélynek, a szomszéd országnak, a testvér hazának sem társadalmi állásáról, sem közügyi, azaz törvényhozási és közigazgatási viszonyairól, sőt nagyon csekéllyel történetéről is."

Erdély szellemi kultúrája századokon át kizárólag magyar volt. Nem csupán az erdélyi fejedelemség korában, nem csupán Bethlen Gábor klasszikus korában, hanem később is, a XVIII. század habsburgi korszakában is, amikor Erdélyen nem fogott a német szellem. Az Erdélyben domináló protestantizmus, a szász föld intranzigens német kultúráját nem számítva, a református papok külföldjárása révén átülteti Erdélybe a nyugati eszméket s már a XVII. századtól kezdve az Apáczai Cseri Jánosok, Kereszturi Pálok nyugati kultúrájának fénye ragyogja

be az intelligens Erdélyt. Vetélkednek velük Erdély főurai is, kik -- katolikusok, reformátusok egyaránt -- nem csupán palotákat építenek, hanem a nemzeti kultúráért is -- könyvtárak, színházak, muzeumok -- rengeteget tesznek. Az erdélyi fejedelmek kulturmisszióját a XVIII. századtól kezdve Erdély mánásai veszik át, holott nem nábobok, mint odaát Magyarországon. Ez az arisztokrácia nem huz Bécshez, a magyarországi krózusokkal nem vetekvő vagyonát nem Bécsben váltja apróra, hanem otthon Erdélyben muzeumok, könyvtárak, éremgyűjtemények, iskolák, színházak létesítésére fordítja. Fénelon Télémaque-ját egy erdélyi mánás, gróf Haller László, fordítja le 1755-ben s Voltairét, Marmontelt Erdélyben is bujják, sőt az a gróf Teleki József, aki Mária Terézia korszakában él, Voltaire tanításainak megcáfolására röpiratot ír, amit Rousseau is méltányol.[☞] A bécsi nemes testőrök között is mint a magyar kultúra fáklyavivőit ott látjuk az erdélyi Báróczi Sándort, Barcsay Ábrahámot, Naláczy Józsefet. A szászok vezére, a Mária Terézia reformjainak kodifikátora, Bruckenthal, szebeni irányítója a szász kulturéletnek. Köteles Sámuel nagyenyedi professzor a XVIII. század végén s a XIX. század elején Kantról tart előadásokat s Erdélyből indul utra a tibeti magyar halhatatlan, Körösi Csoma Sándor, s ott él Gauss barátja,

[☞] Makkai László: "Erdély története", 501. l.

az egyetemleges génuszt képviselő Bolyai Farkas, itt fejtegeti új matematikáját. A román tudományosság apostolai, Sinkai György, Maior Péter, Klein Sámuel is itt fejtik ki irányító tudományos működésüket.

Erdély reformkorszakának politikai és jogi történetét nálunk alig néhány tudós ismerte és ismeri. A magyar nagyközönség többet tudott Michelet, Carlyle, Lamartine stb. utjáról, a francia forradalomról, mint Erdély vértelen szellemi forradalmáról. Tudtunk Wesselényiről, de a magyarság alig tudott valamit Erdély száz év előtti nagyjairól s id. gróf Bethlen János, gróf Kendeffy Ádám, báró Kemény Dénes, Szász Károly, majd gróf Mikó Imre s számos más, a felvilágosodásért küzdött társuk heroikus alakjai hiába várták a márványt, a bronzot, sőt az elismerő betűt is.

A Magyar Tudományos Akadémia több mint száz esztendeje, 1833 november havában pályadíjat tűzött ki annak a kérdésnek tisztázására: "Tett-e a magyar nemzet honalkotmányában az időkhöz és körülményekhez alkalmazott változtatásokat s ha tett, melyek azoknak főbb vonatai?" Erre a kérdésre a választ Erdélyben ez a korszak adta meg, a két testvérhaza két külön reformkorszaka. Erdély vérbeli regényírója, báró Jósika Miklós, írta egykor, ne keressük ott, hol Isten gyújtja meg a szövetneket, a gyufákat és a forgácsot. Ennek az erdélyi reformkor-

szaknak szövétneket is az Isten, a magyarság felett ezredévek óta örökdő mennybéli hatalom gyújtotta meg, de földi kezek által. Ezeknek a kezeknek története ez a könyv. Mint lett világosság Erdélyben. Mint gyulladt fel a testvériség, az emberszeretet, a közszabadságok fáklyája.

Ismert költői kép, hogy a vihar felveszi annak a földnek alakját, melyen átvonul, felveszi az átrohant völgyek, síkságok, hegyek, folyamok egységbe ölelkező természeti képét s így emelkedik az égboltozat felé. Ez az erdélyi szellemi vihar is felvette magába Erdély képét, földjének tragikus dübörgését, forrásvizeinek feszítő gőzét, férfiainak hősi cselekvőerejét, szabad erdeinek tiszta otthonát és szabadságharcainak véres körvonalait. Ez a kép különlegesen erdélyi. Hasonlít a magyar reformkorszak képéhez és mégsem az. Hősei nem támadnak egymásnak, mint Széchenyi és Kossuth, -- Széchenyi és Eötvös, -- Széchenyi és Wesselényi, hanem fenntartás nélkül csoportosulnak a nagy izgató, Wesselényi köré s csak eggyel ütköznek, Béccsel. Vállvetett személyi versengéstől mentes küzdelmeiket bearanyozza mint vezető gondolat az Erdélyben élő nemzetek és vallások egyenlősége. Ki akarják engesztelni a multat s megnyitják az egyenlőség kapuját a jobbágyságból feltörekvő románság tömegei előtt és nem rajtuk mulott,

hátnem a Bécsből átsugárzó ellenakción, hogy ezt a törekvésüket meg nem értették s Erdély tüztengerre vált.

A francia forradalom a Grève-en megcsonkította XVI. Lajos mellszobrát s a nép azt kiabálta, ítélkezünk a sok bronz és márvány királyon, a szolgaság és bálványimádás szégyenítő emlékein. A boltokból kihozták a király képeit, szétszaggatták vagy szallaggal takarták le a király szemét, az uralkodóknak tulajdonított vakság jeléül. A végén pedig megölték a királyt. Ilyen jelenetekre sem Magyarországon, sem Erdélyben nem került sor. Majd csak Erdélyben, a Délvidéken meg a Felföld egy részén tüzik ki a néplázadás Bécsből adott zászláját, de ezt is már csak 1848-ban. Addig Erdély reformkorszaka csak a Wesselényiek csendes felszabadító harcának vértelen küzdőtere. Wesselényiek saját kiváltságaik ellen harcoltak, az uriszek, a bot, a dézsma, a vallásüldözés ellen, a magyar nyelv s a bölcs, igazságos bethlengábori törvényhozói szellem visszahozásáért. Hála éppen a felszabadított nép nagyrésztől nem jutott nekik, holott ez az erdélyi szellem az emberség, az igazságosság szelleme volt, minden ízében népbarát, de nem demagóg. A római fórum nobilis szelleme uralkodott, de nem a Catilináké, hanem a Gracchusoké. Arisztokraták a népért s nem a nép ellen, mint Pozsonyban, a

a Széchenyiket nem számítva. A magyar reformkorszaknak legnagyobb gátja Bécs és a mögéje sorakozó felsőtábla volt. Az erdélyi egykamarás országgyűlésen 1834-től a reformok igazi gátja Bécs volt, amely meg akarta akadályozni Erdély önálló létét, a Bécsből irányított nagyfejedelemségi politikát féltette, provinciát akart s nem Magyarországgal egy test független nemzeti életet. Ezért pártolták Bécsből a magyarsággal századokon át idegenül viselkedett erdélyi szászokat s uszították fel az erdélyi románságot, pedig az utóbbi nem mint román került századokon át háttérbe, hanem mint jobbágy, épp úgy, mint a magyar jobbágy. Erdély tele volt román nemesekkel, az arisztokraták közé is beke-
rültek.

Metternich keze átnyult a Királyhágón is és Erdélyben is keverte a kártyákat. Önkényuralmat csinált ott 1834-ben. Wesselényi, kora legnagyobbja, két ország üldöző bírósága elé került, megfosztják szabadságától s közben elveszti szemevilágát. Őriási alakja eltűnik Erdély közéletéből s országgyűléséről és csak 1848-ban tér oda vissza, mint az unió megvalósítója. A közbeeső másfél évtizeden meglátszik, hogy: hiányzik, csak Erdély sajtójában jelenik meg néha. Magnetikus ereje nélkül elszürkül ez a korszak. De eszméi közben is élnek. Semmi sem halt meg abból, amit ez a nagy

varázsló életre hívott. Gondolatai, reformtörekvései átítatták Erdély minden férfiát.

Erdély reformkorszaka megedzette a férfiak lelkét, megkeményítette a jellemeket, viharállóvá tette magyarságát, úgy, hogy az 1848. dicsőséges harcaiban, megbomlott, Ausztriától felolvasztott nemzeti egységében külső és belső ellenségekkel egyaránt élethalál-harcra kényszerítve, nem csupán megállotta Erdély a helyét, de legtöbb vért is áldozott. Köznépe épp úgy, mint előkelőinek nagy része a zászló alá sietett az örök magyar gondolatért.

Ennek a reformkorszaknak lelke nem halt meg az 1849. katasztrófájával. Erdély a Bach- és Schmerling-korszakban is nagy harcot vivott az emberi jogokért s folytatta a faji egyenlőség politikáját. Jogéletét is át akarta alakítani s ahogy Magyarország az országbirói értekezlettel hidalta át a múlt és a jövő jogát, úgy Erdély is külön törvényalkotó bizottság jogalkotó munkájával versenyzett ezekkel a törekvésekkel. Igyekezzünk az ismeretlenség homályából kiemelni ennek a bizottságnak munkálatait.

Erdély aranykora elmerült a multak ködében. Az a korszak, amelynek lélektörténetében ez a könyv a régi országgyűlési fóliánsok, régi ujságok, egykoru könyvek, beszédek, emlékek fonalán akar behatolni, nem volt

aranykor. Mennyi küzdelem, mennyi erő s mily titáni munka tölti be ezt a korszakot, mennyi könny, emberfeletti politikai, társadalmi és egyéni szenvedés. Vértengeren jár ott a magyarság kicsiny hajója!

"A két haza" közül a kisebbik a nemzeti kettéválás tragikus ágyában született, de sohasem adott okot a reményvesztésre. Sohasem lett ott urrá a csüggedés szelleme. Ezt akarja bizonyítani ez a könyv is, mely sok, eddig ismeretlen adattal szeretné illusztrálni az ismeretlen Erdély nálunk ismeretlen reformkorszakának történetét.

Carlyle azt mondja, hogy az emberiség története lényegében a nagy emberek története. Kezdeményező, ihlető erejük legtöbbször nem a megszokotthoz ragaszkodó tömegek segítségével, hanem ellenük jut diadalra. Ezt a tételt bizonyítja Erdély reformkorszaka is. Wesselényi az unióval, a jobbágyság szeretetével, nemzetiségi politikájával, történelmi távlataival maga volt a nemzet, maga volt Erdély. Alig volt ott ellenzéke. A legnagyobb ellenzék Bécsben volt, amely 1848-ban nemzetiségi bujtogatásaival megásta Erdély sirját. Bizonyosságot tesz erről utolsó fejezetünk is, mely Erdélynek a Bach- és Schmerling-korszakban a magyar jogért vívott harcát ismerteti, a magyarországi országbirói értekezlet mintájára Erdélyben megalakult

főkörmányszéki bizottmány jogalkotó munkáját kiemelve az ismeretlenség homályából.

Erdély aranykora elmerült a multak ködében. Az a második korszak, amelynek lélektörténetébe akar ez a könyv a régi országgyűlési foliánsok, régi ujságok, egykoru beszédek és nyilatkozatok fonalán behatolni, nem aranykor volt, hanem a védekező fegyverek, az omló vér, de egyuttal a páratlan erővel működő, felfrissült erdélyi szellem klasszikus korszaka is. Mennyi küzdelem, mennyi erő, mily titáni munka s a nemzet életét elgáncsoló és pusztító örökös meg nem értés okozta mennyi könny s emberfeletti politikai, társadalmi és egyéni szenvedés... A két haza közül a kisebbik, Erdély, a tragédiák ágyában született és mégsem adott soha okot a reményvesztésre. Ott sohasem lett urrá a csüggedés szelleme. Ezt kívánja bizonyítani ez a mű, amely sok, eddig ismeretlen adattal szeretné megkönnyíteni az ismeretlen Erdély jóformán ismeretlen reformkorszaka férfainak s felhőbe burkolt jogi és politikai történelmének megismerését.

Nevezhetjük-e reformkorszaknak az önálló Erdély államiságát befejező korszakot, azt a tizenöt évet, ami az 1834. évi országgyűlés tisztító viharával kezdődött és az 1848. évi uniós országgyűlés ujjászületést jelentő törvényeivel végződött? A felelet csak igen lehet. A mélyen alvó Erdélyt az 1834. év rázta

fel, báró Wesselényi Miklós személyében páratlanul sokoldalú, jogi, történelmi, politikai, közgazdasági ismeretekkel kibélelt nagy embert állított az élre, aki ellátta gondolatokkal, magnetikus erejével maga köré vonzotta a többi eszmetermelő nagyot, társadalmának, vármegyéinek girás gyűléseibe, országgyűlésének lelkébe beleszivattyúzta a régi világgal való szakítás felismerését s az új világ megteremtésének gondolatát. Az új világ új embert, új erdélyi nemzetet jelentett: levette, mint odaát az anyaországban a magyar nemesség, itt ugyancsak Erdély nemessége éspedig forradalom nélkül, a pórrol a láncokat, megszüntette a jobbágyságot és az urbéres földet a jobbágyoknak adta. A francia nép felszabadítása ezrek vérébe került. A magyar és az erdélyi nép felszabadítása egy csepp vérbe sem került. Ez a korszak számüzte a törvényhozás, a vármegyék és az erdélyi székek s vidékek termeiből, a hivatalok ódon szobáiból a szégyenletes anakronizmust, a latin nyelvet s a kisebbik magyar hazában is uralkodó nyelvvé tette az Erdélyben a habsburgi uralom alatt közel száz éven át hontalanná lett magyar nyelvet. Ez a korszak Erdélyben mégjobban megerősítette az ősi vallásegyenlőséget s azt kiterjesztette a több mint milliós népréteg vallását alkotó görögkeleti vallásra is. Hála nem volt érte. Tudományos és művé-

szeti intézményeket alapítottak ebben a korszakban. Erdély urai megvetették az ágyát az általános népis-
kolai oktatásnak, melynek Wesselényi volt a legnagyobb
agitátora. A magyar nemzet megerősítésére, a magyar
állam tekintélyének, hatalmának öregbítésére lemondtak
a külön hazáról, annak történelmi szépséget is jelentő
külön országgyűléséről, külön kormányzásáról s beol-
vadtak a magyar államiság szent egységébe. Emberibb,
modernebb alapokra helyezték a hadsereget, megszüntetve
a kötéllel fogást, az elfajult toborzást. Megszüntették
a három nemzet, a magyar, a székely, a szász sokszáza-
dos unióját és felvéve az egyetlen és egységes magyar
nemzet teljes egyenlőséget, állampolgári egyszinvona-
luságot jelentő egységébe a román is, lemondtak köz-
jogi privilégiumaikról. Szabad Erdélyben mindenkinek
szabadságot, boldog emberi jogegyenlőséget adtak, saját
csákányukkal rombolták le a kasztok elválasztó falait.

Valóban, reformkorszak volt ez. Az 1834-es ország-
gyűlési vihar után megcsendesedve, de szivós belső
munkával csinálta meg Erdély a maga modernné válásának
korszakát. Nem gondoltak arra, hogy a felszabadítottak
hatalmas részéből holnap a félrevezetettek hálát nem
ismerő, vad tömege lesz, amely elfelejti, hogy Erdély
urai önként birtokot adtak neki, urbéresből urrá,
nemzetenkivüliből nemzetté s független gazdává tették,

tulajdonosává Erdély óriási, talán legjobb területeinek és birtokossá téve őket, egyuttal veszedelmes versenytársává is tették a felszabadító magyarságnak. Erdély urai pazar kézzel szórták szét a reformkorszak áldásos magvait, nem nézve érdemre, csak egyre nézve: a leláncolt emberre, az emberek láncaira.

Ennek a reformkorszaknak nem vetett véget szabadságharcunk leveretése és Erdélynek Kronlanddá tétele sem. Az elnyomatás közel két évtizedre nyúló ideje alatt Erdély magyarsága nem gyógyult ki eszményeiből, egy pillanatra sem akarta megtagadni negyvennyolcas akarátát, a románság egyenjoguvá tételét, vallásának teljes egyenlőségét, egy pillanatra sem akarta visszavonni a jobbágyok felszabadítását és továbbra is magához ölelte, szemben a szászok és románok ebben a korban is megismétlődő szivós támadásaival, a Magyarországgal való egyesülés gondolatát. A reformkorszak 1848-ban megvalósult programpontjait tovább védte Erdély magyarsága az 1867. évig és a védelemnek ez a korszaka ekként szerves folytatójává vált Erdély tulajdonképpeni reformkorszakának. A reformkorszaknak ezt a második ciklusát is azzal fejezte be Erdély magyarsága, mint az 1848. évét: mindig csak adott és sohasem kapott.

Ennek az erdélyi reformkorszaknak apostolait, jogtörténetét és politikai levegőjét kívánja ez a könyv

ismertetni. Sokat beszéltünk Erdély különleges szelleméről és nem tudtuk, honnan ered. Beszéltünk a transszilvanizmusról, de nem tudtuk, mi adta meg az erdélyi lelkiség hamvát, ősmagyar eredetiségét. A megismeréshez akarunk közelebb jutni. Lámpánk fénye gyenge, de talán mégis előttünk fog állani néhány erdélyi emberöltő a maga emberóriásaival. A protestáns báró Wesselényi Miklósnak szinte égbenyuló alakja nyitja meg ezt a korszakot, a kufsteini rabnak fia, később maga is Gräfenberg rabja. S a végén ott áll ennek a korszaknak naplementénél teljes ornátusában, fején a szenvedés glóriája, mögötte az üldözöttség fekete uszálya, Erdélynek a Bach-korszak végén lelki vezére, Haynald, a halhatatlan, magyarságáért üldözött erdélyi katolikus püspök. Reájuk és társaikra reáillenek a nagy biborosnak, Pázmány Péternek szavai: "Sokan vannak, kik Jézusnak mennyei országát szeretik, de kevesen akarják az Ő keresztit viselni. Sokan kívánják a megvigasztalást, de kevesen akarják a háboruságot szenvedni. Sok társat talál Jézus az asztalhoz, de keveset a böjtöléshez. Sokan követik Jézust a kenyérszegésig, de kevesen a kinszenvedés poharának italáig."

Mártírok magasodnak fel Erdély reformkorszakában. Megrázó életük feledhetetlen erkölcsi értékeket hagyott reánk. Nemes gyönyörűség csak reájuk gondolni is. A szen-

védő magyarság nem felejtetheti el azokat, akik szenvedések szenvedésein át, megtörötten, de nem legyőzötten léptek be az államfenntartó nagyságok Pantheonjának néma kapuján.

Vér nélkül csinálták meg azt, amihez a világ minden részén vér kellett: a jogegyenlőséget. S megcsinálták nem a taps vágyából, hanem mert igaz, jó magyarok voltak, akik Szent István felséges tanítását komolyan vették, a decretorum liber secundus praefatiojának 4 §-át: "Sis misericors omnibus vim patientibus...", légy irgalmas minden szenvedőkhöz. Átengedték Erdélyt a rendi multból a jogegyenlőség századába. A nagy világon e kívül nincsen számodra hely, megacélozó erdélyi magányában átéreztek, hogy Erdély nem állhat meg Magyarország nélkül s Magyarország nem állhat meg Erdély nélkül. Ahhoz hogy mindegyik egymást erősítve megállhasson, ahhoz megőrizték Erdély szólásszabadságát, kritikája meg nem félemlévését, gyűlöletét a politikai és társadalmi diktatura ellen. Megteremtették az unionis juramentum nézetei helyett az összes erdélyi nemzetek és vallások egyenlőségét, a kormányzat szabad bírálatát, sokszor a trónét is. Az uralkodó személye szent és sértetetlen volt előttük, de politikai irányzata nem. A régi Erdély^{ben} csak a nemzet volt szuverén: a fejedelem nem dobta vissza az országgyűlés által elfogadott tör-

vényt. Ezt a később elhalványult alkotmányos felfogást örökölte Erdély reformkorszakának vezérkara s alkotmányos érzése védelmében elment a börtönig, mely politikai történetünkben nem egyszer jelentette a halhatatlanságot.

Az erdélyi laboratóriumban a reformkorszakban nem alchimisták dolgoztak, hanem hivatástudatuk magaslatán álló nagy alkotók, akik az emberi szellemet az emberi erkölccsel vegyítve össze, fajra, vallásra nem tekintő egyetemes emberi kollaborációt parancsoltak elő lombikjaikból. Nagy erdélyi emberek nagy erdélyi korszakot teremtettek. Monumentális korszak volt ez: elnyomottakból szabad embert teremtett, politikai öntudatot lehelt a hideg agyagba. Olyan ember vezette, akinek élete tele volt tragédiákkal s mégsem tartozott a tragikus ember típusához, mert maga volt a megtisztult keresztényi szeretet, a magamagát megtagadó, csak felfelé néző szent hit egy örök nemzet földi pályájának sikerében.

ERDÉLY KÖZJOGI ES KÖZIGAZGATÁSI JOGI KEPE

1848 ELŐTT

Erdélynek az 1540. évtől kezdve az 1848. évig külön Corpus Jurisa volt, amelyet csak egyetlen hid kötött össze a magyar Corpus Jurisszal, Werbőczy Hármaskönyve, amely Erdélyben törvénnyé is vált. A külön törvények századai alatt különleges belső municipális törvények is élnek s jutnak nagy fejlődési fokra Erdélyben. Megmaradt a maga külön törvényei alatt, sőt sok tekintetben tovább fejleszti ezeket a székely nemzet. Külön levegőben él a szász nemzet, amelynek törvényét Báthory István fejedelem 1583-ban külön is megerősíti és a szászok az ott nem szabályozott kérdésekben a római törvénytárt is használják, természetesen a magyar országos törvények sérelme nélkül. Ezek a szász municipális törvények is külön életet jelentenek. De egészen speciális a helyzet az erdélyi lakosok faji szerepe tekintetében is. Erdély nem csupán a magyar nemzet országa, hanem három egyesült nemzeté, a magyaré, a székelyé és a szászé, s csak 1848-ban olvad össze velük egyetlen egységbe az addig külön közjogi státussal nem rendelkezett román nép. A magyar, a székely és a szász nemzetek egyesülésre léptek és annak értelmében az erdélyi nép ebből a három nemzetből áll, csak ennek a három nemzetnek a fiai vesznek részt a törvényhozásban,

ezek a receptae nationes. Külön eskü van Erdélyben, az egyesülési eskü, amely az Approbatæ Constitutiones első címének I. articulumában, majd módosított szövegben az 1744: VI. törvénycikkbe iktatva századokon át biztosítja a három nemzet tökéletes jogi egyenlőségét. Ugyanakkor, amikor Európa legnagyobb nemzetei is vallásháborukat folytatnak, az egyesült nemzetek kijelentik, hogy a római katolikus, az evangélikus református, az ágostai evangélikus és az unitárius vallás tökéletesen egyforma jogokat élvez. S ezt a vallási egyenlőséget szigorú következetességgel viszik keresztül nem csupán a társadalmi életben, hanem az állami életben is, még a legelőkelőbb közhivatalokra is vallási sorrendben választanak. Magyarabb volt Magyarországnál a hivatalos nyelvhasználat tekintetében is. A nemzeti fejedelmek alatt magyar nyelven hozza a törvényeit és csak a nemzeti fejedelemség megszűnte után hozza azokat latin nyelven mindaddig, míg az 1846/47. évi országgyűlésen ki nem küzdi ismét a magyarnyelvű törvényhozást. Gondosan ügyel a nemzetiségek különállására: még az 1846/47. évi törvényhozás is különleges figyelemre méltatja a szász nemzet különállását és a király vállalja a törvényben, hogy a magyar nyelven hozott törvényeknek a szász törvényhatóságok német nyelvére közhatósági felügyelet alatt eszközözlendő fordítása a szász törvényhatóságok kebel-

beli használatára meg fog küldetni és megengedi ez a törvény, hogy a szász nemzet a többi törvényhatóságokkal való levelezésében továbbra is meghagyassék az 1791. évi 31. törvénycikk alkotása óta gyakorlott szokásban. A nemzetek egyenlősége mellett mindegyik nemzetnek külön cimeres pecsétje van. A magyar nemzet cimere fekete sas, a székelyé a nap és hold, a szász nemzeté hét város. A közös cimer a három nemzet fejedelmi süveggel fedett pajzson egyesített cimereiből áll. Még külön nemzeti gyűléseket is tart a három egyesült nemzet. Amint a székely külön nemzeti gyűléseken 1505 és 1555-ben Udvarhelyen, 1506-ban Agyagfalván külön székely nemzeti törvényeket készít, úgy a szász nemzet is univerzitás nevezete alatt tartott külön nemzeti gyűléseket. A nemzetiségekkel szemben való liberális bánásmód a külön Erdélyország épületének egyik legszebb ornamentikája: senkit nem rekeszt ki Erdély az állampolgári jogok teljességét jelentő magyar nemesség megszerzéséből, így a románok közül is tömérdeken nyertek magyar nemességet és ha külön nemzetet nem alkottak is, közülük számosan vettek részt még a legmagasabb pozíciókban is Erdély állami életében. Tökéletesen asszimilálja Erdély az örményeket is, akiket felvesz a haza jogosított polgárai közé, városaikat szabad királyi városokká teszi és követeiknek

helyet biztosít az országgyűlésen, csak nem engedi, hogy a három egyesült nemzeten kívül külön politikai testületet alkossanak. Mindkét hazában egyforma a törvényhozó hatalom, az uralkodó és a közjogi nemzet közösen alkotják a törvényeket. De az erdélyi országgyűlés szervezete élesen elválik a magyarországitól, mert az országgyűlésnek alkotó része maga a királyi fő-kormánysház, a gubernium regium is, tagjai között foglal helyet továbbá a királyi hivatalosok, a regalisták gárdája, akiket az előkelőségek közül a fejedelem a királyi főkormánysház meghallgatása után nevez ki és külön királyi levelekkel /regales/ hív meg az országgyűlésre. Különleges az országgyűlés belső szervezete is, mert míg Magyarországon kétfelé vált az országgyűlés, alsó táblára, másrészt főrendi táblára, addig az önálló Erdély országgyűlése egykamarásként fejlődött és végig az is maradt. A közigazgatás terén is jelentős különbségek állottak elő. Magyarország tisztán vármegyei rendszer mellett fejlődött, míg Erdélyben közigazgatási egységek voltak a vármegyéken kívül a székek és vidékek is, így a székelyföldön nem vármegyék, hanem székek voltak, anyaszékek és fíuszékek, a Királyföldön vagyis a szászok területén, a fundus regiuson, székek és vidékek voltak. Bár a nemesség egy volt a magyar nemességgel, a székely nemesség bizonyos tekintetben önállóan fejlődött és

három rendre oszlott, a nemesi rendre, amelyet főnépnek, főnemesi vagy primorrendnek is neveztek, a primorok rendébe csak azok kerültek, akik legalább három lófőiséget vagyis primipilátust, azaz olyan ingatlant birtokoltak, amely után egy-egy lovasszolgalat járt. A székely nemeség második rendje a lófőrend volt, a lófők vagyis a primipilusok egy-egy felszerelt lóval tartoztak katonáskodni. A harmadik rend volt a darabant, pixidáriusnak is nevezték, ezek gyalog katonáskodtak. A magyar nemesi kiváltságokon felül a székely nemesnek még különleges székely kiváltságai is voltak, így tisztjeit és biráit főtiszti kijelölés nélkül választhatta, a királyi tábla és az országgyűlés elé pénzbüntetés terhével általában nem volt idézhető, a fiskus számára dézsmaadással nem tartozott és székely ember örökségét el nem veszthette, hanem még hitetlenség esetében is, ha emiatt fejét vették, a székely birtok az atyafiakra maradt; adó- és dézsmafizetéstől, téli és nyári katonatartástól mentek voltak és a haza oltalmazására csak saját költségükön voltak kötelesek katonáskodni. Alkotmányjogi rendszere a teljes függetlenségre van alapítva, törvényei kimondják, hogy sem úgy nem lehet kormányozni, mint ha az osztrák birodalomnak része volna, sem úgy, mint ha Magyarországnak volna része. Az 1744: III. és 1791: VI. erdélyi törvénycikkek szerint Erdély ugyan

Magyarország szent koronájához tartozik s az örökös tartományokkal való kapcsolata a *pragmatica sanctio* szerint az együttes birtoklásra és kölcsönös védelemre nézve oszthatatlan és felbonthatatlan, de egyebekben független, külön polgári alkotmánnyal bíró fejedelemség.

Az államalkotó magyar génusz tehát ezer éven belül két államot alkotott. A két állam úgy hasonlít egymáshoz, mint egy apától, egy anyától való két testvér, de amint láttuk, számtalan vonatkozásban mégis nem egyforma. Ami a kettőt szervesen összeköti az a magyar nemesség egysége és a Tripartitum, de még ezekben is vannak különbségek. A csodálatra leginkább méltó belső népi berendezkedés, a három nemzet egyenlőségére alapított szerkezet nem ismer uralkodó fajt, mindegyik nemzetnek megadja a maga jogainak teljességét, de országgyűlése mégis csodálatosan magyar, szellemében, nyelvében is. Döntő, ha nem is számbeli többségben lévén mindenkor az egy uton járó magyar és székely, a szellemi majoritást mindvégig megőrzi. Nincs testvérharc. A fajok nem háboruszkodnak egymással, háromszáz egynéhány esztedeig s belháborút 1848-ban főként a Bécs izgatása robbantja ki. Az önálló erdélyi fejedelmek a nemzetiségek kulturájával is törődnek, sőt a habsburgi Erdély korában, a XVIII. század végének erdélyi ország-

gyűlése még arra is gondol, hogy a román népet és a román papságot részesítsék a pedagógia minden eszközével mélyebb kulturában. A nemzetiségi visszavonás ugyiszlván csak a XIX. század első felében kezdődik Erdélyben, mert a XVIII. század végén előfordult Hóraféle kilengések nem a nemzetiséggel, hanem a birtokjoggal, a jobbágyi rendszerrel függtek össze.

Külön állami életével századokon át életmentő szolgálatot teljesített Erdély a magyarság javára. Ha nincs Erdély, talán Magyarország sem tudta volna külön államiségát végesvégig megőrizni. Magyar fejedelmei szerencsés ihlettséggel és csodálatos politikai ösztönnel megtalálták a helyes utat az önálló államiság fenntartására ugyanakkor, amikor a magyar anyarszág testén német és török hollók károgtak s Magyarország egyrészében a császár volt az ur, másik hatalmas részében a török szultán. Ugyanebben az időben a Bethlenek géniusza Szcillák és Karibdiszek között is megtartja az önálló Erdélyt, amely hol ennek, hol annak ad ajándékokat, hol ennek, hol annak segít, de egyuttal végesvégig magán is segít. A külön államiság szükségessége századokon át beivódott minden erdélyinek a lelkébe. A belátás, hogy az egyedüllét, a külön országjelleg mellett Erdély provinciává válik, csak a habsburgi korszak elnyomó rendszere nyomán ébredszik

minden erdélyi lélekben s ez vezet a végén annak az átérzésére, hogy látszatfüggetlenség helyett többet érne, ha Erdély egyesülne az anyaországgal. Erdély reformkorszakának ennek megérzése volt egyik legfőbb feladata.

Amint a szentistváni birodalom megalapítása a magyar faj államalkotó elhivatottságának fénylő dokumentuma volt, a géniusz államteremtő működésének bámulatos alkotása volt Erdély is, mint a jogegyenlőség, az emberi jogok, a közszabadságok, a faji és vallási türelmesség klasszikus országa. Megérdemelte, hogy élt és az a háromszáz év, amely alatt a magyar korona jogán ugyan, de külön magyar földként folytatta csillagpályáját, hőskölteménye volt a magyar fajnak is, amely a második haza megalapításával és századokon át történt fenntartásával történelmi bizonyítékát nyújtotta annak, hogy államalkotásra és államfenntartásra született.

Verancsics Antal azt mondja:[¶] "Három nemzet lakik Erdélyben, székely, magyar és szász. Még az oláhokat is ide kell számítanom, a kik vannak oly számosan, mint a három nemzet egyike. De nekik nincsenek szabadságaik, nincs nemességük, nincs birtokuk, kivéve Hátszeg egynehány kerületét, a kik Hunyadi János idejében, a ki szintén onnan származott, a törökök ellen tanusított vitézségükért nemességet kaptak. A többi

[¶] Jancsó Benedek: "A román nemzetiségi törekvések története", I.

közönséges oláhok a magyarok alattvalói, nincs saját lakóföldjük, hanem szétszóródva élnek az egész országban, kevesen a síkságokon, legtöbben a hegyeken és az erdőkben, a hol barmaikkal nyomoruságosan tengődnek."

Igy Erdély a három nemzet és a négy receptív religio országa.

Erdély hét fő bűnének nevezték ezt később.

"A székelyek között -- írja Jancsó Benedek -- csak a hadviselési kötelezettség módjában és a tisztségek vérség szerint való viselésének jogában volt különbség s nem egyszersmind a személyes szabadságra nézve is. Vagyonosságuk szerint azonban három rend volt közöttük: főemberek /primores/, kiknek száma, mint egy 1566-1569. között kelt összeírásból következtethetjük, 60-70-nél nem rugott többre, -- lófők /primipili/, akiknek száma összesen 2000-3000 lehetett és a gyalogosok /pedites, pixidarii/, kiket közönségesen közembereknek neveztek. A főember, ha vagyonában megfogyatkozott s kellő számú emberrel nem szállhatott táborba, lófővé lett, -- a lófő pedig gyaloggá s viszont a gyalog megvagyonosodván, lófővé, a lófő pedig főemberré lehetett a székely ispán tudtával, az időről-időre tartott katonai szemlék /lustrum/ alkalmával."*

* Jancsó Benedek: "A román nemzetiségi törekvések története" I, 463. l.

"Mindnyájan nemeseknek kívánják magukat tartatni, mint akik a régi hunok maradványai. Nem is hiában ügyelnek arra, hogy azok szabadságával éljenek, mert senkit nem törnek magok közt, hogy szabadságban fölöttök legyen. Közöttük a legkisebbnek ugyanugy szabadsága van, mint a legnagyobbaknak," -- írja Oláh Miklós.*

Verancsics szerint** hun eredetűek s innen van szabadságuk, mely szerint az évi adófizetéstől s a szolgaság tartozásától tökéletesen mentesek és szabadok."

A székelyeknél a három renddé alakulás 1473-ban Mátyás király idejében történt, amikor a király elrendelte, hogy a székelyeket lajstromozzák, külön névsorba szedjék a lovasokat, akiket ezentúl lófőknek /primipili/ fognak nevezni, külön a gyalogosokat és külön lajstromba a főembereket, akiket primoroknak nevez. Mátyás király úgy rendelkezett, hogy a magasabb rendfokozatba a gyalogos csak a vajda tudtával léphet, a lovas meg akkor, ha három nyíl földe és vagyona van.

Erdély mint külön állam a mohácsi vészt követő korszak szülöttje. Amint gróf Mikó Imre írja "Erdély különválása Magyarországtól" című művében, a kétfelé válás 1526. november 10-én és 1527. december 16-án

* Oláh Miklós: "Hungaria et Attila", 195. l.

** Munkái I., 144. l.

történt, amikor az egy magyar birodalomnak két királya
lőn választva, megkoronázva, tényleg elismerve... E
korszakban kétfelé volt ugyan válva az egy ország, de
a súlypont még Buda volt... a valódi különválás csak
Zápolya János halálakor kezdődött."

Erdélynek mint önálló államnak történelmére véges-
végig áll az, amit Erdély nagy történetbuvára, báró
Kemény József, mondott a Bach-korszak elején az Akadé-
mián:[✕] "Habár Mohácsnak vérnapja elválasztotta is Er-
délyt Magyarországtól, de el nem idegenítette érzését,
vágyát, reményeit, a magyar közös egy haza most is az,
ami egykor volt a mi szívünk és lelkünk előtt."

Nem büszke honfoglaló hadsereg fényes lovasrohamai
alapították meg létét, hanem a magára maradt, ellensé-
gektől marcangolt magyarság védekezése során saját vé-
réből kitermelt politikai antitoxin, a begubózás a
hegyek közé, a politikai elszigetelődés, mint utolsó
mentsvár szükségességének felismerése, a nemzeti füg-
getlenség átmentésének gondolata. Háborus időben szüle-
tett ez a második magyar haza -- Magyarországot és Er-
délyt a későbbi korszakokban már két hazának nevezik --
és önálló államisága alatt is rajta maradt a bölcsőjé-
ből hozott küzdő szellem, nincs nyugsága egy pillanatig

[✕] Gróf Mikó Imre: "Báró Kemény József emlékezete",

Akadémiai évkönyvek, X. kötet, 46. lap.

sem. Különválása után másfél évszázaddig önálló fejedelemség, de ezt az önállóságot drágán fizeti meg. A két véglet, a két halálos ellenség, a császár és a szultán hatalmi versengésében mégis megállott, mert államférfiúi művészettel, okos magyar szellemben vezették és államalkotói már korán megteremtették az elszakadt gyermek nagykorúságát, adván neki művelődést, vallási békét, szabadságot. Osztrák trónéhség és török adószedőkéz felváltva nyul feléje, s mégis, önállóságát hol pénzzel, hol diplomáciai simasággal, hol véres harcokkal, de megőrzi. A XVI. század közepén már a vallásszabadság hazája. A három nemzet, a magyar, a székely és a szász nemzeti uniója a nemzetek egyenlőségét biztosítja. A négy bevett vallás, a római katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius vallás egyenjogúsága pedig az 1557. és 1564. évi tordai és az 1571. évi marosvásárhelyi országgyűléseken megszületik s az 1595: XV. törvénycikk a szabad ország lelkiismereti szabadságának pilléreit lerakva, ezt mondja: "Az, mi az religio dolgát nézi, végeztük országul, hogy az recepta religiok, t.i. catholica sive romana, lutherana, calvinista et ariana libere mindenütt megtartassanak." Az Approbatae Constitutiones, a II. Rákóczy György alatt összeszedett és jóváhagyott, 1540-1653. évig alkotott erdélyi törvények első címének II. articulusa ehhez

képest ezt mondja: "A négy recepta religio az országnak ezen megegyezett közönséges végzése szerint ennek utána is in perpetuum pro receptis tartassanak boldog emlékezetű eleinknek dicséretes példájok szerint." Nagy ~~így~~ dolog volt ez abban a korszakban, melyben Európa nagy és kis államainak földjét mindenütt vallásháborúk testvérvére öntözte. De Erdély nemcsak a vallásszabadság földje.

A vallásfelekezetek hamvait eleve bölcsen lecsapoló s elhárító köztársaság elnökválasztásának s elnöki működésének alkotmányos képe bontakozik ki előttünk, mikor ugyanott a második rész I. articulusában a fejedelmválasztásnak a nemzet jogai közé sorolásában olvassuk, hogy "ez hazánk eleitől fogva való szokása szerint a fejedelmek választásában a regnicoláknak libera electivjok -- tehát az országlakosoknak szabad választásuk -- mindeztideig /1653./ megtartatott", hogy a fejedelmeknek a nemzet conditiokat praescribál, vagyis az uralkodás feltételeit is megszabja s mindjárt idézi is, követendő alkotmányos például a néhai Rákóczy Zsigmond fejedelem esküjében foglaltakat: a nemzet szabadságainak, jóváhagyott szokásainak megtartását, az igaz törvény szolgáltatását, a törvényességet s e szegény hazának s minden benne valóknak szabadságára törekvést.

Az egyik oldalról a német, a másikról a török népoceántól ostromlott kis ország egyensúlyi helyzetét az államművészet mily fizikai csodatételeivel őrzi meg, mindig a különleges erdélyi önfenntartó szellem jegyében, az Approbaták II. R. 1. címének III. articulusába be-cikkelyezett, Bathlen Gábor fejedelemnek szabott feltételek, hogy a fejedelem "a fényes Portához viselje oly engedelmességgel magát, hogy onnan romlása ne keletkezzék a szegény országnak", de viszont -- "a kereszténységgel is, római császárral ő felségével és Magyarországgal a jó szomszédságot és békeséget szorgalmatosan megőrizze." Valóban az erdélyi fejedelemnek korszakát, másfél évszázadát az összeomlástól ez a kettős elv s a két elv összehangolása mentette meg. Nem kétkulacsosság volt ez, hanem a fennmaradás egyedül lehetséges módja, a mezitelen sziklán szinte földtáplálék nélkül megálló, az elemekkel örökös hadat viselő magányos fa kompromisszuma kövel, viharral, villámmal. S Erdély ily csodálatos fennmaradása tényező volt abban is, hogy a még jobban szorongatott, török hódoltság és német rabság alá került Magyarország el nem merült. A vész pillanataiban mindig átnyult oda Bethlen, Bocskay, Rákóczy kardja és fényes szelleme.

Alkotmányos élet

Az önálló erdélyi fejedelemség, a másfélszáz éven

át a maga lábán járó kis ország a maga alkotmányos életét bámulatraméltó politikai érzéssel rendezte be. Az Approbaták ugyanezen cikkében olvassuk, hogy a fejedelem "tanácsokat maga mellé mind az három nemzetből /magyar, székely, szász/ válasszon" s hozzáfűzi, hogy tanácsos nem mindenki lehet, hanem csak az, aki törvényt, igazságot, békességet akar, szerető és jó lelkiismeretű ember. Kizárja, hogy a Fejedelem diktátor legyen, hogy abszolutizmust csináljon s azt rendeli ez a törvénycikk, hogy a fejedelemnek alkalmazkodnia kell tanácsosokhoz, hogy "a belső és külső országos dolgokat, a két császárhoz vagy több szomszéd országokhoz való conföderatiokat, derekas donatiokat és főtiszteket ezeknek hire nélkül ne cselekedjék, se oszszon." Proscriptioval és notóriussággal, hűtlenségi büntetéssel rendeli sujtani a törvényt, a szabadság ellen vétő tanácsosokat. Ime, a fejedelmi alkotmányosság elve. Ime a miniszteri felelősség elve.

"Szegénynek, boldognak személyválogatás nélkül igaz törvényt" szolgáltasson a fejedelem s ezzel az Approbaták II. R. 1. címének Bethlen Gábor uralkodási feltételeit inkorporáló III. cikke arra a szociális magasságra emelkedik, amelyen akkor Angliát kivéve Európa egyik állama sem volt, ezzel Erdély a francia felvilágosodás korát százötven évvel megelőzte s ugyancsak százötven évvel megelőzte a szegényeken segítő Mária Teréziát.

Megkötöti a régi Erdély a fejedelmeket a külpolitikában is, mondván az Apport. Const. II. R. 1. c. IV. articulusa, hogy "semmi követségeket, valamelyek az országot és közönséges dolgot illetik, gubernator urunk Ő nagysága és tanácsok hire nélkül Ő felsége meg ne halljon és választ semmi külső fejedelmeknek ne adjon, se követséget ne instituáljon /küldjön/ Ő nagyságok hire nélkül."

Az erdélyi országgyűlés szólásszabadságának alapjait ott találjuk az Appr. II. R. 1. c. V. artikulusának rendelkezésében, hogy a fejedelem, I. Rákóczy György, a tanácsrendeknek és országos gyűlésekben is mindennek szabados voxot enged mindenféle panaszolkodásoknak és igazságoknak előszámlálására. Ezt 1660-ban rendelték s csak a későbbi habsburgi korszakban szegték meg, amikor országgyűléseket alig tartottak s Wesselényinek a szabad szóért börtönnel feleltek.

Egyben nem tér át krisztusi alapokra az önálló erdélyi fejedelemség Corpus Jurisa, a jobbágykérdésben. Egész Európa áthozta a középkorból az ujkorba a rab-szolgaság szelidebb formáját, a jobbágyságot. Erdély sem kivétel. A korszellem, hogy a jobbágyság nem annyi, mint a nemesember, hogy a genezis nagy műve, a Föld, a nemesnek szabad hazája, de a jobbágnak csak megtört szállása, Erdélyben is érvényesül: az Appr. Const.

III. R. XXX. címének articulusai szerint a megholt jobbágy ingó javaiban -- ingatlanra nem lehetett -- özvegye csak harmados, két rész a földesuré, a földesur rendelkezik a fiugyermek jobbágyárzával, a titokban férjhezmenő jobbágyláný büntetés alá esik, a szökött jobbágyok ha az erdélyi birodalomban kapattathatnak, arestáltatnak stb. A jobbágy nem rendelkezik se magával, se családjával, szinte nem személy, hanem tárgy. A francia felvilágosodásnak, a francia forradalomnak, a francia zászlónak a mi aufklérístáinknak s Európa műveltjei között a Deák Ferenceknek, Kossuth Lajosoknak, Széchenyi Istvánoknak s Wesselényieknek majdan, kétszáz év multán, fog majd csak sikerülni az Approbatae Constitutiók s Werbőczy helyébe a szabad ember egyetemes és egyforma emberi jogokat biztosító constitutióját ültetni.

Mégis, az európai korszellem okozta ezt a szépség-hibát nem számítva, Erdély az önálló fejedelemség alatt szabadabb, nemesebb életet él Magyarországnál. S ami az elkülönülésből természetsszerűen következett, a külön állami lét háromszáz éve alatt külön erdélyi jog fejlődött ki.

Erdély politikai életét s az 1791-től 1848-ig tartott reformkorszakát csak úgy érthetjük meg, ha kiterítjük magunk elé Erdély jogi szellemének, jog-

történetének térképét, szemügyre véve, milyen volt Erdély közjogi, közigazgatási és magánjogi élete. Ezt kívánjuk a következő fejezetben megvilágítani, hogy a reformkorszakig vezető országút minden követ, minden mérföldjelzőjét megismerve, reátérhessünk magának a reformkorszaknak élettörténetére.

Erdély közjoga és közigazgatási joga

Az erdélyi közjog szerint népnek a Hármaskönyv II. rész 4. cikk 1.§-a szerint eleinte csak Erdély nemessége volt tekinthető, később azonban, amikor a városi rendet is politikai jogok részesévé tették, a városi rend is a nép tagjává lett. Ennélfogva erdélyi nép alatt, Dósa Elek fejtegetései szerint,[✱] egykor Erdély mindazon lakosait kellett érteni, akik a törvényhozásban résztvettek. Az 1848. évi 1. erdélyi törvénycikk kimondotta a jogegyenlőséget az egyesült és a nem egyesült nemzetek között, a régi különbségek megszűntek. Egyesült nemzeteknek 1848 előtt a magyar, székely és szász nemzeteket tekintették, amelyek unióra léptek egymással, amely unió 1630-ban jött létre és be van iktatva az Approbatae Constitutiones 3. rész 1. címébe; utóbbi törvényt az 1744. évi 6. erdélyi törvénycikk részben módosította. Az egyesületi törvénycikk

[✱] Dósa Elek: "Erdélyhoni jogtudomány", I. könyv:

Erdélyhoni közjogtan, 105. és köv. lapok.

/unionis articulus/ szerint ebből a három nemzetből áll az ország. Az egyesült három nemzeten kívül állottak 1848-ig a nem egyesült nemzetek, amelyek a polgári jogok gyakorlataiból általában ki voltak zárva, de azért bizonyos jogok illették. Ezeknek a nem egyesült nemzeteknek tagjait is az 1791: 19. törvénycikk a haza fiainak /patriae filii/ nevezi, ezek a nem egyesült nemzetek a következők voltak: a nemtelen magyarok, oláhok, örmények, görögök, morvák, bolgárok, zsidók, cigányok, rácok. Nementelen magyaroknak nevezték Erdély azon lakosait, akik származásukra és nyelvükre nézve magyarok ugyan, de sem városi polgári, sem nemesi jogokkal nem bírtak, akik a Hármaskönyv 3. rész 25. cime szerint maradékaik azon magyaroknak, akik a Hármaskönyv 1. rész 3. cím 4.§-a szerint eredeti nemességüket elvesztették és így mint jobbágyok, földesuraik uri hatalma alá voltak vetve. Az oláhokról a Hármaskönyv mint jobbágyokról emlékezik meg, de közülük a papok, továbbá akik nemességet nyertek vagy nemes atyától származtak, az egyesült nemzetek tagjai közé számláltattak és pedig ahhoz az egyesült nemzethez számították őket, amelynek földjén fekvő jószáguk volt /1744: 6. törvénycikk/. Az erdélyi urbéresek jogviszonyait 1847 előtt a kormány által 1769-ben önhatármulag kibocsátott un. regulativum punctumok szabályoz-

ták, amelyeket az 1791. évi 27. törvénycikk is helybenhagyott, ezek 1847-ig voltak érvényben, amikor az erdélyi törvényhozás megalkotta az urbéri törvényeket, utóbbiak azonban, bár ki lettek hirdetve, életbe nem léptek, tekintettel az urbéri viszonyoknak 1848-ban történt megszüntetésére. A nemtelenek[✱] adót és vámot voltak kötelesek fizetni, minden közterhet viseltek, -- a véteknek csupán gyanujáért is elfogathattak, -- a törvény áthágása esetében csak testi büntetéssel voltak sújthatók, az 1791: 28. törvénycikk szerint pénzzel nem voltak büntethetők, de még akkor is, mikor örökös jobbágyság alatt voltak, amikor tehát a földesurak tulajdonai voltak, az Approbatae Constitutiones 1. 1. 6. c. 1. cikke szerint prédikátori vagy mesteri hivatalokban vagy a deáki tudománynak tanulásaiban forgolódhattak, -- nem volt szabad posztóruhát, nadrágot, csizmát, dupla és forintos süveget és gyolcs inget viselniök, -- az egyesült nemzetek tagjaivá válhattak vagy úgy, hogy valamely város kebelében fekvő jószágot vásárolván, városi polgárokká lettek, vagy úgy, hogy a fejedelemtől nemességet nyertek.

Ahhoz, hogy Erdély XIX. századbeli ujjaszületését megérthessük, hogy megállapíthassuk, a magyar reform-

[✱] Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány, I. könyv: Erdélyhoni közjogtan, 105. és köv. lapok.

korszakot megértette-e és hogyan követte, hogy mérhessük, a magyar nemzeti civilizáció modern országútján mekkorát haladt akkor, amikor az egész Európa rohamlépésben modernizálódva, a népek lerázzák bilincseit és a pórból mindenütt ember lett, -- ismernünk kell a régi önálló Erdély jogi felépítését is.

Erdély jogtörténete három nagy ciklusra tagozódik. Nem volt önálló állam 1540-ig, önálló országgént élt 1540-től 1848-ig, s az 1848-as unióval visszakerült az 1540. előtti közjogi helyzetbe, ismét Magyarország kiegészítő részévé vált.

Az erdélyi jog különlegességeit Dósán kívül főként Wenzel Gusztáv budapesti egyetemi tanár világította meg "Az országos jog és a particuláris jogok közti viszony hazai jogrendszerünkben" című művében. Fejtései a következőkben foglalhatók össze: "Erdély jogában három fejlődési stádiumot kell megkülönböztetni, az 1540. előtti, az 1541-1848 közöttit, s az 1848. utánit. Az 1540. előtti időben Erdély Magyarországnak kiegészítő része volt, mely ezzel azonos országos joggal élt, néhány sajáttsággal, miként Werbőczy azt leírja. Ez időben Erdélynek is voltak különös provinciális gyűlései, a vajdák vagy alvajdák elnöklete alatt, sőt arra is van példa, hogy maga a király elnökölt. Ezen provinciális gyűlések vagy olyanok voltak, melyeken csak a nemesség jelent meg, vagy olyanok,

melyeken a társnemzetek, t.i. a székelyek, szászok és oláhok is résztvettek. Voltak azonkívül a székelyeknek és a szászoknak is külön nemzeti gyűlései. Erdély particuláris jogának főrészet az ilyen provinciális gyűléseken alkotott statutumok alkották. Nevezetes változás állt be Zápolyai János király halála után /1540/, amikor az Erdélyben lakó három fő nemzet, t.i. a magyar nemesek, a székelyek és a szászok 1542. március végén /feria quarta post dominicam Judica/ Tordán gyűlést tartván, "ex gratia Dei omnes tres nationes conveniunt, de mutua pace fovenda et rebus omnibus Regni eodem modo, et pari voto ac consensu gerendis" stb. Ez az a híres végzés, mely "unio" nevezete alatt, némi csekély utólagos módosítással, három évszázadig /1848-ig/ Erdély fő alaptörvénye s egyszersmind az önálló erdélyi törvényhozás kezdete is volt. Erdélynek t.i. ez időtől fogva számos országgyűlése lévén /1542--1690-ig 365-öt ismerünk/, miután az ezeken hozott törvénycikkek csak ritkán tartalmaztak állandó szabályt, kétszer, t.i. az 1653-diki és az 1669. január 25-diki gyulafehérvári országgyűléseken compilatiójuk határoztatván el, ennek folytán keletkezett az erdélyi két törvénykönyv, t.i.: "Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum"; melyet II. Rákóczy György fejedelem 1653. március 15-én

hirdetett ki; és "Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum", I. Apaffy Mihály által hirdetve 1669. március 4-én. Kétségtelen, hogy amennyiben Erdély akkor a fényes portának oltalma alatt magában álló fejedelemség volt, arra nézve az említett két törvénykönyv valóságos országos törvény volt. Ennek a két Constitutionának folytatását alkotják az 1744., 1747., 1748., 1752-1757., 1791., 1792., 1838. és 1847-diki "articuli novellares", az 1791-ki nyolc un. "articuli sessionales", s a többi országgyűlési határozmányok, melyek addig hozattak. Az 1848-diki erdélyi országgyűlés végzeményének 1. cikke azt határozván, hogy "A magyarországi törvényhozásnak a hűnégység tárgyában folyó 1848. évben hozott VII. cikkelyét Erdélyország hű rokonérzettel fogadván, Erdélynek Magyarhonnal egygyéalakulását a practica sanctioban szentesített birodalmi kapcsolatnak épségben tartása mellett és teljes kiterjedésében magáévá tévén stb., az ezzel ellenkező eddigi törvények ezennel eltöröltetteknek nyilváníttatnak", Erdélynek régi, 1540. előtti egysége az anyaországgal ismét visszaállíttatott. Ennek folytán Erdélyben az országos jog és a particuláris jogok közt jelenleg ugyanazon viszony áll fenn, mint az ország egyéb részeiben.

Erdély 1849. előtti jogát Erdély nagyszerű, tudós

kormányzójának, gróf Teleki Józsefnek megbízásából Dósa Elek jogtanár összegyűjtötte. "Erdélyhoni jogtudomány" című hatalmas művében ismerteti az erdélyi közjogot, magánjogot és perjogot. Jus Publicum Transsilvaniae volt az erdélyi vagy államjog neve, Jus Privatum Transsilvaniae az erdélyi magánjogé, Jus Criminale Transsilvanicum az erdélyi büntetőjogé, Praxis Judiciaria volt a törvénykezési gyakorlat elnevezése.

Amint műve előszavában mondja -- a mű az elnyomás korszakában, 1861-ben jelent meg -- főként az vezette a munka 1856. évi megírásában, hogy: "Múltunk szent ereklyéi dugárus cikké válván, attól lehet tartani, hogy a szabályszerű rendezéshez megkívántató hosszabb idő alatt az elkoboztatás veszélyének lesznek kitéve." Megírásánál, mint ugyanitt mondja, figyelembe vette a nagy történetíró, gróf Mikó Imre, szavait is, hogy "ama baljóslatu év /1848/ határt von a múlt és jelen közé és hogy e határon túl minő léte volt a hazának, minő sorsa a benne élt nemzeteknek, azt élő irt emléken fenntartani a mi vállainkon nyugvó tartozás."

Azt írja Dósa, hogy "a hatvanas évek elején tetszhalottaiból feltámadt alkotmány első mozzanatai ébresztették fel 1848. előtti törvényeink emlékezetét és jogtani irodalmunk szégyenletes szegénysége -- mely egyrészen a hajdani cenzura zsarnoksága által is ment-

nető -- sürgető szükséggé tévé egy oly kézikönyv kiadatását, mely fennállott törvényeinket s azokban gyökerező jogviszonyainkat a feledékenység homályából kiemelve, az újabb nemzedékkel s különösen azon magyar-honi testvéreinkkel megismertesse, kik uniónknak a pesti 1848-ik VII. törvénycikk értelmében végrehajtandó szabályozásában résztveendők." A továbbiakban Dósát követjük.

Erdély joga sok tekintetben különbözött Magyarországtól. Erdélyben érvényesek voltak, minthogy 1540-ig Magyarország része volt, az 1540-ig hozott törvények, amennyiben nem módosítottak és el nem töröltettek, ezeket a Leopoldi Diploma erdélyi törvények gyanánt megerősítette "Decreta" név alatt. Érvényes volt Werbőczy Hármaskönyve, de nem szokásjogi alapon, mert Erdélyben a Leopoldi Diploma 3. pontja szerint megerősítettén, törvénykönyv gyanánt szolgált, az I. R. 9. c. 6. §. kivétele mellett. Érvényes volt továbbá Erdélyben az Approbata Constitutio, vagyis azoknak a törvénycikkeknek rendbeszedett gyűjteménye, amelyeket az elszakadás után, az 1540. évtől kezdve az 1653. évig erdélyi országgyűléseken hoztak, amikor azután II. Rákóczy György fejedelem ezt 1653. március 15-ikén mint törvénykönyvet megerősítette. Érvényes volt a Compilata Constitutio, vagyis rendbeszedett

gyűjteménye azoknak az erdélyi törvénycikkeknek, amelyek az Approbata Constitutio kiadása után, az 1669. évig hoztak, s amelyet mint törvénykönyvet I. Apaffy Mihály fejedelem erősített meg 1669. március 4-ikén. Ezekhez csatlakoznak az 1669. év óta létrejött erdélyi újabb törvénycikkek, az 1744., 1747., 1748., 1752-1757., 1791., 1792., 1838. és 1847., 1848. évi törvénycikkek, az un. Articuli Novellares, amelyek közül az 1791-ig terjedők összegyűjtésére és birálására az erdélyi országgyűlés az 1791. évi 64. törvénycikk 5. pontjában bizottmányt nevezett ki, ez a bizottmány azonban megbízatásában nem járt el, sem az 1841. évi országgyűlés. Mindezek mellett érvényben voltak a székely nemzet saját törvényei, -- bennük a különleges székely öröklési jog -- amelyek 1818-ban könyvalakban is megjelentek, címe "A nemes székely nemzetnek constitutioi, privilegiumai, és a jószág leszállítását tárgyazó némely ítéletei". Érvényben volt a szász nemzet törvénye, amelyet Báthory István fejedelem erősített meg 1583-ban ezen cím alatt "Statuta jurium minicipalium saxonum in Transilvania", ezt a Leopoldi Diploma 5. pontja is megerősítette. Dósa kiemeli, hogy ezen könyvön kívül használhatja a szász nemzet azon kérdésekre nézve, melyek abban nincsenek szabályozva, a római törvénytárt /Corpus Juris Roma/

a stat. 1 K. I. c. 7. pontjában látható fennhagyás szerint, de a H.K. 3 R. 2. c. 5.§ értelmében, csakis honi országos törvényeink sérelme nélkül. Érvényben voltak még Dósa szerint: a vármegyék, székely és szász székek helyhatósági törvényei a H.K. 3 R. 2. cz. 6.§ szerint, melyek a Leop. Dipl. 3. pontjában is megerősítették "Constitutiones" név alatt; a városok saját törvényei a H.K. 3 R. 2. cz. 7.§ szerint a kiváltsággleveleikben nem szabályozott esetekre nézve, a városiak az ország törvényei követésére lévén utasítva a H.K. 3 R. 20. cz. 2.§-ában; a kereskedők s kézművesek testületeinek /collegium/ szabályai a H.K. 3 R. 2. cz. 7.§ szerint. A befogadott vallások /religiones receptae/ egyházainak saját egyházi törvényei az illető egyház tagjaira nézve birnak kötelező erővel; törvényeknek nevezték ezeket azért, mivel azon egyházak az AC. 1 R. 1. cz. 3. cikkében egyházi törvényhozónatalommal lévén felruházva, az azok által hozott vagy törvény gyanánt elfogadott egyházi szabályokat, az illetőket kötelező törvényeknek lehet és kell is tartani. Érvényes volt a szokásjog, amely természetesen nem mindenben egyezett a magyarországgal s amelyre nézve Dósa hangsúlyozza, hogy Erdélyben a szokás csak akkor volt érvényes, ha "idősült" volt, amely idősülésnek törvénytábla ideje az egyházi törvénnyel

ellenkező cselekményre nézve negyven esztendő, az egyházi törvénnyel nem ellenkező, valamint a polgári törvénnyel ellenkező és nem ellenkező cselekményekre nézve tiz esztendő, de Dósa szerint a szokás érvényességét feltételező idősülés megtörténtnek csak olyan tiz illetőleg negyven esztendő lefolyása után mondható, melynek során országgyűlés tartatott; azon évek, melyekben országgyűlés nem tartatott, az idősülés idejébe azon okból sem számítatnak be, mivel a H.K. I R. 79.

Cime értelmében az ellenmondhatás lehetetlensége felfüggeszti az idősülés folyamatát.

Erdély Karai és Rendei a törvények között külön kiemelik, élesen megkülönböztetik az alaptörvényeket.

Az 1794. évi kolozsvári országgyűlés a 37. ülésen a törvénytiszteletről, az alkotmányosságról és a törvényhozóhatalomról érdekes megállapításokat tesz. Kimondja, hogy a fundamentális törvényeket nem lehet megváltoztatni, "mivel azok a fundamentális törvények a népek eredeti megsérthetetlen szabadságaiban és a fejedelemmel való első kötésekben gyökereztek, amilyen a felséges ausztriai háznak a magyarországi és erdélyi birodalmakban való örökös szukcessziója is, a fejedelem és a nemzet jussainak bátorsága és abból folyó boldogsága azokon épül, a nemzetnek természetéhez alkalmaztatott igazgatási módja azok által határoztatik meg, következésképen azoknak bontogat-

hatása káros lehetne a fejedelemnek, veszedelmes a hazának és ugyanazért azokat az ország eleitől fogva oly szenteknek és sérthetetleneknek tartotta, hogy amikor azokon néha a mostoha időknek kedvetlen változásai által sérelmek estenek is, azokat kissé mint világos és kérdés alá se jöhető törvényeket maguk erejekben és épségekre visszatétetni sürgettek, amint azt a századoktól fogva gyakorolt példák bizonyítják; felbonthatatlanságát azon fundamentális törvényeknek és szabadságoknak törvény által megkötni annyival is inkább szükséges volna, hogy ezáltal a nemzeteknek fundamentális törvényeivel meg nem egyezhető ujitásokra célzó viszketeges elmék nyughatatlanságának és ártalmas törekedéseknek mind a fejedelem, mind pedig a nemzet részéről eleibe lehessen kerülni." Ezért a Rendeik azt mondják, hogy ezekre a fundamentális törvényekre nem terjed ki a fejedelemnek és az ország Rendeinek a törvényszerzésre, eltörlésre és magyarázásra fennálló hatalma minden megszorítás nélkül.

A kolozsvári országgyűlés az 1834-ben a királyhoz küldött követség részére adott utasításban klasszikusan foglalja össze Erdély alkotmányjogát. Az országgyűlés azt mondja itt, hogy a királyi főkormányshoz a fejedelem után főigazgatója hazánknak, hazánk első törvénytestének tanácsnokai a Comp. II. 1. sz. 15.

pontja, a Leopolddali kötéslevél 8. pontja és az 1791. évi 20. törvénycikkely nyomán az ország által választatnak és a fejedelem által erősítettnek meg. Annyi törvényes befolyása főtiszték, királyi táblabírák, kormányzéki alsóbb tiszték és a kincstári hivatal elsőbb tiszteinek alkalmazásában az ország Rendeinek van, hogy olyan tanácsnokok által kell választatniok és felajánltatniok, akiket az ország Rendei választottak; a törvényhatóságok az Approb. III. 43. sz. és az 1791. évi 12. és 13. törvénycikkelyek rendszabásához képest maguk választják kebelbeli tisztjeiket, de a felsőbbekre nézve fenn van hagyva a fejedelmi megerősítés akként, hogy a királyi kormányzékot, mint egyekben is, ebben a kérdésben is meg kell hallgatni. Látnivaló tehát, mondja az országgyűlés, hogy "a királyi kormányzék mint középpont körül forog hivataltételi egész szerkezetünk, sőt szinte egész alkotmányos létezésünk." Az országgyűlés nincs megelégedve a kormányzékkel. Azt mondja, "hogy oly tanácsnokok, akik törvénszegésnek, korlátlan hatalomgyakorlásnak teremtményei, akik kegyelemből nyerték semmi törvény által nem biztosított hivatalikat... nem alkotmányosak." "A törvényesen alkotott királyi kormányzékot illető legfelsőbb igazgatási hatalom az udvari kancellária által, melynek eredeti elrendeltetése csak

agentia, elragadtatott és fölébe hágott a királyi kormányzéknek." De az utasítvány szerint törvénytelen az országgyűlések összehívási módja is; országgyűlések tartását 1761-ig biztosította az, "hogy az adó minden évben csak egy esztendőre határoztatott, de az új adórendszer behozatala által ezen biztosítás az ország kezéből észrevehetetlenül kisikamlott.... Az országgyűlésért esdeklő törvényhatóságokat méltatlanságokkal illették, ellenük az udvarhoz terhes vádaskodásokat tettek, ezek következése lett báró Wlassics királyi biztos katonai erővel, mint ellenséges földre lett beküldetése.... A törvényhatóságok csaknem minden hivatalválasztásbeli jussaikból kivetkeztettek, minden hivatalok törvény szava ellen megerősítésre kérettek fel. ... Azokból tetszése szerint választott a kormányzék és kancellária, sőt történt több esetekben, hogy olyant is nevezett ki, aki a kandidátusok törvényes számában sem volt benne."

A megelőző országgyűlések is féltve őrizték az országgyűlés alkotmányos jogait. Így például az 1790. évi kolozsvári országgyűlés 53. ülésén iktatják be gróf Bánffy Györgyöt a gubernátori méltóságba és ez alkalommal Bánffy a beköszöntő beszédében a következőket mondja: "Az óhajtott jónak legfőbb eszközlői a fejedelemhez való bizodalom, de minden tartalék

nélkül; az egymás közt való egyesség, de minden kivétel nélkül; a közös segítség, de minden megkéretés nélkül. Ezekkel áldozni hazájának nem kétlem, hogy ki-ki dicsőségének és gyönyörűségének fogja tartani."

Ugyanezen az ülésen az országos elnök /statuum praesidens/, gróf Kemény Farkas, azt mondja, hogy most a viszontagságok által megbomlott gyengített alkotmánya van Erdélynek és így céljuk az, hogy régi szabadságait régi fényére visszahozzák és megörökítsék.

Erdély szabadon választotta a fejedelmeit és ezekkel szerződésleveleket létesített. A habsburgi időkben az 1744: 3. törvénycikk értelmében az ausztriai házat örökre választotta meg, de a későbbi Leopoldinum Diplomába foglalt szerződési levél mellett, úgy hogy az uralkodók uralkodásuk megkezdése előtt ezt a szerződési levelet mindannyiszor megújítani voltak kötelesek, vagyis Erdély népével mindannyiszor szerződésre léptek és amíg ez meg nem történt, az 1791: 2. törvénycikk szerint a fejedelem nem igényelhetette a hódolati eskü letételét.

A törvényhozó hatalmat Erdélyben a nemzet és a fejedelem közösen gyakorolta. A habsburgi uralom előtt azt, amit a három nemzet elfogadott, a fejedelem köteles volt megerősíteni. Ez a legtisztább, legkifinomultabb alkotmányosság korszaka volt.

Kővárynál olvassuk: ^{*}"Míg Erdély Magyarhontól el nem vált, a törvényhozás jogát a nép a fejedelemmel megosztva birta; miután Magyarhontól elvált s önálló lett, a hon a törvényhozás mezejét egészen magáévá tette, mert a miben a három nemzet megegyezett, azt a fejedelem tartozott megerősíteni. Mit akkor Erdély birt, hasonlita Anglia azon jogához, hol a király a harmadszor elébe terjesztett törvényt nem teheti, hogy alá ne írja. De mi történt az utolsó időben Erdélyben? Az, hogy az 1811-ben tárgyalta törvényeket 1837-ben s a múlt századi török háboruban a marhakárosultak számára megszavazott relaxatiót unokáik kapták meg." Hozzáteszi Kőváry, hogy a sok országgyűlési iromány halmozódik, egyik törvenycikkből sem lett semmi, összehívták minden negyedik évben az országgyűlést, hogy tisztviselőket válasszon, de érdemleges munkát az országgyűlések alig végeztek.

A törvényhozási hatalomnak közös gyakorlása határozottan is kimondatott az erdélyi 1791: 7. törvenycikk ezen szavaiban: "leges ferendi potestatem in magno principatu Transsilvaniae principi, statibus et ordinibus communem esse", de ez a törvény a fejedelmet nem köti meg, a szentesítést tetszése szerint

^{*} Kőváry László: Erdély története 1848-49-ben, 50. l.

gyakorolta s a szentesítés megtagadásával a király gazdagon élt.

A törvényhozóhatalom gyakorlásában nem vesz részt a nép közvetlenül, hanem az 1791: 7. törvénycikk szerint Erdélynek országgyűlésre törvényesen egybegyűlt Rendei útján, -- a fejedelem sem lehet jelen személyesen az országgyűlésen, hanem az 1791: 11. törvénycikk szerint arra ünnepélyesen felhatalmazott személyese által közli az országos Rendekkel mind előterjesztéseit, mind végzéseit.

Az erdélyi országgyűlés szervezete egészen más volt, mint a magyarországi országgyűlésé. Egykamarás volt, mint eredetileg a magyar országgyűlés is. Az országgyűlés alkotórészei voltak az 1791: 11. törvénycikk szerint: 1. az országos elnök /statuum praesidens/, akit az országgyűlés választott és a fejedelem megerősített, -- ha azonban a főkormányzók is megjelentek a Rendek között, a főkormányzó elnökölt; 2. jegyzők az országgyűlés által választott és a fejedelem által megerősített ítélőmesterek voltak; 3. harmadik alkotórész volt a királyi főkormányzók /gubernium regium/, amely el lévén az ország kormányzásával foglalkozva, csak a nagyobb fontosságú tárgyak feletti tanácskozásokban volt köteles jelen lenni, amilyenek voltak a törvények alkotása, a felségfelterjesztések stb., amikor

pedig nem lehetett jelen, küldöttségek által értekezett az országgyűléssel. A főkormánysház megegyezése vagy ellenkezése a Rendek határozatát nem gátolhatta és nem változtatta meg. Szavazati joga nem volt.

4. A negyedik alkotórész volt a királyi tábla, vagyis az elnök, az ítélőmesterek és tizenkét rendszerinti táblabíró. A tábla neve tabula regia judiciaria volt.

5. A vármegyék, a vidékek és székek főtisztjei, u.m. a főispánok, főkirálybírák és kapitányok. 6. A királyi hivatalosok /regalístae/, akik a fejedelem által a főkormánysház meghallgatása után neveztetnek ki és külön királyi levelek /regales/ által hívatnak meg. Csak az volt meghívható, aki "e potiori nobilitate" elégséges birtokkal rendelkezett, ezeket simplex regalístáknak nevezték, akiket pedig hivataluknál fogva hívtak meg, azokat nem hívták simplex regalístáknak. 7. A vármegyék és a magyar vidékek, valamint a székely székek által a vallások különbségéhez képest a birtokos nemesség köréből választott összesen harminchat követ. 8. A szász székek és vidékek összesen huszonkét követe. 9. A szabad királyi és más kiváltságos mezővárosok összesen harminchat követe.

Az országgyűlés szervezete még világosabban tűnik ki az 1309. évi kolozsvári országgyűlés jegyzőkönyveiből. Az országgyűlésen résztvesz a királyi fő-

igazgató tanács, amelynek élén a királyi főkormányzó /gubernátor/ áll, résztvett az országgyűlésen a főigazgató tanács tiz tanácsosa, tizennégy titoknoka; a törvényes királyi tábla és kivüle az országgyűlésen résztvett a törvényes királyi tábla három ítélőmestere, tizenként rendszerint való bírāja az ordinarius fiscalis direktor. A királyi gubernium az országgyűlésnek kiegészítő része volt, ennek tanácsosait, ezek között a KK és RR elnökét, a királyi tábla előlülőjét és az ítélőmestereket az országgyűlés választotta, a fejedelem a négy bevett vallásból hozzá felterjesztett 3-3 egyén közül egyet-egyet nevezett ki.

Résztvettek az országgyűlésen a főtisztok és pedig a tizenegy vármegye /Felső-Fejér, Alsó-Fejér, Küküllő, Torda, Kolos, Doboka, Belső-Szolnok, Közép-Szolnok, Kraszna, Hunyad, Zaránd/ főispánjai, a két vidéknek és pedig Kővárnak és Fogarasnak főkapitányai, a székely-székeknek /Udvarhely, Háromszék, Maros, Csik, Aranyos/ fő-királybírái, azután a királyi hivatalosok /számszerint ezen az országgyűlésen 105/ továbbá a fehérvári káptalan követe, a kolos-monostori konvent követe, továbbá öt özvegy. A vármegyék részéről két-két követ volt jelen, ugyszintén a székely székek a szász-székek /Szebenszék, Segesvár-szék, Brassó vidék, Medgyes szék, Beszterce vidék, Szászsebeszék, Nagy-Sink szék, Kőha-

lom-szék, Szeredahely-szék, Ujgyházszék, Szászváros-szék/ részéről is. Tagjai az országgyűlésnek a taxalis helyek követjei, Fogarasvidék, Kolozsvár, Marosvásárhely szabad királyi városok, Károly-Fehérvár város, Abrudbánya mezőváros, Vizakna két-két követe, Vajdahunyad egy követe, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Udvarhely, Beretzk, Zilah, Oláhfalú két-két követe, Hátszeg, Ilyefalva, Csikszereda, Szék, Kolos egy-egy követe. Az országgyűlés tárgyalási rendje az volt, hogy az első ülésen követséget küldöttek a királyi főigazgató tanácshoz, amely értesítette azt az ország Rendjeinek egybegyűléséről és arról, hogy az egybehivatottak neveinek lajstroma már felolvastatott, a követség azután elment a királyi biztoshoz, hogy ezt is a nemes Rendek képében tiszteljék és megkérje az ország gyűlésében való megjelenésre; a királyi biztoshoz menendő követséghez a királyi főigazgató tanács a maga részéről két tanácsost adott, és így köszöntötték a királyi biztost aki megígérte az országgyűlésen való megjelenését. Mindjárt az első ülésen a királyi főigazgató-tanács kíséretében "szép pompával" megérkezett a királyi biztos és felolvastatta a királynak kegyelmes levelét, biztosi kinevezéséről. A királyi kegyelmes levél felolvasása után a királyi biztos latinnyelvű beszédben köszöntötte a Státusokat és Rendeket, amire a főkormányzó ugyan-

csak latinbeszédben felelt. A királyi biztos azután a királyi főigazgatótanácstól kísértetve visszatért a maga szállására.

"Az erdélyi országgyűlésnek -- írja Pálffy János[✱] -- nem volt felső és alsó háza, hanem csak egy. Ezen egy ház három alkotó elemből állott: a követek, a regalisták vagy királyi hivatalosok és a főbb tisztviselők közül. Az egész az egyesült három nemzetből, magyar-, székely- és szászból volt alkotva. A román -- hasonlólag a magyar és székely nemtelenekhez -- nem volt felvéve az egyesült nemzetek közé, következésképp törvényhozási joggal sem bírt, egész 1848-ig, midőn a márciusi 15-i alkotmány a románokat is emancipálta. Voltak tehát magyar, székely és szász s ezeken kívül városi követek. A magyar követeket küldötte, az un. Partiummal együtt, 11 megye és két vidék, mindenik kettőt, tehát összesen 26 magyar követet. A székely követeket küldötte 5 székely szék, összesen tizet. A szász követeket 11 szász szék, összesen 22-öt, követküldési joggal bíró magyar és székely város /mert a szász városok e joggal nem bírtak/, ha jól emlékszem, 17 volt, tehát városi követ 34, összesen tehát a követek száma 92 volt. A magyarföldi megyék a következők voltak: Alsó- és Felső-Fejér, Hunyad, Torda, Küküllő, Doboka, Belső-Szolnok,

[✱] Magyarországi és erdélyi urak, 68. l.

meg a Partiumtól Erdélyhez csatolt Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megye és Kővár vidéke. Székely szék öt volt, u.m. Udvarhelyszék, Keresztur- és Bardóc-fiuszékkal, Háromszék /Sepsi-, Kézdi, Orbai és Miklósvár-székből alakult/, Csikszék, Gyergyó- és Kászon-fiuszékkal, Marosszék és Aranyosszék. A közjogi értelemben vett szászföld 9 székre és 2 vidékre oszlott; ezek: Segesvár, Medgyes-, Szászsebes-, Szerdahely-, Szeben-, Kőhalom-, Ujegyház-, Nagysink-, Szászváros-szék, Beszterce vidéke és Brassó vidéke. Minthogy a szász székek és vidékek közjogi tekintetben nem tekintettek székhelyeiktől külön politikai testületeknek, a városok, ha szabad királyi városok is voltak, csak vidékekkel együtt küldöttek 2-2 képviselőt. Ezeken kívül Kolozsvár, Gyulafejérvár, Szamosujvár és Erzsébetváros, mint magyarföldön fekvő szabad királyi város, Abrudbánya, Vizakna, Vajdahunyad, Hátszeg, Szék, Kolozs és Zilah, mint ugyanott fekvő mezőváros, Marosvásárhely, mint székelyföldi szabad királyi város, Oláhfalva kiváltságolt község, Udvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Csikszередa és Bereck, mint kiváltságolt mezőváros mindenik 2-2 követet küldött. A második alkotó részt képezték a regalisták, s ezeknek törvény szerint nem lett volna szabad meghaladni a követek számát, de talán kétannyinál is többre ment. Ezeket

a fejedelem hívta meg külön meghívó-levél által, s innen nevezettek királyi hivatalosoknak, vagy regalistáknak; s az egyszer meghívottakat nem lett volna szabad többé kihagyni. De a kormány, t.i. a bécsi, erre sem sokat ügyelt, valamint a törvény azon szavaira sem, hogy a regalisták a potior nobilis-ekből hívassanak meg. Így például a 837-i országgyűlésre meghívó-levelet kapott volt egy Zak nevű uriember is, akinek nagyatyja brassói hóhér volt. Ezen egyén most valami magas császári hivatalban volt Bécsben. Minden regalista egy szavazattal birt, valamint a városi követek is szintugy, mint a megyeiek, s e szerint egy kis város vagy helység, mert ilyen is volt, annyival, mint a legnagyobb megye, egy regalista pedig annyival, mint fél megye. Ennél nagyobb anomáliát alig lehetett volna kigondolni. A harmadik elemet képezték a kormányhivatalnokok, u.m. a gubernator és a gubernialis consiliáriusok, vagy magyarul: kormányzéki tanácsosok, a főispánok, főkapitányok, főkirálybirák és a királyi tábla elnöke a valóságos ülnökökkel. A kormány és a Rendek egyiránt birtak kezdeményezési joggal. Ezenkívül az országgyűlés választotta az u.n. cardinalis hivatalnokokat, a kincstárnokot, az országos elnököt, a kormányzéki korlátnokot, a tartományi főbiztost, a királyi tábla elnökét és a kormányzéki tanácsosokat.

De ezen egész választási jog, absztrahálva attól, hogy ingerültséget idézett elő a pártok között, s a törvényhozást hozzá nem illő, de kikerülhetetlen korteskedésre aljasította, még ezenfelől illuzórius is volt, mert négy törvényes vallás létezvén: a katolikus, ev. református, ev. lutheránus és unitárius, s minden vallásból hármat, összesen tizenkét nevet kellett minden egyes állomásra megerősítés végett a fejedelem elébe terjeszteni, csaknem lehetetlen volt kikerülni a kormány jelöltjeit. Ezen csodás összealkotását véve az országgyűlésnek, hatalmában lévén a kormánynak per usum -- s e hatalmát bizony gyakorolta is -- annyi regálist bocsátani ki, mint amennyit tetszett, csaknem megfoghatatlan, hogy négy országgyűlésen, a 34-, 37-, 41- és 48-in az ellenzék mindig többséggel bírt. Ez a kifejlett s erőben lévő közvéleménynek tulajdonítható s azon jó szellemnek, mely az erdélyi arisztokráciát /egy nagy, s a legbefolyásosabb s intelligensebb része a regalistáknak és főhivatalnokoknak kerülvén ki kebeléből/, mintegy 1832. év óta áthátotta s a forradalom alatt is szüntű meg, mint utána kitűntetve, jóval fölébe emelte nemzeti- és hazaszeretetben a magyarországi arisztokráciának."

Pálffy ismertetését ki kell egészítenünk. Az 1809:11. évi erdélyi, kolozsvári országgyűlés jegyzőkönyvei sze-

rint a Státusok és Rendek szervezete ezen az országgyűlésen a következő volt: A királyi főigazgatótanács és pedig ennek kebelében a főkormányzó, a tanácsosok és a titoknokok; a törvényes királyi tábla és pedig az előlülön felül az ítélőmesterek és a Rend szerint való táblabírák; a főispánok; a főkirálybírák; a királyi hivatalosok; a károlyfehérvári káptalannak és a kolozsmonostori konvetnek követei; az özvegyek; a vármegyék követei; a székely székek követei; a szász székek és vidékek követei; a királyi városok és taxális helyek követei. Mik voltak a taxális helyek, alább reámutatunk.

Az erdélyi országgyűlés szervezete^{vel} az 1834. december 18-án kelt, az országgyűléshez intézett királyi leirat is foglalkozik. A királyi leirat hangsúlyozza, hogy az országgyűlés tagjai az 1791: 11. törvénycikk szerint a királyi kormányshé, a királyi tábla, a vármegyék, vidékek és székelyshékek főtisztjei, a királyi hivatalosok, továbbá a vármegyék, magyar vidékek, székely és szász shékek és vidékek, nemkülönben taksás helyek alatt értetni szokott szabad kir. és mezővárosok követei.

A törvényjavaslatok tárgyában az országgyűlési tanácskozásokba beleszólt a főigazgatótanács is, így az 1791. évi országgyűlés 94. ülésének jegyzőkönyvében

olvassuk, hogy a királyi főigazgatótanács /kormánysház/ azt kívánta, hogy "mielőtt a Státusok közt a köztanácskozássra megjelenének, közöltessenek vele előre az artikulusok", "hogy azokat megfontolván, maga vélekedését könnyebben és egyenesen tehesse meg a Státusok előtt."

Az 1791. évi országgyűlés 94. és 95. üléseiről szóló jegyzőkönyvekben olvassuk, hogy a beterjesztett törvényjavaslat tárgyában a tanácskozás és határozathozatal csak akkor kezdődött, amikor beérkezett a Státusok közé a királyi főigazgatótanács.

A királyi főigazgatótanács számos esetben jelent követel útján, rendszeren két titoknok útján az országgyűlésen a Státusok között, ott helyet foglaltak és együtt tanácskoztak a Státusokkal. A királyi főigazgatótanács az erdélyi alkotmány szerint "a Státusok és Rendek által tett és a jegyzőkönyvben közlött határozatok iránt kinyilatkoztatott vélekedéseit vagy követek útján vagy írásban közölte az országgyűléssel," amely a főigazgatótanács véleményét tanácskozás alá vette és számos esetben megmaradt előbbi elhatározása mellett, számos esetben azonban a Státusok és Rendek helyesebbnek találják a főigazgatótanács észrevételeit. A főigazgatótanács sokszor a gubernátor személyében jelent meg az országgyűlésen, így pl. az 1811. március 2-iki ülés

jegyzőkönyvéből látjuk, hogy a gubernátor maga is résztvett a tömlöcök építésének és a partiumbeli megyék egyesítésének vitájában. Ha a Főigazgatótanács észrevételeit, véleményét magukévá tették a Státusok, az elkészült artikulust "eszerint igazítják". Az 1811. évi kolozsvári országgyűlésen a 97. ülésen a Rendek kifejezésre juttatják, hogy "a királyi gubernium nem tulajdoníthat magának a Státusok felett valamely magisteriumot, hanem mivel a királyi gubernium is az országgyűlésnek tagja, szükséges, hogy az országgyűlésen folyó tárgyakhoz maga is hozzászólhasson, vélekedéseit kinyilatkoztassa, ezt pedig csak úgy teheti meg, ha a Státusok vagy a jegyzéseket közlik vagy maguk végzéseit izenet által tudtára adják a királyi guberniumnak."

Erdélyben minden törvényt kétszer terjesztettek fel a királyhoz, először megerősítés, azután szentesítés végett.

A törvények nyelve Erdélyben a magyar királyok alatt latin, a nemzeti fejedelmek alatt magyar volt, azután ismét latin volt az 1846-47. évi országgyűlésig, amelyen magyar nyelvű törvénycikkek jöttek létre.

Az 1846-47. évi 1. törvénycikk az 1791: 31. törvénycikket módosította akként, hogy "a törvények ezentul magyarul szerkesztetnek, egyébiránt őfelsége gon-

doskodni méltóztatik, hogy azoknak a szász törvényhatóságok nemzeti nyelvükre közhatósági felügyelet alatt eszközözlendő fordítása azon törvényhatóságok kebelbeli használatára az országgyűlési törvénycikkekkel együtt a király főkormány útján annak idejében átküldessék". Ugyanezen törvény szerint az országgyűlés nemcsak a jegyzőkönyvek szerkesztésében, hanem "a királyi biztossal való értekeződésben és őfelsége elébe terjesztendő feliratokban is magyar nyelvet használand. A királyi főkormány, a királyi tábla és a királyi főkormány alá rendelt hivatalok jegyzőkönyveik szerkesztésében, egymásközti és a nagyfejedelemség minden hatóságaival való levelezésükben magyar nyelvet használandának és a főkormány rendeletei is magyar nyelven fognak kiadatni; minden törvényhatóság, törvényszék és polgári közhatóság a magyar és székely nemzet kebelében a magyar, a szász nemzet kebelében a német nyelvet fogja alkalmazni."

Az országgyűlés berekesztését az 1791: XI. t.-c. 1. pontja szerint a királyi biztos eszközölte, de az időt a fejedelem határozta meg. Nem lehetett azonban az országgyűlést berekeszteni a sérelmek felterjesztése, az adó elhatározása, a hűtlenségi perek ellátása, a felsőbb hivatalok választások útján való betöltése előtt. A királyi biztost a fejedelem csak olyan feje-

delmi jogok gyakorlására hatalmazhatta fel, amelyeknek átruházásához az országgyűlési Rendek hozzájárultak. Ilyenek voltak: a biztosító eskünek a fejedelem lelkére és nevében való letévése, az országgyűlés megnyitása és berekesztése, a királyi előterjesztéseknek nem parancsolat, hanem csak közlés alakjában való közlése a Rendekkel, az országos elnök elleni panasz elfogadása. Ezeken az eseteken felül a királyi biztos az országgyűléssel szemben nem léphetett fel és egyéb rendeletei törvénytelenek voltak.

A királyi hivatalosokat illetően ki kell emelnünk, hogy a király ugyan Erdélyben ily címmel országgyűlési tagokat nevezhetett ki, de az 1791: 11. törvénycikk szerint kötve volt a főkormányzók ajánlásához. Több királyi hivatalost tulajdonképpen nem nevezhetett ki, mint amennyire rugott a törvényhatóság követeinek száma, "mert különben a fejedelem egyedül és nem a néppel közösen gyakorolná a törvényhozó hatalmat", és a Leopoldinum Diploma 4. pontjában határozottan ki van fejezve, hogy az országgyűlésekre nézve sérthetetlenül meg kell tartani a divatozott szokást /mos usitatus/, vagyis azt, hogy a királyi hivatalosok száma a követekét felül nem haladhatja, s így ez a szám 1761-ig huszonkilencnél kevesebb és nyolcvanhétnél több nem volt, de később a király eltért ettől a szabálytól s a regalisták nem

egyszer majorizálták az országgyűlést.

Ez volt a legfőbb oka annak, hogy a habsburgi időkben, I. Lipóttól 1848-ig, az erdélyi országgyűlés nem volt az a független alkotmányos szerv, mint a magyar országgyűlés. Különös szervezete, a regalisták nagyszáma s a legfőbb kormányzati hivatalok aktív országgyűlési jogköre, tagsága ellenére majd az 1790. éven túl, a két Wesselényi világtól kezdve, mégis ez volt az a fórum, mely hangot tudott adni az alkotmányos és kulturális követeléseknek s a Leopoldi Diplomával tulajdonképpen elbukott és eltűnt erdélyi önálló fejedelemség meg nem vesztegethető magyar szellemének.

Az országgyűlési gravámenek sorában sűrűn szerepelnek a feljajdulások az ellen, hogy az uralkodó a nemzeti közvélemény parlamenti megnyilvánulásának ellen-súlyozására az országgyűlési többséget aulikus regalisták szabálytalan, tömeges kinevezésével szerezte meg. Így az 1810. évi kolozsvári országgyűlés 44. üléséről felvett jegyzőkönyvben olvassuk, hogy az országgyűlés vita tárgyává tette a király által kinevezett regalisták névsorát. Az országgyűlés megállapítja, hogy a király mellőzött olyanokat, akiket a megyék univerzitásai a királyi főigazgatótanácsnak ajánlottak. Megkéri tehát az országgyűlés a királyt, hogy mivel a megyék "maguk kebeleikben levő személyeket mind birtokaikra, mind

más tehetségekre és értelmekre nézve közelebbről es-
mérik, azokra, akiket az univerzitások ajánlani fog-
nak, illő tekintet legyen." Ezek szerint az országgyűlés
befolyást kívánt gyakorolni a regalisták kinevezésére
is.

Mindhárom nemzetnek külön cimeres pecsétje volt,
a magyar nemzeté fekete sas emelkedő szárnyakkal, a
székelyé nap és hold, a szászé hét város /Sieben Burgen,
innen ered az ország német neve/. Mindhárom pecséttel
hitelesíteni kellett a törvényeket. A magyarok Árpáddal
889-ben jöttek be, a székelyek állítólag 374-ben a hunok-
kal, a szászok nagy részét II. Géza telepítette be
Saxoniából és Flandriából 1142-ben. Mindhárom nemzet jó-
részt megtartotta saját törvényeit. Így mindhárom nem-
zet külön nemzeti gyűléseket tarthatott és tartott is;
ezzel a gyakorlattal később a magyar és a székely nemzet
felhagyott, de 1348-ban újra tartott; a szász nemzet
universitas nevezete alatt még 1865-ben is tartott nem-
zeti gyűlést.

Erdély szabadon választotta a fejedelmeit és ezek-
kel szerződési leveleket létesített. A habsburgi időkben
azonban az 1744: 3. törvénycikk értelmében az ausztriai
házat örökre választotta meg, de a Leopoldinum Diplomá-
ba foglalt szerződési levél mellett, úgy hogy az ural-
kodók uralkodásuk megkezdése előtt ezt a szerződési

levelet mindannyiszor megújítani voltak kötelesek, vagyis Erdély népével mindannyiszor szerződésre léptek és amíg ez meg nem történt, az 1791: II. törvénycikk szerint a fejedelem nem igényelhetette a hódolati eskü letételét.

Legfőbb kormányzója Erdélynek a gubernátor, hivatala a gubernium, ez kb. a magyar helytartótanácsnak felelt meg.

A kormányzók az országgyűlés érdemi határozatát nem változtathatta meg. Az 1847. szeptember 3-iki országos ülésen az ítélőmester kijelenti, hogy "meritális határozatok változtatásában a kir. kormányzók nem ereszkedhetik". A felirásokat és törvényjavaslatokat közölték a kormányzókkel, az 1791. évi törvény szerint -- amint ezen az ülésen is kifejtik a Rendek -- azért, hogy az észrevételeit közölhesse. Az észrevételeket azután az országos ülés tárgyalás alá vette. A kormányzók észrevételét a Rendek tanácsnak tekintették -- u.a. ülés álláspontja -- s "ha az a t. Rendeknek tetszik, elfogadhatják, ha pedig nem, az organikus törvények szerint a kir. kormányzóknek sem consensusa, sem dissensusa az országos határozaton nem változtathat."

A követek küldőiktől országgyűlési magatartásukra, programjukra nézve utasításokat kaptak, amik kötelezőek voltak.

Az országgyűlési követek nem mindig voltak megelégedve utasításaikkal. Így Marosszék 1847. március 9-iki közgyűlésén szóba került követeik jelentése, hogy a Rendekek engedjenek nekik "a működésre tágasabb kört és mutassanak több liberálisságot az utasításokban, mert azok annyira meg vannak szorítva, hogy néha nem is szavazhatnak vagy éppen siker nélkül vész el szavazatjuk." A Rendekek méltányolják követeik eljárását, de semmit sem határoznak, mondván, hogy most már elég liberális, sőt radikális utasítást készítettek.

Az 1794. évi országgyűlés 30. ülésén az országgyűlés megállapítja, hogy "a vármegyék maguknak követeket választhatnak, azoknak a tárgyak szerint oktatást adhatnak, választott követeiket az adott oktatásnak, vagyis instrukciónak megtartására meg is eskethetik". Kimondják, hogy, ha egy "különös embernek megvagy az a hatalma, hogy amiben nekije tetszik, megköthesse azt, akit valahová képében küld, épügy jogsultak a vármegyék követeiket utasítani."

Udvarhelyszék közgyűlése az 1846. április 21-ikén tárgyalás alá veszi az 1843. április 4-ikén tartott közgyűlésen alakított bizottmány munkálatát a követi utasítás tárgyában, amely munkákat "a régi szellemben iratott, mert székünk régen a haladók egyike lévén, e névre már sokat építünk... például kimondatott, hogy

a közterheket nemes és nemnemes egyaránt leendő hordozására nézve alkottassák törvényezik." "De ha a megyék egymás utasításával előlegesen ismeretesek lehetnének..., nem fogna történni, mi a testvérhon közelebbi hongyülésén mondatott, hogy az utasítások leginkább abban egyeznek, miszerint egymástól merőben különböznek."[¶]

Kővárvidéke 1847. június 21-iki követválasztó közgyűléséről olvassuk a Mult és Jelen 1847. évi 57. számában, hogy nagy etetés, itatás volt; járasonkint történt a szavazás egy csürben, összesen 1524 "többnyire mezitlábos szavazó volt, a kortesek a csür ajtajában álltak, a vidéki tisztviselők s ugynevezett honorationok közül senki sem szavazott..."

Felsőfejérmegye 1847. március 10-iki közgyűléséről azt írja ugyanitt a tudósító a 32. számban, hogy azon kevesen jelentek meg, mert "szegényebb sorsu irástudatlan nemes atyánkfiai csakis az írásos és pénzzel fizetni szokott közgyűlésre jelengetnek meg..."

A követi utasításokba a kormány is szeretett volna sokszor előzetes betekintést nyerni, de a vármegyék nem hajlandók minden kártyájukat felfedni, nem akarják a hatalommal szemben feladni függetlenségüket, amely függetlenségnek élő szimboluma az utasítását a hatalomtól függetlenül végrehajtó követ, a vármegye politikai

[¶] Mult és Jelen, 1846. évf. 72. sz.

bizalmának letételményese. Így például Marosszék 1847. március 9-iki közgyűlésén ismertetik a legfelsőbb helyről tett észrevételt a múlt közgyűlés jegyzőkönyvére vonatkozóan, hogy abban nem foglaltatik benn az országgyűlési követeknek adott vármegyei utasítás, holott annak is benn kellene -- állítólag -- lennie, a szék Rendei "mint ezelőtt, most is jónak látják, hogy a követi utasítás ne menjen be a jegyzőkönyvbe s azzal együtt ne külddessék fel."[✱]

A követek az országgyűlés befejezése után rendszerint beszámoltak vármegyéjük közgyűlésének. Ezt a jelentést követszámló jelentésnek hívták. Mivel az utasítás lényegétől nem térhettek el, természetes, hogy követszámló jelentésük a nekik megszabott irányvonaltól alig tért el s rendszeren méltánylás és jegyzőkönyvi köszönet követte a vármegye részéről. Így például Középszolnokmegye az 1847. december 16-án tartott évnegyedes közgyűlésében közegyetértéssel méltányolja Bálint Elek és Urik György követek követszámló jelentését s köszönetet szavaz nekik.^{✱✱}

A negyvenes években erősen divatba jött a követválasztásokon az etetés, itatás is, "az ígéretek által tett aljas lélekvásárlás", mint például a Kővár-

[✱] Múlt és Jelen, 1847. évr. 33. sz.

^{✱✱} Múlt és Jelen, 1847. évf. 104. sz.

vidéke 1847. májusi közgyűléséről szóló hírlapi közlésben olvassuk.[☒]

Az 1811. január 16-iki 84. ülésen a Státusok azt az álláspontot foglalják el, hogy mivel Erdély országának alkotmánya a három különböző törvényekkel is élő nemzetnek egyesülésén, unióján épül, "bárha különböznek is egymástól ezen három nemzetek interesszéi, annyiban, amennyiben mindegyiknek az ő tulajdon alkotmánya vagy, melyhez mind boldogulásának századok folytában megpróbált erősségéhez ragaszkodik, abban mindazonáltal, ami az egész országnak valóságos közjavát és fennmaradását illeti, ezen interesszék tökéletesen megegyeznek, épen ezen különböző interesszéknek egy nagy harmadikban való teljes megegyezése mutatja ki az erdélyi alkotmánynak tökéletességét. Nem is huzza maga után a nemzetekint való tanácskozás a curiatum votumokkal való élést, mert a nemzeti gyűlésekben csak a Státusok között előfordulható ellenvetések szoktak többnyire megvizsgáltatni és a nemzetek különös sérelmei és kívánságai /gravamina et postulata/, melyeknek felvétele az ország gyűlését illeti, előre kidolgoztatni, állandó és kötelező végzések pedig azokban nem tétetnek." Ugyanezen az ülésen az országgyűlés leszégezi azt is, hogy ezeknek a tárgyaknak a nemzeti gyűlésekben előre

[☒] Mult és Jelen, 1847. évf. 56. sz.

való megvizsgálása és fontolása az ennek előtte való országgyűléseken is szokásban volt. Épen ezért nem fogadták el a királyi guberniumnak azt a javaslatát, amely nemzeti gyűlések helyébe a munkálkodások minden ágára nézve egy-egy biztosságot javasol, mert ebből időjárástával a nemzeti gyűléseknek szokásból kihagyása következhetnék.

Az 1811. január 28-iki 91. ülésen az országgyűlés azt is határozza, hogy bár curiatum votum nincs az országgyűlésen, de amiben a három nemzet reprezentánsai világos instrukcióiknál fogva megegyeznek, az további voksolásnak tárgya nem lehet.

Az erdélyi alkotmánynak ezek szerint alapintézményei gyanánt jelentkező külön nemzeti gyűléseket illetően az erdélyi országgyűlésen előforduló tárgyakat, mielőtt azokat országos tanácskozás alá vették, az 1759. évtől kezdődően majdnem rendszeresen megelőzően a három nemzet különös gyűléseiben vitatták meg és így előkészítve terjesztették a Karok és Rendek elé. Így mondja azt az 1791. évi országgyűlés jegyzőkönyve is. Ez a szokás még a XIX. század első felében is fennállott, sőt az 1834. december 18-iki ülésen az országgyűlés egyenesen felhívta az egyes nemzeteket, hogy a királyi hivatalosokra vonatkozó országgyűlési tárgyat előzetesen tárgyalják meg nemzeti gyűléseken,

hogy a királynak adandó válasz, illetőleg a királyi leirat megérkezése után ezt a kérdést az országgyűlés tárgyalhassa. Sokalta ugyanis az országgyűlés a királyi hivatalosok tultengő számát, amellyel Erdély alkotmányosságát látta veszélyeztetve, amennyiben a király által kinevezett regalisták nagy száma alkalmas volt a követek független szavazatát majorizálni. Az 1834. évi országgyűlésen az a további nevezetes változás lépett életbe, hogy egyes tárgyak előzetes megvitatása nem a három nemzet külön-külön gyűlésein történt, hanem a három nemzet képviselőiből alakult ún. nemzeti közgyűlésben. Amiben a nemzeti közgyűlés megállapodott -- ez sokkal nagyobb szabadságot élvezett, mint akár a pozsonyi országgyűléseken a kerületi ülés, -- az az országos ülésben legtöbbször a Karok és Rendek határozatává vált. Ezek a nemzeti közgyűlések nem tetszettek a kormánynak, úgy hogy például a szász nemzetet annak ispánja, a királyi táblai ifjuságot pedig az ítélőmester az azokon megjelenéstől el akarta tiltani. Később, 1837-ben is, találkoztunk külön nemzeti gyűlésekkel, így az 1837. évi nagyszebeni országgyűlés első ülésein "a három nemzetek külön ülésekben a fontos tárgyra kívántató előleges tanácskozásokat folytatnak", olvassuk az Erdélyi Hiradó 1837. évfolyamának 34. számában.

Nemzeti gyűlések 1848-ban is voltak; az uniós országgyűlés előkészítése is ott történt. A szászok 1865-ben is tartottak.

A Mult és Jelen 1847. szeptember 23-iki számában olvassuk, hogy a régebbi diétákon a tárgyak előkészítése előleges tanácskozások útján az un. nemzeti gyűléseken történt; a követi gyűlések inkább az 1834. évi országgyűlésen jöttek divatba; az 1837. és az 1843. évi erdélyi országgyűléseken pedig a tárgyakat a követi kar tanácskozása készítette elő, ez a királyi hivatalosok közül is sokan résztvettek, míg a királyi hivatalosok az 1847. évi országgyűlésen külön királyi hivatalosi gyűléseket tartottak, mégpedig a követi gyűlések után és a követi gyűlésen megelőzőleg hozott végzések és megállapodások szolgáltak a királyi hivatalosi kar határozatainak alapjául.

Wirkner Lajos "Élményeim" című művében a pozsonyi kerületi üléseket, mint az országgyűlés tevékenységét bénítókat jellemzi, mert ezeken nem gyakorolhatott a személynök befolyást úgy, mint az országos ülésben, a kerületi üléseken a követek maguk választották maguk közül az elnököt, szabadon tanácskoztak, úgy hogy fájdalmasan jegyzi meg, hogy az országos ülés ezzel olyan intézménnyé törpült, ahol a kerületi gyűlések határozatai csak formailag kapták megerősítésüket.

Az országgyűlés ülései nyilvánosak voltak.

Minden évben kellett országgyűlést tartani, a Leopoldinum Diploma 10. pontja szerint. Az egybegyűlés napjának meghatározása a fejedelmet illette az 1791: 10. törvénycikk szerint.

Az országgyűlésen a Karok és Rendek mindenekelőtt a királyhoz és a királyi családhoz való ugynevezett hivsági /hódolati/ esküt tették le, az 1744. évi 4. és 6. törvénycikk szerint. Az országgyűlések jegyzőkönyvei szerint a jelen nem levő nemesek a vármegyékben, székekben tették le a homágiumot. Az 1837. április 17-iki ülésről olvassuk, hogy a Rendek "A királyi biztos őfensége előtt a hódolási hitet a hazai -- erdélyi -- törvényekben -- 1744. évi 6. novelláris artikulus -- foglalt esküforma szerint égő készséggel letették". Az eskü mintája, a formula juramenti, ebbe a törvénycikkbe belefoglaltatott. A főherceg királyi biztos viszont ugyanakkor letette a király nevében és lelkére a biztosító /királyi/ esküt. A hódolati eskü, majd a királyi biztos által letett királyi eskü, vagyis az alkotmányt biztosító eskü elhangzása után a Rendek letették az unionis juramentumot. A homagiale instrumentumot, vagyis a hódolati eskü letételéről hitelesen készült, az országgyűlésen jelenlevő minden egyes országgyűlési tagnak aláírásával és a három nemzet

pecségeivel megerősített ünnepélyes okmányt, a hódolati eskü okmányát, valamint a királyi biztos által a király lelkére letett esküt törvénybe iktatták. Az 1837. június 16-iki országos ülésen a Rendekek által letett hódolati hitről két példányban készített, tisztába írott és bekötött homagiale instrumentumból az egyik példányt az erdélyi országos levéltárban rendelték elhelyezni, a másik példányt pedig az országgyűlés elnöke és két ítélőmester aláírta és a három nemzet pecségeivel hitelesítette.

Az országgyűlést rendesen a királyi biztos nyitotta meg.

Az erdélyi alkotmánynak egyik érdekessége volt, hogy az országgyűlés tagjai és a vármegyei közgyűléseken is a közgyűlés tagjai ún. egyesülési hitet /unionis juramentum/ tettek le. Így Alsófehérmegye 1832. április 25-iki közgyűlésén egyesülési hitet tesznek, ugyancsak Kraszna vármegye gyűlésén az 1832. július 16-án. Az utóbbi ülés jegyzőkönyvében az foglaltatik, hogy "az egyesületi hit az erdélyi alkotmány sarkalata, csak ez után lehet a kebelbeli birtokos nemes közgyűlési taggá és ebben az esküben arra esküszik, hogy törvényes fejedelme ellen akár titkon, akár nyilván semmit sem csinál, hanem hív és engedelmes lesz hozzá és a három egyesült nemzetnek és négy bevett vallásnak semmi jussait és privilégiumait nem sérti meg és

ha megsértetnének, feljelenti a közgyűlésnek". Ugyancsak Belső-Szolnok vármegye 1832. március 22-iki közgyűléséről olvassuk, hogy "a Rendei mai és tegnapi közgyűlésében kétezer nemesnél több tette le az egyesületi hitet /unionis juramentum/. "Minden hazafi tudja, hogy ezen hit teszi Erdély alkotási rendszere főbb alapját, amely szerint köteles minden hazafi a négy egyenlő joggal bíró bevett vallást és a három nemzet jussait oltalmazni, ez az, amelyre minden tisztviselő hivatala kezdetén magát kötelezni tartozik. Kolozsmegyei Rendei az 1832. április 2-án tartott közgyűlésük kezdetén "leteszik a hódolást, hármassal nemzet és négy bevett vallás jussai oltalmát érdeklő egyesületi hitet".[✱]

Az egyesülési esküt az országgyűlés tagjai is letették az országgyűlésen. Az eskü mintája az Approb. Const. III. Rész első címében foglaltatik. Módosított szövege az 1744. évi VI. nov. cikkelybe cikkelyeztetett be.

A királyi biztost a fejedelem csak olyan fejedelmi jogok gyakorlására hatalmazhatta fel, amelyeknek átruházásához az országgyűlési Rendei hozzájárultak. Ilyenek voltak: a biztosító eskünek a fejedelem lelke és nevében való letévése, az országgyűlés megnyitása és berekesztése, a királyi előterjesztéseknek

[✱] Jelenkor 1832. évf. 42, 55, 64, 27, 32. számok.

nem parancsolat, hanem csak közlés alakjában való közlése a Rendekkel, az országos elnök elleni panasz elfogadása. Ezeken az eseteken kívül a királyi biztos az országgyűléssel szemben nem léphetett fel és egyéb rendeletei törvénytelenek voltak.

Az országgyűlés berekesztésének joga az 1791: 11. t.-c. 1. pontja szerint a királyi biztosé volt, de az időt a fejedelem határozta meg. Nem lehetett azonban az országgyűlést berekeszteni a sérelmek felterjesztése, az adó elhatározása, a hűtlenségi perek el látása, a felsőbb hivatalok választások útján betöltése előtt.

Az országgyűlések rendszerint alapos vita tárgyává tették a törvényjavaslatokat, de nem mindig. Így az 1791. évi 96. ülésen a gubernátor jelenti, hogy már meg vannak állitva -- vagyis állapitva -- az országnak polgári igazgatásáról, a tisztségeknek elrendeléséről, jobbágyoknak, tudományoknak, kereskedésnek és adónak állapotjáról és a hadi dolgokról írt artikulusok, de nem öntötték artikulus formájába az országgyűlési, valamint a vármegyei gyűlési rendszabást, mert ezeket "a Státusok és a királyi főigazgató tanács közértelemből állította meg". Ebből a jegyzőkönyvből kitűnik, hogy ez az országgyűlés közel hatvan törvényjavaslatot tárgyalt, de részletes vita egyik-

nek tárgyában sem volt, csak a címeiket olvasták fel; a törvényjavaslatokat a deputációk készítették elő és az országgyűlés az ítélőmesterek munkáit tüzetesen nem tárgyalta.

Az országgyűlés hatáskörébe tartozott, amint azt az 1791. évi 7. törvénycikk kifejezetten is kimondja, a törvények alkotása, eltörlése és hiteles magyarázata, az 1791. évi XI. törvénycikk szerint az adó mennyiségének felosztása és felvétele módjának elhatározása, a Leopoldinum Diploma-ban felsorolt főbb hivatalnokok választása, felterjesztése, majd felesketése az ország előtt, mégpedig a Rendek által készítendő esküformák szerint, azután az országgyűlés jegyzőkönyvei és naplóvezetése bírálati módjának meghatározása. Az 1791. évi 11. törvénycikk 3. pontja szerint először mindig a királyi előterjesztéseket /propositiones regiae/ kellett tárgyalás alá venni és pedig a Rendeknek azokkal összekötött sérelmeivel és kívánataival, a postulatakkal, azután a nem törvényhatósági hatáskörbe tartozó sérelmeket és kívánatokat, harmadszor a felségsértési, hűtlenségi, széksértési, stb. pereket. Az országgyűlés tárgyait az összehívó királyi leirat határozta meg. Így például az 1809/11. évi kolozsvári országgyűlést összehívó királyi reskriptum az országgyűlés tárgyait a múlt évben félbeszakított gyűlés folyta-

tásaként a hivatali választások megejtésén felül abban jelölte meg, hogy tárgyalandók lesznek az 1791. évi országgyűlés által kirendelt országos deputációk munkálatai, ezek között az igazságszolgáltatási, adózási és urbéri tervezetek is. Az 1811. január 28-iki 91. ülésen, hogy az országgyűlési tanácskozás témáival mindenki tisztában legyen, azt határozza az országgyűlés, hogy az országgyűlés kihirdetésekor a nevezetesebb tárgyakat eleve adják tudtára azoknak, akik arra meghívtak, evégből szükségesnek tartják, hogy amikor a király az országgyűlést összehívja, az országgyűlést kihirdető levelekben a megyéknek adja tudtukra az országgyűlési tanácskozások tárgyait, hogy a megyék az ilyen tárgyakban követeiknek utasítást adhassanak, "nehogy különben a követek mindannyiszor az országgyűlés alatt is abba az akadályba ütközzenek, hogy megyéjük utasítása nélkül az effélékhez hozzá ne szóljanak."

A fejedelem vagy maga indítványozta a törvényt királyi előterjesztés alakjában, amelyet az országgyűlés tanácskozás alá vett vagy országgyűlési tag indítványozhatott törvényt és ha a törvényjavaslatot elfogadták, a Rendek kívánata alakjában megerősítés végett fel kellett terjeszteni és ha a fejedelem helyben hagyta, kihirdették és törvénné vált. Ha a feje-

delemlen a törvényjavaslaton módosított, ebből törvény csak akkor lehetett, ha újabb országgyűlési tanácskozás és helybenhagyás után újból felterjesztett és megerősített.

Erdélyben a törvények szentesítése a habsburgi időkben rendszerint a következő országgyűlésen történt. A következő országgyűlésen rendszerint kihirdették az előző országgyűlésen hozott, a király által megerősített törvényeket.

Mily féltő gonddal őrizték Erdélyben a négy bevett vallás: a római katolikus, az evangélikus református, az ágostai evangélikus és az unitárius egyenlőségét, mutatja, hogy a megyei tisztségek betöltésénél is ügyeltek arra, hogy a vallási sorrend megtartassék. Így nemes Aranyosszék Rendei az 1833. február 18-án az alkirálybirói hivatalra eszközölt választásnál unitáriust választanak, mert most azt illeti sorrendben ez a hivatal. Nem csupán a megyékben dominált ezt a vallásegyenlőség, hanem az országgyűlésen is. A fő-tisztségekre a választás, illetőleg a király elé terjesztett országgyűlési jelölés a három nemzet és négy vallás köréből egyforma számú, rendszeren három-három egyén kijelölésével történik.

A követek megválasztása is rendszerint vallási sorrendben történt /1791. évi 11. t.-c. c. pontja/.

Igy Aranyosszék 1847. április 13-iki közgyűlésén Fosztó Ferenc róm. kat. vallásu lemondott követ helyébe -- minthogy a másik követ Biró Sámuel, unitárius volt, "a szokott módon vallási jogra való tekintettel a római katolikusok és ev. reformátusok részéről pótló-követ választatik" s mandátumot a többséget nyert katolikus nyer.[☒] A religionum diversita alapján tartják meg másutt is a választásokat.

Az 1810. július 20-iki országos ülés jegyzőkönyve szerint az országgyűlés a hivatalokra való jelöléseket, illetőleg választásokat akként ejtette meg, hogy a kancellári hivatalra, a tabulae regiae praesesi hivatalra és az exactoriae praesesi hivatalra három-három jelöltet választott a katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok és az unitáriusok részéről, a hármas jelöléseket azután az ítélőmester által készített tudósítás kapcsán felterjesztették a királyhoz.

Az 1837. évi országgyűlésen a június 8-iki országos ülésen "a nemes ország választása alá tartozó sarkalatos és diplomatikus választásokról" tanácskoznak és megállapítják, hogy országos választás útján jelenleg betöltendő hivatalok a következők: fő kormányzó /gubernátor/, udvari kancellárius, főkincstárnok /thezaurárius/, ország generálisa, provinciális

[☒] Mult és Jelen, 1847. évf. 38. sz.

kancellárius, tartományi főbiztos /provinciális kommisszárius/, exactorátus praeses, nyolc főkormányshéki tanácsos /guberniális konziliárius/, királyi táblai elnök és az ítélőmesterek.

Az Erdélyi Hiradó 1837. évi 48. számában olvassuk, hogy az országgyűlés megállapította, hogy a kijelölt hivatalokra "a három nemes nemzetből és négy bevett vallások mindazon sorsosai közül, kik azokra nézve a hazai törvények által megkívánt tulajdonságokkal bírnak, egyforma számmal és titkos szózatolás útján a nemes Rendek szabadon válasszanak."

A Rendek azt is elhatározzák, hogy ha a választás megtörtént, a kijelölt személyeket megerősítés végett a király elébe egyszerre kell felterjesztetni.

Mindegyik vallásból, vagyis a négy bevett vallásból három-három személyt jelöltek mindegyik állásra.

Az erdélyi Státusok és Rendek a habsburgi uralom alatt elhomályosított országgyűlési adómegszavazási jog felelevenítése érdekében, a XVIII. század végén lélekzethez jutva, erős harcot kezdenek. Az 1794. évi 61. ülésen a Státusok és Rendek kiemelték, hogy "jussok vagyon az adót egyik országgyűléstől a másikig meghatározni". Ez tehát az országgyűlés adómegszavazási jogának világos fenntartása.

Az 1811. szeptember 5-iki ülésen tiltakoznak a

Rendek a királynak amaz álláspontja ellen, hogy a pénz becsének leszállítása a királyi jusshoz tartozik, ez a királyt a többi tartományaira nézve megilletetheti, de ennek a jussnak gyakorlása az erdélyi fejedelemségre nézve a fejedelem és a Státusok között meg van oszolva, az erdélyi fejedelemség "a Leopoldinum Diploma és azt követett felséges udvari határozások szerint nem a német tartományok módja és normája szerint, hanem a hazai fennálló törvények utmutatásához képest igazgatandó".

Pénzügyi önállóságát nem erővel őrzi, illetőleg igyekeznék őrizzni Erdély. Az 1794. évi országgyűlés 44. ülésén tiltakoznak a Státusok és Rendek az ellen, hogy az erdélyi kamarai dolgok főigazgatása az alkotmányos törvény ellenére udvari direktóriumra bízott. Kiemelik, hogy a direktóriumok elrendelése a törvényszerző hatalomhoz tartozik, mivel pedig a direktóriumra bízás a Státusok és Rendek meghallgatása nélkül történt és ez a direktórium magában foglalja az imperiális és császári kir. udvari kamarát, amit a Rendek soha törvénnyel fel nem hatalmaztak az erdélyi kamarai dolgok igazgatására, ez a direktoriális szerv tehát annyival inkább törvénytelen, mivel Erdély a többi örökös német tartománnyal az egy uralkodótól való függésen és kölcsönös védelembeli kötelességen kívül a szank-

ció pragmatikánál fogva semmi más szövetségben nincsen.

Ósi magyar országgyűlési jog volt a háborukat befejező békekötések körül az országgyűlés aktív irányító befolyása. Erdély ez ősi hagyományt állandóan őrzi. Így az 1790. évi országgyűlésen a tizennegyedik ülésen jelentést tesznek arról, hogy a király a török portával békességre kíván lépni. Az országgyűlés kijelenti, hogy "sarkalatos törvényeink szerint a békességekötéshez az országnak is szava vagyon, tehát szükséges lenne, hogy azon Erdélyt illető pontok, melyekről a békességekötésben emlékezni és igazításba vétetni kellene, kikerestetvén és kinyomoztatván, felséges urunk eleibe terjesztessenek és egyszersmind a békességszerzésre követnek országunk részéről is személyek választatván, azoknak nevei ő Felsége által leendő kinevezés végett felküldessenek." A pontok kidolgozására gróf Bethlen Pál elnöklésével deputációt is rendelt ezen az ülésen az országgyűlés.

Igy az országgyűlés a külügyekre való közvetlen ősi befolyását érvényesíteni akarja, amiből látszik, hogy a 43-as pozsonyi országgyűlés hasonló törekvései nem csupán ősi gyökérrel bírtak, de frissebb analógiára is támaszkodtak.

Ugyanakkor a huszadik ülésen a békekövetek választásának kérdésében a pontok kidolgozására rendelt

deputációk munkálatának felolvasása után az országgyűlés azt határozta, hogy a Státusok fenntartják jussukat a békességszerzésre való követség küldéséhez, de a törvényeknek megvizsgálása után meggyőződtek arról, hogy a követek kinevezése a fejedelmet tanácsával illeti, vagyis a főigazgató tanáccsal, ennél fogva a Státusok a követek választását s fejedelemre és a főigazgatótanácsra hagyják.

Törvényességi okokból még a nagyfejedelemség címet is visszautasítja az alkotmányosságot féltékenyen őrző erdélyi országgyűlés. Így az 1790. évi huszonötödik ülésen az országgyűlés azt az álláspontot foglalja el, hogy a Mária Terézia által 1765-ben az erdélyi fejedelemségnek adott azt a diplomát, "amelyen Erdélyt nagyfejedelemségi titulussal megtisztelni méltóztatott", nem tartják törvényesnek, mert ez a diploma az országgyűlésen soha nem publikáltatott, következésképpen a Státusok az aziránt való elmélkedéseket annak rendje szerint meg nem tehettek és mivel ez a fejedelmi tény a fejedelemség ősi törvényeivel, az ausztriai ház uralkodásának elfogadásakor tett szerződésekkel és I. Lipót diplomájával ellenkezik, az országgyűlés ezt el nem fogadhatja.

Országgyűlési jog volt Erdélyben a nemességre való ajánlás is. A nemesítés az erdélyi jog szerint nem volt

kizárólagos királyi felségjog, a nemzet is beleszól. Az 1790. évi huszonnegyedik ülésen az országgyűlés a Hóra-lázadás alatt a magyarság érdekeit kitűnően védett Leitner József és Bosnyák Márton nemesítését határozza el, mondván, "ámbar idegenek voltanak, mégis azon veszedelemben a nemességhez minden kitelhető segítséggel viseltették, hogy ezeknek példájával mások is hasonló jeles cselekedetekre serkentessenek, emellett az idegen nemzetek előtt is tudva legyen, hogy a magyar birodalomban azok, akik cselekedetekkel a haza előtt magukat megisméjeltetik és érdemesekké teszik, minden nemzeti megkülönböztetés nélkül megbecsültetnek és találhatnak utat a dicsőség és tisztesség polcára való jutásra, a Státusok a két személynek, mind életben levő, mind ezután születendő gyermekeiknek és maradékjaiknak a magyar nemesi hazafiúságra minden taxa nélkül való bevételéseken egyenlő akarattal megegyeztenek", sőt Leitnert a hunyadi vashámorok feletti vigyázás hivatalára is mint a hazában rangjához illendő hivatalra felveszik.

Országgyűlési jogkörbe tartozott a honosítás is. Erre számos példát találunk az erdélyi országgyűlések történetében. Így például az 1791. évi 83. ülésen felolvassák Bukkov Adolf báró könyörgő levelét, amelyben elmondja, hogy apját -- a vészes emlékezetű -- báró Bukkov Miklóst az 1761. évi országgyűlés bevette a ha-

zafiak közé, ezt a királynő, Mária Terézia királyi levéllel megerősítette és neki diplomát adott, apja azonban a hazafiuságból való hitet a királyi főigazgatótanács előtt tette le és pedig 1767-ben, de ő abban a hitben van, hogy ez a hitletétel a törvény szerint nem elégséges és kéri az országgyűlést, hogy az országgyűlés előtt bocsássák hitletételre. A Státusok azt határozzák, hogy mivel Bukkov a hitet a főigazgatótanács előtt tette le, holott az Approbatae Constitutiones 3. része 41. titulusának első cikkelye szerint az ország Rendei előtt tartozott volna letenni, a hitletételnek nincs ereje és a könyörgő nem használhatja a diplomát, "mivel az nem törvényes mindazért, hogy a hazafiuságra való bevétel nem királyi diploma, hanem az országtól projektáltatni, a királyi felségtől megerősített szokott artikulus által eshetik meg." Arra utasítják tehát a székelyek hóhérének fiát, hogy igyekezzék magát az ország Rendeivel ismertetni és érdekesíteni.

Az 1847. szeptember 17-iki országos ülésen Hunyadmegye követe kifejti, hogy "a magyar alkotmánnyal csaknem egyidejű azon gyakorlat, melynél fogva a nemzet idegen nemzetbeli jelesebb egyéneket honfiusítás útján a haza számára megnyerni törekedett, ami aligha más alkotmányos nemzetnél mutatkozik. A magyar

a jelen időkig fenntartotta magának kiváltságosai közül olyanoknak befogadását eszközölni, akik önnemzetüknél már kiváltságos állásban lévén, e helyzetük-nél fogva fejedelmi nemesítés útján e hon kiváltsá-gosai közé nem soroztathatnak, és sajátos gyakor-latnál fogva nyert magyar hon több fényes nevű csalá-dokat ez uton." Sűrűn fordult elő, hogy az országgyű-léseken a követek külföldieket honfiusításra ajánla-nak, sőt kiválóbb külföldieket előterjesztenek nemesi címeres levéllel való megajándékozásra is.

Erdély művészeti kulturájának megalapítása is magán az országgyűlésen kezdődik. Az 1794. évi 55. ülésen a Státusok és Rendek kimondják, hogy a magyar játszószínt minél jobb állapotra állítani és annak állandóságát eszközölni kívánják és örömmel veszik tudomásul, hogy a magyar társaság számára nemes Nátorp Ferenc ezer tallért ajándékozott. Fekete Ferenc köve-tet bizzák meg a "Nemzeti Játék Szín" jó móddal leendő felállítására, felhatalmazzák, hogy husz játészó tagot vegyen fel, sőt ezeknek fizetését is egy hónapra össze-sen 664 forintban állapítják meg. Ugyanezen az ülésen olvassuk azoknak az arisztokratáknak nevét, akik se-gélyt ajánlottak az állandó színház céljára, részint készpénzben, részint anyagban, részint hangszerekben. Azonfelül az országgyűlés az általa kinyomatni rendelt

nagyar grammatika bevételét is a Nemzeti Játékszin felállítására rendeli fordítani.

Többet bajlódott az országgyűlés a mai alkotmányos fogalmak szerint kormányzati utra tartozó apró ügyekkel, mint a törvényjavaslatok megvitatásával. Egy-egy indigenátus megadása vagy megtagadása sokszor nagyobb vitát idézett fel, mint valamely törvényjavaslat, de viszont jellemző, hogy az apró ügyek tárgyalása során az országgyűlés messzemenő befolyást gyakorolt a végrehajtó hatalom körébe tartozó teendőkre is. Így pl. az 1791. évi 97. ülés jegyzőkönyvében olvassuk, hogy az országgyűlés tárgyalás alá vette Bikfalvi Koré Zsigmond kérését, amelyben elmondja, hogy Bécsben a rajzakadémiában a legjobb rajzolók közé számláltatott és engedélyt kér a Státusoktól, hogy segélyben részesüljön kétesztendei bécsi tanulásra és azután olaszországi utazásra. A Státusok azt határozzák, hogy mivel ismerik a folyamodónak természetes hajlandóságát a rajzolásra és metszetekre, kérését ajánlás mellett a király elé terjesztik.

Az 1791. évi 73. ülésen az országgyűlés ipari, kereskedelmi, gazdasági természetű intézkedéseket tesz. Így Hochmeister Márton selyemgyára vagy selyem manufakturája részére, amelyet Nagyszebenben állított fel s amelyben tafotát, atlaszt, selyem sujtásokat,

gyolcs módjára készült selyem matériát, bársonyt, fátylakat, pántlikát, kamukát, ágytakarókat stb. gyárt, kölcsönt kért, mire az országgyűlés kimondja, hogy a Státusoknak célja a manufakturák gyarapítása s így a könyörgőnek 10.000 forint interest nélküli kölcsönt ad tiz esztendői időtartamra és felkéri a főigazgatótanácsot, hogyan lehetne a szebeni árvák házáat a folyamodónak igazgatása alá adni és a gyermekeket kiképezni a selyemmivelésben. Együttal ajánlják, hogy taxa nélkül vétessék be Hochmeister az ország hazafiai indigenái közé.

Az 1811. március 16-iki ülésen az országgyűlés határozza meg a kenyér, a hus árát, intézkedik a magistratusok utasításával, hogy a piacok gabona nélkül ne maradjanak.

Az 1811. május 27-iki ülésen az országgyűlés tárgyalja a tutajos gazdák panaszát, hogy tőlük a gátaikon igen nagy pénzbeli vám vétetik, sőt a deszkájukból is elvesznek a vámszedők.

Az 1911. május 29-iki ülésen tárgyalják, hogy a céhek mintegy kartellszerű megállapodást létesítettek, meghatározván az árakat, amelyeknél olcsóbban egyik céhbéli mesterember se dolgozzék; az országgyűlés kimondja, hogy az ilyen céheket legottan meg kell büntetni.

Ugyanezen az ülésen intézkednek, hogy a vasáruló árendátorok a vasat a tarifa szerint árulják és mivel a Státusok azt tapasztalják, hogy a bolti portékák is megdrágultak, felkérlik a királyi főigazgatótanácsot, nyomozza ki, kik azok a kereskedők, akik a portékák árát felhágatták, azok büntettesse^{nek} meg és "a környülállás ugy kívánván, boltjuk be is zárattassék."

Az erdélyi országgyűlés tehát nem csupán törvényhozó hatalom volt, hanem közvetlen kormányzati intézkedéseket is tett.

Ami az országgyűlési jegyzőkönyv nyelvét illeti, az erdélyi országgyűlés a magyar nyelv visszavivásában messze megelőzte a pozsonyi országgyűlést.

Az 1790. december 12. napjára hirdetett kolozsvári országgyűlésen mindjárt az első ülésen felvetik a magyar nyelv kérdését. Erről a jegyzőkönyvben a következőket olvassuk: "Kérdés fordulván elő arról, hogy ezen országos gyűlés végzéseiről teendő jegyzés /protokollum/ micsoda nyelven irattassék, ezaránt egyenlő akarattal végeztetett, hogy hazánk és nemzetünk dicsőségére, más nemzeteknek is helyes példáját követvén, ezen köznséges gyűlésnek folyamatjáról kikelendő jegyzőkönyv hazai magyar nyelven irattassék és nyomtatás által közönségessé tétessék."

Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés hatszáznyolcvankilenc oldalt tevő jegyzőkönyvei szerkesztéseért hálás volt az országgyűlés, mert az 1791. évi 101., vagyis az utolsó országgyűlési ülés jegyzőkönyvében olvassuk, hogy a protokollista Halmágyi István megjutalmazásáról határoztak; ugyanekkor a Státusok ajánlják a gubernátornak, hogy a királyi főigazgatótanáccsal együtt Őfelsége előtt különös gondja legyen arra, hogy jutalom rendeltessék "a két ítélőmestereknek, ugymint Cserei János és Türi László atyánkfiainak, kik a jelen való országgyűlésben a pennát nagy szorgalmatossággal vitték".

A törvények nyelve Erdélyben a magyar királyok alatt latin, a nemzeti fejedelmek alatt magyar volt, azután ismét latin volt az 1846-47. évi országgyűlésig, amelyen magyar nyelvű törvénycikkek keltek. Az 1846-47. évi 1. törvénycikk az 1791: 31. törvénycikket módosította akként, hogy "a törvények ezentul magyarul szerkesztetnek, egyébiránt Őfelsége gondoskodni méltóztatik, hogy azoknak a szász törvényhatóságok nemzeti nyelvükre közhatósági felügyelet alatt eszközözlendő fordítása azon törvényhatóságok kebelbeli használatára az országgyűlési törvénycikkekkel együtt a király főkormány útján annak idejében átküldessék". Ugyanezen törvény szerint az országgyűlés nemcsak a jegyző-

könyvek szerkesztésében, hanem a királyi biztossal való értekeződésben és Ő Felsége elébe terjesztendő feliratokban is magyar nyelvet használand. A királyi főkormány, a királyi tábla és a királyi főkormány alá rendelt hivatalok jegyzőkönyveik szerkesztésében egymás közti és a nagyfejedelemség minden hatóságaival való levelezésükben magyar nyelvet használandanak és a főkormány rendeletei is magyar nyelven fognak kiadatni; minden törvényhatóság, törvényszék és polgári közhatóság a magyar és székely nemzet kebelében a magyar, a szász nemzet kebelében a német nyelvet fogja alkalmazni.

Az erdélyi közfelfogást a közigazgatás céljairól és feladatairól jellemzően világítják meg a Rendek az 1811. évi kolozsvári országgyűlésen /92. ülés/, amikor azt mondják, hogy "a közigazgatásnak fősarka nem annyira a járások és viceszolgabírák számán, hanem inkább az alkalmazatos és aktívus embereken s a jó és megbízott falusi bírákon és nótáriusokon forog." A 93. ülésen klasszikus tömörséggel juttatják a Karok és Rendek a vármegyék jelentőségét és célját kifejezésre: "A vármegyék kicsinyben az egész törvényhozó testület példázói."

Erdély tehát a vármegyét épp olyan független, alkotmányos szerepkörben szeretné látni, mint magát

az országgyűlést.

Az erdélyi vármegye szerepe ugyanaz volt, mint a magyarországi vármegyéé: a nagy országgyűlés-szünetekben kis parlamentekben őrizni az alkotmányosságot s amikor összehívják az országgyűlést, programot adni annak.

A magyarországi reformkorszak nagy kodifikátorának és államférfiának, Szentkirályi Mórinak "Eszmetöredékek a vármegyék rendezéséről" szóló, 1867-ben megjelent tanulmánya az 1848. előtti megyéknek s köztük az erdélyi megyéknek is hű hivatásképét nyújtja. Azt mondja Szentkirályi: "A magyarországi megye nem pusztá közigazgatási terület, hanem erkölcsi egyetemleges egyéniség, mely állami közjogokkal van a törvény által felruházva, és amelynek tagjai mindazok, kik hasonló jogokkal bírnak és csakis azok lehetnek. A régi megyének jogai következők voltak: 1. követválasztási és visszahívási jog, 2. utasítási jog, 3. közigazgatási és törvénykezési jog, 4. tisztujítási jog, 5. ellenőrködési jog. Ezen jogokat a megye tanácskozási és választási gyűléseiben gyakorolta, melyekben minden egyes tagja részt vett, vagy legalább részt venni jogosítva volt. A főkormányhozi viszony két fő pontban folyt össze, ugymint: hogy felsőbb rendelet törvényesen csak a megyéhez intéztethetett és a megye tisztviselői ily rendeletet csak a megye meg-

hagyásánál fogva hajthattak végre; hogy az oly rendelet végrehajtását, melyet törvénybeütközőnek vélt, annyiszor amennyiszor felfüggeszthette és fölírásai által a sértett törvény orvoslását szorgalmazhatta. A megye tehát birt törvényhozási joggal, melyet a követválasztások és utasítások által az országgyűléseken gyakorolt; birt közigazgatási joggal, melyet tisztviselői és statutárius joga által saját körében gyakorolt; és birt ellenőrködési joggal, melynek hatása ugy saját tisztviselőire, valamint a magas kormány teendőire is kiterjedett; az előbbiekre az által, hogy valamint minden rendeletet, határozatot és utasítást kirekesztőleg és egyedül a megyétől nyertek, ugy szintén ezeknek teljesítéséről minden jelentést kirekesztőleg a megyéhez tartoztak intézni, mely hanyagság vagy visszaélés esetében ellenök bünvádi kereset megindítását is elrendelhetette; továbbá az által, hogy kevésbbé alkalmas tisztviselői helyett időről-időre másokat választott; a kormány teendőire pedig az által, hogy a törvények fölött őrködött és mint egyedüli törvényes végrehajtó organum, közreműködését tőle megtagadhatta. Meg kell még jegyezni, hogy a megye önállósággal is birt, minélfogva saját szükségeinek fedezésére, függetlenül az országgyűlési megajánlástól, házi adót vetett ki; és hogy tagjait a közgyűléseken mondottakért

csak ugyanazon közgyűlés által lehetett széksértés miatt kereset alá venni. Ezen jogokat azonban a megye nem gyakorolta korlátlanul. Statutumai, bár némelyek szerint utólagos, de mindenesetre felsőbb helybenhagyás által jutottak kétségtelen érvényre. A megyei bírák ítéletei fellebbezés útján a felsőbb bíróságok elé terjesztettek. Jegyzőkönyveit a megye évnegyedenként a m. kir. helytartótanács elé tartozott terjeszteni, hol utólagosan ugyan, de mégis felsőbb átvizsgálás alá vették. A fellebbfolyamodás a megye bármely határozata ellen minden egyes polgár előtt nyitva állott. A házi költségvetés érvényes csak akkor lett, midőn a m. kir. helytartótanács által helybenhagyott, mely különösen felügyelt, nehogy a múlt évi költségvetést ok nélkül meghaladja. Minden rendkívüli költségek bizonyos összegben túl csak a m. kir. helytartótanács beleegyezésével voltak utalványozhatók. És végre, ha valamely felsőbb rendeletről a megye a végrehajtást megtagadván, a központi kormány és a megye közötti vita rendes uton elintézhető nem volt, a királyi végrehajtó hatalomnak rendkívüli alkalmazása királyi biztosok által lépett közbe, fennhagyatván a megyének, hogy sérelmét országgyűlés elé terjeszthesse. "...Világos tehát: hogy az államhatalom ellenőrködési joga viszont a megyék fölött szintén fenn volt

tartva, sőt ha a megyék és a magas kormány közötti összeütközések eseteire vissza akarunk emlékezni, azt állithatjuk, hogy erélyesen gyakoroltatott is."...

"Ha még mindezekhez hozzágondoljuk a földesuri hatóságot, mely a községi számadások megvizsgálásában, az árvák dolgában, a helyi rendőrségben, az előljárók választása, a községek közvetlen kormányzásában a megyéket kiegészítette vagy kiegészíteni kellett volna: előttünk áll az 1848 előtti megyei közeletnek, ha talán nem mindenben szorosan törvényszerű, de gyakorlatilag elég hűséges képe vastag körvonalakban rajzolva... Ha nem állítjuk is, hogy jobb, szabatosabb és gyorsabb közigazgatás nem képzelhető, mint amilyen hajdan a megyék által gyakoroltatott, de viszont okot sem fognánk e téren találni, mely által igazoltatnék, hogy a régi megyékkel kormányozni nem lehetett volna. Sőt ellenkezőleg, ha eltekintve a gyakorlott visszaélésektől, melyek minden rendszer mellett lehetőek, tisztán a kormányzás eszméjéből indulunk ki, talán nem lenne nehéz bebizonyítani azt is, hogy jól, olcsón, gyorsan kormányozni megyék, általában oly törvényhatóságok nélkül nem is lehet, amelyek bizonyos mértékű önállósággal nem bírnak és hogy ily törvényhatóságoknak a meetingek, egyesületek és minden egyéb társadalmi alakulások csak

gyöngé surrogátumai, melyek együttvéve pótolhatják ugyan a megyék hatását a közszellem fejlesztésében, de a törvényhatóságokat a politikai szabadság gyakorlati terén, melyen szabadon nemcsak gondolkozunk, nemcsak beszélünk, de cselekszünk is, nem pótolhatják. Az ok tehát, mely a megyék ellen oly gyakran panaszokra szolgált alkalmul, nem fekehetik a közigazgatás körében, hanem egyebütt keresendő. Azon jogok, melyeket a megyék gyakoroltak, magasztosak; egy sincs közöttük, mely, józanon gyakorolva, ne lenne a polgári szabadságnak hatalmas oszlopa; azon közszellem pedig, mely e jogok folytonos gyakorlása által fejlődik, egy nemzet életének és erejének fokozására a leghatalmasabb eszköz; de ha ez igaz, ellenben senki nem tagadhatja azt sem, hogy a törvény nem szabta ki tüzetesen ezen jogok határait és hogy a tanácskozási terembe oly tényezőknek is engedett helyet, melyek a pártoskodási szellem visszaéléseinek mindig kész eszközül szolgáltak. A kormány ezen visszaéléseken igyekezett segíteni, de nem tette ezt a törvényhozás útján és nem a rend érdekében, hanem tette a közigazgatás útján és a hatalom érdekében. Innen a számtalan összeütközés a competentia kérdései fölött. Az országgyűlés, ámbár nem volt hatalom a kormányhatalom irányában, de alkalmatlan volt végnélküli panaszaival a törvénysértések miatt, azonkívül beleegyezése nélkül törvényt sem

lehetett alkotni, pedig a hatalomnak saját érdekében törvényekre, vagy legalább hallgatásra volt szüksége; mert a jogfenntartásokat pusztá tények által az országnak nyílt vagy legalább hallgatólag beleegyezése nélkül érvénytelenné tenni nem lehetett. Befolyása alá igyekezett tehát keríteni a tanácskozásokat, a követi utasításokat, a követválasztásokat és visszahívásokat és mivel a tanácskozási gyűlésekben a tisztviselők voltak a leghatályosabb tényezők, a tisztujtó székeket is. E célra egyéb eszközökkel nem rendelkezhetett, mint azokkal, melyek a megyében léteztek, a helyett tehát, hogy a bajon segített volna, tetemesen növelte azt és célt mégsem ért. A megyék a kormány azon irányzatában, mely nem volt egyéb saját hatalma kiterjesztésénél, akadályul szolgáltak és ezért mondták, hogy nem lehet a megyékkel kormányozni. 1848 után azon formulába: Universitas Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium, mely sajátlag nem tesz egyebet, mint 'Universitas eorum, qui jurium Regni participes sunt,' fölvétettek a nem nemesek is, kiket a törvény az ország közjogaiban, tekintet nélkül születésre és polgári állásra, bizonyos qualificationál fogva részeseké tett, és ezáltal a megye közönségének száma oly magasra emelkedett, hogy az osztatlan és egységes gyűlések tartása physicailag lehetetlenné vált."

Szentkirályi jellemzése egész terjedelmében áll a régi erdélyi megyékre, székekre és vidékekre is. Gyűléseiken pezsgő élet folyt. A régi erdélyi országgyűlések szellemi előkészítő műhelye volt a megyei székház, mely sokkal nagyobb szerepet töltött be a közéletben, mint az országgyűlés palotája, mely nem egyszer évekig, sőt évtizedekig be volt zárva. Az erdélyi törvényhatóságokra is állt Madarász József jellemzése: "Megbecsülhetetlen kincset birt a nemzet a törvényhatósági önkormányzatban -- írja Madarász József.-- A fejedelem, a kormány a törvényt, a rendeleteket csakis a törvényhatóságok által hajtathatta végre s ezek önválasztotta tisztviselőik által. Befolyt tehát a nemzet nemcsak alkotmányának, nemcsak a nemzeti, de az egyéni szabadságnak is biztosítására és kezében volt a leghathatóbb óvszer a törvénytelen ségek meggátlására az által, hogy a törvénytelen rendeleteket nem hajtotta végre. A törvényhatóságok s általa a nemzet részesei lévén az államfenség tulajdonságainak, ez által valósíttatott meg azon elv is, hogy 'semmit rólunk nélkülünk' s hogy a törvényhatóságok voltak az alkotmányos szabadságnak bástyái. A megye gyűlésein, tanácskozásaiban, tisztviselőinek, biráinak választásában azután hogy minden nemes és tisztesebb /Fehérmegyében már a betöltött 18 évvel, megyénként

gyakorlat vagy végzéssel megállapítva/ részt vehetett, ez fokozta a közérdekeltséget, versenyre keltette a nemesebb érzéseket."[✱] Így volt ez Erdélyben is.

A vármegyék függetlenségét mindig erősen védik az erdélyi országgyűléseken, így az 1794. évi országgyűlés 3. üléséről felvett jegyzőkönyvben olvassuk, hogy egyes vármegyék követei panaszt terjesztenek a Rendei elé, hogy a vármegyék néhány tagját, így -- az idősb -- báró Wesselényi Miklóst is, az ország direktora perbevonta, mert az ország hire nélkül szedett tyrokat /ujoncokat/ a vármegye Rendeinek határozata folytán, annak engedelmeskedve, elbocsátották. A Státusok és Rendei kimondják, hogy a vármegyéknek a törvény szentségét védelmező végzései tiszteletet érdemelnek és így megvizsgáltatják a panaszt. A vizsgálat során kitűnt, hogy "a fiskális pert az ország direktora a királyi főigazgatótanács parancsolatából a felséges udvartól aziránt jött rendelésnek következeként indította", mire az országgyűlés kimondja, hogy az indított per törvénytelen, különösen mivel egyeseket a szabad voksolásért, vagyis a vármegyei határozat megszavazásáért pereltek és így követség útján megüzenni a királyi főigazgatótanácsnak, hogy "a pert tegye semmivé, jövőre ilyen alapon direktorális pert ne indítson". Ugyancsak az 1794. országgyűlés, a 30.

[✱] Madarász József: Emlékirataim 1831-1881., 35. l.

ülésen, tárgyalta Alsófehér-, Kolos-, Doboka-, Belső-Szolnok-, Kraszna-vármegyék és Kővár vidéke követinek protestációját, amelyben tiltakoznak az ellen, hogy a tyrók törvénytelen szedése miatt hozott vármegyei végzések folytán a vármegyék egyes tagjai az udvar részéről perbevonattak. Ezt a protestációt az országgyűlés szóról-szóra beiktatni rendeli a jegyzőkönyvbe.

Fontos alkotmányjogi elvet állapítanak meg az 1794. évi országgyűlésen a 61. ülésen, amelyen az országgyűlés a főkormánysház hatáskörét határozza meg. Az országgyűlés kimondja, hogy a királyi gubernium "a status fődirektórium, amely a haza törvényével és az ország nemes rendjeinek a fejedelemmel való egyetértésből hozott végzéseivel megegyező dolgokat teljesítésbe veszi, törvényes hatalma kiterjed az egész országra, ellenben a vármegyéknek, vidékeknek és székely székeknek közönségei csak egy kerületnek /circulusnak/ polgári testét /politicum corpusát/ formálják"... "A királyi gubernium, amely közönséges voxok által választott tagokból áll, nem bocsáthat ki a törvénnyel és a jó renddel ellenkező rendeleteket." Ugyanezen a gyűlésen azt mondják a Státusok és Rendek, hogy ha "a közönségeknek a királyi gubernium rendelkezései iránt valami nehézségeik lennének, tegyenek jelentést a guberniumnak és ha ez

megmarad a maga rendelete mellett, akkor annak engedelmeskedni kell." A guberniumot a Státusok és Rendek az ország konstitúciója főbb és fényesebb oszlopának nevezik, amelynek hatalmát és erősségét az ország nemes Rendeinek fenn kell tartaniuk, mert ha nem tartják fenn, ennek a dikasztériumnak szüksége önként elenyészik és akkor "ezen nemes országnak a törvény, a szentséges Leopoldinum Diplomának értelme és a fejedelmi szent akarat ellen egyenesen a fenséges udvar által kellenék kormányoztatnia". Az országgyűlés tehát törvényes kormányához szilárdan ragaszkodik, nehogy udvari diktatura keletkezzék.

A gubernium /kormányzék/ -- sajnos -- nem volt független szerv, mert az I. Lipót alatt Bécsben szervezett erdélyi udvari kancellária de facto felette állt az utasításokkal látja el, épp úgy, mint az erdélyi katonai parancsnok is.

I. Lipót a guberniumot Gyulafehérvárra helyezte, III. Károly Kolozsvárra, 1743-ban Szebenbe került, de II. József török háborúi idejében visszakerült Kolozsvárra.

Kazinczy kifejti, hogy Erdélynek nem lévén septemviratusa, azért a kir. tábla döntése ellen a felábrázolás egy része idejött, egy része a cancelláriára. Tanácsnokjainak címe illustrissimus és excelsi regii gubernii

consiliarius actualis intimus, -- a secretariusok magnificusok. "Mert -- mondja Kazinczy^x -- ez a test megtartá hajdani méltóságát, melyben a fejedelmek alatt mint Erdélynek országló tanács állott." Ez a szerv Erdély parlamentáris életébe közvetlenül is befolyt; nem csupán legfőbb közigazgatási szerv volt, hanem részét alkotta Erdély félig-meddig kinevezett országgyűlésének is.

A közigazgatás területén az 1791: XII. törvénycikk a megyékben, székekben, vidékeken évente négy rendes közgyűlést rendel; ezt girás gyűlésnek hívták vagy marchalis gyűlésnek.

Nem csupán az esküdt táblabírák, hanem a többi nemesek is kötelesek kerületeikben "a közjót ingyen is szolgálni".

A girás gyűléseken rendelték ki az országgyűlési követeket s ott részükre utasításokat adtak.

Ezek a gyűlések törvénykezési szervek is voltak.

A girás gyűlések határozatai nem ellenkezhettek a törvényekkel, a királyi és a főkormányshéki rendeletekkel.

A tisztségekre az ott levő bevett vallásfelekezetek mindegyikétől három-három egyént kellett választásnál ajánlani. A Székelyföldön nem szoktak jelölte-

^x Erdélyi levelek I, 64.

ket ajánlani s ezt az idézett törvény megerősítette.

Az 1810. július 25-én az erdélyi országgyűlés a vármegyék, székek, vidékek s a községek tisztségeit "a sistematica deputatio vélekedésének megfontolása után" a következőkben állapította meg:¹"Legyen egy főispán, aki a vármegyének főigazgatója és az előre folytattatott szolgálatával tökéletesen elkészült s a törvény értelme szerint eléggé birtokos legyen" s kötelezik, hogy a vármegyében szolgálati helyén jelen legyen; 2. szükséges egy ordinarius viceispán, aki a főispánt helyettesíti és a judicialis adminisztrációra is ügyel; 3. egy substitutus viceispán, aki nem elegendik bele a judicialis adminisztrációba és a két elsővel a politikai igazgatást folytatja; 4. egy ordinarius és egy viceszolgabíró, akik a belső igazgatást folytatják; 5. a külső exekvens adminisztrációra nézve a cirkulusok számához képest főszolgabírók; 6. minden processusban egy viceszolgabíró és e mellé az investigációk végbevitelére és a szolgabírók segítségére egy fizetett esküdt; 7. szükségesnek találtatik az exaktori hivatal a számadások megvizsgálására és melléje egy fizetett íródeák; 8. négy íródeák; 9. archivárius; 10. minden vármegyében egy fizikus, minden kerületben kirurgus és egy bába; 11. egy geometra; 12. erdő-

inspektor, 13-16. lovaslegények, hajduk, tömlöctartók, janitor és justitiae executor. A székely székeket illetően azt rendeli az országgyűlés, hogy mindegyikben legyen egy főkirálybíró, "akiben a főispánokról feljebb írt tulajdonságok kívántatnak, azután egy ordinarius vicekirálybíró, mint a vármegyéken az ordinarius viceispánok, de Marosszékre nézve, mint-hogy ez csak két kerületre osztódik a vármegyék módjára, egy substitutus királybíró is, 3. egy ordinarius és egy vicensótárius, Aranyosszékre nézve csak egy ordinarius; 4. "a vármegyei főszolgabírák hasonlatosságára a deputáció által projektált fődullók helyett a kerületek számához képest meghagyatnak a cirkuláris vicekirálybírák, azonfelül minden processusban egy dulló és ezeknek segítségére egy fizetett esküdt. A kisebb tisztségek azonosak lennének a vármegyeiekkel. Végül az országgyűlés szükségesnek tart minden faluban írástudó és értelmes nótáriust, akik más hivatalt ne viseljenek és akiket a falusi közönség a vármegyei tisztek hírével választ."

Pálffy János kiemeli,[⌘] hogy a székely székek ugyan szabadon választották főkirálybíraikat is, de ettől a jogtól is lassanként megfosztotta a kormány

[⌘] Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak.

a székelyeket. A szék tisztviselőit úgy választották, hogy minden vallásból hármat kellett jelölni, de ezeket per abusum megerősítés végett fel kellett terjesztetni és így a választás nem sokat ért. A várme-
gyék és magyar vidékek megyei választójogát Pálffy haszontalan és nevetséges játéknak mondja, mivel a főkapitány kandidált kilencet és a választóknak ebből a kilencből kellett hármat választani, hogy abból a fejedelem egyet megerősítsen. Jobb volt a helyzet a szászoknál, mert bár a királybirót a fejedelem erősítette meg, de a többi hivatalnokot nem terjesztették fel, azonkívül a szász nemzet szabadon választotta comesét is, akinek joga volt a szász nemzeti gyűlések megtartására, amely joggal Mária Terézia előtt a magyar és székely nemzet is birt. Pálffy szerint a magyar és székely tisztviselőknek a bécsi kormánytól való függését az a körülmény is növelte, hogy a megyéknek és a székelyeknek nem volt házipénztáruk és egy fillérrel sem rendelkezhettek a kormány engedélye nélkül.

Erdélyben különleges helyzetük volt az ugynevezett -- feljebb már említett -- taxális helyeknek.

Az 1810. július 28-iki ülésen az országgyűlés megmondja, hogy mik azok a taxális városok. Ezek szerint a taxális városok a boldogult emlékezetű

fejedelmektől nyert privilégiumok mellett különböztetnek meg azon megyéktől és székektől, melyekben fekszenek, ezek mellett élnek a különös igazgatásnak gyakorlásával, küldik a szabad királyi városok példájára az ország gyűlésének egy részét tevő követeket. Nem volt taxális város sem a szabad királyi város, sem a három nemes város, ugymint Dés, Torda és Nagyenyed.

Az 1810. szeptember 2-iki ülésen az országgyűlés mind az igazgatásban, mind a törvények ellátásában tulajdon jurisdictiót tartó városokként meghagyja Kolozsvárt, Károlyvárt, Széket, Kolost, Vizaknát és Zilahot.

Az 1876:XXXIII. és az 1877: I. törvénycikkek a székely székeket vármegyékbe kebeleztek be. Így Aranyosszék Torda-Aranyosmegyébe, Háromszék Háromszék-megyébe, Marosszék Maros-Tordamegyébe, Udvarhelyszék Udvarhelymegyébe és Háromszék-megyébe, Csikszék Csikmegyébe kebelezttetett be.

Az 1876: XXXIII. és az 1877: I. törvénycikk szerint Kővárvidék községe Szatmármegyébe és Szolnok-Dobokamegyébe kebeleztetik be, Középszolnok és a volt Krasznamegye Szilágymegyébe, Zarándmegye Aradmegyébe és Hunyadmegyébe, Belsőszolnokmegye Beszterce-Naszód-megyébe és Szolnok-Dobokamegyébe, Felső-Fehérmegye

Nagy-Küküllőmegyébe, Szebenmegyébe és Háromszékmegyébe, Dobokamegye Beszterce-Naszódmegyébe, Szolnok-Dobokamegyébe, Szilágymegyébe és Kolozsmegyébe, Tordamegye Torda-Aranyosmegyébe és Maros-Tordamegyébe, Küküllőmegye Kisküküllőmegyébe és Udvarhelymegyébe.

Ezzel a történelmi patinájú Középszolnokmegye, Zarándmegye, Krasznamegye, Belsőszolnokmegye, Felső-Fehérmegye, Dobokamegye, Tordamegye és Küküllőmegye, ugyyszintén Kővár vidéke mint ilyen megszűnt létezni.

Kazinczy Ferenc "Erdélyi levelek" című művében^{*} összefoglalja az 1823. évi adatok alapján Erdély közigazgatási szervezetét. A Kolozsvárott székelő gubernium volt a legfőbb szerv. Élén a gubernátor áll, van 16 consiliáriusa, 14 secretarius, 8 concikistája. A Bécsben székelő erdélyi kancelláriának 4 consiliarius, 7 secretarius, 5 concikistája van; II. József 1782-ben egyesítette a magyarországgal, de II. Lipót nyolc év múlta megint különválasztotta. A marosvásárhelyi királyi táblán volt 3 ítélőmester, 20 assessor, ezek közül 8 supermunerius, 5 protokollista, 1 szegények ügyeire; az egyik ítélőmester szokás szerint katolikus, a másik református, a harmadik unitárius, lutheránus nincs, mert azok szászok s a szebeni universitas előtt perlekednek.

^{*} I. kötet, 5. lap.

A vármegyékben az első tisztviselő a főispán, a két districtusban, vagyis Kővár vidékén és Fogaras földjén a főkapitány, a székely székekben a főkirálybíró, a szász székekben a szász nemzet ispánja /comes nationis saxonicae/; a második tisztviselő a hajdan Magyarországhoz tartozott megyékben a viceispán, egyéb vármegyékben és a székely székekben a főbíró, a két districtusban a vicekapitány; harmadik tisztviselő a Magyarországhoz tartozott megyékben a főszolgabíró, más megyékben és a districtusokban fizetett assessorok. Megyékben még van szolgabíró, a székely székekben dultó.

Kazinczy azt írja, hogy míg nálunk "a főispáni méltóságot a hon legelső nagyjai viselik, Erdélyt azt nem nézi igen tiszteletesnek", mert Erdélyben a főispánság kevesebb, mint a kormányzéki tanácsnokság s nem ezek lesznek főispánokká, hanem a főispánok lesznek gubernialis consiliariusokká. Erdélyben egy személy egynél több hivatalt nem viselhet.

A hadi főkormányzó Szebenben székel.

Erdélynek Kazinczy szerint 1823. táján másfél millió lakosa volt; 2513 község és város volt benne. A határszélek népessége 1810-ben 136.134 volt. A sereg létszáma, de a felkelt nemességgel együtt, 1809-ben kb. ötvenezer volt.

A megyei igazságszolgáltatás, a régi jó táblabírák ítélkezése jóformán teljesen szóbeli eljárás alapult, amire a modern magyar bírói eljárás csak a sommás eljárással, 1893-ban tért vissza, de modernizálva.

Az emlékiratíró Ujfalvy Sándor[‡] írja apjáról, az 1764-1824-ig élt Ujfalvy Samu dobokamegyei szolgabíróról: "Mennyire elfoglalták a szóbeli perek, megtetszik abból, hogy minden ünnepnapon kihallgatást tartott hajnaltól délig, jó időben a kapuja melletti eresz alatt. Az egész utca tele volt panaszos felekkel, kik rendre előszólíttatván, panaszukat előadták. Atyám néhány rövid szóban ítéletet mondott s azt oly tárgy-, személy- és körülmények ismeretével, melyek mind máiglan magasztalással emlegettetnek. Jegyzőkönyvnek vagy írásnak híre sem volt, az ilyest csak idővesztésnek tartá s azért megveté. Öt-hat koncz papírral esztendeig beérte. Látni kelle e sebesvérű, indulatos embert ülve vagy állva hallgatni a sok ostoba, tekervényes oláh peres feleket, több óráig példa nélküli béketűréssel s azt akkora tekintélylyel, hogy a százakra menő miveletlen pórnép minden baj nélkül s illedelemmel osztózék a tárgy fontosságában. Kihallgatás, kinyomozás, a tanuknak megeskete, ítéletkimondás s elégtételbe vétel

[‡] Erdély öröksége, IX. kötet.

mind egy személybe központosulván. Egy ily kihallgatáson rendszerént 60-70 szóbeli pör járt le, többire fontos birtok keresetbe. Jelentéktelen ügy még számosabb. Megtörtént, hogy a gyengébb eszű panaszlónak ő igazította ki szavait. Egykor magam is jelen valék, mikor egy ifju panaszlónak így szóla: 'Hallod ficzkó, te nem ismered bajodat, a multakkal nem vagy tisztába. Nagyatyádnak több fivére volt, kiknek gyermekei foglalták el azonkívül, mit most követelsz, ez és amaz földedet. A te károd nagyobb, mint a mennyit gyenge eszed elfog. Én tisztába vagyok azokkal, azért most azon földeket is mind visszaitélem neked; hatalmadban állna azoknak elvett hasznait is követelni, de ezt ne tedd, mert ellenfeleidet megrontaná s pedig nátek együtt kell élnetek.'... Az ország törvényei szerint szabadságában állt a peres feleknek sérelmököt a megyei tisztség vagy kormányzék elibe fölebbezhi, a mi más megyei hivatalnok ítéletével gyakran megtörtént. De atyám ítéletét hosszas hivataloskodása alatt csupán egy peres fél fölebbezte a kormányzékhez, a hol ellenkező határozatot nyert. A példátlan eset annyira sértő igazságszeretetét, hogy azonnal Kolozsvárra ment s a pör reassumáltatását követelte. Kérését oly erős indokkal támogatta, hogy a reassumálás után hozott ítélet az atyáméval egészen talált."

Ujfalvy Sándor imígy kommentálja apja sommás birói eljárását: "A német bürokrata, ki sokat ír, de keveset igazít, a nálunk eddig divatozott szóbeli eljárást önkényesnek s brutalizmusnak nevezi. Első pillanatra van is ez állításnak helyessége, mennyiben az igazság kiszolgáltatás a hivatalnok személyiségére volt fektetve ellenőrség nélkül. De alkotmányos ország intézményei becsit más mérszer szerint kell meghatározni, mint a nyakunkra nőtt absolutistica institutiókat. Montesquieu meghatározá, miszerint alkotmányos monarchia gépezetének főrugója a becsület s constitutionális hivatalnok eljárásának vezérelve újra a becsület. A magyar hivatalnoknak, ki őseitől örökölte becsületét, életelvéül kelle tüznie, feddhetetlenül tartani fenn e becsületet honfiai előtt. A magyar hivatalnok hazafi volt, nem mint mostani hivatalnokaink, kik rubrikáikkal hónaljuk alatt addig bolygának országról-országra, mig azt is feledték ha volt-e valaha hazájuk. Ily hivatalnokokra ellenőrség nélkül bizni a szóbeli perek igazítását annyi mint megnyitni a végtelen kihágások és ostobaságok mezejét. Nem lehet állítani, hogy e szép hivatali hatáskör nem jutott volna néha alkotmányosságunk korszakában is bitorló kezekre, de csakis kivételkép s így is csak az előidőben.... Honfitársai választák a magyar megyei tisztet s tudta, hogy hizalmukkal visszaélve

becsülésüket elveszteni annyi, mint erkölcsileg meghalni. Én tisztelettel hajlok meg hajdani szóbeli perlekedésünk előtt, mit elődeink ázsiai patriarchalis rendszerökből magukkal hozván, jóttevőségeiért mindaddig, míg hatalmokban állott, fentartották épségben, mert boldogító, s igazságos eljárása felől meg voltak győződve, -- boldogító, mert a sérelem legrövidebb idő alatt minden költség nélkül orvosoltaték, -- igazságos, mert a megye többsége által választott közbizalmi hivatalnok által nyíltan, sok hallgató előtt folyván, az ítélet nem önkény vagy szeszély, hanem tiszta meggyőződésből származott."

A negyvennyolcas képviselőház egykori nagynevű alelnöke, Pálffy János írja:[✕] "1848-ban mindjárt a nemzetgyűlés kezdetén sajnálattal és bámulattal tapasztaltam, sőt maguk az illetők is kénytelenek voltak bevallani, miszerint Magyarország legtekintélyesebb politikusai s már akkor, az átalakulás következtében, államférfiai, legkisebb ismerettel sem bírtak Erdélynek, a szomszédországnak, a testvérhazának sem társadalmi állásáról, sem közügyi, azaz törvényhozói és közigazgatási viszonyairól, sőt nagyon csekéllyel históriájáról is."

[✕] Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak, 68. lap.

ERDÉLY NEMZETEINEK RÉGI MAGÁNJOGAI

Werbőczy Erdélyben

A mohácsi vésszel bekövetkezett különválás nem jelentette Erdély számára a teljes jogi különválást is. Megmaradtak összekötő szellemi hidnak az 1526-ig alkotott közös törvények s Werbőczy Hármaskönyve, melynek megszületése megelőzte Erdély különválását, hiszen azt már az 1514. évi országgyűlés a LXIII. törvénycikkelyben átvizsgálni rendelte s a király 1514. november 19-én már meg is erősítette, ha pecsétjével nem látta is el. Az új erdélyi határ nem gátolta meg, hogy az alig egy évtizedes mű Erdély jogaként is megmaradjon. Meg is maradt, sőt míg nálunk törvénné sohasem vált s a szokásjog mesgyéjén belül maradt, Erdélyre nézve a Diploma Leopoldinum több mint másfélszáz év múlva, 1691-ben, a jus resistendi mellőzésével, törvényerővel ruházta fel. A Hármaskönyv azonban hangsúlyozottan fenntartott egyes partikuláris jogokat, köztük a székely nemzet számos külön ősi jogát.

Erdély magánjoga 1540 előtt az egyetemes magyar nemzeti jog volt ugyan, de Werbőczy Hármaskönyvében is olvasunk már jelentékeny eltéréseket, így:[✱] Ha valamely nemesembert, akinek Magyarországon is, Szlavonországban is vagy az "erdélyi részekben" is fekvő

[✱] Werbőczy István Hármaskönyve II. Rész, 65. cím 1.

jószágai és birtokjogai vannak, nagyobb hatalmaskodásban s ezért főbenjáró vagy fejeváltásági ítéletben is elmarasztaltak, Werbőczy szerint az ilyen csak abban az országban vagy "részekben" levő fekvőségeit és birtokjogait veszti el, amelynek területén elítélték, az ilyen ítéletnek tehát nem volt Magyarország egész területén magánjogi szankciója. Ugyanitt azt mondja Werbőczy, hogy az erdélyi (—) vajdának a Magyarországra kebelezett vármegyékben nincs birói joghatósága s viszont a királyi kuriának rendes birái sem avatkozhatnak más biráknak joghatóságába, mert "másképen az országok és törvényszékek között, a melyeket mindig elkülönítva... szoktak tartani, semmi különbség sem lenne."

Volt tehát már Werbőczy előtt is különbség Magyarország és Erdély között. Ezért mondja Werbőczy,^x hogy a birói ítélőlevelekben is ezt a záradékot: "e Magyarország", "e Slavonország" vagy "ez erdélyi részek" területén mindig be szokták írni.

Csak hűtlenség esetében terjedt ki az állam ekként három részre tagolt területének bármelyikén hozott ítélet az egész országra s idézett elő az állam egész területén bárhol fekvő minden fekvőjószágra és birtokjogra egyetemes érvényű elveszést, mivel^{xx} "annak

^x u.ott, II. R. 65. c. 4.§.

^{xx} u.ott, II. R. 65. c. 5.§.

a szent koronának joghatósága, amely ellen a hűtlenség vétkét elkövették, valamennyi alatta levő országra és 'országreszre' egyaránt kiterjed."

Ugyancsak Werbőczy megállapítja,* hogy "az erdélyi országi nemesek számos ügyre nézve külön szokásokat követnek és olyanokkal élnek".

Az erdélyi nemesség

Ami a nemesség erdélyi jogi helyzetét illeti, Werbőczy Hármaskönyve volt ebben is irányadó. Az erdélyi nemesek között sok volt az armalista.

Werbőczy István Hármaskönyve Erdélyben is érvényes volt, de nem szokásjogilag, hanem I. Lipót hitlevelének, a Diploma Leopoldinumnak 3. pontja értelmében -- mint törvény; de 1691. előtt Erdélyben is szokásjog számba ment.

Az 1794. évi erdélyi országgyűlés a 30. ülésen a jószágadás nélkül szerzett nemességnél azt állapítja meg, hogy a Hármaskönyv első része 6. titulusa szerint a nemesség jószágadás nélkül is szerezenhető, amikor t.i. "a fejedelem a község közül kiválaszt és a paraszti szolgálatból és nemtelenségből kivévén, az igaz nemesek rendibe ír és számában béveszen valakit;" ... "az előbbieniek donatárius nemeseknek, az utóbbiak armalistáknak szoktak neveztetni és a közelebb említett

* u.ott, III.R. 3. cím.

titulusnak szavai szerint mind a kétrendbeli nemesek, akár jószágosok, akár jószágatlanok legyenek és azoknak minden maradéki, kik a férfiúi ágon elterjednek, igaz nemeseknek tartatnak... semmi szolgálattal, szedéssel, vevéssel, adózással, vámnak és harmincadnak fizetésével senkinek semmi módon nem tartoznak."

Ugyanekkor kimondják a Rendek, hogy a "nemesi személyes szabadság, amilyen az adózástól való immunitás, hazánk fundamentális törvénye szerint nincsen kötve a birtokhoz."

A nemesi kiváltságok körét a jobbágyságra vonatkozó fejezetben világítjuk meg.

A székelyek külön jogai

Werbőczy külön kiemelve azt mondja a székelyek külön jogairól, hogy:[⌘] "ezenkívül vannak az erdélyi részekben a sciták, kiváltságos nemesek, a kik a scitha néptől, ennek Pannoniába való első bejövetele alkalmából származtak el, a kiket mi romlott néven 'siculumok' nevezünk; a kik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal -- dissimili penitus lege et consuetudine gaudentes -- élnek; a hadi dolgokban legjártasabbak; az örökségekben és a tisztségekben egymás közt a régi szokás alapján -- antiquorum more -- törzsek, nemzet-

[⌘] Werbőczy Hármaskönyve III. Rész 4. cím.

ségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak", az örökséget a székely elmarasztalás és elítélés esetében sem vesztí el,^{*} hanem az az örökösre és atyjafiaira száll.

Azt is kiemeli Werbőczy, hogy^{**} Erdély és nemesinek egyéb municipális jogait "mivel azok ugyanis csak közöttük állanak erőben és előttük ismeretesek", bővebben fejtegetnie nem szükséges.

Részben különleges jogintézményeket és jogrendszereket találunk már 1540. előtt is Erdélyben a székelyeken felül a szászoknál.

Ami a székelyek külön jogát illeti, ennek legfontosabb jelentkezése a közjog és közigazgatás területén kívül, ahol nem vármegyék, hanem székek voltak, és pedig különleges elnevezésű tisztviselőkkel /királybíró, dulló stb./ -- maga a magyar király s az erdélyi fejedelem is "székelyek ispánja --, a magánjog területén volt. Székely partikuláris jog volt birtokjogi szempontból a székelyörökség -- *siculica haereditas* -- és öröklési szempontból a székely öröklés.^{***}

* Werbőczy Hármaskönyve III. Rész 4. cím, 3.§.

** Werbőczy Hármaskönyve III. Rész 4. cím, 7.§.

*** Dr. Sándorfy Kamill: "Székelyörökség. Székely öröklés." 1941.

Nagy különbség volt a jobbágyrendszer tekintetében is Magyarország és Erdély között.

Világítsuk meg mindenekelőtt a székelyörökség kérdését s az örökjogi különlegességet alkotó székely öröklést.

A székelyjog két valóban ősi szülötte a székelyörökség és a székelyek öröklése. Ősi jog volt mind-egyik, de egyik sem tartozik a jogi archeologia halott muzeumába, mert az osztrák polgári törvénykönyv Erdélybe befurakodása, vagyis 1853. előtt mindegyik élő külön székelyjog volt.

"A székelyörökség történelmi és jogi szempontból" című, 1868-ban Marosvásárhelytt megjelent művében báró Apor Károly az erdélyi kir. tábla egykori elnöke azt írja a Székelyföldről: "... Ez ország a nép ágai és nemzetségei közt felosztva a székely nemzet tulajdonául tekintetett és mint ilyen kölcsönösen megvédetett, megőriztetett és örököltetett; innen erede a székelyörökség /siculica haereditas/ elnevezés... a székelyek egész földje az ős alkotmány szerint teljesen egyenlő természetű és tulajdonságu, siculica haereditas, székelyörökség volt."

Jancsó Benedek[✱] reámutat arra, hogy a székelység a hont védő kötelezettség ellenértékéül mint nemzet

[✱] Jancsó: A székelység régi szervezete.

igen szép szabadságot, jogot és kiváltságot élvezett. A székely nemesek kiváltságos nemesek voltak. Ősidők óta külön nemzetgyűlésük volt, mely forrása volt az összes székelysége kiterjedő törvényhozásnak, bírászkodásnak és közigazgatásnak. Földjének neve is ennek a magyarral egységes és mégis külön nemzetnek különleges: Székelyföld, ősidők óta: regnum Siculorum, terra Siculorum. Ennek a földnek minden kiváltsága jutalma volt a székely nagyszerű katonai tulajdonságainak, országvédő erejének. Földjét a fejedelmek és királyok ellen is védte. 1493-ban Báthory vajdát bepanaszolják a székelyek a királynál:[✱] "Minden hadjáratban és táborozásban ott voltunk az ország védelmére s a mi őseink vére különböző országokban, Moldovában, Havasalföldön, Rác-, Török-, Horvát-, Bolgárországokban bőven omlott. Vérünkől patakok folytak, csontjainkból halmok emelkedtek." Ferdinánd király az Ojtozi szorossal szemben 1552-ben várat akar építeni, a székelyek nem engedik, mondván, nincs értelme, más úton is betörhet az ellenség, de igazi okuk az ellenzésre, hogy a vár a királynak szabadságuk csonkítására fog alkalmat adni.^{✱✱} De védi országa földjét befelé is, amikor annak örökös székely jellegét hangsúlyozza és

[✱] Jancsó id. mű. 42. l.

^{✱✱} Székely Oklevéltár II. kötet, 103. l.

intézményesen odaláncolja a földet a székely vérhez, nem engedi ki a székely kézből, nem engedi az ősi földet másra, mint székely kézre jutni.

A belső védelemnek két eszköze volt: egyrészt a megvédése a székelyörökségnek és másfelől partikuláris jogként századok óta, sőt talán az első település óta a mi ági öröklésünktől erősen eltérő, családvédő, amint ők mondták, a család vérgyökeréig[✱] ható különleges öröklési jognak, a székely öröklésnek kialakítása.

Történelmi fenséggel bontakozik ki a székely ket-tős hazaszeretete az 1506. évi Agyagfalván végzett Constitutióból, mely Magyarország tagjának nevezi a Székelyföldet s a gyűlésen jelen volt "elsők" névszerinti felsorolása után azt mondja, hogy jelen volt még "ezeken kívül számtalan sokaság, akik a mi Székely Országunknak javáért meghalni készek volnának és a Szent Koronához is hűséget tartanak."

Ezen a földön a szorosán vett magyar jogtól eltérő külön jog is uralkodott.

Kilyéni Székely Mihály későbbi marosvásárhelyi táblai elnök "A Nemes Székely Nemzetnek Constitutiója, Privilegiumai, és a Jóság leszállását tárgyazó némely törvényes ítéletei, több hiteles Leveles-tárból

[✱] 1555. évi udvarhelyi országgyűlés, 26. pont.

egybe-szedve" című, Pesten 1818-ban megjelent művében egybefoglalja a külön székely magánjog századok óta kialakult szabályait.

Ez a szó, székelyörökség, évszázadok hosszú során állandóan szerepel a székelyek számára adott privilégiumokban, municipális Constitutiókban.

"A Municipális Constitutioja a Székelyeknek Vizaknai Miklós alatt a 32 esztendei Praescriptiorol és Jóság Leszállásáról" „laudabilem Legem Universorum Siculorum" emleget /az 1451. évből/.

A székelyeknek 1505-ben Udvarhelyen hozott Constitutioiban olvassuk megint csak a külön Székelyország fogalmát, amikor azt mondják: "... ha a Birák közzül valamelyik Istenét elfelejtvén és a maga idvességét is hátra hagyván, vagy könyörgésért, vagy ajándékért; vagy pedig maga hasznáért az igaz utból valamelly felé kitérne, az olyan mindjárt örök számkivetésre Sentenziáztassék, mellynek minden ingó, bingó marháit és örökségét is elveszesse, és annakutánna mint olyan hamis hitű és névbeli, Székely Országunkban ne maradhasson és ne lakhassék."

A székelyeknek 1506-ban Agyagfalván hozott Constitutioi a Székelyföldet ugyanigy szinte külön országnak deklarálják s amig egyrészt a magyar királyhoz való hűséget hangoztatják, mondván "hűségeinket is

megtartván, királyunkat találjuk meg", másrésről szinte mare clausumnak tekintik a Székelyföldet, egyetértést parancsolva az ellen, hogy "országunkban valami taplója és kovásza legyen a hitetlenségnek" és azt rendelik, hogy ha a királynak tisztviselőjétől "valami törvénytelen háborgatás és kárvallás történik országunknak szabadsága ellen, ne pártütéssel álljanak ellene, hanem közönségesen egy helybe üljenek és a megbántott félnek segítsenek", aki pedig "közönséges végezésünknek rontója, ki közöttünk méltatlan és nemzetünknek árulója, minden tisztességét és becsületét elveszessze, ne is legyen azután soha örökké szabad törvényben venni, semmi tisztet is ne viselhessen és itt Székelly Országban soha ne is lakhassék."

"A Székely Nemzeti régi Törvényei, melyek 1555-ben Április 28-án Udvarhelyen tartatott Országos Gyűlésen öszve szedettek, és Dobó István és Kendi Ferenc akkori Erdélyi Vajdák által megerőssítették,"[⌘] a 30. pontban kimondják, hogy "székely ember örökségét semmiképen el nem vesztheti, ha a fejét hitetlenségért elvesztené is, hanem attyafiára marad." Ebből is kitűnik a valóban ősi gondolat ereje, hogy a székely ember és földje között a kapcsolat soha meg ne szűnjék, még akkor se,

[⌘] Kilyéni Székely Mihály: "A Nemes Székely Nemzetnek Constitutiója" 40. l.

ha lefejeznek, mert akkor az atyafira kell maradnia a birtoknak.

Ugyanigy II. János királynak 1562. évi segesvári Artikulusaiban az 1-ső pontban olvassuk, hogy a székelők jószágokat, örökségeket el nem veszthetnek ugyan, de hozzáteszi a király -- ez volt az első elvi áttörés, az első erőszak a székelőörökség fogalmán -- hogy ha "a király méltósága ellen és az ország békeséges állapota ellen feltámadnak, hogy ezután valamikor eők oly Dologban vétkeznének, kiktől örök hitetlenség szokott következni; eők is azonképpen, mint a Nemeség, és Országbeli több Hiveink, örök hitetlenséggel büntetnässenek és mind fejeket, Jószágokat, és örökségeket elveszessék."

Szabad székelő birodalomról álmodik nem csupán a székelők, de így rendeli János király is a 4. pontban, mondván: "A székelők község mi szabad birodalmunk alatt legyen, kiket sem az Fő Népök, sem senki akárkik légyenek bántani ne merjék, sem semmi szolgálatra ne kényszerítsék őket."

A székelőörökség maga az ősöktől megszerzett székelők föld, illetőleg ennek egy-egy családot illető ősi része. A földet, amelyet a falubeliek együttesen birtak, nyilföldnek vagy falu nyilának nevezték, erre a nyilföldre a múlt századig falui földközösségben éltek,

ezt a falu csak haszonvételre adta s ez nem volt örökölhető. A különleges öröklési jog az ősi magánbirtokra terjedt ki.*

Mint kiváltságos nemes, a székely nem csupán személyében volt szabad, hanem magánbirtoka is szabad volt, az nem a király adományozásából eredett, hanem őseitől háramlott rá és azt régen még hazaárulás vagy felségsértés esetében, azaz perpetuae infidelitatis sem veszthette el.** Egy hazaáruló székelynek azt a birtokát, ami nem a Székelyföldön, hanem vármegyei területen volt, Mátyás király 1481-ben Báthory Istvánnak adományozza, "azoknak kivételével, amelyeket a székelyek között birt", tehát a székelyörökség kivételével,*** amelyhez a király sem nyulhatott. Az 1505. évi udvarhelyi Constitutio**** ugyan részt tört ezen, mondván, hogy "ha Birák közzül valamellyik Istenét elfelejtván, és a maga idvességét is hátra hagyván vagy könyörgésért vagy ajándékért vagy pedig maga hasznáért az igaz utból valamelly felé kitérne, az olyan mindjárt örök

* Connert János: A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig. Kolozsvár, 1901.

** Connert: id. mű 99. l.

*** Székely Oklevéltár I. kötet, 238. lap.

**** Kilyéni Székely Mihály: A nemes Székely Nemzetnek Constitutiói, 1813. év 24. stb. l.

számkivetésre Sententziáztassék, mellynek minden ingó, bingó marháit és örökségeit is elveszesse", -- a következő évben megtartott agyagfalvai Constitutio azonban visszaállítja a székelyörökség eredeti rendeltetését, mondván, hogy a pártütőtől, aki "közönséges végezésünknek rontója, ki közöttünk méltatlan és Nemzetünknek árulója, minden tisztességét és becsületét elveszeszsze, ne is legyen azután soha örökké szabad Törvényben venni, semmi Tisztet is ne viselhessen és itt Székelly Országban soha ne is lakhassék, mindazonáltal, ha mi öröksége lészen, az ő igaz örökössire maradjon..."

A II. János király idejében 1562-ben tartott segesvári gyűlésen alkotott 1. Artikulus utal arra, hogy "a székelyek régi szabadságukban bizván, hogy eök Jószágokat, örökségeket el nem vesztenének", "feltámadtak a király méltósága s országunknak békességes állapota ellen, azért... végeztük, hogy ilyen esetben fejeket, jószágokat és örökségeket elveszessék..."

A fiscus jogát erőszakolja ismét II. Ulászló privilegiális levele:[⌘] "Ha valamely székely in notam infidelitatis beleesnék és ha ezt a hűtlenségét csak a székelyek ellen követte el, akkor csak székelységét /Siculitatem/ veszítse el; ha azonban az ország és ő felsége a király ellen, akkor nemességét és vagyonát

[⌘] Székely Oklevéltár III. k., 142. l.

/resque et bona/ is veszítse és azok a fiskuson szálljanak", -- de siet ennek Ulászló mindjárt élet venni: "A király azonban nem adja másnak az ilyen jószágot, mint székelynek vagy olyannak, aki közöttük akar lakni, nehogy ez által a székelyek száma csökkenjen." A későbbi erdélyi jogba mégis belejut a fiskus joga. Az Approbatae Constitutiones II. Rész az Articulus I-VIII-ban rendelkezik a fiscale bonumokról s itt a IV. Articulus a fiscalisnak íteltetett jószágokon felül említi a "per notam, contractum vel defectum", tehát akár hűtlenség, akár szerződés vagy marszakadás útján a fiskus kezébe jutott jószágokat s azt mondja, hogy "ezeket jure perpetuo örökös joggal s mind másképen eladhatja a fiscus."

Általában azonban az ősi székely föld évezredek óta féltve őrzött tulajdona a székely családoknak. A magyar ági öröklés nem hatol át a maga egész szellemében, bár Werbőczy közös, mert már Werbőczy is utal az élő külön székely szokásjogokra, melyek között, mint meg fogjuk látni, egyik legfontosabb a külön székely öröklési jog.

Külön élet folyik ott. Nem hatol át 1872-ig a Székelyföldre a "megye" szó sem, ott "székek" voltak a megyének megfelelő közigazgatási területek, a legfőbb közigazgatási tisztviselők nem a főispán, alispán,

szolgabíró, hanem a legrégibb korban a hadnagy, a kapitány, majd Hunyadi János idejében a főkapitány, a főbíró -- capitalis judex --, később a királybíró, székbíró, székülők, I. Rákóczi György idejétől szerepel a székelyek generálisa, a XVIII. században keletkezik az új széktisztség, a dúlló -- szolgabíróféle. "A székelység külön jogalanyiség volt,[✱] mely a székely vérből származást és azzal járó jogok összességét jelentette. Hasonló, de más, mint a magyar nemesség... veleszületett nemzetségi jog, melyet a székely nemcsak szülőföldjén élvezett, de nem vesztett el, hanem magával vitte, ha máshova költözött is. Ha székelységét igazolta, a magyar korona területén máshol is székelyjogokat gyakorolhatott."

Apor szerint "a székelyek közé örök jobbágyság sem hatolhatott be, minthogy náluk nem volt olyan birtok, amelyhez az tapadhatott volna; ilyen tulajdonság a szabad Székelyföld megbecstelenítésének tekintetett volna. A székely jobbágyság szabad volt, mihelyt kötelezettségét teljesítette és tetszésétől függött, hogy odamenjen, hová akart... A székelyföldi jobbágyság szóbeli vagy írásbeli egyezkedések folytán jutottak a telkek birtokába... ott minden telek székelyörökségnek, annál-

[✱] Dr. Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya, 53. l.

fogva curiának tekintetett és a nemesi jogok szerint tiszteltetett... A köznépne nehezült utcsinálási terhet illetőleg a vármegyéken minden urbéres tartozott azt hordozni... Nem úgy a Székelyföldön, itt nemcsak a zselléreknek utcsinálásra való kirendeltetése, de az is, hogy az év melyik szakában és hány napra rendeltessenek ki, a birtokosokból és szabad székelyekből álló székgyűlés határozatától függött... A megyei és a székely jobbágy jogviszonyai közötti különbség e föld tulajdonságából és a sértetlenül fenntartott székelyörökség minőségéből fejlődött és tartotta fenn magát."

1591-ben Báthori Sigmund erdélyi vajda és székelyek ispánja kiváltságos Levele /Privilegiuma/ "mellyet az Udvarhely Széki Gyalogoknak" adott kimondja, hogy "az udvarhely-széki gyalog székelyek nemcsak azon falukban, melyekben lakoznak, hanem más szomszéd falukban is örökösödési és szerződési igazuknál és más törvényes cimmél fogva bizonyos örökségeik, u.m. házaik, népes és puszta telkeik, kertjeik, szántóföldjeik, kaszállóik, erdőik és egyéb efféléik lennének, melyekben mind a mitiszteintől, mind más nemesektől és lófejektől gyakorta minden törvény folytán kívül háborgattatnának, hogy nevezett Udvarhely székbén lakózó gyalog székelyeinket közönségesen az ők akárhol levő igazságosan és törvényesen őket illető és általok eddig jó igazzal birt

örökségeikben semmi okon valamiképpen akadályozni, háborgani és megkárosítani nem merészeljétek és bátor-kodjátok..."*

Werbőczy szerint is voltak erdélyi külön szokás-jogok s ezektől eltérő székely külön szokásjogok és egyéb municipális jogok. Ezeket Werbőczy nem gyűjtötte össze, illetőleg csak néhányat sorol fel közülük és a külön székely öröklési jogot csak annyiban említi meg, hogy az öröklés egymás közötti és a részesedés törzsek, nemzetségek és ágak szerinti. A Hármaskönyvnek ezekre a tételeire utal báró Apor az idézett művében, amikor azt mondja, hogy "ez a cikk bizonyítékaul szolgál annak, hogy Szent István királynak feudális rendszere, jóllehet a megyékre hízve Erdélybe behozatott, a székely tartományba be nem hatolhatott és hogy a székely nemzeti örökségüket Erdélynek Magyarországtól való elválásáig sértetlenül fenntartották." Ezzel kapcsolatban kiemeli Apor, hogy későbbi századokban "némely előkelő család nagyobb fény kifejtése végett és hogy méltóságában a megyei előkelőktől el ne maradjon, végül, hogy birtokát a család számára állandóan megtarthassa, az ország fejedelménél birtokaikra donációt kért és eként a királyi jogot /jus regium/ székely birtokaikra

* Lötsey Spielenberg László: "A Nemes Székely Nemzetnek Jussait világosító némely darab levelek, többek által Magyar nyelvre fordítva, némelyek pedig eredetileg magyar nyelven", Marosvásárhely, 1837.

behozta", kiemeli azonban, hogy a székely nemzet a jus regiumnak a Székelyföldre való behozatalát nem vette közömbösen és pedig részint azért, mivel idegen-szerű viszonyok hozattak be közéjük, részint mivel ezáltal a székely nemzeti örökösödésnek megrövidítésétől nem ok nélkül tartottak és végül, mivel ezen behozatal által eredeti jogaiknak és intézkedéseiknek megszorítását féltették.

Ezt bizonyítja Apor szerint az approbatalis törvénynek III-ik Rész, LXXVI. titulusa, melynek 1562-ben kelt III-ik articulusában birtokjogaikat és VII-ik articulusában a székely örökséget eredeti tulajdonságában magóvni igyekeztek. A III. Rész LXXVI. cím III. articulusa szerint a lófőség is a székelyföldön a maga örökségét azon szabadsággal bírhatja, mint a nemesség. A VII. articulus szerint pedig a székelységen való jószágokba, melyek jure haereditario, a régi szabadságok szerint birattatnak, se a fiscus, se más senki jus regiumot be nem vihet; ha pedig ilyen jószágban jus regium lett volna is valamikor, de birtokosai elhaláloznak s mások uralmuk alá veszik, ha harminckét év alatt nem térhetett vissza a királyi fiscusra, mert ezek békésen birtokolták ez idő alatt, "az ilyen módon való időtöltéssel abszolválattott a jus regium igényei alól", s ismét visszatér az eredeti örökjogra, vagyis ismét székelyörökség lesz

belőle. Ezen törvényből kiderül Apor magyarázata szerint:

"1-ször, hogy a székelyörökség eredeti tulajdon-
ságát és teljes érvényét ezen időszakban is -- II.
Rákóczi György idejében, 1653-ban -- mint főszabályt
a Székelyföldön megtartotta és

2-szor, hogy a jus regium által a birtokok a
Székelyföldön, melyek donáci^oóval voltak terhelve,
elvesztették eredeti természetüket és a megyei nemes
birtokokkal mind a családi örökösödéssre, mind más
tulajdonságra nézve egyenlővé tettettek ugyan, de hogy
ilyen donációs birtokok, ha idő folytán a donatáriu-
soktól más kezekbe mentek át, harminckét évi csendes
birtoklás által megint a székelyörökségek tulajdon-
ságát vették fel s ennél fogva eredeti természetüket
megint visszanyerték."

Küzdelem volt ez az ősi független székely földnek
még a királyi jogok ellen való megóvása érdekében is,
hogy ez a föld megőrizhesse azt az ősi rendeltetését,
hogy korlátozásmentes tulajdonosai a székelyek.

A Székelyföldön még a szórványos adományföld is
visszavonhatatlan: A Nemes Aranyas Széknek 1289. év-
ben adott kiváltságlevel[¶] szerint "IV. László az
Aranyas Földén mulatozó és lakozó székelyeknek jutalmul,

[¶] Lötsey, id. mű 30. lap.

mert midőn a kunok mindnyájan hitszegülten gondolatlan merészlettel zászlót emelvén a felségsértés bűnétől nem irtózva személyünk ellenünk felkeltek, azon székeltek a szerencse kétséges kimenetelétől nem rettegve szemünk láttára a kunoknak és csata rendjeknek férfiasan és dicséretesen ellenszegítették magukat..., azonkívül midőn a hitetlen tatár nemzet ellenséges és kegyetlenképen jött országunkba és országunk legnagyobb részét irgalmatlan pusztításokkal és ragadozásokkal beborlotta volna és országunk népének végetlen sokaságát vad rabságába hurcolná... említett székelteink a tatárok megtámadásának és dühének a honi nép megszabadításáért Torotza vár alatt férfiasan ellene állottak és a tatárok ellen dicséretesen harcoltak és azon ütközetben több mint ezer embereket a tatárok nyomorult és szörnyű rabságából kiszabadítottak, nekik az Aranyas nevezetű földet, melyet először István király azon székelteknak ajándékozott vala, a nevezett székelteknak, örököseiknek és örököseik maradványainak hív szolgálatjaik jutalmául és 80 lovakért, melyeket azon székelteinktől szükségünkben ajándékuul kaptunk, minden haszonvételeivel és járandóságaival adtuk, ajándékoztuk és engedtuk örökös jögon visszahivhatlanul birtokokba."

A régi birói gyakorlat is foglalkozott a székelte földi jus regium kérdésével.

Gróf Mikes Zsuzsánnának, Generális Szentkereszti Zsigmond özvegyének, a zágoni birtokosok ellen helyek felosztása iránti keresete ügyében a marosvásárhelyi kir. tábla 1831. február 28-án hozott ítéletében[✱] kimondotta, hogy "Siculi omnes Nobiles privilegiati, a székely nemzetnek mind a három Classissa: Primor, Primipilus és Pixidarius személy szerénti nemességgel bir, a birtokok tulajdonában egy nemesnek több, másnak kevesebb jussa nem lehet", -- kimondja azt is, hogy "ami azon jószágokat illeti, amelyekre a Székelyföldön Jus Regium vitetett bé, ezekre nézve is a Törvényes Királyi Tábla a dolgot úgy találja, hogy a Székely földön Jure Regio birató Jók két félek, némelyek olyanok, amelyekben a Jus Regiumot az eredeti Székelyek a magok székely Jószágaikba önkéntes tetszéseknél fogva vitték bé, némelyek pedig olyanok, amelyeket a Székelyek elvesztvén, az érdeemes Nemes Személyeknek cum Jure Regio conferáltattak, hogy pedig mi légyen a különbség ma a Jure Regio birató Jók, és Siculica Haereditas között, azt a törvény s nevezetesen Approb. Const. 5. r. 76. l. 7. art. meghatározta -- az t.i., hogy az olyan Jók, amelyek cum Jure Regio conferáltattak az ellenzés esetében a szomszédsági kölcsönös Successiot elvesztették, egyébaránt a propriétatis Jus,

[✱] Lötsey, id. mű 92. lap.

amelyből önkéntesen foly a részesedés, nem változott."

Századokkal előbb azonban még nemzetárulás esetében sem volt birtokelkobzás, kincstárra szállás. Így ki kell emelnünk, hogy Udvarhely-Széknék Agyagfalva majorjában a székelyföldön levő székelyeknek minden felső és alsó renden levői, Székelyország földjének lakói 1506-ban gyűlést tartottak[✱] és ezen kimondották, hogy "ha az elsők közül vagy a lófők közül, vagy a tisztviselők közül valaki pártütést tenne, akkor mint közöttek méltatlan és a nemzet árulója minden tisztességét és becsületét elveszessze, ne is légyen azután soha örökké szabad törvényben venni semmi tisztet is ne viselhessen és itt Székelyországban soha ne is lakhassék, mindazonáltal ha mi öröksége lészen, az ő igaz örökösire maradjon... Ha pedig ilyen árultatásban a köznép közül való találtatik, az is hasonlóképen számkivetésre vettessék és minden javai prédáltassanak el."

Apor írja, hogy a Székelyföldön a jus regium iránti kérelmezések nagyobb részét Zápolya János Zsigmond fejedelem és a Báthory-házból származott fejedelmek időszakába, Bethlen Gábor fejedelem uralkodása előtti időre esnek. Az Erdély közjogi önállását, feje-

[✱] Lötsey idézett mű, 11. lap.

delemségét feláldozó leopoldi hitlevélről, /I. Lipót és Erdély három nemzetének karai és rendei közt 1691. december 4-én Bécsben aláírt államszerződés/ L. "Az erdélyi polgári törvények históriája", írta soósmezei Vajda László, "Gubernialis Concipista, Tekintetes Nemes Belső Szólnok Vármegyének Tábla-Birája és a Kolos'vári Királlyi Lyceumban a Hazai, és Büntető Törvényeknek ideig-való tanítója. Kolosváron 1824-ben". [Vajda ezt írja: "Leopoldinum Diploma? 1691 December 4-én Leopold Császár az Erdéllyieknek felírt kérésekre maga akarattját Diplomába kiírva Bethlen Miklós, Alvintzi Péter és Üstgyártó Gáspár Erdéllyi követek által kinyilatkozattya, s ezen kinyilatkoztatása teszi azon Szentséges Diplomát, mely Leopoldinum Diploma nevezete alatt Erdélynek a Felségesen uralkodó Austriai Házszal való megegyezését magában foglalja és amellyet a rendre ezen Felséges Házból következő Fejedelmek Uralkodások kezdetével az 1791-béli 2-dik Articulus szerént megerőssíteni köteleztetnek. Áll ez 18 pontokból mellyeknek Summás foglalattya ez: 1. A négy recepta Religioknak szabad gyakorlások, következőleg a Catholicusoknak is, a mint nagyobb vagy kisebb számmal lesznek Oratoriumokat felállítani szabad legyen. 2. A régi Királyok s Nemzeti Fejedelmek által adott Donatiok és Privilegiumok, mellyek az Ország Articulus

lussai által el nem töröltettek, magok erejekben megtartattatnak. 3. Az Aprobata Compillata nevezete alatt való Törvények, a régi Királyok Decretumai, ugy Verbótzai Tripartituma /kivéven annak 1-ső Része, 9-dik Titulussában foglalt negyedik Nemesi praerogativát/ és több Constitutiok is a Szászok Statutumaival együtt helyben hagyattatnak." A hitlevél 14. pontja azt mondja, hogy "a vitéz székely nép tagjai azon birtok erejénél fogva, melyet fegyverre kelés terhe alatt birnak, valamint eddig, ugy ezután is adótól, tizedtől stb. mentesek, ezzel szemben megmarad azon kötelezettségük, hogy a hazát saját költségükön tartoznak védeni, ide nem értve a parasztokat vagy jobbágy székelyeket." Ezt a hitlevelet Mária Terézia idejében az 1744. évi VI. cikkely megerősítette, kimondva a szerzett jogok, a törvények, kiváltságok, mentességek és kedvezmények tekintetében, hogy a mit elődei megerősítettek " a mi kedves Erdélyünknek", azt a királynő újból megerősíti. A Székelyföld tehát, mondja Apor, azon kevés adományos birtok kivételével, mely eredeti tulajdonságát nem nyerte megint vissza, ősrégi természetét mint székelyörökség az 1848. évig hiven és változatlanul megtartotta, egy évezrednél hosszabb idő ezen tulajdonságon és az ezzel egybekötött jogokon nem változtathatott és épen a Székelyföld ezen, a maga nemében

páratlanul fenntartott tulajdonságának tisztes régiségében keresendő annak oka is, hogy az 1854. június 21-én kelt császári nyiltparancs a 28-ik cikkben a fennállott törvények szerint megbirálandó székelyörökséget különös tárgyalás alá vétetni rendelte. Apró tévedés ebben a megállapításában, mert az 1854. június 21-iki császári nyiltparancs[☒] -- "kiható az erdélyi nagyfejedelemségre, mely által ezen koronaországra nézve az urbéri kapcsolat megszüntetése és a földtehermentesítés fogyanatosítása, nem különben az ez által az egykori földesurak s volt jobbágyaik és az ezektől különböző bánásmód alatt létező földbirtokosok között megváltozott viszonylatok s az e részbeni kölcsönös birtokviszonyok szabályozása végett több határozatok rendeltének" -- 28.§.-a nem rendeli külön tárgyalás alá venni a székelyörökséget, hanem második bekezdésében csupán ezt a rendelkezést tartalmazza: "Oly telkekre, melyek a volt törvények szerint tulajdonképeni székelyörökségek /siculica haereditas/ minőségével bírnak, csak ezen nyiltparancs második szakának határozatai /tehát csupán a megváltható tartozásokra vonatkozó rendelkezések/ alkalmazhatók." A nyilt-

[☒] Erdély nagyfejedelemségeet illető Országos Kormánylap 1854. évf. I., 300. lap.

parancsnak ez a rendelkezése fényt vet arra, hogy a székelyörökség még 1854-ben is az osztrák jogalkotás részéről különleges elbánásban részesült, nem az urbéri birtokra, hanem a majorsági földekre vonatkozó rendelkezések nyertek reá alkalmazást, míg egyébként, nem székelyörökségekre a 28.§. első bekezdése szerint az első szaknak /urbéri kapcsolat/ rendelkezései is alkalmazást nyertek a Székelyföldön.

Az 1847. évben a kolozsvári országgyűlésen hozott és V. Ferdinánd által Bécsben azon év október 31-én szentesített urbéri törvény, az 1847: III. erdélyi törvény 4.§-a a székelyörökséget továbbra is fenntartotta, kimondván, hogy urbéri szabályozásnak van ugyan a székely székekben is helye, a székelyörökség azonban még ha szolgáló ember kezeinél léteznék is, urbéri szabályozás tárgya nem lehet. Tehát megmaradt a székelyörökség 1847-ben is eredeti tulajdonságaiban és eredeti jogi elbírálásában.

Ugyanigy az erdélyi 1848: IV. t.-c. 6.§-a is fenntartotta a székelyörökséget, mondván: "A Székelyföldön a tiszta majorságok közé értetik a székelyörökség /siculica haereditas/, ennél fogva, minthogy az adófizető és fegyvert viselő székelyek jószágai köztudat szerint többnyire tiszta székelyörökségek, az ezeken lakó colonusokra azon mentesség, mely más

urbéresekre nézve e törvény nyomán rögtön életbelép, csak azon esetben terjedhet ki, ha az említett adófizető és fegyvert viselő székely tulajdonosok az ezelőtti §-ban írt bíróságok előtt be nem bizonyíthatnák, hogy valamely telek és föld, mely colonusaik kezén van, majorság vagy székelyörökség."

Az urbéri nyiltparancs 28.§-a megállította a majorsági és székelyörökség természetű birtoknak azok által való kisajátítását, kik az urbéri felszabaduláskor annak esetleg birlalói voltak.

Ezt a helyzetet két rendelettel tisztázta 1868-ban a belügy- és az igazságügyminiszter, a március 11-én a székely urbériségek tárgyában, majd az augusztus 12-én a székelyföldi urbériségek országos kárpótlása tárgyában kibocsátott rendeletekkel, amely rendeletek megállapították, hogy az urbériség létezése a Székelyföldön kétségsbe nem vonható és a rendeletek feladata csak az lehet, hogy a székely urbériségek, másrésről pedig a tiszta majorságot alkotó székelyörökségek igazolásánál követendő bizonyítási eljárást szabályozza.

Ezeknek a rendeleteknek megszületését jogtörténeti szempontból is érdekes dolgok előzték meg. Tisztázásra várt ugyanis, hogy a Székelyföldön mit kell országos kárpótlás alá tartozó urbériségnek és

mit kell székelyörökségnek tekinteni, miután ebben a kérdésben a birói eljárások során különböző értelmezések jelentkeztek.

Bocsássuk előre, hogy Erdélyben az urbéri szolgálatnak két fajtája volt: a valóságos napszámszolgálat, másrésről az urbéres birtok terméséből tizednek, dézsmának adása. Egyiket sem rendezte Erdélyben törvény. Törvényt ott a földesurak akarata alkotott, amiből következtetlenségek állottak elő, egyik földesur méltányos lévén, a másik nem s mindennapos volt az olyan eset, amikor hasonló minőségű és nagyságú birtok után az egyik urbéres háromszor annyi szolgálatot teljesített, mint a másik. Amint ezt az igazságügyminisztérium az 1868. év folyamán megállapította, Erdélyben az ugynevezett magyar földön az urbéreszek a szolgálat mindkét nemét teljesítették, vagyis napszámszolgálatot teljesítettek és tizedet is adtak, ellenben a Királyföldön csak tizedadás volt, a Székelyföldön a tized szedését törvény tiltotta. /A.C.R. 29./ Már most az erdélyi 1848: IV. és VI. törvénycikkek mind a magyar, mind a szászföldi tizedet határozott kárpótlási ígéret nélkül törölték el, a robotra nézve pedig az eddigi urbéri tartozásokkal felérő tőkeértéket biztosították, vagyis elvileg a valóságos szolgálat arányában leendő országos kárpótlást mondották ki. E szerint azonban, mivel a valóságos szolgálat és

az annak alapjául szolgáló birtok között arány nem volt, a valóságos szolgálatnak országos kárpótlás kulcsául való felvételével jutalmazva lettek volna azok a birtokosok, akik földesuri hatalmukkal visszaéltek s tulmagasra csigázták föl a törvény által nem szabályozott robotot. Viszont az országos kárpótlásnak Magyarországon alkalmazott kulcsa, vagyis a telekszám, Erdélyben szintén kivihetetlen volt az e részben fennálló rendezetlenség és törvényes alap hiánya miatt. A Székelyföldön még nehezebb volt a helyzet, mert ott nem volt tized, tehát tizedkárpótlásnak sem lehetett helye, a székelyföldi urbéri birtokok tehát csak a tetteleges urbéri szolgálatért járó összeggel lettek volna kárpótolva, amelynek elfogadásától a székelyföldi birtokosok vonakodtak. Így a székelyföldi volt földesurak kénytelenek voltak nagyszámu pert indítani urbéreseik ellen. Ezeknek a pereknek meggátlása volt a célja az említett két rendeletnek, amely azután a vitás kérdést akként rendezte, hogy mivel a székelyföldi urbéresek tizedet ugyan nem adtak, de aránytalanul nagyobb robotszolgálatot teljesítettek, mint teljesítettek volna akkor, ha tizeddel is terhelve lett volna a birtok, az igazságosság természetes következménye követeli, hogy ha a tized a magyar földön kárpótoltatott, a szolgálat többségében tetteleg bennlevő ugyanazon tized

a Székelyföldön is kárpótoltassék és pedig annál inkább, mert a Székelyföld járt birtoka arányához sokkal inkább tul van népesülve, mint Erdély többi része, s így nemcsak a művelés alatti birtok jobb minősége, hanem a túlnépesültség miatt is a Székelyföldön a fekvő birtok kétszeresen olyan értékes, mint Erdély többi részében, tehát az összes országos kárpótlás -- ha nem több -- kevesebb sem lehet ott, mint itt.

Ezeknek a rendeleteknek jogtörténeti előzményét alkotják az egykor az erdélyi udvari korlátnoksági levéltárban őrzött véleményes jelentései az 1866. évben még működött erdélyi legfőbb törvényszéknek, amely azzal a kérdéssel, hogy mi székelyörökség és mi székelyföldi urbéri birtok, az 1866. július 12. és november 8. napján megtartott ülésében Popp Vazul László elnöklésével foglalkozott. Az ügy előadója gróf Bethlen Gábor udvari tanácsos volt. Az előadó gróf Bethlen Gábor kiemelte, hogy a Székelyföldön minden föld szabad székely föld s arra, vajjon azon telek, vagy egyes darab föld nem vesztette-e el székelyörökségi természetét, "alapul szolgálhatnak az Appr. Const. III. R. 76. titulusán kívül az 1555-béli székely municipális Statuták, lusztrális összeírások, kir. adománylevelek és azok beiktatását tanusító okmányok, ugyszintén régi törvényszékek előtt kelt ítéletek, jószág-conscriptiók, osztály-

levelek, csere, zálog- vagy örökváltságról szóló kötvények, végre közbirtokok és közjövedelmek arányosításáról /limitatióról/ törvényszeresen kelt okmányok", "megjegyzendő -- mondja --, hogy azon eset, hogyha 1848-ig valamely föld adó alatt volt, még koránt sem vétethetik annak bizonyítékául, hogy az megszűnt volna valóságos székelyörökség lenni, mert a Székelyföldön még a Bethlenianum-adományrendszer behozatala után sem tekintetett az adó a földön fekvő területnek, hanem csak személyekre rovatott ki és ugyanazon egy darab föld, ha egy adófizető kezéből egy adómentes, immunitatis birtokába jutott, azonnal kivételtetett az adótábellából, tehát azért, mert adó alatt volt, nem szűnt meg sicut haereditas lenni, holott a vármegyéken, ha egy colonicalis telek egy nemes földesur birtokába jutott, kivéven a Hármaskönyv I. R. 4-ik titulusában írt esetet, ez is köteles volt az adót róla fizetni és nem vétethetett ki az adótábellából, vagyis megmaradt colonicalis földnek és nem lett adómentes allodium". Bethlen véleménye továbbmenően az volt, hogy urbériségnek tekintendő a Székelyföldön mindazon földbirtok, mely 1848. január 1-én jobbágy kezén volt s melyről a volt földesur nem tudja bebizonyítani, hogy adományos majorságföld /donationale allodium/, vagy pedig a régi törvények szerint tulajdonképeni

székelyörökség, *siculica haereditas*.

Az erdélyi legfőbb törvényszéknek ugyanezen ülésein a székelyörökség jogi jellegét rendkívül érdekesen vizsgálította meg Kováts István udvari tanácsos -- egy nagybíró --, ki mindenekelőtt azt emelte ki, hogy nincs sehol megbízhatóan előadva, hogy a székely törvények értelmében mi a székelyörökség. Szerinte: "A helyben hagyott törvények idézett 7. cikke 1653-ban jogi tekintetben kétféle jószágot említ a Székelyföldön: olyanokat, melyek örökségi joggal /*jure haereditatis*/ bíratnak a régi szabadságok szerint és olyanokat, melyek királyi jognál /*jure regio*/ bíratnak. Ezen utóbbiaknak tulajdonosai királyi fejedelmi adományozásból birták fekvő jószágukat és ugyanazért ezek magszakadás esetében vi~~sszaszá~~llottak a *fiscus*ra, -- ellenben az örökségi joggal bírottak, azaz székelyörökségek az ősi előkori foglalásnál fogva /*jure primae occupationis*/ bíratván, ezek magszakadás, sőt hívségtelenség esetében sem szálltak a koronára, a *fiscus*ra, hanem az illető rokonokra és ilyenek nem létében azon ágra vagy nemre /*linea, tribus*/, melybe a kihalt család tartozott, mint ez Werbőczy Hármaskönyve III. részének 4. címében látható. Ilyen lévén törvénykönyveink lapjain a székelyörökség, lássuk, mi tartatott koronként annak a Székelyföld területén és mi annak tekintendő régi

törvények értelmében most is az urbéri törvényszéki birák által. A régi magyar királyok idejében, odaszámítva II. Zápolya választott királyt is, 1562-ig Székelyföldön székelyörökség volt minden darab föld, mert saját fekvőségét az ős előkori foglalás jogánál fogva birta még minden tulajdonos és azt csak örökösei, illetőleg rokonai öröklötték, de a királyi korona nem, mert nem adományozta. Nem állítom, hogy az említett királyok utóbbi korában Székelyföldön is némi adományozás nem történt, de jogtalanul történt és azért az ilyen erőszakolt adományozás jogilag érvénytelennek tekintetett. Megjegyzendő, hogy a Székelyföldön 1562. előtt sem lakott minden telken és darab földön szabad székely, hanem más, ki azért a tulajdonosnak valamely szolgálatot tett. Az ilyenek földön lakóknak, azaz más földén lakóknak /terrigena/ neveztettek, mint többek között az 1555-ben egybeszedett székely nemzeti törvények is emlegetik, de az ily földön lakó lakta fekvőség is székelyörökség volt, minthogy tulajdonosa azt is az elsőszöri foglalás jogán örökölte és birta. II. Zápolya korában a székely nemzet három rendre oszlása teljesen kifejlődve lévén és annak összegét az első /primores/, lófőszékelyek /primipili/ és gyalogszékelyek /pedites pixidariae/ tévén, ezek mind egyenlő joggal birtak ugyan, mindamellet az alsórendbeliek régóta nyomattak erő-

szakosan az elsőrendűek által és szabadulást akarván biztosítani maguknak, fellázadtak nyilván ellenük, azonban Zápolya hadai által legyőzettek, 1562-ben a segesvári országgyűlés szabadságai vesztésére kárhoztatta az egész harmadik rendet, t.i. a pixidariusokat, kivéven az aranyosszékieket, kik a lázadásban részt nem vettek volt. Hanem a hazai haderő főképp a székelységből állott és hogy felette nagy csorbulást ne szenvedjen, egyrésze a gyalogos /pixidarius/ székelyeknek csakugyan megtartatott volt szabadságában, de más része a fejedelem szabad rendelkezése alá adatván, Zápolya és annak utána következő Báthoryak által jobbágyul eladományoztattak, részént székelyföldi, részint más uraknak, elannyira pedig, miszerint a XVI. század utolsó felében egyik országgyűlés maga kimondotta, hogy a székelység nagyobb része jobbágyságra jutott. A helybenhagyott törvények II. része I. címének 2. cikke végén mondatik ugyan, miként Báthory Zsigmond fejedelem az egész székelységnek, tehát a II. Zápolya alatt szabadságukat vesztett székelyeknek is régi szabadságát visszaadta, de a Zsigmond utáni fejedelmek idejében hozott, hanem a helybenhagyott törvények sorába fel nem vett törvények mutatják, hogy mindamellett nem kevés székely maradt Zsigmond szabadságmegadása után is jobbágyságban, ide nem értve a régi földönlakókat, kik később

ősrégi jobbágynak mondattak, még később pedig a többiekkel együtt székelységen levő jobbágynak, "székelyjobbágynak" nevezete alatt fordulnak elő, mint például a helybenhagyott törvények III. része LXXVI. cime 15. cikkében és IV. része XIV. címének 1. cikkében is. Ezek szerint léteztek Székelyföldön az erdélyi fejedelmek korában, igen, a mostan uralkodó felséges cs. kir. ház idejében is jobbágynak, mely utóbbira elég emlékezetbe hoznom az I. Leopold által 1691. év december 4-én kiadott oklevél 14. pontját és az 1791. évi törvények 24. cikkét. E törvény által eltöröltetett a jobbágynév és az azzal egybekötött személyes kötelezettsége minden volt jobbágnak akár vármegyén, akár Székelyföldön lakott légyen; és megengedetett nékie a szabadköltözködés meghatározott szabályozás mellett. Az 1846/47. évi törvényhozás tovább ment, megállapította az urbéri szabályozást és a III. törvénycikk 4. szakaszában nyilván kimondotta, hogy az urbéri szabályozásnak a székely székekben is helye leendő a törvényesen megállapított módon. Mielőtt ezen szabályozás megtörténhetett volna, megtörtént az urbéreszek felszabadítása és az 1854-beli július 21-én kelt urbéri parancs szabványainak alkalmazása kiterjesztetven egész Erdélyre, önként értetik, hogy kiterjesztetett a Székelyföldre is. Itt az 1562. év óta közbejött történetek

következtében vannak már most, mint a mondottakból véleményem szerint kitetszik, székelyörökségek a régi törvényes értelemben; vannak oly fekvő jószágok, melyek királyi vagy fejedelmi adományozásnál fogva biratnak s melyek tehát az urbéri parancs szempontjából tekintve kétfélék, majorságföldek és urbéresföldek."

Az erdélyi legfőbb törvényszéknek ezek a fejtegetései tették lehetővé, hogy az igazságügyi és a belügyi kormányzat az 1868. év folyamán megtalálhatta azt a kivezető utat, amely a székelyföldi urbériségek országos kárpótlásának helyes utjául szolgált akkor, amikor azt a kettős kárpótlást, amely Erdély többi részében az országos alapból nyújtatott, a Székelyföldre is kiterjesztette és pedig akként, hogy a székelyföldi urbériségeknél a területszerinti kárpótláson felül a rendelet azt a kárpótlást is megadta, amely a tized után járt volna, ha a tized ott valóban létezett volna és nem pótolta volna azt a kézinapszámok és az igásnapszámok nagyobb mennyisége.

Ezen a momentán hasznon felül azonban az erdélyi legfőbb törvényszék idézett fejtegetéseinek köszönhetjük, hogy a székelyörökség jogi természete tisztán áll, hogy rendrejött a Székelyföldön is létezett jobbágság birtokjogi felszámolása és tisztán áll előttünk, hogy a székelyörökség a székely birtokjognak alapvető

intézménye volt, amely a Székelyföld székely kézben maradását egy ezredéven át biztosította.

De más jelentőségük is van az erdélyi legfőbb törvényszék fejtegetéseinek. Az alkotmányos élet helyreállítása ennek a bíróságnak működése idejében még nem történt meg s mégis, ezek a bírák, akik még a birói függetlenség birtokában sem voltak, hangot mertek adni az ősi magyar és székely joghoz való rendithetetlen ragaszkodásuknak. Az abszolutizmus jég alatt élt magyarságának ezek a bírái udvari tanácsosi címet viseltek. De valójában a nemzet tanácsosai voltak. Fenntartottak ítélezésükben mostoha időkben is olyan elveket és intézményeket, melyek honfoglaláskoriak és tisztázván a külön székely birtokjog elvi meggyéit, megmentették a feledés ellen összékely intézményeket, amelyek nem a bebalzsamozására szolgáltak a régi székelynek, hanem orvosszerei voltak nehéz napokban, súlyos évszázadokban.

A Székelyföld évezredes külön jogának egyik legnagyobb ékessége volt a székelyörökség intézménye, mely századokon át tisztán őrizte a szorosán vett magyarországi jogtól, a Werbőczy-kódextól való függetlenségét és ebből a függetlenségéből csak a jus regium betörésének idejétől kezdve veszített. Mégis, a külön székely birtokrendszernek sem az erdélyi fejedelmek erőszako-

sabbjai, sem a Habsburgok nem vetettek véget és azzal a Bach-korszaknak is épugy számolnia kellett, mint az abszolutizmus likvidálása érdekében az 1867. évben újra megindult magyar kodifikációnak. Amint láttuk, az alkotmányos élet visszaállítása során a kormányzat első feladatai közé tartozott a székelyörökség és a székelyföldi urbéri birtokok fogalmi elhatárolása.

Kétségtelen, hogy a székelyörökség intaktságát jogunk még 1869-ben is védte; a volt székely gyalogos huszárezredek kincstári kezelés alatt álló ingó- és ingatlanjavainak visszaadása és rendezése tárgyában a belügy-, pénzügy- és igazságügyminiszterek által Ő Felségéhez 1869. január 23-án intézett felterjesztés szerint "... a székely nemzet az általa birtokolt földet ösfoglalás jogán bírta s a korona itt nem birván örökösödési joggal, birtokos nem lehetett".[✱]

Térjünk át a székely öröklési jog ismertetésére.

A székely öröklés legrégibb írásbeli emléke az 1451. évi marosvásárhelyi törvény.^{✱✱}

✱ Endes Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonomiájának története, 309. lap.

✱✱ Lőtsey Spielenberg László: A nemes székely nemzetnek jussait világosító némely darab levelek, többek által magyar nyelvre fordítva, némelyek pedig eredetileg magyar nyelven, Marosvásárhely, 1837; ld. még Kilyéni Székely Mihály id. mű 14. l.

Ez a törvény, vagyis a Hunyadi János kormányzó-sága idejében keletkezett 1451. évi "Municipalis Constitutioja a Székelyeknek Vizaknai Miklós alatt a 32 esztendei Praescriptioról és Jóság Leszállásáról" feleletet ad arra a kérdésre, vajon a különleges székely öröklés elvei szerint fiuörökösök és leányörökösök nemlétében kire száll az örökség. Megelőzőleg reá kell mutatnunk arra, hogy ezt az 1451. évi udvarhelyi székely constitutiót közel másfélszáz év múlva az 1592. évben Báthory Zsigmond fejedelem "approbálta" és az az 1628. évben Bethlen Gábor idejében Kovasótzai István protonotárius záradéka szerint megerősítettett, tehát itt négyszáz éven át, 1853-ig élt jogszabályokról van szó.

Az 1451. évi marosvásárhelyi törvény az időmulásról és a székely örökségeknek leszállásáról ugy keletkezett, hogy Vizaknai Miklós, az erdélyi részek alkormányzója és Vingárdi Geréb János görgényi várnagy Hunyadi János kormányzó által a Marosszék székelyei közé bírákul rendeltettek ki. Ezek a bírák az egész székelységnek ez évben Marosvásárhelyen tartott közgyűlésében huszonnégy esküdt székülővel törvényszékbe ülven, "az egész székelység dicséretes törvénye és régi jóvaghagyott szokása szerint, melyek náluk örökre tartanak, egy értelemben és egy akarattal azt rendelték, hogy

aki valamely örökséget harminckét esztendő előtt valami törvénybeli mozdítások vagy eltiltások által nem keresett, azután nem keresheti és fel nem eleve-
nitheti, hanem örökösen hallgatni kénytelen... és akármikor a régi időkben székely örökségeikben megosz-
tozott és különözött egymástól két fiutestvér, marad-
ványaik is azon kölcsönösen egymásra szálló székely örökségeket úgy birják és tartják, hogy valamelyik rokonsági ágban fiuörökösök lesznek, addig a leányörökösök a fiuörökösök sérelmével a fiuörökösök éltében azon örökségek birtokába belé nem bocsátkozhatnak, ki-
halván a fiuörökösök, de a leányörökösök életben lévén, a rokonság más ágából való fiuörökösök, valamig élni fognak a leányörökösök, az ezen részekre szállott örökségbeli részekbe bele ne fogódzkodhassanak s miután mind a kétnemű örökösök kihaltak, csak azután kell az elébb nevezett örökségeknek a rokonság másik természetes ágára szállani."

Az 1555. április 28-án Udvarhelyen tartott országgyűlés összeszedte a székely nemzet régi törvényeit[✱] és ezeket Dobó István és Kendi Ferenc akkori erdélyi vajdák megerősítették. Ezek között foglaltatnak a székely öröklés jogszabályai is, melyek tehát mint a székely nemzet régi törvényei szedettek össze s így

[✱] Ld. Kilyéni Székely Mihály id. művét, 40. lap.

nyilván már akkor is századok óta, feltehetőleg az első telepítés óta éltek. Ezek a következőképpen hangzanak.

"20./ Valamelly Embernek Fia, Leánya vagyon, az örökség a Fiaat illeti; de ugy; hogy a Fiu a Leányt ki ki a maga Székének Törvénye szerént kiházasította.

21./ Ha két Férjfiu egy Ember gyermeke, egyiknek Fia, a másiknak Leánya vagyon, a Leány olyan örökös az Attya örökségében, mint a Fiu.*

22./ Valamelly Embernek két Leánya vagyon, Fia nintsen, Attyokról maradt örökségek egyaránt illetik őket; de ugy: hogy a kisebbik választhasson a lakó helyben, de ugy: hogy a másiknak hozzája hasonló legyen, egyaránt örökösködhessenek benne; ha pedig a kisebbik a nagyobbiknak hasonlót nem adhatna, tehát az örökség két felé osztassék.

23./ Valamelly Embernek két Leánya vagyon, edgyik Leánynak fia, a másiknak Leánya vagyon, a Leány is olyan örökös, az Attya Jóságában, mint a Fiu; de ha a Leánynak Fia, és Leánya lészen, a fiu a Leányt ki házasította belőlle.

24./ Valamelly Székely örökségben 32 Esztendő eltelik, indulatlan** volt benne az Ember, a más Fél nem tartozik reá felelni.

* Ez a fiuleány, a praefecta.

** Vagyis ha rosszindulat nélkül volt benne, nec vi, nec clam...

26./ Valamelly ember Vérgyökér^{*} valamelly örökségben, abban idő múlás nintsen; mivel a vér atyafiak között a Decretum szerint idő múlás nem lehet.

27./ Atyafi Attyafia ellen idegennek semmijét el nem adhassa, sem el nem vallhattya; ha elvallotta volna is, ha 32 Esztendő közben tilalom lett volna benne, a Vérgyökér vissza veheti, hanem ha öröksége helyébe ismét örökséget adtanak volna.

28./ Ha valamelly öröket el-adnak és a kit illetne, meg nem kínálnák véllé, ha ellene mond 15-öd napig várják meg véllé, ha megveti vagy a kínáláskor ellen nem mond, adják annak, aki az árát letészi s azután az atyafi ne perelhessen érette.

30./ Székelly Ember örökségét semmiképpen elnem vesztheti; ha a Fejét hitetlenségért el vesztené is, hanem attyafiára marad." **

A székely öröklés tárgya a székelyörökség, az ősi föld.

* Vérgyökér a Czuczor Gergely és Fogarassi János által szerkesztett "A magyar nyelv szótára" c. mű hatodik kötet 942. l. szerint "azon ősapá, kitől bizonyos nemzetséghez tartozó ivadékok származtak, helyesebben: vértörzs".

** Kilyéni Székely Mihály id. mű 198. l.

Ezt a székelyörökséget a Poson-leányoknak Poson István ellen volt örökösödési perében 1802-ben hozott ítélet: "pura Siculica"-nak "leányt teljességgel nem illető Haereditasnak" nevezi, majd azt mondja róla, hogy "az itt vitás örökség valóságos eredeti székely természetű, következésképen csak fiat illető".

Egy 1810-ben hozott ítélet pedig /lásd ugyanott/, amely a Veress Leányoknak ifj. Veress Mária Ujvárosi Istvánné ellen folyt örökösödési perében hozatott, azt mondja, hogy "a Székely Törvény szerint az hol Fiu in una eademque proximitatis Linea és gradu vagyon, abban a Leánynak Succedálni nem lehet."

A Leges seu Articuli intra Muros Civitatis Marus-Vásárhely Anno Domini 1634. első articulusában olvasuk: "... a külső városban az a törvény, ami régi eleinktől szállott reánk s ez óráig az observaltatott és most is observaltatik köztünk, hogy amely házból örökségből a leányt vagy atyja vagy anyja vagy atyjafia tempore emaritationis tisztességesen kiházásítottak, fehér ruhájával, öltözetivel, mennyekzőre való költséggel, az ilyen leány vissza nem térhet az atyjától maradott örökségre, akár őstől maradt s akár

* Kolosváry Sándor és Óvári Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye, I. kötet, 84. lap.

acquisitum legyen, hanem az olyan örökség a fiakra szállott és mostan is abban élünk és ezután is akarunk... Ha mindazáltal de bonis per se acquisitis patres et matres bizonyos testamentumot gyermeki között akarnak celebrálni, salvum legyen." E szerint tehát az atyai örökségből a már kiházásított leány semmit sem követelhetett és az örökség a fiukat illeti -- a Hármaskönyv I. R. 99. c. 4.§-a szerint --, de a szerzeményi vagyonról a szülők szabadon végrendelkezhettek, amely utóbbi rendelkezési szabadság viszont a Hármaskönyv I. R. 57. c.-nek felel meg.

Az 1653. évből való Approbata Constitutio III. R. LXXVI. cím III. articulusa szerint "a lófőség a székelységen magok örökségét azon szabadsággal birhassák, mint a nemesség," -- a VII. articulus szerint "a székelységben való jószágok, amelyek jure haereditario /vagyis örökségi jogon/ és az ő régi szabadságok szerint birattatnak és ha a possessorok vagy azoknak praedecessori jus regiumot /elődei királyi jogot/ nem vittenek azon jószágba, ezután is a possessoroknak vagy azoknak legitimus successorinak /törvényes utódainak/ és igaz haeresinek /örököseinek/ akaratjuk s kedvek ellen se a fiscus, se más senki jus regiumot az olyan jószágokba be ne vihessenek és annak erejével magukat ne intromittálhassák /vagyis magukat a birtok-

ba be ne bocsáthassák/, úgy mint oly jószágokba, kikbe régi privilégiumok ellen más just bé nem vittek, mind ez ideig is a possessorok."

Ez a két articulus egyrésről a székelörökség teljes, nemesi szabadságát örökíti meg, másrésről megtiltja székelörökségre jus regium* gyakorlását. Továbbmenően a VII. Articulus kimondja, hogy ha mégis lett volna valamely székelörökségre nézve valamikor jus regium, de az ily alapon jogot formáló tulajdonosok elhaltak s a jószágot valaki más uralma alá vette és ezt harminckét éven át békésen gyakorolta úgy, hogy a jószág a királyi fiscusra nem térhetett vissza, az ilyen jószág felszabadul a jus regium alól és "ismét a régi örökös haereditarium jusra redeál", vagyis ismét székelörökséggé válik. Ha azonban maguk a törvényes birtokosok vagy örökösök szabad akaratukból vitték vagy viszik be oda a jus regiumot, úgy a jus regium megmarad és az országnak a jus regiumról szóló közönséges törvényei nyernek alkalmazást mind a fiscusra, mind az adományosokra.

Fontos székel örökjogi szabályt tartalmaz a II. Rákóczi György idejében 1653-ban alkotott Approbata constitutio-gyűjtemény III. R. LXXVI. címének XII. articulusában a IV. pont, mely szerint "ahol

* Ld. még fennebb a jus regiumról kifejtetteket.

szabad örökségek lófőjé, darabanté találtatnék, kiknek fiuágon defectusok volna /magvaszakadásuk/ azokat leányi jussal jobbágyörökséggé a tisztek semmiképen ne engedjék tenni vagy lenni; de hogy az olyan lófő vagy darabant leányokat concernálható /vagyis illethető/ örökségekből semmissé ne legyenek, az olyan örökséget jó lelki isméretű hites emberek becsüljék meg s igazán böcs szerént való árát a leánynak vagy asszonyembernek közelebbvaló férfiu-ember zászló alatt szolgáló atyafiak tégye le s legyen azé a jószág."

E szerint ha a székely fiuleány jobbágyhoz ment férjhez, egyidőben a székelyörökség a zászló alatt szolgáló legközelebbi atyjafiáé lett és a fiuleány csak a pénzbeli ellenértéket kapta meg.

A székely jószág leszállása tekintetében kimondja néha Árkosi Veress Sámuel örököseinek perében^{*} 1804-ben a marosvásárhelyi kir. tábla, hogy

- "1./ a székely jószágok devolutiója természete a vármegyéken levő jószágoktól egészen különbözik,
- 2./ néhai Veress Mózes -- a fitestvér ma is él alperes Veress Máriában, aki neki praefecta leánya,
- 3./ fiu nemlétében a kérdés alatt levő székely-

^{*} Kilyéni Székely Mihály id. mű 228 lap.

örökség egyenesen a praefactát illeti, a fiutestvér fiuleányát, nem pedig a leánytestvéreket,

4./ a Székely Haereditáshoz kell számlálni és ez alá a Successionis regulatio alá kell rekeszteni az örökhagyóknak azokat az örökös ingatlan szerzeményeiket is, melyek cum expressa ad sexum solum virilem regulatione szereztettek, mert néhai Veress Sámuel és Mózes a Leányoknak azokból való minden részesítettéseken kívül csak ketten osztóván, ez által már ezek is a Siculica Haereditáshoz ragadtak devolutiojokra nézve, azt a természetet vették magukra és a Decr. 1-ső része 47-ik Titulussa szerint is egyenesen csak az alperest -- a fiuleányt -- illetik,

5./ az ingó jók... a Székely Haereditások devolutioja regulatiojának nincsenek alája vettette és a Decr. 1-ső Része 17. Titulussa ide nem alkalmaztathatók."

Ez ítélet szerint tehát a székelyöröklés más, mint a magyar nemesi, vagyis a vármegyei, a Werbőczy-féle öröklés, -- a fiuleány olyan örökös, mint a fiu, -- a székelyörökséghez nemcsak az ősi székely ingatlan számít, hanem az olyan szerzeményi ingatlan is "hozzá-

ragad", amelynek szerzése kifejezetten és kizárólag a férfi nemre szóló szabályozás mellett szereztetett, -- az ingóságok kivülesnek a székely öröklésen, -- lemenők hiányában a székelyörökség az örökhagyó fitestvérét illeti, ha ez nem él, ennek fiát, ha ilyen nincs, de leány van, ezt mint fiuleányt.

A Bodola-család örökösödési perében 1798-ban kimondja a marosvásárhelyi királyi tábla,[✱] hogy

1./ a fiuleánynak vagyis a praefectának haeredítésében egyenesen csak a fiak törvényes successorok, a leánynak pedig -- fiak levén mellette -- semmi rész abból nem illett,

2./ hogy székelyörökségnek nem csupán az ősi ingatlant kell tekinteni, hanem azt is, amit az előd szerzett *acquisitionalis* levéllel úgy, hogy *absque facta ad utrumque secum regulatione* csak fiuról-fiura, maradványról-maradványra örökösen szerezte, mert "az örökös vásárok és századot felülmuló birtok által már ezek is a székelyörökséghez hozzáragadtak".

Homorodi Gábor Ferencnek Szabó István elleni perében 1816-ban kimondja a marosvásárhelyi királyi tábla,^{✱✱} hogy

[✱] Kilyéni Székely Mihály id. mű 248. l.

^{✱✱} Kilyéni Székely Mihály id. mű 251. l.

- 1/ székely jószág parasztra által nem szállhat,
- 2/ pénzenvelt jószágok nem székelyörökségek,
- 3/ ha székelyörökséget bíró székelyek fiuról-fiura szereznek, az a haereditáshoz accrescal, tehát az ilyen szerzemény hozzájárul a székelyörökséghez,
- 4/ a szerzemény — egyébként a Decretalis Törvény /vagyis a Hármaskönyv/ dispositioja alá recidálván, a Decr. I. R. 17. t. szerint az atyai és anyai pénzzel idegenektől vett jók mindkét ágát, a fiu- és leányágot illetik, osztályos rész szerint, vagyis egyenlő részben.

A bögyözi birtokosságnak Jakab András elleni perében[✱] 1317-ben kimondja a marosvásárhelyi királyi tábla, hogy

- 1/ a belső telkek birtoka után jár a közhatárok osztálya,
- 2/ az indivisumokban nincs praescriptio, vagyis az osztatlan közösségben nincs elévülés.

I., helyesen V. Ferdinánd 1836-ban megerősítette az 1486-ban gróf Batori István erdélyi vajda és székelyek ispánja által törvényesen kiadott "ítéletlevelet",^{✱✱} amely Szent Györgyi Barabás hagyatéka ügyében megállapította, hogy nevezettnek két fia volt, Balás és György.

[✱] Kilyéni Székely Mihály, id. mű 255. l.

^{✱✱} Lötsey, id. mű 69. lap.

Balás meghalt, két leány -- Hidvégi Mikó Lőrincné Szent Györgyi Márta és Szent Annai Tót Miklósné Szent Györgyi Anna -- hátrahagyásával. Az erdélyi vajda előtt a két leány a nagyapáról, Barabásról, maradt székelyörökség reájuk eső része kiadását kérte Györgytől, a ki ezzel szemben azzal érvelt, hogy „a két asszonyt semmi sem illeti, mert ő volna a fiuörökös azon örökségekben”. De beavatkozott a perbe Barabás elhalt leánytestvérének fia, Vitézlő Tamási Péter és ugyancsak elhalt másik, Márta nevű leánytestvérének leánya, Kerelői Pálné Szent Györgyi Márta és azon az alapon, hogy Barabás testvéreitől származnak, hogy "egy atyától és anyától születtek", az "örökségekben részt akarnak kapni az ország törvénye szerint". Az ítélet szerint a vajda "Kolozsváron Vallástevő Szent Gál Innepén némely Királyi Dolgok meghallása és elrendelése végett hozzánk jött és megjelent bizonyos Nemesekkel és fő Székelekkel" együtt volt a perlekedők megjelenésekor és "azon Fő Székelek Tanácsokból azon Székelekkel az ő Törvények és szokások szerint a nevezett örökségek tárgyában ilyen ítéletet tett": "Hogy az említett Asszonyok és Szent Györgyi György őseinek, t.i. Barabásnak örökségei, Hivatalai és Tisztségei, úgy és azon joggal láttatnak illetni Mártha Asszonyt a Lórintz és Annát nevezett Tót Miklós Nőiket, mint Györgyöt és köztök egyenlőleg kell fell

osztódni, -- Tamási Péternek pedig és Mártha Asszony-
nak a Pál nőjének addig, míg Györgynek és Márta s Anna
asszonyoknak Maradványjok és örökösök léend, az örök-
ségekhez semmi Jogok és Tulajdonságok nem lehet, vala-
mint a Székeleknek előttünk fel világositott Törvényjei
tartják." -- Az ítélet értelme szerint tehát Szent
Györgyi Barabás után a fiai örökölnék, illetőleg az
egyik elhalt fiu után ennek leányai, mint fiuleányok
(így szól a későbbi 1555. évi udvarhelyi törvények
(1. fennebb) 21. pontja is), s amíg ezek maradványai,
örökösei ki nem fogynak, Barabás testvérei leszármá-
zottainak nincs öröklési igényük.

Mindezek a régi ítéletek tanusítják, hogy a székely
öröklés az 1853. évi szeptember hó 1. napja, vagyis az
osztrák polgári törvénykönyvnek Erdélyben hatályba lé-
pése előtt még fennállott, az 1555. évi udvarhelyi tör-
vénynek megfelelően.

De hallgassuk meg, mit hirdettek a székely öröklés-
ről régi jeles magánjogászaink.

Az erdélyi jog összegyűjtőjének Dósa Eleknek kom-
mentárja szerint:✱ "A székely örökséget fitestvér nem
létekor öröklő leány fiuleánynak /*praefecta naturalis*/

✱ Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány, Kolozsvár, 1861.

szokott neveztetni, aki az Appr. Constit. 3. R. 76. c. 4. pontja szerint, ha jobbágyemberhez ment férjhez, megfosztathatott öröksége birtokától oldalágbeli közelebb álló firokona által az igaz becs szerinti ár letétele mellett. Az idézett törvény ezen rendeletét Dósa szerint "elavultnak méltán állithatni" azon okból, mivel azáltal a törvényhozó annak akarta elejét venni, hogy a székelyörökségek "leányi jussal jobbágyörökséggé" ne váljanak; el lévén pedig a jobbágyság az 1791: 26. c. által töröltetve, székelyörökség ma már -- 1861 -- jobbágyörökséggé semmi esetben sem válhatik, következésképpen a székely fiuleány által azon esetben is birtokolathatik, midőn nemtelen vagy zsellér emberhez menne férjhez. "Világos ebből azon divatozó gyakorlat alaptalansága, mely szerint a nemtelen emberhez ment fiuleány örökségét az oldalágbeli firokonok követelhetik az idézett törvény értelmében; mert az idézett törvény csak annak akarván elejét venni, hogy a székelyörökség jobbágyörökséggé ne váljék, nem tiltja el a nemtelen embert a székelyörökség birtokolhatásától, melyet az mint szabados /libertinus/ a törvény sérelme nélkül birtokolhat; valamint az is, mely szerint a fiuleány nemtelen férjétől született leánya az anyai örökség mind birtoklására, mind visszakövetelhetésére csak az által válhatik képezzé, hogy székely emberhez megyen férjhez,

mert ha a jobbágyörökséggé már teljességgel nem válható székelyörökséget a fiuleány azért nem birtokolhatja, mivel nemtelenhez ment férjhez s az gyermekei által is azért birtokoltathatik, mivel nemtelen állapotuak, miként nyerhessen a H. K. 1. R. 51. cz. 3.§ szerint nemtelen állapotú leány, székely emberhez férjhezmenetele által, birtokolhatási képességet, másként nem képzelhetni, hanem ha vagy az tétetik fel, hogy ezen esetben a leány férjhezmenetele által meg-nemesül; vagy az, hogy a székely férj tulajdonává válik felesége öröksége, melyek közül egyik éppen olyan kép-telenség mint a másik."

Dósa szerint is a székely öröklési szabályok csu-
pán az ősi örökséget, vagyis a családi fekvőket tárgya-zák, az ingók ugyanis, melyek közé örökösödési tekin-tetben az akár örök, akár zálogcim alatt a szülők vagy azok elődei által vásárolt fekvők is tartoznak, legye-nek bár más székely családok székelyörökségei, mind-kétnemű örökösöket egyaránt illették, akár azon okból, mivel a székely nemzet sajátos törvénye ezekre nézve nem tett kivételt a gyermekek örökösödését sza-bályozó általános honi törvények rendelkezése alól, amit a gyakorlat is igazol azon kivétellel, hogy csak fiu-örökösöket illető jószágok szomszédjában s azokkal együtt kezeltetendőleg vásárolt jószágnak olykor

csupán árából szokták részeltetni a nőtestvéreket.

Wenzel Gusztáv szerint[⌘] "az erdélyi székelyek örökösödési rendének alapelve az, hogy a fítestvérek a nőtestvéreket a rendes örökségből kizárják, azonban tartoznak nekik tartással és kiházásitással /azaz hajadoni joggal/; ha pedig az örökhagyó után figyermek nem marad, leánya örököl, ki fiu-leánynak /naturaliter praefecta/ szokott neveztetni s ha több a leány, az örökség őket egyenlőképen illeti. Ilyen leányok öröklése mindazáltal az örökösödési rendet meg nem változtatja. Ha az így fíusított leány jobbágyhoz menne férjhez, a régibb jog szerint oldalágbeli közelebb álló firokona az igaz becsü letétele mellett birtokát magához válthatta; de ez a jog újabb átalakulása folytán alkalmazhatónak már nem látszik többé. Sem fiu-, sem leányutódok nem létezvén, az örökség az ugyanazon ágbeli legközelebb álló firokonokat illeti és ilyenek teljesen hiányozván, úgy hogy fiuleány sincsen, az ezen ágbeli nőrokonokat. Ha az egyik leszármazási ág mindkétnemű tagjai teljesen kihaltak, az örökség a másik, legközelebb ágbéli előbb fi-, és azok nem létekor a nőrokonokra száll; s így tovább. Ha végre az ezen örökösödési rend szerinti törvényi örökösök mind kihaltak, az örökség nem a fiscust, hanem a legközelebbi

[⌘] A magyar és erdélyi magánjog rendszere, II. 364. 1.

szomszédokat illeti; e tekintetben a belső telkek szolgálván irányadásul, mert a külső telkek a belsők tartozékának tekintetnek. Ezen öröködési rendre nézve mindazáltal megjegyzendő: a/ érvénye a tulajdonképeni fekvő székely birtokon tul nem terjed; tehát b/ csak ősi, azaz vagy a családra nézve első foglalási, vagy már az örökhagyó elődeinek bármi örökjogi czim alatti birtokában volt javakra vonatkozik; c/ az örökhagyónak tehát végrendelet által nem szabályozott szerzeményei, legyenek bár más székely családok székely örökségei, nem ezen öröködési rendnek, hanem a rendes öröködési szabályozásnak tárgya s a mindkét nemű örököstök egyaránt illetik; d/ ugyanez áll azon javakról is, melyek anyai, de nem fiuleányi örökségnek tartatnak; e/ az ingóságok s a zálogczim alatti birtok hasonlóképen nem részesülnek a székely javak öröködési sajátságaiban; f/ végre a dolog természetében fekszik, hogy a Székelyföldön fekvő azon jószágok, melyeket a család fejedelmi adomány mellett bir, ha birtokosaik kihalása után bárki által harminczkét évig székely jogon békésen biratnak, elévülés útján megszűnnek adományozhatók lenni és székely birtokká válnak."

Connert szerint[⌘] a fiuk illetőleg -- fiörökös hiányában -- a leányok egyenlő arányban osztottak a

[⌘] Id. mű, 104. lap.

birtokban. Ugyanő azt állapítja meg, hogy fiu- és leány-ivadék hiányában a legközelebbi atyafiakra szállott a jószág, "hogymelyik iziglen, azt nem tudjuk". Ezt azonban fennebb megmagyarázza Wenzel.

Még megemlítjük, hogy a székelyudvarhelyi szék által alkotott 1750. évi Municipalis Consuetudo Siculorum-ban^{*} olvassuk, hogy "ha valaki közülük székelyörökségért most perbe akar fogni, tehát tartozik az Actor elsőben minden atyjafia felől felelni, hogy ő véle más a felől nem perel."

Érdekes különlegessége volt a székely örökösödési jognak magvaszakadás -- per defectum seminis -- esetében a szomszéd öröklése, mint a székelyörökség székelyhez kötöttségének fenntartására, idegen kéz szerzése ellen védekezésre hivatott szokásjogi intézmény. Alapgondolata nyilván az ősi gondolat: a székely föld a széke-lyeké.

Rákóczy György erdélyi fejedelem 1636. január 30-án kelt kiváltsága^{**} "a magszakadás kihirdetésének a Székelyföldön való megszüntetéséről" kimondja, hogy "az egész székelységnek és mindkét ágon levő minden maradékainak azon szabadságot és mentségesítés jussát

* Kilyéni Székely Mihály id. mű, 136. l.

** Lötsey, id. mű, 55. lap. —

Kolosváry és Óvári, id. mű, I. 146.

kegyelmesen adjuk, engedjük, ajándékozuk örökös kiváltságunk formájában, hogy ennekutána soha akármely Magvaszakadottnak Magvaszakadását a Székelyek között kihirdetni és végrehajtani ne lehessen, sőt azon magvaszakadottnak Jovaiban a mi vagy maradékaink Erdélyi törvényes Fejedelmek számokra, valamely Iktatás vagy Foglалás se lehessen és tétethessen; hanem a Magvaszakadottnak Jovai mind két ágon lévő maradékaira, az ők régi szokások és szertartások szerint szálljanak és mennyenek által, valamint az elébbirt minden székelyeknek és az ők mindkét ágon lévő minden örököseiknek és maradékaiknak adjuk, -- ajándékozuk és a jelen adomány Levelünket örökös kiváltságul nekik engedjük."

Szádeczky-Kardoss[✱] azt írja, hogy a székelynek "birtokjoga még a magyar nemesénél is erősebb volt. Ezért hűtlenség esetén vagy magvaszakadással a kincstárba szállt, a székely birtoka akkor is a családnak vagy nemzetiségének maradt vagy rokonok nemlétében a szomszédra szállott, annak a jogi vélelemnek alapján, hogy az valamikor vérrokon lehetett.

Kolossváry Bálint szerint^{✱✱} a tiszta székely-örökség teljes magvaszakadás esetén, hogy eme jellege fenntartassék, nem a fiscusra, hanem az ősi szokás

[✱] Id. mű 53. l.

^{✱✱} Fodor-féle Magánjog V., 53. lap.

alapján az elhunyt szomszédjára szállott.

A szomszéd öröklési jogáról megemlékezik Dósa Elek is.[✕] Azt mondja: "... elrekesztetik a fiscus az örökösödhetéstől a székely örökségekre s azok járulékaire nézve a szomszédok által ősi szokás szerint." S bővebben ezt mondja erről: "Mivel azon jószágoknak, melyeket a fiscus kihalás esetében örököl, adományoztatni kell a C.C. 4. R. 12. Cz. 14. cz. szerint, az adományozásnál fogva pedig a jószág a H.K. 1. R. 10. cz. 1.§. értelmében fejedelmi jog tárgyává lesz, hogy az eredeti foglalás útján szereztetett székelyföld a fejedelmi jogtól tisztán s menten tartathassék, a kihalt tulajdonosnak székelyföldi jószágai nem a fiscusra, hanem szomszédjára szállanak ősi szokás szerint. Irrott törvényeink az örökösödés ezen sajátoságos neméről nem emlékeznek; az, ami a Székelyföldön kihalt pap örökségére nézve az A.C. 1. R. 6. czimében rendeltetik, ezen örökösödést tárgyzó intézkedésnek azon okból nem tartathatván, mivel a szerint a szomszédnak inkább megválthatási, mint örökösödési jog tulajdonítottatik s örökösnek valójában az eklésia nézethetik, a melynek a szomszéd a jószág örökbecs szerinti árát fizetni tartozik. Midőn mind a belső jószágoknak, mind azok külső járulékaiknak több és különböző szomszédai

[✕] Id. mű, 403. és 407. l.

lehetnek, kérdés alatt van, hogy ezek közül melyik és mennyi részben igényelheti az örökséget? Az ősi szokás ezen kérdést döntetlenül hagyta; addig is azonban, míg az örökösödésnek ezen különös neve írott törvény által, illetőleg szabályoztatnék, ezen örökösödési jogban részeltetni lehetne egyenlő mértékben a kihalt nemesi laka /curia nobilitaris/ minden szomszédjait s ugyanazok között osztani fel annak minden akár belső, akár külső fekvőbeli járulékait a H.K. 2. R. 52. cz. 3.§. szerint, a járulékok a fődolog után járók lévén."

Fennebb ismertettük azonban, hogy a régi erdélyi jogban többször szerepelt, de szinte mint a székelyekre reáerőszakolt jog, mint fejedelmi megtorló eszköz, átmenetileg a fiscus öröklési joga. Ennek átmeneti, meg-megtörő hatálya alatt a szomszéd öröklési joga nyilván elvileg nem érvényesülhetett.

A szomszéd öröklési joga is megszűnt az osztrák polgári törvénykönyv hatálybalépésével, mert ennek 760.§-a akként rendelkezik, hogy ha az örökhagyónak az ott megjelölt hat ágból való vérrokona, illetőleg a 752-756.§§-okban említett örököse, ezek hiányában házastársa nincs, akkor a hagyaték, mint uratlan jószág a kincstár vagy azon személyek által foglaltatik el, akiknek a közrendtartási rendeleteknél fogva

uratlan javak elfoglalásához joguk van. Idevonatkozóan azonban az osztrák polgári törvénykönyvet életbeléptető 1853. május 29-iki erdélyi ösiségi nyiltparancs[✱] VII. cikkének 4. pontja azt a módosítást tartalmazza, hogy a 760.§-ban említett, az örökös nélküli javak elfoglalását tárgyzó jog jövendőre csak az álladalmat illeti."

Egy régi kolozsvári jogtanár, soósmezei Vajda László tanítása szerint^{✱✱} a szomszédok /vicinusok/ és szomszédbeliek /commetaneusok/ kölcsönös successio és megvételbéli elsőség jussával bírnak, tekintettel arra, hogy a régi magyarok mind egy eredetű vérszerint való atyafiak voltak,"akiknek maradéki mind az eredeti vérséget, mind a közosztályosságot nyilván megbizonyítják, így amíg a vármegyei nemések kölcsönös successio jussával magvaszakadság esetében nem bírnak, mert Szent István király koronáztatása alkalmatosságával a T. 1., 2. és 3. t. szerint az első foglalási jusnak királyi adományi titulusra lett megváltoztatásával jószágaikba jus legiumot hoztak be és ezért magvaszakadtság esetében a T. 1. r. 10. t. szerint

[✱] Erdélyi Országos Kormánylap 1853. évf., 386. lap.

^{✱✱} Soósmezei Vajda László, a kolozsvári királyi liceumban a hazai és büntetőtörvényeknek tanítója: Az erdélyi polgári magános törvényekkel való esmeret-ségek első könyve, 284. lap.

a fejedelem a successor, ellenben a Székely Örökségekben minthogy ezek a Szent István Királlyal kötött egyezésnél fogva első foglalási Jussal birattatnak, a költsönös Successio a Szomszédok között mai napig-is fenn vagyon. -- Továbbá az idők viszontagságai ugyan azt okozták, hogy a régi faluknak eredeti Lakossai kipusztulván, más és magok között különböző eredetű Lakosok következtek helyekben; de ez-által a Vicinusoknak eredeti költsönös Successiobeli Jussok megnevezést váltottattatott, azért mert ezen utóbbi Lakosok az első Lakosoknak ebben képviselőik." Vajda tanítása szerint: "A megvételbeli elsőség Jussa a kölcsönös Succession, mellyel a Vicinusok és Commenateusok a most megírt bizonyítások szerint birnak, fundáltatik s ezzel mindannyiszor, valahányszor a Vér szerint való atyafiak az eladásra kitett vagy fő váltságban elvesztett Jószágot, vagy megvenni, a T. 1. r. 60. t. 10.§. szerint, vagy kiváltani a T. 2. r. 63. t. 2.§. szerint nem akarják, mai napig-is élnek."

Pál Gábor megállapítja,[⌘] hogy "Erdély területében is a székelység Separatum Corpust jelentett", hogy "a Székelyföldön egy évezreden át soha a kincstár birtokot nem szerezhették" s "még az öröklés terén is

[⌘] Képviselőházi beszéd az 1940. december 2-iki 164. ülésén.

olyan szabály állott fenn ott, hogy a magtalanul elhalt család birtokát nem a kincstár, hanem a szomszéd örökölte."

A szomszédok öröklési jogához rokon jogalkotási gondolat foglalkoztatta a polgári törvénykönyv 1914. évi javaslatának megalkotóit is. A IV. kötet 11. lapján olvassuk a javaslat indokolásában: "Végsősorban az államkincstár a törvényes örökös. Habár sok méltányossági ok szólana az illetőségi község öröklése mellett, a Tj. mégis helyesebbnek látta, hogy a közöröklés alanyául eddigi jogunk fenntartásával továbbra is az egyetemes közülete, az államot hagyja meg. A községek öröklése a hagyatékoknak igen véletlenszerű eloszlásával járna és nem biztosítaná e vagyonok célirányos felhasználását. A kincstár kezében az urafogyott hagyatékokat egységesen lehet a közjólét céljaira fordítani. Ennek biztosítása végett az 1543. §. kimondja, hogy a kincstár a reáharult örökségeket nem folyó jövedelmének gyarapítására, hanem meghatározott célrendeléssel, bizonyos jótékony intézményekre fordítás kötelezettségével kapja."

Csak egy lépés választja el a közöröklés jogrendszerében a szomszédok öröklését az egész község mint jogi személy öröklésétől, amely utóbbi római jogi, a comitia curiaták idejéből származó gondolat, a gens

örököl a gentilis után. A gondolat ugyanaz, a hagyatéka a falu határán belül élőké, illetőleg azok szervezett közösségéé maradjon, az összeforrott, közös multu és sorsu székely nép kezében s ne jusson más kézre.

A székelyörökséget nem csupán nemszékelyekkel szemben védi örökjogi institutiókkal az ősi székely jog, hanem külön védi a falu birtokjogát ott csekély birtoku más falubeli székelyekkel szemben is. Így az 1650. évi Csik-Gyergyó és Kászonszék Constitutioiban[‡] olvassuk VII. alatt, hogy "vannak oly emberek, más faluban vagyon valami kicsiny örökségek némelynek, de sem füstük /vagyis házastelkük/ avagy lakásuk nincsen, sem oly módon szántóvető földük, sem szénafüvük nincsen, sőt a falu közé sem adással és segítséggel nincsen, de mégis mindazonáltal a falu közönséges határát úgy akarja birni, kiváltképen erdeit, mint a faluban lakó ember, azonképen akármely közönséges renden levő lófő ember is mind maga és jobbágyával is úgy akarja birattatni a más falu határát, végeztük azért, valakinek füstje más faluba és határán nincsen és illendő szénafüve, szántófölde, arra a falura ne birálgodhassék /vagyis ott ne legeltessen, faizást ne gyakorolhasson/, hanem amely faluban lakik, ott legyen birodalma..."

[‡] Kolosváry, Óvári, id. mű, I. kötet, 90. lap.

Ugyanugy az 1759. évi Marosvásárhelyi Constitutio[✱] is kijelenti, hogy "ennekelőtte is mindenkor szokásban volt, sőt város főbirsága alatt kemény tilalomban tartatott, hogy senki a városi civilis fundust, vagyis akár belső akár külső civilis jószágát idegen és a városhoz nem incorporatus embernek sem örökös, sem zálogos titulussal eladni ne praesumálja, csak ha a főbiró az egész tanáccsal ahhoz hozzájárul, de ez is csak akkor engedhesse meg "külső embernek jószágot a városon vagy határán vásárolni", ha ezt a külső embert a városba incorporálják. "Oláh nemzetségből való ember teljességgel a városon örökséget ne vehessen, sőt a város közönsége földeiből is sem szántó, sem kaszáló ne adassék az oláhoknak..."

Ezekre a székelyörökséget védő helyhatósági rendelkezésekre is utal az 1853. évi császári ösiségi nyílt parancs 18.§-a. "A rokonok és szomszédoknak az országrészek különbsége szerint létezett eddigi törvényes elővételi, visszaváltási és elsőbbségi joga, valamint minden egyéb törvényes elővásárlási jog jövődre nézve megszűnik".

Konzerválja még előbb a székelyörökséget az 1653. évi Approbata Constitutio III. R. LXXVI. Cz. XVI. articulusa is, amely szerint /III./ örök áron a nemessé-

[✱] Kolosváry és Óvári, id. mű, 157. l.

gen kívül harcban szolgáló vitézlő rend földét és örökségét semmikép el nem adhatja -- hanem csak zálogba, annak értékéig ez eladás esetében /I./ "observáltassék az országnak közönséges bevett törvénye és decretuma, tudniillik, hogy a közelebb való véreket, ezek után a vicinusokat admoneálni" kell vagyis figyelmeztetni kell az eladási szándékra előbb az atyafiságot meg a szomszédságot, "ha azok meg nem akarnák venni azután lehessen szabados az adás és vétel távol lévőknek is". A szomszédok és egy határban lévők előzetes megkínálását a Hármaskönyv I. R. 51. cime is szabályozza.

Az atyafiságnak és a szomszédoknak ezt az elővételi jogát csak a most említett 1853. évi május 29-iki erdélyi ősiségi nyiltparancs 18.§-a szüntette meg, de a Székelyföldön a szomszédoknak való előzetes felkínálás, nem mint kötelezettség, hanem mint szokás ma is sok helyen fennáll.

A székely öröklési és ezzel kapcsolatos birtokjognak még egy régi érdekességéről kell említést tennünk. "A' nemes Aranyos Széki Bogáti szabad Pusztának vagyis Praediumnak Kövenden az 1827-dik évben Böjtelő hava 19-dik napján All-Jegyző Csit Sz. Iváni Üdösbb Koronka László által a Nemes Aranyas széki Levél-Tárból kiadott Szokásos Törvénye" szerint[✱] a felséges

[✱] Lötsey Spielenberg László id. mű, 103. lap.

királyi kormányshékeknek 1814. augusztus 17-én 3176. szám alatt kelt rendelése folytán a bogáti praediális földék jövendőbeli konstituciójának plánumát meg kellvén állapítani, Aranyosszék nemes rendjei fontolóra vették a bogáti praediális földék birását és erről Constitutiot készítettek. Ezt a constitutiot az erdélyi gubernium a király és egyuttal erdélyi nagyfejedelem nevében 3020/1822. szám alatt jóváhagyta és a nemes szék rendjeit kötelezte, hogy a constitutiot a legközelebb tartandó gyralis gyűlésen szoros megtartás végett hirdessék ki. A constitutio szerint a bogáti szabad pusztá, vagyis praedium, az ott levő praediális szabad szántóföldék csak a székbéli residenciás nemes birtokosok, törzsökös székelyek és székely szabad-sággal élő jószágos hazafiak által birható, másoknak kirekesztésével, "mégpedig ezen Székes hejnek eredeti természete szerint Fiuról fiura oly formálag, hogy a' successio tsak a' Fiura, vagy ennek el fogyásával a Fiu Leányra szálhasson -- a' midőn pedig ezekre nézve is defectus lenne, ekkor az említettettek között a' legelsőbb törvényes foglalóra maradjon, -- mely foglalásnak módja alább elé fordul." A pusztá az Aranyosszékhez tartozó községek közös használatában volt. A constitutio 2. pontja kimondja, hogy ennek a praediális helynek tulajdonságát /vagyis tulajdonjogát/ mostan

is a nemes Szék magának rezerválja s "annak birtokosai mindnyájan csak usu fructuariusok, ennélfogva egy birtokosnak sem lészen szabad a birtokában levő hely tulajdonsága iránt semmiféle titulust introducalni", sőt nem szabad azt se pénzért, se gabonáért, se marháért vagy akármi névvel nevezhető jóért másnak eladni, más-sal elcserélni, felibe való szántás végett se szabad másnak átengedni, ki-ki vagy tulajdon vagy pénzen vagy dologgal fogadott erejével szántsa csak törökbuzával vethető hely adható felibe való kapálásra "egyszers-mind azon helynek a tulajdonos által eső szünteleni mivelés kötelességévé tétetvén", ha pedig valaki azt nem akarja művelni, vagy elégtelen vagy henye lenne, avagy kaszálónak változtatni akarná, azonnal más mivelhetőnek és szorgalmatosnak birtokába jusson. Megállapítja a constitutio 3. pontja, hogy "vagy fiu és Fiu Leány succession /mely szinte mind egy/ és a defectus esetibe törvényes foglalás uttyán lehet főbként birtokossa valaki a törvényes birtokosok közzül az említett praediális szabad szántóföldnek ennélfogva a birtokosnak elhalálozása utáni dispositiora jusst nem tarthat, annak csak azt szüntelen mivelésben tartó birtokos lehet tulajdonosa, az arra nem elégséges vagy azzal a megállapított módon ellenére szembetűnőleg vagy alattomos csalárdsággal művelő elrekesztetik."

Ugyanezen 3. pont szerint az ilyen csalárd birtoklást észrevehő birtokos azt a helyet, amelyben vagy praevaricatiót* tapasztalt, vagy miveletlenséget vett észre, "mindenek előtte vagy el borázdalással, vagy máskénti meg jegyzésével iránta eredendő perlekedésének jeléül megjegyez" és ez a pont szabályozza azután az így megjelölt birtokra az appropriálást, vagyis a birtokjogszerzést. A 9. pont szerint "ha valóságos caducitas vagy defectus virilis sexus, vagyis a férfi nemben való magszakadás adná elő magát, az első törvényes elfoglaló jegytétele az eredhető perét jövendőlő jegynek tartatik és egyuttal pedum positionak. Hogy pedig ezen foglaláskor történhető mindenféle versengések, sőt netalán verekedések elkerültethessenek, ha valaki az első foglaló jegyét kihányná és ezáltal vérengzésre és verekedésre utat nyitna, akkor büntetésen marasztaltassék és az elfoglalt föld mégis az első elfoglalóé legyen."

A délafrikai gyémántmezők versenyfutással való elfoglalására emlékeztet a constitutio ezen 9. pontjának az a rendelkezése, amely szerint "Azon esetben pedig, ha kettő egyszerre érkezne egy földhöz; hogy azt mint első el-foglaló magának ki jegyezné, s egy más között szépen meg nem egyeznének hanem versengés

* vagyis kötelességmulasztást

támadna köztek, mind a két fél a fennebb meg írt és említett célra fordított büntetésen marasztassék külön külön, mégis a contraversia alatt lévő az el foglalni akart Föld egyik féle se légyen, -- ellenbe a praevaricatiót tapasztalt rész említett Jegyével semmi törvényes foglalást az akkori Birtokosra nézve nem téssen, hanem azzal másokat a kik talám hozzá hasonló móddal észre vették ugyan a praevaricatiót; de mégis mig addig törvényes idézetet nem tettek, rekeszti el attól, hogy azok nállánál hamarább lehessenek a praevaricator Felperessei, -- önként folyván ezekre nézve azis, hogy az ily Felperesek addig magokénak nemis tarthatták a meg jegyzett földet; mig ítéletesen el nem nyerik, s a szerént annak birodalmába nem iktattatnak, mind addig az Alperes se használja az inactionált részt."

Háromszék 1847. április 9-én tartott közgyűlésén az urbéri törvényjavaslat kérdésében követeinek "pótlékutasítást" ad; mely szerint, "a székely birtok hacsak donatióval afficiálva nincs, semmi esetben urbér alapja nem lehet, hanem akárki által birassék is, mint allodium, azaz siculica haereditas ugy tekintessék."

Erdély nagyfejedelemségbe az 1853. évi május 29-iki császári nyílt parancs hozta be az 1811. június 1-én kelt osztrák általános polgári törvénykönyvet és azt

"több korlátozásokkal és közelebbi határozatokkal és az utólagos rendeletek függelékével együtt" 1853. szeptember 1-től kezdve léptette hatályba /Erdélyi Nagyfejedelemségét illető Országos Kormánylap 1853. évfolyam I. osztály 386. lap/. A VII. cikk az általános polgári törvénykönyvnek a törvényes örökösödés iránti határozatait a törvénykönyv behozatala után keletkező halálozásokra akkor is alkalmazni rendeli, "midőn parasztjavak forognak kérdésben".

A másik császári nyiltparancs 1853. május 29-ikéről "kiható az erdélyi nagyfejedelemségre, melly által ezen koronaországban a fekvő javakhozi tulajdoni jog szerzését és gyakorlását, ezen javak terhelését és elzálogosítását, az eddigi örökösödből és az ország néhány részeiben főállott ősiségből keletkező jogviszonyokat tárgyzó eddigi törvényes rendeletek és intézmények megváltoztatnak" /lásd ugyanott 393. lap/. A bevezetésében azt mondja többek között, hogy "átlátta azon hátrányokat, amelyek Erdélyben az eddigi örökösödés és az ország némely részeiben létezett ősiség jogviszonyaiból keletkeztek". Az 5.§. azt rendeli, hogy az általános polgári törvénykönyv hatálybalépte napjától kezdve "az öröklött és szerzett az adományi és más vagyon s a fi- és leányág közötti különbség sem az élők közötti vagy a halál esetérei rendelkezhetési

jogra, sem pedig a törvényes öröködesre befolyással nem bír. Az általános polgári törvénykönyvnek az öröködést tárgyzó rendeletei az ország minden részeiben a vagyon- és személyek minden nemeire kiterjednek."

Ennek a nyiltparancsnak 6. és 8.§-ai is említést tesznek örökjogi vonatkozásokban "az erdélyi magyarok és székelyek fennállott jogairól".

Ez a nyiltparancs s az azzal hatálybaléptetett osztrák polgári törvénykönyv megszüntette az ősi székely öröklést.

Hasonlitsuk össze ezek után az egykori székely öröklési jogot Werbőczy örökjogával, másrészt az osztrák polgári törvénykönyv örökjogával.

A székely öröklési jogban ép úgy elválik a székelyörökség, vagyis az ősöktől maradt jószág az ingóktól és a szerzeményi javaktól, mint a Hármaskönyv jogában az ági vagyon a szerzeményitől. Egyaránt fiág az örökös az ősíben, a szerzeményeiben azonban nemre tekintet nélkül örökösök a gyermekek. A székely jogban a fiuörökös a leánytestvért köteles kiházasítani, a Hármaskönyv szerint a leánytestvéreket leánynegyed /quartalitium/ illeti és jus capillare. A székely jogban ha fiu gyermek nincs, de leány van, az utóbbi ex lege fiuleány, praefecta lesz és öröklési szempontból fiunak számít, fiuként örököl, kizárva minden

távolabbi ág férfi rokonait is, míg Werbőczy jogában a leány örökjogi szempontból fiúnak csak királyi fiusítás esetében számít. A székely öröklési jog szerint a székelyörökség, tehát az ősi jószág el nem adható, Werbőczy szerint az ilyen vagyont az apa a fiuk sérelmére el nem idegenítheti. Magszakadás -- per defectum seminis -- esetében mindkét jog a fiág kihalását érti, de a székelyjogban belép a fiuleány. Magszakadás esetében a székely jog szerint a szomszédok örökölnék, Werbőczy szerint a kir. fiscus. A székely jog szerint nincs szent koronára háramlás, mert a föld népi ősfoglalás, Werbőczy szerint "minden birtokjog Magyarország fenséges király urainak adományából" származik. A székely öröklési jog szerint a szerzeményi vagyon "hozzánőhet", "hozzáragadhat", "accrescálhat" a székelyörökséghez, ha azzal a szándékkal szereztetett, hogy csak a fiu örökölje, Werbőczy jogában a szerzeményi vagyon mindig szabad rendelkezés alatt áll.

A különbség a székely és az osztrák polgári törvénykönyv szerinti öröklés között a most tárgyalt különbségnél mérhetetlenül nagyobb. Az utóbbi nem distinguál ági és szerzeményi vagyon között, nem különböztet az öröklés módja és mértéke tekintetében fiu és leány között, a gyermek egyenlő jogu törvényes örökös, ha fiu, ha leány. A székely öröklési jogban

az elődök és oldalrokonok öröklése elvileg végtelen, a míg csak vérgyökér, atyafi van, tehát megfelel a mai magyar jog parentális rendszerének, míg az osztrák polgári törvénykönyv örökjogi rendszere az, hogy az elődök öröklési joga a szülők, nagyszülők, szépszülők, ősszülők csoportjával zárul, de az ükszülők stb. már nem örökölnék. A székely öröklési jogban a házastársról nincs különleges rendelkezés, nyilván Werbőczy joga állott reá -- vagyis hitbérre, gyermekek nemlétében az ingókra is igénye volt, özvegyi haszonélvezeti jog illetve és nemeseokről lévén szó, özvegyi öröklés, -- míg az osztrák polgári törvénykönyv 757.§-a szerint a házastárs három vagy több gyermek esetében egy egész gyermekrészt, ezen alul a hagyaték negyed-résztét kapja, mindkét esetben csak életfogytiglani élvezetül, gyermek nem létében, ha van más törvényes örökös, a hagyaték negyedrésztét, de már tulajdonul kapja s a házastársra az egész örökség csak akkor száll, ha hat ágból való rokon stb. nem létezik. A székely jogban az urafogyott székely örökség nem száll a fiscusra, míg az osztrák polgári törvénykönyv szerint, ha semmilyen örökös sincs s a házastárs sem él, a hagyaték, mint uratlan jószág -- a 760.§. szerint -- a kincstár által foglaltatik el.

Mindhárom jogrendszeren átüt azonban az emberiség

ősi jogrendszerében egyaránt honos vérségi öröklés gondolata, a mely a törvényes öröklés kifejlődése során a XII. táblás római törvényben a suosok -- a gyermekek, unokák és a házastárs--- jogát, másodsorban a legközelebbi oldalrokonok jogát -- cui suus haeres nec escit, agnatus proximus familiam habeto -- termeli ki, a nő-agnatáknak a lex Voconióval csak a nővérre szorított öröklési jogot adva s harmadsorban, agnatus hiányában, a gentiles öröködési jogát állapítja meg a si agnatus nec escit, gentiles familiam habento elvvel. A székely öröklési jog majdnem ugyanezen a gondolatvonalon halad a fiutól az utolsó vérgyökérig s a szomszéd öröklési jogáig. Fundamentuma ugyanaz, mint a Hármaskönyvé, a vérség joga, melynek védelmében az I. R. 79. c. szerint "a nemzetségi és osztályos atyafiak között a birtokjogokra, valamint a hitbéreknek és leánynegyedeknek részükről teljesítendő fizetésére nézve elévülésnek soha nincsen helye", s ugyanitt a 48. c. 4.§-a szerint "csakis a vérségi származás /sanguinis propago/ és az atyafiui kölcsönös osztály vonja maga után, bármilyen elévülésre való hivatkozás ellenére is, a fekvő javaknak viszonyos és kölcsönös átszállását és háramlását."

S ugyanugyálgondolata a székely öröklésnek is a nemzetségi szellem és a nemzetségi jószág konser-

válása s áll a székelyöröklésre is, amit Frank mond:*

"Az ősi jószág nem azé egyedül, aki bírja, hanem az egész nemzetségé, értvén mindazokat, kik ... törvényes oknál fogva az örökségre számot tarthatnak, nemcsak a most élőket, hanem egyetemben a jövőendőbeli maradékot is. Az osztályok sem arra valók, hogy a jószág, mely többeké volt, azontul egynek sajátja legyen; azt minden élők összesen és egyes akarattal nem tehetnék, mert a maradékot meg nem foszthatják; hanem valamint osztály előtt a jószág csak az egész nemzetség tulajdona volt, olyan maradt azután is; felosztva lett az osztozók életkorára eső jövedelem, a haszonvétel és nem egyéb. Innen folyik, hogy ősi örökséget sem idegen kézre adni, sem terhelni nem szabad; a mit ugyan a régi kor szigorubban megtartott, az utóbbi századok pedig, kedvetlenül türve a korlátokat, itt-ott rést nyitottak; őсібől a törvényes örököst, sem élőt, sem leendő kizárni nem lehet és minden arra célzó végintézet foganatlan... De ezekből következik tovább az is, hogy ősi örökségét mindenki csak az első adakozónak vagy a szerzőnek köszönheti, sem a kimúlt utolsó birtokosnak; az örökös tehát nem is ennek, hanem az első szerzőnek képviselője..."

Közel ezer éven át s talán még régebben is a székelység mare clausumát a népóceánok elnyelő hullá-

* A közigazság törvénye, 264.§.

mai ellenében a székelyörökség megőrzése és a székely örökléshez való ragaszkodás védelmezte meg. A hant, mely ideköt. A jogi határőrvidék, melynek vártáin nem csupán szuronyok csillogtak, hanem ősi jogintézmények.

A székelyörökség és székely öröklés történetének idevetítése ma is utmutató gesztus lehet: amelyik nemzet fenntartja a vérség, a család vagyonát, az fenntartja a nagyobb vérség, a nemzet vagyonát.

A szászok külön jogai

Partikuláris jogot alkotott Erdélyben a szászok joga is. A szászok földjét, mivel azt nekik II. Endre király 1224-ben adománylevéllel juttatta és pedig olyan privilégiummal, amely már II. Géza király még régibb privilégiumaira hivatkozik, fundus regiusnak nevezték, innen ered a magyar Királyföld elnevezés. Werbőczy ugyan nem említi a szászok külön jogait és Erdélyt illetően csak a székelyek külön jogáról emlékezik meg, -- amint fennebb láttuk, -- kétségtelen azonban[⌘] hogy privilegizált helyzetük volt, amit

[⌘] Wenzel Gusztáv: "Az országos jog és a particularis jogok közti viszony hazai jogrendszerünkben" /60. lap/ és Fridrich Schuler von Liploy: "Merkwürdige Municipal-Constitutionen der Siebenbürger Sekler und Sachsen", 43. lap.

egészen 1848-ig, illetőleg még az abszolutizmus alatt is megtartottak. Külön nemzeti szokásaik voltak és külön nemzeti gyűléseiken, épügy mint a székelyek, külön jogot is alkottak. Municipális törvényük a Fronius Mátyás brassói tanácsnok által összeszedett, Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király által 1883. február 13-án Krakkóban megerősített "Statuta Jurium Municipalium Saxonum Transilvania" volt. Gazdagon jutattak nekik különböző királyaink fontos privilégiumokat, így Nagy Lajos 1353-ban és 1369-ben, Zsigmond király 1428-ban, Mátyás 1461-ben és 1464-ben.

Jakab Elek: "A királyföldi viszonyok ismertetése" című kitűnő művében a szászok autonómiájáról imígy emlékezik meg: "A Királyföld szász és oláh lakosainak kiváltság- és törvénybiztosította autonómiája volt sok századon át, melynek alapja II. Endre király 1224-iki adománylevele. A szász nép műveltebb volta s patri-ciusi rendének szívós ereje okozta, hogy a földre és intézményekre saját nevét s germán jellegét ruházta; körültekintő eszélyessége s opportunitási hagyományos politikája eszközölte azt, hogy a kezdetben parányinak mondható önállósági mag az idők során izmos helyhatósági alkotmány-fává növekedett. Nagy befolyással volt erre az Árpád-házból való királyoknak a szász betelepülők iránti előszeretete, kiknek már

ennélfogva könnyű volt azokat kedvezményekre bírni. A magyar királyi szék századokon át versengés tárgya volt s az azt szitók közt egyik, épen a germán elem, az ő fajrokonuk. Ez által alkalom nyílt nekik magukat mind a két félre nézve szükségessé tenni. Királyaink és a nemzeti fejedelmek a trónváltozáskor gyakran viszálykodtak, költséges háborukat folytattak, s a szászoknak pénzüik lévén: szükség esetében nem vonakodtak egy kis háborúköltséggel kedveskedni, de egyszersmind kitalálni tudták annak is a módját, hogy a fejedelmek azt kedvezményekkel, egy s más mentességgel s jószágadományozásokkal viszonzozhassák. Állításom a történelemből van véve: érdemül, nem megrovásképen hozom fel. Bölcs és életre méltó az a nép, mely a helyzetet -- ősi erkölcei és politikai alkotmánya megóvása mellett -- felhasználni tudja. A szászok nemcsak azt tették; ők ideig-óráig önállóságukat is feláldozták, ha az adott viszonyok közt az eszélyesség ezt ajánlotta. Ezért voltak ők örökké okos és körültekintő -- prudens ac circumspectus -- nemzet. Endre kiváltságglevélenek eredetije nem létezik; hogy valaha létezett, szoros-kritikailag bebizonyítani nem lehet; csak I. Károly 1317-iki megerősítő átiratán kezdve ismeri a történelem; a szász nemzeti levéltárban is ez az első, ami eredetiben van meg. De Károly után valamennyi

magyar király és erdélyi fejedelem vagy átírta azt vagy egyszerűen megerősítette. Ezen -- kezdetben kiváltsági természetű, idő folytán törvényesített -- jogalaphoz később a szász nemzet terjedelmes birtokokról szóló adománylevelet szerzett, örökké tartó biztos garantiáit helyhatósági s nemzeti önállásának, vallási és szellemi fejlődésének, jelesen: V. Lászlótól a talmácsi uradalmat, mi Talmács-szék nevet is visel, később Szelistye-széket, Mátyás királytól a kertzi apátság és szebeni prépostság jószágait; amazt a hét szász bírák, ezt Szeben városa kapta, de közönségesen a VII. bírák jószágai név alatt említettnek. Midőn a mohácsi vész Magyarországot kétfelé szakasztotta s Erdély önállóvá lett, a szász nemzet észlelyesen felhasználta azt és a későbbi fejedelemválasztási alkalmakat. Az ország is szabott feltételeket az új fejedelem elé, ott lévén a szász nép képviselői is; de ők a maguk részére mindig külön biztosítékot is kívántak, feltételeket is szabtak s ha a megválasztott rá nem állott, városaikat bezárták, rokonszenvéket a másik pártnak, néha a töröknek, a németnek adták. A szász patriciusi rend és papság a reformatiót saját kebelében nemzeti végzés által a fejlődés legelső stadiumán megállította s az összes nemzetet egy hitvallásban tartotta meg; és így poli-

tikai egységével vallási egységet párosítván: általa mondhatatlanul megszilárdult. Így történt, hogy egyfelől kebli ügyeire nézve bizonyos autonomiával bírván, másfelől az ország alkotmányának is részese lévén: ez idők alatt jogait s politikai befolyását tetemesen gyarapította sikerült. E korszak alatt kapta Báthori Istvántól mint már lengyel királytól azon Statutumokat, melyeken — az Endre királytól nyert kiváltságlevéllel kapcsolatban — democratico-patriciusi alapu jeles magánjoga s mai nagyhirű egyeteme, Universitása alapul. A nemzeti fejedelmek alatt kapta Brassó városa a töröcsvári kastélyt és hozzátartozó falukat, az egész királyföldi papság a dézsmák egy-, két- vagy háromnegyedét, sőt az egészet is, úgy Szében és a többi városok és székek és vidékek is folyvást szaporitgatták a királyoktól nyert kedvezményeiket és birtokaikat. Az osztrák házból való magyar királyok alá ismét súlyos tusák után jutott Erdély; természetes, hogy az új helyzet a szász népnek sokban előnyére vált. E korszak alatt nyerték a fogarasi uradalmat kilenczvenkilencz évi inscriptio után. Ez megint roppant következményű vivmánya volt a szász életrevalóságnak! Utolsó alkalom volt az 1848-49-iki évre következett absoluturalom sajnos emlékü korszaka, a provisoriumok különböző nemeivel s alkotmány-

ölő emberei- s apparátusaival. A szász burocracia és papság a bécsi kormány birodalom-központosító politikáját magáévá tévén: autonomiáját feladta, de érte nagy kedvezményeket kapott cserébe: 1848-49-iki kárai megtérítéseül másfél millió forint kamatnélküli kölcsönt kapott, minek egy része elengedtetett, más részének elengedése függőben van; nemzeti pénztárából, melynek egyik rendeltetése hivatalnokainak s nevelő intézeteinek fenntartása volt, 50.000 frt évi segélyt nevelő és tanintézetekre örök alapítványként adományozott s a kebelében volt politikai tisztviselők és törvényszékek fizetéseit, ugy az előbb felekezeti jellegű szebeni jogakadémia összes költségeit az államra tétette át; papi dézsmája váltságául az államtól 5.349.633 forint 14 kr. tőkekárpótlást s 1.417.500 for. kamatelőleget eszközölt, melyből 62.869 for. 50 kr. a berethalmi papot illeti, aki egyszersmind luth. püspök is s helyébe az államtól az ágostai vallásu egyháznak és püspöknek 16.000 frt évi segélyt nyert, -- az absolutismus haldokló pillanatában, 1861 elején! Később pedig közigazgatási tisztviselői s másodbirósági törvényszéke fizetésére 200.000 frt, Szeben reáliskolája tanárai fizetésére évenkénti 5000 frt, ezeken kívül több gymnasiuma részére physikai instrumentumokra, a szász ispánnak irodai eszközökre s több hasonlókra

nevezetes összegeket... Ezek mind hiteles adatokon alapulnak."

"Történelmileg áll, hogy a magyar királyoknak és fejedelmeknek kiváltságaik értelmében különböző adókat, földbért és dézsmát fizettek, katonáskodtak, átutazatokban őket megvendégelni tartoztak, az általuk lakott földterületen levő erdőkben és folyókban a fejedelmeknek vadászati, makkoltatási és halászati joga volt. Ezek létezése kétségbevonhatatlan..." A székely ősi foglalásu földet birt, a magyar szintén első foglalásu vagy hadi érdekért adományozottat. Ez a mellett, hogy a jog- és önértet bizonyos fennköltségét önkéntelenül oltotta beléjük, egyszersmind mindkettőt a korona mintegy édes gyermekeivé, első szülöttévé tette s birtokuknak a honvédelmi kötelezettségen kívül minden terhüktől mentes urává, korlátlan birtokosává. A szász Szent-Márton-adót, tizedet, ingyen szállást adott, a peculium, vagyis a "fiskus jószágá" nevezettől is csak azon feltétel alatt lön felmentve, "hogy -- a mint a törvény szól -- addig volt kiváltságaik szerinti szabadságuknál többet maguknak ne követeljenek s királyhoz és fejedelemehez való hűségöket megtartsák". Magyarországnak választás folytán az osztrák házra szállott koronája alá menvén vissza Erdély 1690-ben, egyideig feledésbe

lőnek menve a múlt idők. De a XVIII-ik század utolsó felében a kir. fiscus csaknem középkori szigort használt ellenük: 1753-ban megtámadta, hogy választott papjait nem terjeszti fel, a megerősítési díjat a kincstártól elvonja; 1759-ben azért, hogy a Szent Márton-adót, 1769-ben, hogy a fiscust illető legelési vagy földbért -- terragium -- nem fizeti; 1765-ben azért, hogy a megürült szász ispáni és szebeni consuli állomások után járó fizetést a tartományi pénztárba a felsőbb rendelkezések szerint nem szolgáltatja be... Két királyi rendeleti kivonat a szász viszonyok e korszakbeli ezen ágát felderíti. "A királyi kincstár -- így hangzik egyik -- 1769. jul. 19-én költ s hozzánk jutott azon panaszos előterjesztésére, hogy a szász nemzet a maga lakta földét nem nevezi mindig királyinak, hanem olykor szászföldnek is: az udvari kamara utján értesére adatott, hogy mivel e föld mind a régi, mind az újabb időben, néha a hazai törvényekben is szásznak neveztetik és mivel ez elnevezés a Királyföld vele született természetét nem változtatja meg, a királyi kincstár ez elnevezést, mint amely aggodalomra méltó okot nem szolgáltat, mindaddig használja, míg annak további következményei lesznek." Ugy látszik, hogy ezen királyi elnézés következményei hamar beállottak, mert a következő, 1770-ik évben augusztus 3-án a szász

nemzet tisztviselői és követei felségi kérvényökben is a szászföld kifejezéssel élvén: a királyné érette élesen megfeddette. "Kedvezőtlenül tapasztaljuk -- írja a kir. főkormányshoz intézett kir. leiratában -- hogy a szász nemzet a mi -- általa lakott -- királyi földünkhöz tulajdonossági igényt s örök jogot formál. Ezen vakmerőség iránti különös rosszalásunkat azon nemzetnek a mi nevünkben fejezzétek ki."

A Királyföld kilenc székre és két vidékre oszlott, ezek a következők: 1. Segesvárszék, 2. Megyesszék, 3. Szászsebesszék, 4. Szerdahelyszék, 5. Nagysinkszék, 6. Kóhalomszék, 7. Ujgyházszék, 8. Szeben-
szék, 9. Szászvárosszék, 10. Beszterce vidéke és 11. Brassó vidéke.

Az 1876: XXXIII. és az 1877: XXIV. törvénycikkek ezeket a vármegyékbe olvasztották be. Így Beszterce vidékét Beszterce-Naszódmegyébe, Sebesszéket Szebenmegyébe, Fogaras vidékét Fogarasmegyébe, Naszód vidéket Beszterce-Naszódmegyébe és Maros-Tordamegyébe, Szászsebesszéket Szebenmegyébe, Szászvárosszéket Hunyadmegyébe, Kóhalomszéket Nagy-Küküllő- és Udvarhelymegyékbe, Szerdahelyszéket Szebenmegyébe, Segesvárszéket Nagy-Küküllő- és Udvarhelymegyékbe, Nagysinkszéket Nagy-Küküllőmegyébe, Medgyesszéket Kis-Küküllő- és Nagy-Küküllőmegyékbe, Ujgyházszéket

Nagy-Küküllőmegyébe és Szebenmegyébe kebeleztek be. A székek és vidékek felett királybirák és tanácsok állottak, ezeket a szász nemzet választotta és a fejedelem megerősítette; hatáskörük épugy kiterjedt a közigazgatási, mint az igazságszolgáltatási ügyekre. Felettük állott a comes, a szászok ispánja, akit szebeni királybirónak is neveztek. Ez volt az elnöke a szász nemzeti gyűlésnek, vagyis az univerzitásnak és a C.C. 2. R. 1. Cz. 18. p. értelmében a nemzet választotta és a fejedelem megerősítette. A szász nemzet "nemes lévén" jobbágyközségei is voltak, az eredetileg hét szék biráinak nevével hétbirák faluinak nevezték a szász nemzet mint földesur alá tartozó jobbágyközségeket. Az 1791: 11. törvénycikk értelmében a székek és vidékek az azokba bekebelezett városokkal együtt két követet küldtek az országgyűlésre. Kisebb tisztviselőiket szabadon választhatták. A székek és vidékek hatásköre általában hasonló volt a vármegyékével, illetőleg a székely székekével. A Diploma Leopoldinum szerint csupán a királybirákat kellett fejedelmi megerősítés végett felterjesztetni. Az 1791: 13. erdélyi törvénycikk szerint a szász nemzet és annak egyeteme, valamint a szász székek és vidékek, szabad királyi városok és kiváltságos városok közösségei és hatóságai is ugy a törvélynél fogva őket megillető

tisztválasztási, mint a polgári és gazdasági közigazgatási és igazságszolgáltatás tekintetében megmaradnak az ő törvényes és a Lipót-féle hitlevélnek megfelelő állapotukban. Politikai életét nemcsak az országos törvények szabályozták, hanem törvényerővel nem bíró udvari rendeletek is és a szokásjog. A szász nemzet magyarföldi birtokai tekintetében az A.C. 3. R. 46. C. 6. cikke azt rendelte, hogy ezek tartsák magukat mindenben az ország statutumaihoz. A C.C. 3. R. 13. C. 4. cikke viszont akként rendelkezett, "hogy a szász nemzet közt perlekedőknek minden tekintet és haladék nélkül, a continuus usus, municipale jus és privilegiumok szerint szolgáltatassék ki az igazság".[Ⓜ]

Az általános magyar nemesi jogoktól eltérő volt a szász nemesek helyzete is, amennyiben kaphattak címeres nemesítő levelet és adományos jószágot, de a megnemesített szászok semmi kiváltságot nem igényelhettek dézsmát és adót fizető többi polgártársaikkal szemben. Perlésük csupán saját nemzeti törvény-székeik előtt volt lehetséges, csupán felségárulás és hűtlenség esetében kerültek az országgyűlés elé; törvénybeidéztetés előtt meghallgatása nélkül szász embert nem lehetett büntetni és ítélet előtt csak beismerés esetében volt elzárható, sem gyanu alapján,

[Ⓜ] Dósa Elek: "Erdélyhoni jogtudomány"

sem távollétében nem volt elítélhető. Míg a székelyek saját törvényeiket magyar nyelven szerkesztették, a szászok általában latin nyelven. Az erdélyi 1846/7: I. törvénycikk 4.§-a szerint a szász nemzet törvényhatóságai, törvényszékei és polgári közhatóságai a német nyelvet alkalmazhatták.

Minthogy Erdélyben ősi jog szerint mind a három nemzet, ugymint a magyar, a székely és a szász, külön nemzeti gyűléseket is tarthatott, ezzel a joggal a szász nemzet is élt és universitas nevezete alatt még -- amint említettük -- a hatvanas évek elején is tartott ilyen nemzeti üléseket, Dósa szerint részint fellebbvitt perek ellátása, részint nemzeti törvények hozása, részint a nemzetet érdeklő egyéb tárgyak feletti tanácskozás és intézkedés végett.

A nemzeti gyűlésekről azt tanítja Dósa Elek, hogy azokat a törvényhozás elmulasztotta szabályozni és ezáltal "a magyar és székely nemzetekre nézve azoknak elavulását, a szász nemzetre nézve pedig elfajulását lehetségesítette".

A Diploma Leopoldinum, amely 1690. október 16-án kelt, 1691. december 4-én adatott ki és pedig az eredeti szövegen országgyűlésen kívül tett lényeges változtatásokkal s amely az 1791: 2. törvénycikk értelmében kötéslevélnek tekintendő Erdély és az uralkodó között,

3. pontjában a szász nemzet külön törvényeit sérthetetlenül megtartani rendelte.

ERDÉLY A XVIII. SZÁZADBAN. I. LIPÓTTÓL

II. LIPÓTIG

A Diploma Leopoldinum után

Bethlen Gábor 1627. április 3-ikán ezt írja Alvinczy Péternek: "A németnek nehéz igája alól az egész magyar nemzet felmenekedik s minden állapotja restituáltatik."

Alig telt el ötven év és a német iga megérkezett Erdélybe.

Vessük előre, hogy Erdély fénykorát Báthory István, majd Bocskay István és Bethlen Gábor fejedelemsége alatt éli és alattuk nem csupán a szabadságharcok lobogóját tartja a kezében, hanem a tiszta magyar szellemet is képviseli és a magyar művelődésnek is központja. Hanyatlása a XVII. század végére esik, amikor a német-török háború örvényében vergődve, utolsó árnyékfejedelme meggyengült kezéből az uralkodás pálcája átsiklik I. Lipót kezébe.

A megszűnt erdélyi nemzeti fejedelemség halálos ágyánál megszületik 1691-ben a Bécs erdélyi zsákmányát biztosító benignum Diploma Leopoldinum, amellyel új korszak kezdődik Erdély életében, a habsburgi korszak, amely bár a magyar korona jogán uralkodik Erdélyen, de igazában szinte osztrák irányítású koronatartománnyá

süllyeszti le. Meghagyja országgyűlését, de alig hívja össze. Van neki külön kormány széke, guberniuma, de ez az 1694-ben Bécsben felállított udvari kancelláriától kapja az utasításait, országgyűlései ebben a korban csak 1744-ben, 1747-ben, 1748-ban, 1751-ben, 1752-ben, 1753-55. években vannak, majd emberöltőket átugorva, 1791-ben, 1792-ben 1794-ben és ismét nagy szünet után 1810-ben, amire megint negyedszázados szünet következik és az erdélyi országgyűlés és vele Erdély csak 1834-ben jut ismét alkotmányos lélekezethez, utána 1837-ben, majd megint tíz évi szünet után 1847-ben van országgyűlése s 1848-ban Erdély jogi önállóságát külön országgyűlése az unió kimondásával befejezván, mint önálló állam el is tűnik az ideális alkotmányosságú országok köréből.

A XVIII. századtól kezdve Erdély legfőbb ura szinte a Bécsből delegált katonai parancsnok, megkezdődnek a rég elfeledett vallási villongások, a jobbágyharcok, a nemzetiségi fészkelődések és Erdélyt udvari rendeletek kormányozzák. Mária Terézia alatt 1755. után már országgyűlését össze sem hívják. Szabadságmozgalmait, mint pl. a székelyek harcát katonai befogásuk ellen, vérbefojtják.

Bár 1691. december 4-én Erdély habsburgi uralom alá került s ott I. Lipót mint Erdély nagyfejedeleme

vette kezébe a kormánypalcát, Erdély az uralkodói változás ellenére külön állam maradt. Független Magyarországtól épp úgy, mint a Habsburg-uralom alatt levő többi országtól. A Habsburgok mint Magyarország törvényes királyai, fejedelemként uralkodtak ott s Erdélynek a magyar szentkoronához tartozását majd az 1791. évi VI. törvénycikk is közjogi szabatossággal domborítja ki: "Tam sua majestas sacratissima, quam securi eiusdem ex augustissima domo austriaca successores, qua legitimi reges Hungariae, Transylvaniam tanquam ad sacram regni Hungariae coronam pertinentem, eodem cum Hungaria imperii et successionis jure tenebunt", tehát "mind ő Felsége, mind az ausztriai házból követő utódai mint Magyarország törvényes királyai Erdélyt mint a magyar királyság szentkoronájához tartozót, Magyarországgal ugyanazon uralom és utódlási jog mellett tartják uralmuk alatt".

Az erdélyi Karok és Rendek Erdély önállóságára ebben a keretben féltékenyen ügyeltek I. Lipót után is.

Csak a törökkel szakított Erdély, de nem Magyarországgal s nem a Szent Koronával.

Az új helyzet a Diploma Leopoldinumba foglaltatott, melynek lényege az volt, hogy addig is, míg II. Apaffy huszéves korában átveheti majd a fejedelem-

séget, Lipót biztosítja a bevett vallások szabadságát, -- a régi királyok s nemzeti fejedelmek adomány- és kiváltságleveleinek érvényességét, -- Erdély régi jogának, az Approbata és Compilata Constitutióknak, régi királyi Decretumoknak, a Tripartitumnak, a pozsonyi országgyűlésen eltörölt cikkeket nem számítva András király decretumának, a helyhatósági törvényeknek s a szász nemzet külön törvényeinek sértetlen megtartását, -- sértetlen marad a kormányzás, titkos tanács, országgyűlés szavazás elrendelésében s szabadságában, a királyi tábla, ítélőmesterek, táblabírák s alsóbb-törvényszékek hatóságára és az igazságszolgáltatás rendjére nézve gyakorlatban volt mód és szokás, minden fontosabb tárgyra nézve fennhagyatván a királyhoz való folyamodhatóság szabadsága, végül a kincstár jövedelmeinek kezelése. Sértetlenül maradt a szabály, hogy a hivatalokra csak magyar, székely és szász honfiak nevezhetők ki s a Rendek megegyezésétől függővé tett királyi honfiusítási jog is. A kihalás vagy hűtlenség esetében a fiscusra szállandó jószágokat a király magyar, székely és szász honfiaknak adományozza. A főkormányzói tiszt s egyéb méltóságok erdélyi nemes honfiakat s főrendeket illetik. A kormányzói, főhadvezéri, kancellári, belső tanácsosi s ítélőmester hivatalokra kijelölteket a király erősíti meg, a szász és székelyföldi ki-

rálybirák, vármegyei főbirák s alispánok, városi főbirák továbbra is szabadon választatnak, de a király megerősíti őket a tisztségükben. A tizenkéttagu belső tanács és a királyi tábla tagjai közül három katolikus legyen, az ítélőmesterek közül egy. A közügyek ellátása, az igazságszolgáltatás céljából és a királyi előterjesztések megértésére évente országgyűlés tartandó, a királyi megerősítés joga fenntartatik. A kormányzó az országban lakjék. Az adó összege limitáltatik. Új adónemek nem hozhatók be. A székelyek mentesek az adózástól, a téli és nyári katonatartástól, a dézsmaadástól s azon jószágaik után való szolgáltatoktól, amelyeket felkelés terhe alatt, cum onore insurgendi bírnak, de -- a székelyföldi nemnemes zseléereket kivéve -- kötelesek a haza oltalmára saját költségükön katonáskodni. A dézsmák a szokott bérfizetés mellett a földesurak birtokában maradnak, a dézsmabér a fiskusé.

A Diplomát kiegészítő 1693. évi Alvinciana Resolutio /Alvinczy Pétert küldték fel evégből Bécsbe a Rendek/ elválasztotta az erdélyi udvari kancelláriát a magyarországitól s a főkormányzók és királyi tábla tagjainak kinevezését szabályozza.

Az I. Lipót által 1691. december 4-én kiadott Diploma Leopoldinum megpecsételte a mohácsi vész

utáni időktől független és önálló államiséget élvező Erdély sorsát. Megelőzte az erdélyi rendek Fogarasban tett nyilatkozata, amely szerint Erdély visszatér Magyarországhoz, "amelytől az irigy Sors és némelyek nagyravágyása elszakította és elfogadja Lipótnak és utódainak, mint örökös magyar királyoknak oltalmát s önkénnetesen keresztény buzgalomból lemond a török véuraságáról." Lipót szabadságlevele biztosította ugyan, hogy Erdélyben évenként országgyűlést tart, de legfontosabb kikötése az volt, hogy az erdélyi haderő élére "generálisnak és főnek" német embert állít. A kormányzat vezetése rövidesen a katonai kormányzó kezébe siklott át és Erdélynek, mint Habsburg-tartománynak első órái már azzal teltek el, hogy a Diploma ígéretei ugyszólván füstbe mentek. Alig két év múlva az erdélyi kancellária Bécsbe került és így Bécsből intézték Erdély legfőbb ügyeit. A divide et impera habsburgi elve alapján Erdély kormányzatát az uralkodó, bár azt a magyar korona jogán vette birtokba, függetlenítette Magyarországhoz kormányzásától és megkezdődött az az aknamunka, amely a XVII. század során, Erdély aranykorában a legmagasabb fokon állott magyar közszellemet egy katonailag kormányzott, tisztán bécsi irányítás alatt álló, látszatfüggetlenséggel is alig rendelkező provinciában végleg kiirtani törekedett. Erdély ezt megelőzően Magyar-

ország erős védőkarja volt, amely szabadságharcaival táplálta az örök magyar gondolatot.

I. Lipót, III. Károly s az utánuk a XVIII. század magyar és erdélyi trónján ülő nagy népbarát egyéniségek, Mária Terézia, II. József és II. Lipót nem lelkesedtek sem a független Magyarországért, sem Erdélyért, II. Rákóczy Ferenc nemzetéért, sem a főnemességnek, sem a nemességnek az abszolút király komor tekintélye sik-
jáig emelkedő, ősi megalapozottságu tekintélyéért, az országgyűlések nyílt kritikájáért és az adózástól irtó-
zó védelmi harcéért. Egyikük sem rajong a nemesség XVIII. századbeli, magyarországi és erdélyi közös állás-
pontjáért: *onus non inhaeret fundo* s jobban szeretnék látni a nagyhatalmat hiven szolgáló nemest, aki adó-
zik és maga katonáskodik. Ezek az uralkodók nem szive-
lik a politikai szabadság hőseit s ahogy Dante a *Divina Commedia*-ban[✱] Brutust és Cassiust a pokol fenekére helyezi s Luciferrel úgy zuzatja őket, mint tiló a kendert, egyik sem szenved a magyar Brutusokat, utód-
juk, Ferenc, pedig majd pallossal ütteti le Martinovics fejét, mert a királyi tábla szerint "feje volt a kirá-
lyi méltóság és a közjó ellen irányzott összeesküvés-
nek". Ferenc szemében majd halálos bűn lesz a Marti-
novicsék által kolportált "Francia Catechesis" tanítá-

[✱] Dante, Pokol, XXXIV., 65.

sa, mely szerint "a király épen olyan ember, a ki a maga kénye szerint tetszen rendelkezéseket a népről és annak tulajdonáról, ő oly szabadságot képzel magának, mely szerint az embereket eladhassa, megvásárolhassa, megcserélhesse a tartományokat." Ferenc egy csomó magyar szellemi kiválóság lefejezésével felelt a Catechesis tantételére, hogy "a nemzetnek nemcsak jussa vagyon eltörölni a királyokat, hanem tartozik is azt megcselekedni, ha szabad akar lenni s a maga szentséges jussaival élni akar."

Amily kegyetlenül torolták meg ezek az uralkodók s utódjaik is minden szót és cselekedetet, ami trónjuk tekintélyét érintette, a másik oldalon -- egyszer szívük sugallatából, egyszer hatalmi érdekből, a nemesség letörésére -- részvéttel fordultak a nép felé s a misera plebs contribuens nem csupán nagy magyar hazafiak szívét dobogtatja meg, hanem a királyokét is.

Mária Terézia urbéri törvényei a nemesség akarata ellenére, a királynő személyes akaratából valósulnak meg. Legendák hőségé avatja Józsefet is a magyar köznép, körutjain országszerte népszerűséget szerez a parasztság között s a rövid ideig uralkodó II. Lipót is ezt írja Mária Krisztina főhercegnőnek írt levelében: "Azt hiszem, a végrehajtó hatalom a királyt illeti, a törvényhozás a népet és képviselőit... A ka-

tonaság csak az ország védelmére fordíttathatik, sohasem a nép elnyomására."

A szenvedő népért e melegszívű uralkodók révén sok történik már a XVIII. században is s annak, amit majdan a XIX. század első felében Deák, Kossuth, Wesselényi, Széchenyi hirdet, a nem nemest is befogadó magyar nemzetért folytatott nagy küzdelemnek gyökereit ott találjuk a XVIII. század e nagy uralkodóinak magyarországi és erdélyi történetében.

Maga a dicsőséges, majd elalvó XVIII. magyar századot az örök emberiségbe bevezető szabadsághős, II. Rákóczi Ferenc, hőse egyuttal a népet pártoló új nemzeti politikának is. Még nem jut el a felvilágosodás jobbágyfelszabadító aktivitásáig, mely az ő korában még egyenlő lett volna a bibliai csodatételekkel, de már élére áll a szegény népnek és harcaiban táborának legnagyobb részét a szegény nép adja. Maga írja Vallo-másaiban, hogy 1703. áprilisában, nagy harcai megindítása előtt, a lengyelországi Brzezanban jobbágyai könyörgő levelét juttatták el hozzá, hogy a nép, mint pásztor nélküli nyáj, ide-oda kóborog és utána sóhajtozik. Első zászlóit még onnan küldi hű népének s amikor júniusban megindul, a határon a szegény nép várja, amely ötszáz puskából és ötszáz botokkal és baltákkal felfegyverezett emberből állott. S ezekkel

kezdi meg nagy hadjáratát. Az erdélyi vallásszabadság nagy elve ott ragyog Rákóczi egyik pénzén is, amelyen egy fellobogó oltárhoz három különböző hitfelekezet papjai egy-egy hasáb fát visznek ez alatt a felirat alatt: "Concurrunt ut alant".

Az emberi jogok egyetemes kiterjesztésének a XVIII. század végén felismert szükségességét jóval megelőzi, a XVIII. század elején, a magyar nemzeti gondolat kitörése, amiben Erdélynek nagy szerep jut.

Rákóczi szabadságharcának gyökerei azokban az országvédő és nemzetvédő harcokban voltak, amelyeket Erdély nagy diplomáciai művészettel és sokszor bravuros katonai felkészültséggel vivott az önálló fejedelemség klasszikus korszakában Bécs ellen. Bécs jobban sorvasztotta a nemzeti génuszt, mint a török. Rákóczi egy kipusztult országban vívta harcait, a török leverését célzó eredményes hadjáratok révén elnéptelenedett országban, melyre felszabadító uralkodója gunyosan nézett gondolván, megmentettelek, tehát az enyém vagy. A nemzet semmibevevése ellen fogott fegyvert Rákóczi, de a vae victis helyzete állt be a szatmári békekötés után. Megfogyatkozott, letört, kedvét vesztett nemzet, mérhetetlen birtokelkobzásokkal tönkretett elítelmesség s elszegényedett nép természetesen nem vehette fel a harcot a királyi hatalommal, mely

mögött hadsereg, pénz állott. Uj arisztokrácia keletkezik az elkobzott birtokok juttatása s a néptelen birtokok megszerzése után, amely Bécshez huz, viszont óriási területek népesednek be a királyi telepítések nyomán vadidegenekkel, akik nem ismerik a nemzet érzéseit és sem a rendiséggel nem vállalnak érzelmi közösséget, sem a magyar néppel. A betelepítettek a hála kötelékeivel vannak fűzve Bécshez, hiszen még, későbbi telepítések során is, József császár alatt, a telepesek közvetlenül leveleznek a császárral, aki apró-cseprő kívánságaikat is teljesíti. Maga a polgárság sok helyen német s eleven érzelmi kapcsolatai vannak az uralkodóházzal, melyet a nehezen fékezhető, örökké csak szabadságáért, függetlenségéért harcoló magyarhoz rokonszenv nem fűz. A magyar urak örömmel járnak a fényes Bécsbe s megkezdődik az elnémetesedés,[⌘] a külföldi társaság révén a hazai viszonyoktól való elidegenedés, a magyar nyelvű társalgás, a magyar hivatali élet pusztulása, a társadalom magyar jellegének megrendülése. József császár féktelen, kihívó germanizáló törekvéseinek kellett a század végén jönniök, hogy hetvenéves letargia után a magyar ismét megtalálja önmagát. De a hetven év alatt egyik nemzedék a másik után nőtt fel, a kuriák megteltek német szóval,

[⌘] Grünwald Béla: A régi Magyarország, 44. 1.

német műveltséggel, Bécsben szolgáló magyar nemes hivatalnokok udvari szellemével s az arisztokrácia majdnem teljesen elnémetesedett.

Mária Terézia korszaka. A jobbágyság. A
román fejlődés

Mária Terézia anyja, III. Károly felesége, Braunschweigi Erzsébet volt, a protestáns Welf-ház leszármazottja, okos és művelt nő, aki Leibnek nagy tisztelője volt, -- tőle örökölte Mária Terézia az ésszt és erélyt, a kedvességet s méltóságot, apjától a büszkeséget. Vele született az intelligencia, a kulturérzék, melyet tizenhat gyermeke közül leginkább II. József örökölt. Röviddel trónja elfoglalása után országai harapófogóba kerülnek, a nőuralmat nem akarják a szomszéd államok tiszteletben tartani. A trónra 1740-ben egy huszonhároméves nő kerül, fiatal asszony, Lotharingiai Ferenc felesége. Férje távoldtartja magát az uralkodástól, nem szeret uralkodni, így a fiatal asszony szinte magára marad az uralkodásban. Roppant intelligenciájú, megnyerő fellépése, az emberekkel bántni tudása s az okos államférfiak kiválogatására való készsége uralkodása első pillanatától kezdve segít rajta, maga csinálja meg a maga politikáját, uralkodik külügyeken, belügyeken egyaránt. Országaira akkori nagyhatalmak fenek a fogukat s szinte az első óráktól háborukat

kénytelen viselni, nagy és szívós ellenféllel is, a már akkor európai uralomra törő porosz génusszal, Nagy Frigyessel is. Az örököstartományok nagyrésze szinte már a szorongattatások első óráiban elhagyja. Akkor fordul a magyar nemzethez, mely alig néhány évtizeddel az ő uralomra jutása előtt II. Rákóczy Ferenc szabadságharcának dicsőséges epochájában szemben áll az ő nagyapjával. Apja, III. Károly, a spanyol etikett szigorú órái elé még térdhajlásokkal járulnak az udvari főméltóságok, hercegek, grófok. S leánya, Mária Terézia, a szorongattatások óráiban megjelenik a tegnap még ellenséges, szabadságát vivó, elgyötört nemzet országgyűlése előtt és miközben az ellenséges hadseregek már-már harapófogóba vonják országait, Rákóczy nemzetétől kér segítséget a végszükségben. Fején a korona, rajta gyászruha, trónusán fekete lepel és a fiatal nő, ingó trónok felkentje, maga szól a nemzet képviselőihez és felsírnak a pozsonyi trónteremben a mindenkitől elhagyott uralkodó szavai: "... Magyar királyságunknak, személyünknek, gyermekeinknek megmaradásáról van szó. Mindenkitől elhagyatva, egyedül a tekintetes Rendekek hűségéhez, fegyveréhez, az ősi magyar erényhez menekülünk kérve a tekintetes Karokat és Rendekeket, adjanak mihamarabb tanácsot és hajtsák végre, ami szükséges."

S a magyar nemzet, melynek csak egy jó szó kellett mindig, a könnyes jelenet vitam et sanguinemjével felel s felel ezenfelül egy akkori viszonylatokban rendkívül tekintélyes magyar haderő kiállításával és hatalmas anyagi áldozatokkal. A királynő latin beszéde, az összehozás képeinek felrajzolása után a nemzet nem fordul el tőle, mint a habsburgi monarchia tulsó felének annyi népe, hanem életét és vérért ajánlja. Nem csupán ajánlja, hanem meg is adja. S a választ nyomban megadó primás egy a Habsburgoktól elgyötört, de mégis szabad nemzet áldozatos lelkéből beszél, mikor azt mondja: "Bár a magyar királyságot kimerítette annyi csapás, mégis oly nagy a Rendek hűsége és jobbagyi hódolata Felséged iránt, hogy amit segítséggel, tanácsosul tehetnek, nem haboznak azt Felséged szent személyének és igazainak megmaradására és oltalmára felajánlani. Ez a királyság egy test, mely felségedtől mint lelkétől elválaszthatatlan. Felséged jogai, melyeket irigy ellenségei fegyverrel támadnak meg, ég és föld előtt oly igazak, hogy senkisé nemzeti fájdalom nélkül, mint sértik azokat bitorló kezekkel..."

A nemzet szinte azt látta, hogy egy gyenge nőt támadnak meg kemény férfiak s nem habozott a nő oltalmára kelni. S elfelejtette a nemzet e királyi nő elődeinek alkotmánytiprásait, nemzetellenes bűneit s amint

egy jelen volt erdélyi mágánás, gróf Teleki Mihály leírta a nagy jelenetet,[¶] ... "miközben a bavarus, a bajor, már Ausztria szélében bedobolt..., a Státusok a primás herczeg propoziciójának végeztével uno ore mindjárt felkiáltottak: *Damus vitam et sanguinem!*"

Mária Terézia trónjának védelmében Erdély is kitett magáért. Az 1742. márciusban kezdődött erdélyi országgyűlés ezer lovat és kétezer gyalogost adott, de külön erdélyi ezredek alakítását kérte, ami megtörtént. Majd 1744-ben Erdélytől új segélyt kér a királynő. A sziléziai trónvédő harcokban Erdély fiai is ott jeleskedtek.^{¶¶} Az 1745. szeptember 30-iki opitzi véres csatáról jelentette gróf Bethlen Ferenc őrnagy: "Az ütközet gloriosa ért véget. Az ellenséget tábori lagerjából kiűzván, podgyászaikat annyira felprédálták hogy a királynak nem maradt^{¶¶} egy ingnél s azon köntösénél egyéb, ami rajta volt, másnap vasfazékból étkezett s inget egy tiszttől kért. Elesett seregéből tíz vagy tizenegyezer, a magyarokból mintegy háromezer, az erdélyi tisztekből kettő, a huszárok közül öt.

[¶] Marczali Henrik: Mária Terézia, 93. l.

^{¶¶} Jakab Elek: Erdély katonai védereje átalakítása a XVIII. században, Akadémiai értesítés 1884. okt. 13-ikán.

Magyarország és Erdély megmentette Mária Terézia s vele a Habsburgok trónját és a királynő hálás volt érte, ha fia, II. József, aztán elfelejtette is az életünket s vérünket jelenetét és a trónt védő magyar hadsereg dicsőségét. Ha ennek a nemzetnek ereiben a történelemben rendszerint nyertes nemzetek áruló diplomatavére s nem hősi vér folyik, bosszút áll dinasztiaján sok történelmi szenvedése, a mostoha, sőt ellenséges bánásmód századai miatt. Bosszuállás helyett megmentette dinasztiaját. Száz év múlva, 1848-ban, megkapta érte -- a hálát.

Negyvenéves uralma alatt Mária Terézia számos reformot hozott be Erdélyben is. Az országgyűlés, a pozsonyi, még a királynő megkoronázása előtt hangsúlyozottan emeli ki, hogy a magyar királyok Erdélyt csak mint a magyar szentkoronához tartozót birják.

Az erdélyi Karok és Rendek Mária Terézia első országgyűlésén, az 1743. évi szebeni országgyűlésen az akkor hozott törvénycikkek előbeszédében, praefatiojában kijelentik, hogy Erdély a Habsburgok uralmát saját elhatározásából fogadta el és megállapítja, hogy 1741-ben Erdély követeit "trónusának színe elé bocsátotta", elfogadta a hűségi esküről szóló okiratokat, a trónörökös részére adott ajándékot, átvette a Rendek panaszait, viszont ők törvénycikkekbe fog-

lalják férjének, Ferencnek társuralkodását /correx/. Ez meg is történt az 1744. évi V. törvénycikkkel oly módon, hogy — Mária Terézia Erdély fejedelme levén, — férjét társzorgalmazóvá teszik: *corregimen principatus Transylvaniae*.

Eltörlik az I. törvénycikkkel a török portával való összeköttetést megállapító régi erdélyi törvényeket s mivel Erdély I. Lipót uralmát "önkéntesen elfogadta", lemondanak a szabadválasztás jogáról a II. törvénycikkben; a III. törvénycikkben azt mondják, hogy hódolatra bírta őket, hogy III. Károly felvette az "erdélyi fejedelelem" címet, így a fiág örökösödési jogát kiterjesztik a leányági utódokra s megállapítják, hogy az 1722. évi országgyűlés a *pragmatica sanctio*-t elfogadta, így ezt most is beiktatják s megerősítik, kölcsönös és viszonyos védelem kötelezettsége áll tehát fenn az uralkodó többi országaival.

Leteszik a IV. törvénycikk szerint az erdélyi Karok és Rendek a hűségi esküt és elismerik Mária Terézia öröklési jogon való utódlását, viszont Mária Terézia elhatározását, hogy Erdély jogait sértetlenül megtartja, a VI. törvénycikkbe becikkelyezik; ezek a jogok a három nemzet s a négy bevett vallás jogai, megtoldva a görög katolikusok korlátolt jogaival, de nem a görög keletiek jogaival.

Állapítsuk meg, hogy negyvenéves uralma alatt Erdélyben az 1744, 1747, 1748, 1751, 1752, s 1753-55. években hívott össze országgyűlést s utánuk haláláig nem volt Erdélyben országgyűlés, sőt azután sem még tizenegy évig, csak II. Lipót hívta azt össze 1791-re.

Közben nemzedékek születtek s haltak el anélkül, hogy Erdély népe a maga akaratának érvényesítésére módot találhatott volna.

Mária Terézia 1755. után haláláig, 1780-ig, tehát huszonöt éven át így nem tarthatott országgyűlést.

Megelőző, tehát 1747-1755- évi, összesen öt országgyűlése aprólékos tárgyakkal foglalkozott, az erdélyi bányabiróságokkal, a bányaműveléshez szükséges fával és gerendával, a bányászok lakásviszonyaival, a szökevény jobbágyságok visszaszállításával, az italmérési és mészárszéktartási joggal, az aranymosókkal, aranycsempészekkel, hamis pénzverőkkel, -- honfiusításokkal /gróf Kollowrath, Kewenhüller stb./, fiskális fekvőjóságokkal, ujoncrejtegetőkkel, a bírósági felebbezések módjával stb.

Ez a korszak még adminisztrált, a maga primitív igényei kielégítésére, a nép nagy részét elnyomva, jobbágyláncon tartva vagy katonai szolgálatban tartva idegen országokban és harctereken. De a diéták mégis csak összekovácsolták a közjogi nemzetet, a Karokat és Rendeket,

Magyarországon is, Erdélyben is és megtartói voltak legalább a nemzeti szellemnek, ha nem hoztak is az előrehaladást szolgáló törvényeket. Nemcsak ez a két ország, de egész Európa is a rendiség évszázadait élte még ebben a korszakban.

De amint Nagy Frigyes modernizálta Poroszországot, viszont nagy ellenlábas, Mária Terézia a maga országaiban követett el mindent a kultúra emelése érdekében. A jogrendszer átalakításáról ebben a korszakban még nem lehetett szó. A nemesre és nemnemesre tagolódás középkori szelleme még virágjában volt. S mégis, Mária Terézia mindkét magyar hazában módot talált nemcsak a jobbágyok sorsának enyhítésére, nemcsak az államhatalom erősítésére, de egyúttal a nemzetösszesség felemelésére alkalmas kulturintézkedések tételére is.

Elválasztja az igazságszolgáltatást a közigazgatástól, elrendeli a folyók szabályozását, a Károlyvárosi ut megnyílik, országutak készülnek, termőföld lesz mocsarakból, egyetem a királyi várban, okos tanrendszer, a kereskedelem irányítására új kereskedelmi igazgatóság, rendezi a vámügyeket, a céhek jogviszonyait, az iparügyeket, megismerkedik országai ügyeivel, "Istennek tetsző eljárást" akar mindenben, védője akar lenni az elnyomott néprétegeknek, törvényen kívül bár,

autokrata módon, enyhíti mindkét országában, Erdélyben az 1769. évi Bizonyos pontumokban, a jobbágyság súlyos terheit. Kényszerüségből, a hozott haditeljesítmények ellenértékéül s hálából nem nyúl a közadózás fegyveréhez és békét hagy a nem adózunk sokszázados magyar és erdélyi elvének, de vámrendszerével annyit sziv ki a két országából, amennyire csak szüksége van hadsereg, pénzügy, külügy fenntartására s nem kiméli ezt a két országot, ha áldozatról van szó. A magyar nemzet megmentette a trónját és sohasem állott előtte szolgaként, adott, de nem kért s jogaiból sem engedett. Nagy magyar államférfiak lettek emiatt kegyvesztettek előtte, akik nem szüntek meg a nemesség s az egyház érdekeit védeni. De a rendkívül okos, meggondolt uralkodónő ritkán megy nyíltan szembe a Rendeikkel, inkább megkerüli őket s nem tart országgyűléseket, közben reformál. Ha nem lehet radikális jobbágyreformokat várni a századok óta elkényeztetett rendiségtől, megcsinálja ezeket országgyűlések megkerülésével. "Nem akarok elkárhozni néhány nemesért és mágnásért", -- írta gróf Pálffy országbirónak és maga rendelettel enyhíti az urbéri terheket. Meglátja a nép nyomoruságát s hiába opponálnak a megyék, ő, mint egykor Mátyás, az igazságos, a nép mellé áll s keresztülviszi az akaratát.

Rokonszenvezett a magyar nemzettel s hálás volt

iránta, Azt írja egyik fiának, Miksa főhercegnek és pedig élete alkonyán, amikor ezt a fiát Magyarország kormányzására akarta kijelölni: "A magyar állomás egyike a legfontosabbaknak és legkellemesebbeknek a monarchiában, közel Bécshez, s oly nemzet élén, melynek annyi az érdeme irántam s mely uralkodásom harminczhárom éve alatt annyi jelét adta ragaszkodásának s buzgózkodásának akaratom végrehajtásában." Előre érzi s tudja nagyraihivatott trónörökösfiának, Józsefnek, a magyar államisággal szemben elfoglalt erősen összbirodalmi álláspontját és ismerve a vallások tekintetében elfoglalt álláspontját s a francia felvilágosodás iránti vonzódását, azt írja neki:... "Az ellenmondás szellemét összevegyítve azzal a törekvéssel, hogy valamit alkoss, tönkre tészed magadat és magaddal örvénybe sodrod a monarchiát..."

Mélyen vallásos, szívvél-lélekkel katolikus álláspontja mellett az erősen református Erdély nem lehetett kedvence bár főurai közül választ főudvarmestert Pozsonyban királyi helytartóként székelő veje, Albert herceg és felesége, Mária-Krisztina fényes udvara élére, gróf Bethlen Gábor volt erdélyi főkancellárt.

Mária Terézia németesítési politikája Erdélyt kevéssé érinti. Azzal keveset törődik, még az sem tetszik neki, hogy fia, II. József, Erdélyt és Galiciát

is látogatja, holott 1741-ben Erdély katonasága is ott van a trónmentő sziléziai csatákban. Mig tehát az 1740-es pozsonyi hősi magyar jelenetektől s a magyar haditettektől meghatva magyar testőrséget állít fel, megalapítja a Szent István-rendet, palotát építtet Pozsonyban és Budán, visszacsatolja az ország területéhez Fiumet s a Bánságot meg a szepesi városokat s büszkélkedik azzal, hogy ő jó magyar nő, "je suis bonne hongroise et mon coeur est plein de reconnaissance pour cette nation", "szivem tele van hálával e nemzet iránt",[✱] -- addig nincs szivbeli kötelék, amely Erdélyhez fűzi.

Csak egyben tanusít Erdéllyel szemben is egyenlő elbánást: amint 1865. után nem hív össze magyar országgyűlést, Erdélyben sem hív össze.

Ne csodáljuk, hogy ebben majd fia is követi.

Magyarország iránti hálája sem akadályozta meg abban, hogy mindent elkövessen országai egységes, német irányu közigazgatási átszervezése terén s amikor 1760-ban felállítja az államtanácsot, talán nem is gondolta, hogy majdnem egy évszázadon át ez az intézmény annyi méltatlan keserőséget fog okozni éppen a trónmentő Magyarországnak és Erdélynek. Hiába volt második Mátyás király aki mindenkit meghallgatott, nem tudta levetközni még a magyarság iránti hálája

[✱] Marczali, id. mű, I., 56. l.

mellett sem az elődeitől örökölt s vérébe átment összbirodalmi gondolatot.

Világhatalmi állásának nagy ellenfelével, a porosz Nagy Friggyessel szemben megvédője és végig legelső őre a magyar katonaság volt s mégis, elfelejtve az osztrák örökösödési háboru és a hétéves háboru magyar katonai bravurjait, a monarchia egységes hadserege volt az eszménye s ennek áldozta fel Erdély ő korabeli szörnyü emlékének, Madófalva rémnapjainak székely vérét, a siculicidium halottjait. Az összbirodalmi gondolat vezette nagyszabásu tanügyi reformjának, a Ratio educationisnak létesítésekor is, mely a köznevelés fegyvere volt, de itt a német nyelv dominált.

A Mária Terézia nevelési elveit tükröző Ratio Educationis művelt embereket akart teremteni: "A gymnasiumból kikerülő polgárnak szépen, helyesen és gyorsan kell írnia, szabatosan kell magát latin, német és más hazai s szokásos nyelveken kifejeznie, gyakorlatlallal kell rendelkeznie az arithmetikában, főleg a gazdasági számításokban; ismernie kell saját hazáját s a többi császári-királyi provinciákat. Tudnia kell mindazt, amit a Föld négy részéről s főleg Európáról legszükségesebb tudnia. Helyesen kell itélnie Magyarország, az örökös tartományok s a császárok történetéről, a külföldi népek ügyeiről és eseményeiről.

Bárhol jár, meg kell különböztetnie a természeti tárgyakat, főleg az ásványtaniakat s a miket eddig tudomány híján lábbal tapostak, meg kell becsülnie." Okos szabályok, a műveltség alapelveinek becsepegtetésére alkalmasak.

Az általa annyira favorizált nagyszombati egyetem német professzorokkal van tele, holott például Erdély külföldi egyetemeken végzett tudósaiból is elláthatta volna a felsőrendű tanítást. De az ő reformja szerint a városi népiskolai rektornak is németül kellett tudnia s itt kötelező tantárgy a német.

Erdélyben főként német katonaság székel. Hiába volt csak nemrég a hadverő magyar Münchenben, Genuában, Collin, Holtzberg, Schweidnitz csataterein. Erdélyt is szász ember, báró Bruckenthal Sámuel utján kormányozza. S hiába növeli meg Magyarország területét s hiába írja a Bánság visszacsatolásakor Albert herceg helytartónak: "én jó magyar nő vagyok, szívem tele hálával e nemzet iránt," a független magyar Magyarország s a független magyar Erdély nem ideálja. De kétségtelenül ragyogóan okos, sőt bölcs, emberszerető uralkodó volt, korának legmodernebb lényé.

Az igen művelt, Szent Ágostontól a XVIII. század racionális bölcsélet irányáig mindennel, elsősorban az államok okos vezetésével tisztában levő gróf

Pálffy Miklós /1708-1773/, Mária Terézia idejében Magyarország kancellárja, majd országbirája,[✠] aki a hétéves háboruban is királynője politikai fő támasza, királynője megbízásából 1758-ban kidolgozza, hogyan kell Magyarországon uralkodni. Óva inti a királynőt az alkotmány felforgatásától, az országgyűlés tartás mellőzésétől, az országos törvényekkel szemben kibocsátott rendeletekből gyűjtse össze a szokásjogot, az ítéleteket /a megvalósult *Planum Tabulare una*, az ő fejében született meg/, szerezzék meg a nemzet bizalmát s minden esetben nem lehetvén országgyűlést összehívni, ruházza fel a helytartótanácsot, a nádor elnöklésével működés mellett, a végrehajtóhatalommal. Lehetőnek tartja az állandó országgyűlést, mely egyedül van hivatva reformokra. Az állam jövedelmeit emelni kell s mivel az összeírás során a hatóságok sok mindent eltérnek, hajtsa végre azt királyi biztos. De az adót csak az országgyűlés emelhesse fel. A nemesség adómentes, de a subsidium már megvan, s idővel talán az országgyűlés is belemegy a subsidium nobile-be. Nem lehet igazságosan kormányozni, amikor a nemes a jobbágnak nemcsak ura, de birája is. A nemesség érdeke, ha idegen pénz jön be a terményekért, gyarapítani kell a föld termelését, el kell mozdítani az

[✠] Gróf Pálffy Miklós emlékiratai, Marczali Henrik akadémiai előadása, 1884. május

ipart s a kereskedelmet, hogy a nép jómódu legyen és több adót fizethessen. A katonaság békében földet is műveljen. A szabad királyi városok az adó elkerülése végett ne titkolhassák el jövedelmeiket s a papság se huzzon abnormis jövedelmeket. Mellőzni kell az erőszakos vallási térítést. A főpapok a török kiűzése után nagy birtokokat kaptak, mégis sok helyen nincs lelkész és a lelkészek nem elég lelkesek; a püspökök el vannak a fényűzésük miatt adósodva és nem jut a népnek s az egyházaknak. A protestánsokat a kormány alá kell helyezni, hogy a földesurak ellen védelmet kapjanak. A görög egyesülésekkel szemben kerülni kell az erőszakot.

←

→

Mária Terézia uralkodásának szociális téren az akkori maradi korszakban szinte felmérhetetlen értékű vívmánya az ur és jobbágy közötti viszony bölcs, ember-séges szabályozása. A köznép jelentősége az ő szemében nagyon nő. "Az urbérrel az ő királysága már megérdemelné a reformkirályság nevét", mondja Concha Győző, aki Mária Teréziát s II. Józsefet először állította helyes világításba.[‡] A nemesi nemzet nem áll mögötte ebben a törekvésében, bár külföldön ebben a korszakban a jobbágy-

[‡] Concha: A kilenczvenes évek reformeszméi és elő-ményeik, 6. l.

kérdés körül már sokminden jó történik. Még 1766-ban jobbáglázongások vannak s maga Mária Terézia egy levélben azt írja, hogy "az elhunyt nádor, Batthyány és az Eszterháziak voltak a legkegyetlenebbek."[‡] A nemesség szelleme még a régi Concha szerint "a rendi kiváltságok örökkévalóságát álmodja Magyarország az európai népcsaládban, melynek művelődési törekvéseitől a XVIII. századig soha el nem szakadt, idegenné, szelleme valóságos anakronizmuszá vált." Ezzel szemben a felvilágosodás szelleme felülről terjed, a trón felől. A nagy királynő a közoktatási ügyön át intézi felvilágosító kulturpolitikáját, az egyetemeken Martini és Sonnenfels professzorok a királynő utászái s amikor Martini azt hirdeti, hogy "a szuverén, legyen az fejedelem vagy köztársasági gyűlés, a hódolati szerződés elfogadása által, melylyel magukat az egyes családtyák neki alávetik, hallgatag a közboldogság előmozdítására, vállalkozik", Sonnenfels szerint pedig az abszolút király is a közboldogság szószólója. Tanításaikban Mária Terézia humánus lelke szólal meg. Ez a nagy uralkodónő, akit a nemzet elnémetesítési szándékával vádoltak, holott udvarában saját testőrei alapítják meg a magyar nemzeti irodalom renaissanceát,

[‡] Concha: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik, 8. l.

aki leányát a magyar nyelv tanulására inti, hogy a pozsonyi Rendekkel magyarul beszélhessen, nem volt el-lensége a magyarnak, sőt ellenkezőleg, a jobbágyság sorsának a nemesség akarata ellenére, egyoldalú rendelkezésekkel történt rendezésével a magyar nemzet akkor még jogtalan millióinak helyzetét nagymértékben megjavítva, a többséget alkotó köznép szívébe is beírta a nevét.

Az alatt a negyven év alatt, amíg Mária Terézia ült a trónon, 1740-től 1780-ig jobb kor virradt a jobbágyokra. Mária Terézia élénken figyelte mindig a versenytárs Poroszország uralkodójának, Nagy Frigyesnek reformjait és Poroszország ebben az időben a jobbágyok védelme érdekében igen sokat tett. Nagy Frigyes, aki már modern gondolkodó volt, országát művelt néppel akarta benépesíteni, növelni a karta a lakosság számát és szabad embereket akart maga körül látni. Apja, I. Frigyes Vilmos, aki Poroszországba rendet és jólétet hozott be, már megszüntette a parasztnak röghöz kötöttségét, a jobbágyszolgálatokat csökkentette és ezek helyett a jobbágyot bérfizetésre kötelezte. Fia, Nagy Frigyes, állandóan növelte a felszabadított jobbágyok számát és urbéri rendezéseket hajtott végre. Mária Terézia ennek a népbarátpolitikának átültetésével nem késlekedett és bár hálára volt kötelezve a vitam et

sanguinem nemessége iránt, mégis odanyilatkozott, -- szemben a nemességnek azzal a felfogásával, hogy az Isten, a természet és a törvény szolgaságra rendelték a jobbágyot --; "Nem akarok semmit a törvény ellen, szeretem a nemzetet és hálás vagyok iránta, de ha azt akarják, hogy király maradjak, igazságot kell szolgáltatnom szegénynek és gazdagnak egyaránt, eleget kell tennem lelkiismeretemnek és nem akarok egy pár mágnás és nemes miatt elkárhozni." Így indult meg az urbérrendezés előkészítő munkálata, a megyénként végrehajtott statisztikai felvétel, majd a Magyarország számára 1767. január 23-án kihirdetett, Raab osztrák udvari tanácsos által készített urbéri rendelet is megjelent és csak Erdély maradt urbérrendezés nélkül. Mária Terézia urbéri rendezése megállapította a jobbágy-telek nagyságát és maximálta a jobbágyterheket. Megmaradt a jobbágynép addigi felosztása, vagyis maradtak telkesgazdák, azután teleknélküliek, akik két ágra oszlottak u.m. saját házukban lakó, házas zsellérekre /inquilini/, akiknek legfeljebb 1/8-ad telkük volt és más hátán lakó, vagyis házatlan alzsellérekre /subinquilini/, akik más házában laktak. A megszabott telek később kicsinek bizonyult és ez később, még a jobbágyok 1848. évi felszabadításánál is, károsan éreztette a hatását, mert sok helyen igen kis nagyságu maradt

a felszabadult jobbágy földállománya. A roppant robot elviselhetetlen terhe azonban Mária Terézia rendezésével megszűnt. Az 1764. évi országgyűlés még nem akart a jobbágyszerkezetben törvényt hozni és Mária Teréziának ezen az utolsó országgyűlésén szerezte a nagy uralkodónő azt a benyomását, hogy ezt a reformot törvénnyel nem tudja megvalósítani és így tért reá a nemesség akarata ellenére a rendeleti rendezésre. Királyi biztosokat küldött szét az országban, akik minden faluban megjelentek, kihallgatták a falu biráját és értelmesebbjeit, mindenütt számba vették tüzetesen a helyi jobbágyterheket, összeírták a jobbágysorsokat és földjeiket, a talajt minőség szerint osztályozták, így megállapították a jövőbeli telki állományt, amiről táblázatokat készítettek. Akinek legalább 1/8-ad telke volt, az a jobbágysors közé került, ellenben azt az addigi jobbágyot, akinek ennnyije sem volt, a zsellérek közé sorolták. Pontos szabályozta az urbárium a jobbágytelkek pénzbeli, terménybeli és robotterheit, mégpedig országszerte egyenlően. Megszüntette azokat az urbéri tartozásokat, amelyek nem gyökereztek törvényben. Amint Acsády említett művében leírja, a megszüntetett urbéri tartozások közé tartoztak: "az, hogy halál esetén az elhunyt jobbágy vagyonának összeírásáért s az árvák közti szétosztásért a földesur ille-

téket követelt, hogy a jobbágy a saját termékeinek értékesítésében korlátoztatott, mire nézve töméntelen visszaélés forgott fenn, hogy bizonyos bérletekből kizáratott, hogy gabonáját kizárólag a földesur malmában kellett őröltetnie, mire számos magánurbárium súlyos fenytékkal kényszerítette, hogy a korcsmajogot bérbe kellett vennie, trágyáját meg a földesurnak átadnia, hogy a toll tizedelésében s a ludkoppasztásban segédkeznie kelljen, hogy a szállókötéshez szalmát adjon s ura szállópásztorait fizesse, hogy pénzbeli kezességet nyújtson arra nézve, hogy meg nem szökik, hogy a földesur kimustrált marháját kimérni tartozik, hogy a földesur elvehette hordait a saját dézsmabora számára, hogy kénytelen volt a földesurtól bizonyos terményeket vásárolni /illetve a magáét csupán neki eladni/, romlott borát s más italát kimérni, üres hordait a rendes roboton kívül elfuvarozni, a körében végrehajtásra megjelenő földesuri embereket fizetni s eltartani, a dézsmásokat ellátni s őket présdíj, kóstoló pint vagy más czimen díjazni."

Ami átlagos, országos jobbágyteherként 1767-től közel száz esztendeig, a negyvennyolcas törvényhozásig fennmaradt, az a következő volt: minden házas jobbágy vagy zsellér 1 forint évi bért /cenzust/ fizet és pedig két részletben, Szent György napján és Szent

Mihály napján. A cenzuson kívül a jobbágy urának évenként köteles két tyukot, két kappant, 12 tojást, 1 icce vaját adni, -- harminc egésztelkes jobbágy együtt egy borjut köteles szolgáltatni vagy helyette 1 forint 30 krajcárt. Ha a földesur házasodik, jobbágysai kötelesek neki mérsékelt segélyt adni, köteles a jobbágy a közadón, a tizeden és a kilenceden felül az országgyűlési követek költségeit is fizetni. Ami a robotot illeti, köteles a jobbágy hetenkint egy napot napkelte-től napnyugtáig robotolni szekérrel, ekével, vagy négy igásmarhával, egy napi igásrobot két napi kézirobotra változtatható át. A zsellér évi tartozása tizenhatszáz, a házatlan zselléré tizenkét napi kézi robot.

Az urbárium nem érintette a tulajdonjog kérdését, a jobbágy nem kapta meg az általa birt földet, az továbbra is a földesur maradt és a jobbágy tulajdonjoga csak ingóságaira és befektetéseire terjedt ki, de ezeket is csak a földesur beleegyezésével értékesíthette, viszont azonban a földesur csak peres úton üzhette el a jobbágytelekről. További előnye volt az urbéri rendezésnek, hogy a szabadköltözést is hathatósabban biztosította, rendezte az urbéri peres eljárást és így kiküszöbölte az ur és a jobbágy közötti viszonyban az addigi ön-

kényrt. Ujitásai nem voltak radikálisak, de kétségtelenül enyhült a jobbágy helyzete. A jobbágy azonban továbbra is nélkülözte az igazi jogvédelmet, mert a végrehajtás a helyi közigazgatás és főként a földesurak kezében maradt és sok helyen kijátszották Mária Teréziát /Ius Mariae Theresiae/.

Mária Terézia urbéri rendezése nem ért el ilyen eredményeket Erdélyben. Az erdélyi jobbágyság nehéz helyzetét is meglátta ugyan az uralkodónő és 1769-ben utasította az erdélyi kormányzót, tegyen javaslatot Erdélyországra nézve urbárium alkotása iránt, de hát esztendőbe tellett, mire ez elkészült, a királynő nem volt vele megelégedve és elrendelte, hogy a magyarországi mintára mindenütt a helyszínen újra írják össze Erdélyben is az urbéres terheket. Ezt a rendeletét olyan lánghán hajtották végre, hogy Mária Terézia életében már semmi sem lett az erdélyi urbéri rendezésből. Ennek egyik belső, társadalmi oka főleg az volt, hogy Erdélyben a jobbágyság legnagyobb része oláh volt és az erdélyi nemesség joggal tartott az urbéri rendezés folytán jómódba kerülő oláh jobbágyság megnövekedett étvágyától.

Mária Terézia uralkodásáról jellemző képet ad Kazinczy.[☒] "Sonnenfels udvari tanácsos professzor-

[☒] Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete, második könyv.

nál -- Mária Terézia egyik főemberénél -- két óráig valék 1789-ben négy szemközt; beszélőnk tárgya volt Magyarország, a magyar nemzet s a therézini uralkodás. Meleg tisztelettel szóla a férfinagyságot elhomályosító asszony felől s örvende, hogy érzéseimet egyezni látá a magáéival, hogy viszont tőlem hallható, a mik szelíd uralkodása alatt nálunk történtek. Utolsó esztendeiben fiának akarát által adni az ország-lást, de minisztere, herczeg Kaunitz, ellenzé. Mely asszony mint uralkodó! S mint magányos! S ő, a ki oly sötét időkben neveltetett, ki oly sokáig küzde a jobb idők szellemével és némely vélekedéseket a sirig fentarta, mely hajlékony volt a jobb gondolatokat elfogadni, midőn azokat átlátta. A haza gyászt veve fel, midőn elholt s érzésből, nem parancsolatra."

A trónmentő magyar nemzetet az összbirodalmi gondolat nemzetvesztő fedele alá finom, igazi női eszközökkel tereli: Bécs udvari fényével, mely az erdélyi főurakat is odavonzza és elaltatja az udvari levegő narkotikumával. Erdély is részese az 1744. évi közfelkelési országos mozgalomnak s szinte földig hajló alázatossággal cikkelyezi be a pragmática sanctiót, melynek odadobja néhány színes jogfenntartó mondat után teljes önállóságát s jutalmul azt adja neki a királynő, hogy évtizedeken át nem hívja össze ország-

gyűléseit, sőt még az ő életében, az ő tudtával utazza be fia, a trónörökös József, Erdélyt s növeszti nagyra a magyarság ellenségeinek addig csak lappangott erejét. Országgyűlések helyett király dolgát Mária Terézia elintézteti a véreskezű Buccow-val, Auersperggel, a magyar főúri házassága ellenére is magyarellenes szász gubernátorral, Bruckenthallal. S hogy Erdély szemét kiszurja, 1768-ban nagyfejedelemséggé teszi, minekutána 1764-ben Madéfalva tragédiája, a székely szabadság megsértése égre kiált s aki nem menekült, ősi jogán rendes katonaságra vállalkozni nem hajlandó elfogottakat börtönbe vetteti, katonai határőrezredekkel látja el Erdélyt, hogy engedelmes habsburgi eszköz legyen és nagyra növeli a román és szász határőrezredek erejét és vagyonát.

S közben Erdélybe bevonul az új hivatalos nyelv, a német.

Ez Mária Terézia uralmának hü erdélyi mérlege.

Ez az uralom azonban Erdély magyarságának lelkében a magyar tüzet mégsem tudta eloltani. Saját udvara körében él a magyar testőrség körében Báróczy Sándor, Nagyenyed fia, a magyar irodalom jelentős nagysága s a másik erdélyi testőríró, báró Naláczy József. S otthon, ~~Kazinczy Mósiás fordítására Magyar~~ Erdély hegyei között a magyar kultúra olyan mély,

hogy mig később Kazinczy Messiás-fordítására Magyarországon hatan fizetnek elő, Erdélyben hetvenketten.[¶] Erdélyben működik Aranka György, egy darabig Döbrentei Gábor, ott él bölöni Farkas Sándor, ki Amerikát ismer-teti meg Erdéllyel, ott írja Benkő József Transilvaniá-ját 1778-ban. S Erdély főurai és nemesei magyarul be-szélnek s éreznek Mária Terézia és II. József idejében is. Kazinczy évekkel később, 1823-ban azt írja:^{¶¶}

"Mióta Erdélybe beléptem, magyartól még nem hallottam egyéb szót, mint magyart, de egy magyarországi valaki itt is németül szóla velem s barátim biztatnak, ezt fogom majd mondani, mikor Erdélyt idehagyom is. Bejár-tam Erdélyt s kénytelen vagyok vallást tenni, hogy ba-rátim igazat jövendöltek: kivéven a szász földet, ve-lem a külföld nyelvén senki sem szólott, de igen, magyarul a külföld szülöttjei... De Erdélyben két-három helyt álmélkodva hallák, hogy én, magyarországi magyar, oly jól tudok magyarul, mint ők s ezt egy fiatal tiszt-viselő nekem komplementként mondotta." Abban a korban, a XVIII. század végén élt gróf Teleki Károly, akiről Kazinczy feljegyzi, hogy "nevét Erdély sohasem fogja meleg tisztelet nélkül említeni, mind polgári érdemei,

[¶] Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek.

~~¶¶~~ Erdélyi levelek, I., 66. lap.

mind hűsége, mind tudományos műveltetése miatt, az ő örömei a római klasszikusok voltak." Mohros Dávid Thukydidest fordítja. Erdély inspirálja Baróti Szabó Dávidot. Gróf Teleki Ádám Cidet fordítja, itt születtek Gyöngyösi János distichonjai. Itt élt akkor Pataki Mózes, a fiatal Wesselényi Miklós nevelője s lélek-irányítója, kit hálás tanítványa nagyatyja mellé temettet Zsibón. Itt van a kancellár gróf Teleki Sámuel /1739-1822/ páratlan marosvásárhelyi könyvtára, benne Mátyás király könyvtárából Tacitus, aztán ugyanonnan Catullus, Tibullus, Propertius. S az akkor 36096 kötetből álló könyvtár Erdély nagy kulturemberéről beszél, a ki tagja volt a göttingai, jénai, varsói tudományos társaságoknak és Heinével levelezett. S a XVIII. század végén ott ragyog Erdély egén az öreg Wesselényi Miklós báró csillaga. Egy ember a legujabb kor műveltségével s a középkor nagyuri, oligarcha kevelységével, -- ha Rómában él, a Mucius Scaevolák vagy a Cicerók közé jut, nem csupán ménese a leghíresebb, hanem műveltségben is vezet. Nem Gorbónak üzen hadat, hanem az elvtelenségnek s a műveletlenségnek is. Megteremti az erdélyi színjátszás alapjait s miközben Magyarország főnemesei Bécsben mulatnak s felejtik a magyar nyelvet, Erdély főurai megszervezik Erdélyben a magyar színházat s az öreg Wesselényi első az áldozatkészségben. "A nemesi

elsőségeket hiven tisztelé, de mindent kötelességeire szorított -- írja róla Kazinczy[☞] -- az adózó népnek atyja, barátja, védelme, jótevője volt. Fizetését kufsteini fogságában a raboknak ajándékozta... Erdély őt nézé legelső szószólójának, nem rettegven, nem remélven, nem óhajtván semmit és soha nem szóla lelke sugallása ellen... Beszédei lelket megragadók, ha olvastatnak is. Idgen nyelvekből fordít. Rettenthetetlen oroszán a közélet terén, fentartója a szinmagyar szellemnek, eltelve nemességgel, méltósággal. Hozzá hibáiban is az alacsonyság semmi alakjában nem fért." Azt mondja róla Kazinczy az epigrammájában: "Kétled-e, hogy lelkünk jár, vándorol? Ott fenn Cato s lágyszívű Brutus, itt Wesselényi valék."

Ezt a Wesselényit a XVIII. század adta Erdélynek s a XVIII. század Erdélye bármennyire hallgatott is, a magyar szellemet ilyen férfiak által tartotta fenn.

Ennek a korszaknak szülöttje gróf Teleki József, a későbbi koronaőr, aki, mikor bemutatja I. Ferencz római császárnak, magyarul felel az uralkodónak s ennek a kérdésére, miért nem felel neki németül, apja azt mondja, felség, az én gyermekkoromban a magyar még nem tanult idegen nyelvet. De hírével eltölté a hazát, Bécsset, az udvart is később, írja róla Kazinczy.

[☞] Id. mű, II., 131. l.

Az erdélyi magyarság elfogvása. A román elem

előretörése

"Mentől inkább földművelő országgá alakult át Magyarország s mentől több súlyt helyezett a nemesség a földbirtokból huzható jövedelemre, annál érezhetőbbé lett törekvése is, hogy oly munkásokra tegyen szert, kik állandók s kikre minden időben biztosan számíthat. A mezei gazdálkodás megkívánja, hogy biztos és állandó munkás kezekkel rendelkezzen. Ez a szükséglet okozta, hogy a nemesség a parasztságot igyekezett mentől erősebb köteléssel kötni földjéhez. A paraszt egyéni érdeke az volt, hogy mentől szabadabban mozoghasson, azaz odamenjen, a hol jól fizetik, -- a birtokosé pedig az, hogy munkásaira mentől biztosabban számíthasson. Nagyon természetes, hogy a két ellentétes érdekből idők folytán gyakran támadtak összeütközések s okai lettek az időről-időre ismétlődő parasztlázadásoknak."[✱]

Országgyűléseink az első századokban még küzdöttek az emberi alapjogok teljes elkobzása ellen. Az 1298. évi 33. art. megtiltotta a nemeseknek, hogy valakit szolgává tegyenek és a 70. art. megerősíti a jobbágyok szabad költözködési jogát. Nagy Lajos már a földesur engedélyétől teszi függővé szabad el-

[✱] Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története, I., 267. és köv. lapok.

költözésüket. Zsigmond király megint biztosítja a szabad költözködési jogokat. Nagy Lajostól ered 1351-ben a kilenced reájuk mérése. Az Anjouk alatt a jobbágyság helyzete erősen rosszabbodik: amikor Róbert Károly intézményesíti az ország védelmére a jobbágytelkek számával arányos bandériális rendszert, katonai érdekből is odaköti a birtokhoz a földet megművelő jobbágyot s bekerül jogrendszerünkbe a századokon át élt, a birtokokkal való szabad rendelkezést korlátozó, azokat a családhoz kötő, de egyúttal a jobbágyot is a földhöz kötő ösiség. Ez megakadályozta a birtokoknak a családon kívül másokra szállását, de a jobbágyságot is odaláncolta a földhöz, röghöz kötötte őket, kizárván a szabad elköltözést, lehetővé tette a bandérium kiállítását.

A három erdélyi elismert nemzet, a magyar, a székely és a szász által a kápolnai közös gyűlésen 1437. szeptember 16-ikán létesített unió szülőoka parasztlázadás volt: főként magyar és nem román nemzetiségű parasztoké.[✱] Az unió trium nationum nem a románok, hanem a jobbágyság ellen irányult, "a parasztok dühös támadásai és a törökök esetleges betörései ellen egymásnak védelmet biztosítani."^{✱✱} Százados ellentét volt

✱ Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története, I., 267. és köv. lapok.

✱✱ Hunfalvy Pál: Az oláhok története, II. k., 91. l.

már akkor a nemesség és a jobbágyság között, hiszen Nagy Lajos még 1365-ben az erdélyi nemességnek is megadta a magyarországi nemességnek már 1351-ben törvénnyel biztosított azt a jogot, hogy — a lopást, rablást és egyéb büntetteket kivéve — jobbágaik birái legyenek s az önbiráskodás a primitivebb viszonyok között épp úgy folyik, mint ahogy lehetetlen a kulturvilágban. Nagy Lajos indoka az volt, hogy Erdélyben a gonosztevők, különösen az oláh gonosztevők sok bajt okoznak. A király dekrétuma[✱] szerint a zshiványt vagy rablót ötven ember terhelő vallomása esetében meg lehet ölni, a nemest ötven nemes, a parasztot ötven paraszt vallomására, közemberek vagy oláhok a bizonyításra egynyolcad értékűek. A románoknak ez a leértékelése nyilván az akkori vad viszonyokban s az emberek elvadultságában találja indokát. De hozzátehetjük: ez a király származásánál fogva olasz volt s nem magyar és így még azzal sem vádolható, hogy magyar faji elfogultság vezette...

Az a magyar jobbágyság, mely már a XIV. század végétől, Zsigmond király uralkodása alatt a katonaság nagy részét szolgáltatja,^{✱✱} s így az ország védelmét

✱ Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története, I., 287. l.

✱✱ Acsády: A magyar jobbágyság története, 146. l.

már a török betörések idejétől tulnyomóan ellátja, véradójaért hálában nem részesült. A végletekig keserített, nehéz életü erdélyi jobbágyság első nagy felkelése 1437-ben Erdélyben tör ki, Alsó-Fehérmegyében, nem a jobbágynak terhek teljes lerázása, hanem csak a földesuri önkény kizárása érdekében.* A kolozsmonostori convent előtt a felkelést méltányos egyezés fejezi be, mely a szabad költözés jogát biztosítja. De az egyezséget a földesurak nem hajtják végre, verbefojtják az első nagy szociális mozgalmat. Az eredmény az lett, hogy** "a jó magyar jobbágyság egy része kirtatott s helyére oláhság telepítettett, a többi meg a földesurak önkénye alatt görnyedt s ezzel megindult Erdély eloláhsodásának, valamint nemessége elszegényedésének folyamata". Hunyadi Jánosnak, a XV. század nagy hadvezérének intézkedéseiben azonban melegszívű jobbágyvédő szellem nyilatkozik meg s óriási területen huzódó jószágain a jobbágnak szabad költözési jogot enged s mikor kormányzó lesz, erősen védi a szertelen terhek ellen a szegénységet. Méltó elődje a XIX. század jobbágyfelszabadító magyar urainak. Ennek eredménye a köznép szeretete, mely tetteiben is

* Acsády: A magyar jobbágyság története, 152. l.

** Acsády: A magyar jobbágyság története, 153. l.

megnyilvánul s 1456-ban II. Mohamed első nagy rohamánál a nagyurak cserbenhagyják, de a köznép a táborába siet. Kapisztrán János ezzel a néppel szabadítja fel Nándorfejérvárt s ezzel "valami száz esztendővel meghosszabbította az önálló magyar állam életét... egykoru iratok szerint a kereszt jele alatt küzdő pórok és a hiányosan felszerelt katonák csekély csapatai törték meg a török óriási hatalmát."* A közjogi nemzet hálájaként az 1471. évi 16. törvénycikk, Mátyás király dekrétuma kimondja, hogy tilos bárki jobbágynak jogtalan elvitele s biztosítja a jobbágyok szabad költözködési jogát éspedig Zsigmond király módjára. Mátyás, az igazságos, a jobbágyok történetébe is lángbetűkkel írja be így a nevét. Tovább is megy, 1478. évi dekrétuma 4. cikkelye szerint a nagyon szegényre nem kell adót kiróni, csak az a zsellér fizessen adót, akinek szántható jobbágyföldje van vagy aki a saját szöllejét műveli, a 6. cikkely a szegény jobbágyokat védi a katonák pusztításai, a végvárok körül teljesített munkák nyomasztó terhe s az "élelmiszerek kicsikarása" ellen, a 15. cikkely a dézsma mennyiségére esküt tett paraszt ezen felül való terhelését tiltja. Betetőzi jobbágyvédő törvényei hozását az 1486. évi 39. cikkely, amely elrendeli, hogy az egy éven belül jogtalanul elvitt jobbágyokat vissza

* Ácsády: A magyar jobbágyság története, 159. l.

kell adni uraiknak, megtiltja viszont a jobbágynak az ország szokása ellenére kigondolt ármánnyal való visszatartását s megállapítja, hogy szabadságukban áll akár helybenmaradni, akár távozni; bünteti a földesurat, ha jobbágyát gonoszlelkű zaklatással vagy kigondolt szokatlan dologgal visszatartja, ha távozása előtt adót vet ki reá, hogy visszatartható legyen. Tehetséges jobbágynak előkelő tisztségekre emel. Ha álruhában megjelenik a nép között, ennek nyomán áldás fakad a jobbágyra. Páratlan igazságosságának, népszerűségének önzetlen jele az 1486. évi 39. cikkely 4.§-a, mely a jogtalanul elvitt jobbágynak uraiknak visszaadását "a királyi felség és a felséges királyasszony jószágaiban" rendeli megkezdeni.

A Hunyadi-ház szíve együtt dobog a misera plebs contribuensével, de a földesurak hatalma nem törik meg, csak aluszik s ahogy a nagy király behunyja a szemét, a régi tánc előlről kezdődik. A hatalmas, kisországnyi uradalmakkal rendelkező oligarchák -- Aradmegyében alig néhány falu volt a köznemességé, Zarándban ugyanígy -- a jobbágyság legnagyobb részének urai voltak s néhány oligarchától függött a jobbágyság sorsa. Ez az oligarchia, mely a tőlük nem félt, rettenthetetlen s hatalmas hadsereggel rendelkező Mátyás törvényeit megszavazza, halála után visszatér

az elnyomás neki kedvezőbb rendszeréhez, a gyange
II. Ulászló alatt uj erőre kap, eltörli Mátyás nagy
állandó hadseregét, adórendszerét s továbbfolytatja a
nép kiméletlen kizsákmányolását.

Erdély is lelkes híve volt Mátyás királynak,
hiszen 1466-ban Zabolán rendeztetí s pontokba foglal-
tatja a székelyek régi törvényeit és jogait, 1473-ban
pedig megakadályozza, hogy a székely főrendek adóval
terheljék a többit, de Báthory István, a kenyérmezei
hős, a nagy király halála után nyíltan hirdeti, neki
olyan király kell, akinek üstökét a markában tarthassa.
Eléri ezt. Dobzse László alatt visszájára fordul min-
den s magában Erdélyben Báthory rémuralmat gyakorol
nemcsak a jobbagság, hanem a szabadságszerető s nép-
jogi állásában szabad székely felett is. A székelyek
1492-ben felkelnek szabadságuk védelmére s a király-
hoz intézett székely nemzetgyűlési emlékiratban idegen
földre bujdosásukkal fenyegetik meg a királyt, ha a
zsarnok vajdát el nem távolítja,[☒] s felhányják, mily
méltatlanságok érik őket a jogtalan adószedéssel, há-
zaik felégetésével stb., holott "minden táborozásban
ott voltunk az ország védelmére s a mi őseink vére
különböző országokban, Moldvában, Havasalföldön, Rác-,

[☒] Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története
és alkotmánya, 94. l.

Török-, Horvát-, Bolgárországban bőven hullott s a mi vérünkől patakok folydogáltak, tagjainkból és csontjainkból pedig halmokat hánytak." A székelység dolga a vajda eltávolításával rendbe jön, de Erdély egyéb részeiben az önhatalmulag követelt adók miatt 1494-ben lázadás tör ki. Majdnem ugyanebben az időben, miközben a XV. század nyugovóra száll, Magyarországon többi részében is állandósul a zaklatott nép nyugtalansága. Mátyás, az igazságos, halálával a nép védelem nélkül marad, nincs ellensúlyozója a földesurnak, a meggyengült királyság árnyékhatalommá válik s bármily barátja a népnek Ulászló, az 1492. évi 50. cikkely legfőbb gondja, hogy a nemesek dézsmamentességét biztosítsa, a 47. cikkely a jobbágyság kilencedének beszédését rendeli, a 93. cikkely szerint az elköltöző jobbágyság addig nem mozdulhat el, amíg rendes és rendkívüli adózását nem teljesíti, -- Ulászló 1495. évi 22. törvénycikke megtiltotta, hogy az elköltöző jobbágyság házáat, épületét, kertilécét s bármely más már földbevert faneműjét -- tehát fáradsága legértékesebb gyümölcseit -- magával vihesse.

Ugyanakkor, amikor Németország földjét hatalmas parasztfelkelések pusztítják, itthon sem okul a földesur s amikor Bakócz Tamás primás keresztesháborút hirdet a török ellen, az összegyűlt nép a Bakócz által

kinevezett fővezér, a székely nemes Dózsa György vezérlete alatt, kellő élelmezés híján balra tolódik, a török helyett uraira támad s lángolnak mindenfelé a nemesi udvarházak tetői, iszonyu bosszuhadjárat kezdődik a földesurak ellen, Ezt a retorzió győzelme s véres bosszuja követi, de követi a törvényhozás kemény gesztusa is. Az 1514. év vérbe fullad, az első felvonás az urak, az ötödik a jobbágyok vérét jelenti s az 1514. évi országgyűlés a kegyetlen jobbágylázadás retorziójának józan határait messze tullépve, a kegyelemadást is megtiltja, a 14. törvénycikk pedig századokra eltemeti a jobbágyok személyes szabadságát, ki-
mondván, hogy a felkelésben résztvett keresztes parasztokat mint árulókat ugyan főbenjáró büntetéssel kellene sújtani, "nehogy azonban annyi vér folyjon és a parasztság, mely nélkül a nemesség nem sokat ér -- sine qua nobilitas parum valet -- egészen kipusztuljon", mégis "hogy ennek az ő árulásuknak emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen s hogy minden emberkor megtudja, hogy mekkora büntény az urak ellen feltámadni, ennek utána az ebben az országban bárhol lakó összes parasztok -- kivéve a hűeket -- elveszítvén e hűtlenségi vétkük miatt szabadságukat, a mely szerint egyik helyről a másikra költözhetnek, az ő földesuraiknak feltétlen és örökös szolgaság alá

legyenek vetve..."

"Dominis ipsorum terrestribus, mera et perpetua rusticitate sint subjecti."

A törvénynek ezek a szavai sirfeliratát alkotják a magyar jobbágyi költözködési szabadságnak, mely több mint háromszáz évig tartott.

Igy került be a különben is erősen jobbágyellenes, nagybirtokos Werbőczy István Hármaskönyvébe a röghözkötöttség jogelve, a III. Rész 25. címének századokon kiható, a jobbágyok sorsát megpecsételő rendelkezése, mely Dózsa lázadásának következményeként ezt az anathómát iktatja be a magyar magánjog és közjog kódexébe: "... Ambár mind e népségek... eddigelé a szabadság amaz előjogával éltek, hogy ha úgy akarták, szabadságukban állott törvényes földbérük letétele és adósságaik kifizetése után lakóhelyeikről bármikor más, nekik inkább tetsző helyre költözniök, hogy majdan ott lakjanak, minthogy azonban pártot ütöttek és bizonyos Székely György nevű leggonoszabb haramia vezérlete alatt az egész nemesség ellen az ugynevezett kurucz lázadásban -- subnomine cruciatae -- váratlanul felkeltek és e miatt örök hűtlenség vétkébe estek, az elmúlt nyáron szabadságukat elvesztvén, földesuraiknak feltétlen és örökös szolgaságába kerültek."

II. Ulászló törvénye nyomán így került be Werbőczy Hármaskönyvébe a jogtétel, hogy a magyar jobbágy hűtlenség vétkébe esvén, elvesztette a szabadságát s földesurának feltétlen és örökös szolgája lett.

Bár az 1514. évi röghözkötést Erdély tekintetében János király megszüntette és visszaadta a jobbágy-nak költözködési szabadságát, rendelkezései csak papíron maradtak, azokat a földesurak nem hajtották végre. Már 1543-ban figyelmeztetik tanácsosai I. Ferdinánd királyt, tegyen valamit a szegény nép érdekében és Ferdinánd jobbágyvédő munkáját meg is kezdte, de csak Szlavóniában. Az 1546. évi 39. törvénycikk, majd az 1547. évi 26. törvénycikk a jobbágy iránti jobbszívet árulja el és azt mondja, hogy "az egykor virágzó Magyarországnak néhány év óta semmi sem ártott többet, mint a jobbágyok elnyomása" tehát megadja nekik megint a szabad költözködés jogát, de egy év múlva már ismét felfüggeszti ezt az országgyűlés, okul adván, hogy a jobbágyok nagy elégedetlenséget tanusítottak uraik iránt és fellázadtak. Ezzel szemben az 1548. évi törvénycikkek urbérrendezést csinálnak, de ezek nyomán semmi enyhülés sem áll be. Erdélyben Fráter György, aki János királlyal a szabadköltözést is visszaállította, nyíltan azt mondja,

hogy a török is szabadságot ígér a köznépnek, tehát itt is szabadságot kell adni neki és ezek nyomán Ferdinánd király figyelmezteti is a Rendeket, legyenek jobb szívvvel a jobbágyságok iránt, de törekvései nem vezetnek sikerre sem ekkor, sem az 1554. évi országgyűlésen és bár az 1556. évi országgyűlés labdaként ismét visszaállítja a szabadköltözés elvét, a nemesség attól tartott, hogy ennek örve alatt a szomszéd tartományokba menekül a jobbágyság és így ez a törvény sem ment át az életbe. Az 1566. évet követően törvénytárunkban nagyon háttérbe szorult a jobbágyságvédő szellem, a szabadköltözés ügye pedig csak elvétve kísért benne, hogy a XVII. században, mikor a királyi és fejedelmi hatalom csak a nép lelkiüdvösségével, nem pedig földi sorsának javításával törődött, végképp eltűnjök belőle. Valóban, a XVI. század közepétől törvénytárunkban, az erdélyiben is, főként csak a szökött jobbágyságok ellen találunk intézkedéseket, vagyis olyan jobbágyságok ellen, akik otthagyják a rossz bánásmód miatt földesuraikat. Egyes törvények még meg-megújítják a szabadköltözés elvét, a XVI. század közepétől azonban a jobbágyságvédő ügyével már az országgyűlések alig foglalkoznak, a költözködés szabályozását átengedik a vármegyéknek és a vármegyék tisztán a földesurak izlése szerint rendezik a kérdé-

seket, amit legjobban megvilágít az, hogy Ungmegye 1555-ben a földesuri hatalom alatt álló népet már örökös jobbágynak, "haereditarius colonus"-nak nevezi. Hiába ujitja meg formailag az 1596. évi országgyűlés a szabadköltözés jogát, a jobbágyság röghöz kötöttsége de facto továbbra is megmarad. Nem érdekelte meg ezt a jobbágyság, hiszen a Bocskay szabadságharcában részt vett nép legnagyobb része a jobbágyságból került ki, belőle lettek Bocskay nemesítése után a hajduvárosok is, amelyeknek a nemességgel szemben még sokáig kellett küzdeniök Bocskay által adott, jutalmul élvezett nemesi jogaikért. Jobban jártak Biharmegye hajduvárosai, mert a XVII. században Erdélyhez tartoztak, ahol valamivel jobb élete volt akkor a jobbágynak. A magyarországi törvényhozás nem követte Bethlen Gábor erdélyi jogvédő irányzatát sem. Az erdélyi fejedelmek általában jobban bántak a jobbágyakkal s amikor II. Rákóczi György 1658-ban szabadságharcába kezdett, örökös nemességgel kecsegtette táborában a pórokat.* Szemben állt előbb ezzel a felfogással az a felfogás, amelyet az 1635. évi 17. törvénycikk képviselt, amelyben a Rendek annak adnak kifejezést, hogy nemes emberhez méltatlan, hogy jobbágygal szemben pert veszítsen.

* Acsády: Id. mű, 231. és köv. lapok.

A jobbágyok költözésének kérdése a vármegyék kezébe kerülván, sorsuk a vármegye urainak kezében alig egy-két helyen lett jobbá és bár a XVII. század szabadságmozgalmaiban szinte elvérzik a magyar jobbágy, nemhogy jutalmat kapott volna, de hogy terhei hihetetlen mennyiségétől szabaduljon, tömegesen menekült a végekre, sőt Lengyelországba is és a XVII. század második felében pl. Sárosmegye földesurai attól féltek, hogy egész jobbágyságuk Lengyelországba menekül.

Ebben a korszakban a vármegyék nyomása nemcsak a szabadköltözés meggátolásával nehezedett a jobbágyra a terhek és szolgáltatások folytonos emelésével, hanem számos vármegye a jobbágynak még öltözködését is megszabta, így több vármegye nem engedte meg, hogy a parasztember posztóruhában járjon vagy csizmában. A nagy nyomás miatt tarkítják a XVI. és XVII. század történetét, de még a XVIII. századét is sűrű és véres jobbágyfelkelések.

A XVII. század utolsó éveiben a török uralom megszüntetése a magyarságnak pénzben és vérben rengetegjébe került és az óriási harcok nyomán egész ország-részek pusztultak ki. A velencei követ 1699-ben már jelentést tesz, hogy a nagy nyomorúság folytán országos parasztlázadás készül. A köznépnek ez a végletekig elkeseredett hangulata vezette a beregi szegény népet,

amikor 1703. tavaszán Rákóczy szabadságharcához csatlakozott és a felkelését megindító csapatait szolgáltatta. Rákóczy a fegyverben álló jobbágynak köztehermentességet adott ugyan, de a fegyverben nem állókat ő sem mentette fel az urbéri szolgálatok alól, vezérei közül Károlyi Sándor azt hirdette, hogy "sok nyomorúsága után a parasztság is consoláltassék az egész országban és praescribáltassék valamely methodus szolgáltatásukban és adózásukban". Rákóczy maga az 1708. évben rendeletet intéz a vármegyékhez, amelyben meghagyja, hogy a seregében küzdött jobbágyok, ha a földesuri telekről távozni akarnak, felszabadulnak a földesuri hatalom alól. A rendeletet már nem hajtották végre és a hosszú török korszak után a jobbágyság még rosszabb állapotba került, mint amilyenbe egykor a Dózsa-féle lázadás juttatta.

Amikor a török hódoltság megszűnése után Bécs Magyarország és Erdély adóját óriási mértékben emeli és még a fogyasztási adókat is rendszeresíti, a nép terhei még nagyobbak lettek.

Amint láttuk, Erdélyben egyes jóságos fejedelmek uralma alatt javult a jobbágyság általános helyzete. Erdélyben a jobbágyságnak eleinte nem volt olyan nagy tömege, mint Magyarországon. A Székelyföld szabad volt, a szászokat pedig királyi kiváltságok

mentették meg a jobbági szolgálattól. Minthogy pedig a birtokosoknak munkaerőre volt szükségük, már a XVI. század közepén megkezdődik a románság beáramlása. Igaz ugyan, hogy a Dózsa-féle lázadásban az erdélyi jobbágyság is résztvett és bűnhődött is, de ennek ott nem volt olyan nagy jelentősége, mint Magyarországon. Werbőczy Hármaskönyve a jobbágyság örökös szolgaságát Erdélybe is átültette és ezt az elvet a nemzeti fejedelemség nem utasította vissza, sőt 1562. óta a székelyeket is jobbágyságba akarták dönteni. Bocskay István visszaállítja a székelyek szabadságát, de ez már nem változtatott azon, hogy egész Erdélyben elszaporodott, főleg a szász Királyföldön, az oláhság. Bethlen Gábor ugyan iskoláztatja a jobbágygyermeket is, de az erdélyi törvénytárban az ő uralmából, Erdély aranykorából, sem maradt fenn jobbágyvédő törvény. A nagy fejedelem, ki Erdélyben szinte az Augustusok fényes kulturáját honosítja meg, aki közoktatásra, építőművészetre, könyvekre, főiskolaalapításra, külföldi tanárok behozatalára, hadimérnökök nevelésére, vizvezetésekre, zenére, színészetre, még balettek létesítésére is áldoz, mégis csak a XVII. század fejedelme és nem a XIX. századé. A jobbágyság helyzeté-

nek javításával foglalkozó törvény sem az Approbatákban, sem a Compilatákban nincs, ellenben van olyan erdélyi törvény is, amely szerint parasztember posztóruhát, nadrágot, csizmát, gyolcsinget nem viselhet.

A Compilaták I. részének II. címe a mármarosi és hunyadmegyei földesuri büntetőhatalmat a többi vármegyékre is kiterjeszti. Még a jobbágyság nőszülése is korlátozások alá volt vetve, így az 1681. évi vajdahunyadi urbárium a házasodni nem akaró -- s így a jobbágyság szükséges számát a földesurak javára nem növelő -- jobbágyfiakat tömlőcbevetéssel fenyegeti.

1718-ban végleg megszűnt a Temesköz felszabadulásával a török járom. Az óriási pusztulás után az 1712. évi országgyűlés a regeneráció munkája érdekében már sokat tesz, bár a jobbágyság helyzetének javítása még elkerüli a figyelmét. Csak annyit mond az 1715. évi törvény, hogy a megyei hatóságok feladata lesz a szegény népnek az elnyomástól való megvédése. Az 1722/23. évi országgyűlésen azonban a nemesség újra megerősített kiváltságait, örök időkre kiterjedő adómentességét és támadó hadjárat kivételével csak az ország védelmére vonatkozó katonai szolgálatot teszi a nemesség egyedüli köteletségévé. A 18. törvénycikk a megyei tisztviselők feladatává teszi az elnyomás megakadályozását és III. Károly korszaka csak az egyesség

alapján jobbágyi vagy zselléri szolgálatot vállalt takaságok helyzetén javít. A rendek megakadályozzák az 1728/29. évi országgyűlésen is jobb urbéri rendezés alkotását és a többség azon az állásponton van, hogy az állami adó nem a jobbágytelket terheli, hanem csak a jobbágy személyét, ami a nemesség teljes adómentességét jelenti. Ellenkező volt akkor a kormány álláspontja és a végeredmény csak az volt, hogy ez az országgyűlés csak az ingyenes munka alól mentette fel a jobbágyot és pedig pénzbeli megváltás mellett. Ez az országgyűlés megengedi a nemnemes tanuzását is nemesember perében, de csak akkor, ha az igazság másképp nem deríthető ki. Az 1715. évi országgyűlés megelőzően súlyosan megterheli a jobbágyságot az állandó hadsereg behozása révén, a jobbágyfiuk élethossziglani katonai szolgálatba kerültek. A jobbágnál szállásolták el a katonaságot is és jóformán neki kellett azt élelmeznie. A szabadköltözés ellen a vármegyék még a XVIII. század első felében is szigorú intézkedéseket tesznek. Közben a török hódoltság folytán elpusztult ország óriási lakatlan területei a kincstár birtokába kerülnek és ezeken a birtokokon, meg a Rákóczy-felkeléssel kapcsolatos óriási elkobzásokkal a kincstár birtokába került rengeteg földön megkezdődik a külföldiek betelepítése, idegen katonák jószágnyerése, új birtokososztály ki-

alakulása, az alatt a magyar jobbágy a legnagyobb nyomoruságba jut. Parasztmozgalmak keletkeznek, véres lázadások, amilyen pl. az 1735. évi Pero-lázadás, amik az udvar figyelmét is felkeltik. Az udvar különben is kezd a népre gondolni és III. Károly 1722-ben utasítja a magyar kancelláriát, vegye oltalmába a jobbágy-ságot. Az uralkodók reájöttek, hogy a népet kimélni kell, mert ez adózik és igazában ez katonáskodik, de az udvar kedvező hangulatát nem veszik át az országgyűlések. Az erdélyi országgyűlés az 1714. évben fel-emeli a robotot és bár azt mondja, hogy meg kell büntetni a földesurat, ha a törvényen felül terheli a jobbágyát, nem volt, aki büntessen, hiszen a földesur kezében volt a fenytő hatalom. Az erdélyi kormány-szék figyelmeztetései, hogy a földesurak bánjanak jobban a néppel, nem vezettek eredményre és már akkor megindult Erdélyből is a tömeges kivándorlás a román vajdaságokba, majd a pusztá Temesközbe. A magyar kivándorolt Erdélyből, a moldvai és havasalföldi román nép pedig bejött, "mert az otthoni pokoli állapotokhoz képest még az erdélyi urbéres viszonyokat is elviselhetőeknek találta". Cserey Mihály azt mondja, hogy a nemesember úgy bánt jobbágyaival Erdélyben, mint a barmaival.

Mélyreható eltérések vannak a magyarországi,

másrészt a székelyföldi jobbágyság tekintetében. Erre nézve dr. Szádeczky-Kardoss Lajos következő fejtegetéseire kell utalnunk.[☒] A székelység eredetileg ugyan csak egyféle volt, de már 1407-ben "előbbkelőket" emlegetnek Háromszék közgyűlésén. A három renddé alakulás 1473-ban Mátyás király idejében történt, amikor a király elrendelte, hogy a székelyeket lajstromozzák, külön névsorba szedjék a lovasokat, akiket ezuttal lófőknek /primipili/ fognak nevezni, külön a gyalogosokat és külön lajstromba a főembereket, akiket primoroknak nevez. Mátyás király úgy rendelkezett, hogy a magasabb rendfokozatba a gyalogos csak a vajda tudtával léphet, a lovas meg akkor, ha három nyíl földe és vagyon van. A lófők azok voltak, akiknek módjuk volt arra, hogy lovon harcoljanak, míg a gyalogosok, akiket darabontoknak vagy pixidáriusoknak is neveztek, később pedig szabad székelyeknek, gyalog harcoltak, mert nem volt annyi értékük, hogy lovat vegyenek. Így alakult ki a Székelyföldön az első rendje, a lófejek rendje és a közrend. II. Rákóczy György a marosszéki puskásoknak egész századát emelte lófőiségre azzal a kötelezettséggel, hogy minden hadjáratra készen álljanak jó lóval, karddal, hosszú puskával, porral és golyóval felszerelve és szükség esetében lóról leszáll-

[☒] "A székely nemzet története és alkotmánya", 1927.

va, gyalog is harcoljanak. János Zsigmond uralkodása alatt, 1569-ben jött szokásba, hogy a fejedelem lófőiséget osztogató primipilaris és főnépiséget adományozó primori okleveleket adott. Már 1552-ben Ferdinánd király idejében azt mondják, hogy a székelyek általában véve mind nemesek és minden adó alól mentesek.

A jobbágyság is más volt a Székelyföldön, mint Magyarország vagy Erdély többi részeiben. A Székelyföldön eleinte nem volt jobbágy, de később sok ember eladósodott, a vagyonosabbak földjére ment lakni és ennek fejében szolgálatot kezdett teljesíteni. De a közönséges nemesi jobbágytól abban különböztek, hogy személyes szabadságuk megmaradt és nem voltak röghöz kötve. A szabadság hazája volt a Székelyföld. Oláh Miklós esztergomi érsek azt írta róluk, nagyon ügyelnek, hogy a szabadság kiváltságával éljenek, senkit sem türnek meg maguk között, hogy szabadságban felettük legyen. Csak két kötelességükről beszél Verancsics Antal esztergomi érsek, a hadfelkelésről és az ököradóról. Bonfinius feljegyzí, hogy Mátyás király elrendelte, hogy a székelyek a királynak házankint egy-egy ökröt adjanak és pedig a király koronázásakor. Nem izlett ez az adó székelyeknek és Oláh Miklós azt írja róluk, hogy nehezen teljesítik. Amikor II. Ulászlónak fia született, Tomory Pált küldötte ki a székely ökör-

adó behajtására, amely adót ökörsütésnek nevezték, mert a királynak ajándékozott ökrökre bélyeget sütöttek. Tomory azonban póruljárt, a székelyek ellenálltak, Tomory ötszáz vagy még több lovasát szétverték, sokat megöltek, a nagyobb rész mindenéből kifosztatva, csak nehezen szaladhatott haza, írja Oláh Miklós és Tomory is vagy husz sebet kapott. Az ököradó aztán később nemcsak koronázáskor volt fizetendő, hanem a király lakodalmakor és első fia születésekor is.

Tomory Pál, Mohács tragikus hőse, úgy jellemezte őket: hogy "sem Istentől, sem embertől nem félnek," hogy "joggal és jogtalansággal nem gondolnak", sőt, hogy "még él köztük a pogánykor azon hite, hogy akiket a földön megölnek, azok a mennyországban szolgálják lesznek".

Erdély nemességének színe-java elesett 1603. július 17-én siménfalvi Székely Mózes vezérlete alatt, amikor a székelyek fel akartak szabadulni az idegen zsarnokság alól. Ezen a napon véres ütközetet vívott Brassó mellett az Erdélybe betört Serbán Radul oláh vajdával, de legyőzték az egyesült oláh-rác-székely ellencsapatok az ő magyar-székely-török-tatár seregét. Őt magát is egy csikszentmihályi székely ölte meg. Erről a csatáról, amely Erdély mohácsi vésze volt,

azt írta Apor Péter, hogy csak egy szántóföldön tizen-négy gróf és nagyságos ur teste feküdt, más háromezerrel. A csata után Básta és Radul hordái tönkretették a Székelyföldet, "de az egész Erdélyt is, égeték, dúlák, foszták, hogy az miatt oly nagy drágaság lőn az országban, hogy az városokon kívül majd negyedrésze éhen meghala a szegény Erdélyországa népének," — olvassuk egykori irásokban.

Bocskay nagyon szerette a székelyeket, eltiltotta, hogy a székely magát önként jobbággyá lekösse, mert közel hatezer székely ment akkor jobbággyá. Végröndelétében 1606-ban így beszél a székelyekről: "Intjük a nemes országot Erdélyt, mint édes hazánkat... hogy a székely nemzetséget a mi tőlünk nekik adatott szabadságban tartsák meg és successorunknak is erre legyen gondja; így mind magának, mind az országnak birodalma örökösebb lehet."

Bethlen Gábor idejében azonban a katonaságtól való szabadulás végett sok székely jobbággyá lett, mert a jobbágy nem volt hadköteles. Bethlen az 1622. október havi besztercei országgyűlésen nagy visszaélésnek mondja, hogy a székelységen való jobbágyság, kik a tizezeret meghaladják, sem adót, sem dézsmát

nem adnak, hadba nem mennek, hanem minden terhet csak a lófő, a veresdarabont meg a szabad székel hordoz, hadba ezek mennek és ezek viselik a kivetett rovatait. A zászlók üresek. 1629. november 15-én papírra vetett szavait, mindenkorra szívébe vésték a székel: "Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki sincsen, bizonyára nincsen." Bethlen egyébként annyira értékelte a székelket, hogy a diplomatái, akik Nyugat és Kelet között közvetítették az ő világpolitikáját, főként székelket voltak, így Kovacsóczy, Mikó, Tholdalagi, altorjai Réthy István, sárdi Sebessy Boldizsár, homoródszentpáli Szentpáli István, lécfalvi Gyárfás Ferenc fényes-portai kapitányok /követek/, zabolai Basa Tamás, Petki Ferenc, Ugron Pál, Mikes Mihály, Szalánczi István, Dániel János, Jármí Ferenc, Kemény János stb.

Míg tehát -- mint említettük -- a székelföldi jobbágyság nem volt röghöz kötve és személyes szabadsága is megmaradt, addig az erdélyi jobbágyság egyéb elemei Werbóczy jogának, azaz jogtalanságának hatálya alatt állottak. Utóbbi illetően érdemes szemügyre vennünk a szorosán vett Magyarországon az önállóvá vált, de Werbóczy jogát megtartott erdélyi fejedelemség létének idejében, a XVIII. század közepén kialakult, s a jobbágyságra nézve in pejus fejlődött birói gyakorlatot.

"A királyi Kuriának Mária Terézia által össze- és rendbeszedett végzéseiből 1769. esztendőben a királynő által kinevezett küldöttség által készített gyűjtemény", vagyis a Planum Tabulare XVIII. 937. szám alatt foglalja magában a végzést "a jószágnak megszerzésére a birtokosnak tehetetlenségéből indított perekről". Ez a mindkét tábla által hozott végzés mondotta ki a jobbagyok birtokszerzési képtelenségét, mondván: "Midőn egy Nemes, egy Nemtelen Hazafiju, Nemesi jószágot bíró ellen, az 1715: 23. törvénynek fundamentomából a jószágnak vissza-szerzésére Pört indit, ámbár az az Alpörös a' Felpörösnek Keresetét magától elhárítani igyekezzon is, azért, hogy az idézett törvénynek rendelése a' Külföldiekre vagyon szorittatva, tehát a' Hazaszülötjaire, semmi Földes Uri Törvénymondóság alá nem vettettek, következésképen a' Szabados Személlyekre, a' millyen ő is, ki terjeszteni nem lehetne: mindazonáltal a' rajta fekvő summának és hozzájárulásoknak vissza-fizetéseik mellett, a' jószágnak elvesztésében elmarasztaltatik, mivelhogy a' fellyebb idézett Törvény rendelkezésén kívül még, a' H.T.K. 3. R. 29. és 39. czikkelyei is a' Nemteleneket a' Nemesi Jószágoknak és Jussoknak birásaikra tehetleneknek lenni rendelik; és így tehát azt a' későbbi törvényt, a' megelőzőknek, és a' magok erejét megtartó törvényeknek értelmeikben kell venni és érteni."

A mind a két Tábla megjelölés annyit jelent, hogy a hétszemélyes tábla és a királyi törvényes tábla a kérdésben egybehangzó határozatot hozott.

Ebben a perben tehát, Skerletz Sándornak, Nagy-See vasmegyei község földesurának 1736-ban Szita Ferencz, Magyar György és t. elleni perében -- az ottani szolgabíró, majd 1738. február 5-ikén a királyi tábla s 1738. február 10-ikén a hétszemélyes tábla kimondta a "Dec. l. ex incapacitate possessorii" című döntvényében, hogy a nem-nemesek birtokképtelenek. A felperes azzal érvelt, hogy ha az 1715: 23. t.c. szerint idegen nemcsak nálunk nem birhatnak fekvő javakkal, még kevésbbé birtokképesek a jobbágyok. A döntvény a Hármaskönyv III. 30.-ra is hivatkozik.

Wenzel Gusztáv az ítéletet ekkép kommentálta:[⌘]

"A döntvény az 1715: 23. t.c.z. koholt ugynevezett ratiójából indul ki... Ezen ítélet képtelen volt..., tökéletesen el volt hibázva, nem a fenforgó kérdésre, hanem egészen más viszonyokra vonatkozó törvény által indokoltatott s így nemnemes hazánkfiak egy évszázadnál tovább nálunk a fekvő birtok tulajdonának megszerzéséből elvileg kizárattak... Az ország minden

[⌘] Wenzel Gusztáv: "Visszapillantás az előbbi magyar királyi Curiának 1724-1769-iki működésére" /Értekezések a társadalmi tudományok köréből, Akadémia kiadása, III. kötet, VIII. sz./.

részeiben kezdődött ezen czim alatt mindazon egyének és községek ellen a perlekedés, kik a nélkül, hogy elismert nemességgel bírnának, fekvő javaknak birtokában voltak... Akkori törvényeinknek sem szava, sem szelleme által indokolható nem volt... Ez azon tantétel, melyben a magyar magánjognak régibb tankönyvei egyszerűen megnyugodtak, de mely ellen összes újabb jogtudományi irodalmunk határozottan polemizála, állítván, hogy az sem a Hármaskönyvből, sem az országos törvényekből nincs merítve s hogy nemcsak a nem-nemesekre nézve világos igazságtalanságot tartalmaz, hanem magában véve is egy óriási társadalmi és közgazdasági hiba volt. Mindamellett jellemző, hogy ezen szabály 1844-ig fenn tudott állani."

Wenzel e magánjogi justizmordnak, mely Werbőczyt meghamisította, abban találja az indokát, hogy "a Kuriai Decisióban a justitia distributiva nem mérte ugyanazon egy mértékkel minden honlakosokra nézve az igazságot". Kiemeli, hogy "Werbőczy Hármaskönyve a nem-nemes honlakosokat még a szorosabb értelemben vett magyar nép fogalmából is kizárta /II: 4./", de a Kuria tovább ment, "Werbőczy tételét, hogy az országos nemesek a szent korona tagjai — Membra Sacrae Regni Coronae I: 4.§.1. — magáévá téve, azon jogokból, melyeket a nemesek birtak, a nem-nemeseket elvileg

kizárta." Ez a tullépés szülte a Dec. 1.-et s ez szülte a Dec. 22. ad nivalid. fassion. ex pracjudicio elvét, mely szerint "Ignobiles, qui non sunt membra Sacrae Coronae, jurium nobilitarium capaces haud sunt."

Alig volt azonban ez az ítélet a Hármaskönyv tételének elferdítése, amikor más helyütt viszont maga Wenzel Gusztáv is kiemeli:[✱] "Általában mondhatjuk, hogy miután az Anjou királyok alatt az örökös szolgaság megszűnt volna, 1514. előtt valamint a parasztság sorsa aránylag kedvező, úgy birtokviszonyai is önálló iránylatokban voltak rendezve s hogy csak a szerencsétlen emlékü 1514-ki törvények óta állott be ennek tekintetében kedvezőtlen fordulat. Az összes parasztság birtokának önállóságától, sőt személyes szabadságától is megfosztva, földesura hatalmának volt feltétlenül alávetve, kinek földét mint másnak tulajdonát úgy mívelte, hogy még munkájának bére is alig maradt sajátja; s Werbőczyi tétele, hogy 'Rusticus praeter laboris mercedem et praemium in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem, nihil juris habet; sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet', általános jogelvvé lett."

A jobbágyság birtokjogi sorsát száz évre eldöntő

[✱] Wenzel Gusztáv: "Magyar magánjog", I., 357. l.

ezt a birói gyakorlatot Grünwald Béla így jellemzi:*

"A királyi Kuria ítélete 1738-ban világos törvények ellenére kimondotta azt a nagykövetkezményü elvet, hogy a nemnemesek fekvő birtokot tulajdonul nem szerezhhetnek. Ezzel az ítélettel kezdődik a nemnemesek birtokképtelensége Magyarországon, mely 1844-ig állott fenn. A királyi Kuriának az ítélete következtében az ország minden részében megkezdődött a perlekedés a birtokképtelenség czimén egyének és községek ellen, kik nem lévén nemesek, fekvő javak birtokában voltak. Az ex incapacitate possessorii pereket a H.K. III. 30. cikkére s az 1715: XXIII. 1. cikkére alapították, ezekre Werbőczy csak azt mondja, hogy a jobbágynak nincs joga földesura birtokában, az 1715: XXIII. pedig a nem indigena idegenek birtokképességét nem ismeri el."

A jobbágyokon kívül Erdély jogtörténetében sűrűn találkozunk a libertinusokkal is. Az erdélyi országgyűlés az 1810. szeptember 14-iki ülésen meghatározza, kik a libertinusok. Ezek "nem jobbágyok, hanem minden személyes nemesség nélkül való emberek, a kolonusokkal egyformán hordozzák a falu közterheit, de vagy megvásárlás vagy anyai successió által vagy egyéb módon reájuk jött maguk helyén laknak anélkül, hogy

* Grünwald Béla: "A régi Magyarország", 406. 1.

valamely földesurnak árendát vagy taxát adni vagy szolgálatot tenni tartoznának." Az országgyűlés szerint tehát a libertinusok szabad és a maguk telkén lakó közrendű emberek. Ez tehát más klasszis, mint a kolonus.

Az erdélyi fejedelemség is a nemesség országa. Werbőczy itt is érvényesül s a nemesi kiváltságokat századokon át épp oly kényességgel őrzik itt is, mint odaát Magyarországon. Ennek még számos jelére fogunk reámutatni, most csak néhány országgyűlési adalékra utalunk, mely nem csupán azt világítja meg, mily szélsőségekig terjedt a nemesség kiváltságainak védelmére vonatkozó irányzat, hanem az erdélyi országgyűlések bölcsességét is látjuk, mely sokszor nagy elvi magaslatról nézi a kiváltságokat. Előbb azonban vessünk egy pillantást a jobbágysors javítását megalapozó nagy királynő, Mária Terézia s utódai Erdélyre is kiterjedő ebbeli működésére.

Erdély kibirta a török uralom és Básta szörnyű néppusztításait, majdnem szakadatlan védelmi harcait, de a magyarság állandóan fogyott, megtizedelve került ki a századok vértengereiből. A XVI. századi s XVII. századeleji jobbágýösszeírások szerint,* "olyan magyar falvakban, melyekben a XVI. század közepén még

* Makkai László: Erdély története, 333. l.

sok száz, néha ezer jobbágylélek élt, 1603-ban már alig lézeng 4-5, ritkán 10-30 ember, míg a hegyvidéki román falvak nagy része meg sem érezte a súlyos időköt, legfeljebb a forgalmasabb utvonalakhoz közel esőkben ritkult meg a lakosság. Az elnéptelenedett Mezőségre a XVII. század folyamán a románlakta hegyvidékek népfeloslege és a két román vajdaság nincstelenjei özönlöttek be s Erdély nemzetiségi számaránya a románság javára s a magyarság és a szászság rovására erősen eltolódott."

Ez a megállapítás még erősebben áll a XVIII. századra. A vitam et sanguinem háborus korszaka, amikor megint magyar vér folyik nagy csatatereken, II. József néppusztító törökháborúi csak folytatták, amit a megelőző századok a Hunyadiak harcaitól kezdve a magyarság erőfogyása terén végeztek. Így lesz kisebbség a magyarság Erdélyben, miközben az üresen maradt területekre nemcsak bevándorlás útján, de a magyar birtokosok jobbágyszükségletének pótlására is beözönlik a román fejedelemségek magyar eszményeket nem ismerő, a kultúrában végtelenül elmaradott román kasza-kapánépe, amely a primitív népek szaporodásával megtölti Erdély hegyeit s völgyeit, de Magyarország messzenyúló határterületeit is. A nagy erdélyi fejedelmek, így Bocskay, Bethlen, Rákóczyak országépítő munkássága, a

megelevenedett erdélyi nemzeti reneszánsz nem segített már előzőleg sem a magyarság népességi fejlődésén, a törökbarátság sok magyar katonavért fogyaszt, a két ellenség, a német és a török között élés az egyensúly fenntartása roppant véráldozatokba került s mindenütt elsősorban az erdélyi magyar és székely fogy. Az 1658-1662. évek török-tatár pusztításai körülbelül hetvenezer magyar vérébe kerültek. S még többé a járványok miatt: "Csak Szilágy-, Kolozs- és Szolnok-Dobokamegyék 317 magyar falujából 177 vált a XVIII. századra román többségűvé s a többiekbe is jelentős számu román szivárgott be... A románság előzőnlötte a magyar néptalajt."[✱]

A jobbágyságra nem azért volt szüksége a nemes urnak, mintha egyáltalában nem akart volna dolgozni, hanem mivel a nemest katonai kötelezettség terhelte s a folytonos készenlét és harci szolgálat elvonta a föld művelésétől. Segítségre szorult tehát s ezt megtalálta a jobbágyban, a kasza-kapa emberben, aki megművelte a földjét, legeltette a nyáját, elvégezve mindent, amit a mai világban a fizetett napszámos, a földmunkás, a szőlőmunkás bérét végez el. A jobbágy megkapta a földesuránál a megélhetését. A baj olyankor kezdődött, amikor túl sok munka hárult reá vagy

[✱] Makkai László: Erdély története, 435. l.

az ellenérték, a jobbágyi föld haszonélvezete kevés-
nek bizonyult a megélhetésére vagy a bánásmód volt
embertelen. Sajnos, ez az intézmény Európaszerte a vagyon-
talan, birtoktalan jobbágyság kizsákmányolására vezetett
s a parasztlázadások Magyarországon is, Erdélyben is
részben a munkaerő kiuzsorázására, a jobbágyi szolgál-
tatások súlyosságára, részben az önbíráskodási joggal
bíró nemesség nagyon sokszor elfogult, népellenes ítél-
kezéseire vezethetők vissza. Dózsától Hóráig ezek a
véres jobbágymegmozdulások nem csupán az emberrel vele-
született szabadságérzetre, hanem gazdasági okokra is
vezethetők vissza. S a királyok, fejedelmek, vajdák
rendszerint a katonai szolgálatot ellátó nemességet
pártolják s nem az ekeszarva mellett görnyedő jobbá-
gyot. Az erdélyi jobbágy is, mint Európa többi jobbágya,
tulajdonképpen földesurának rabszolgája, de századokon
át nem született egy Franklin és Washington, aki meg-
álljt paranszolt volna az ókortól átvett ennek az in-
tézménynek. A jobbágyság így maradt meg nálunk is 1848-ig.
Tovább, mint bárhol, mert a francia forradalom népfel-
szabadító áramlata elé Ferenc császárnak sikerült még
a régi nemesi világ torlaszait állítani és ezek a
torlaszok kedvesek voltak a rendi világ elavult, de
hasznos vagyonjogához ragaszkodó nemesség nagy része
és az ugyanebben a sokszázados szellemben felnőtt szász

nemzedékek sorozata előtt. Az erdélyi Rendek közé így nem került bele a magyar, a román vagy a székely jobbágy, kívül maradt az alkotmány sáncain, jogalany helyett jogtárgy volt. Közéjük került a magyar, a román nemes vagy nemesített személy, de sem a vármegyék és székek üléstermeibe, sem az országgyűlések padsoraiba nem jutott be sok száz éven át a jobbágy, a misera plebs contribuens, a szerencsétlen adózó nép. S amikor kiuzsorázása már elviselhetetlenné válik, a leigázott nép az önvédelem fegyvereihez jut s az erdélyi Budai Nagy Antal a XV. század harmadik évtizedének végén a kolozsmonostori konvent előtt létrejött szerződésben térdre kényszeríti Erdély nemességét s kiharcolja az anyagi szolgáltatások mérséklését, a szabad költözködési jogot s az évenkénti, ellenőrző fegyveres gyűlés jogát.

A jobbágyságnak ez az erdélyi önvédelmi harca vezetett rövidesen az erőre kapott erdélyi nemesség véres visszaütésére s a Kápolnán megtartott magyar-, székely-, szász gyűlés által létrehozott unióra, a közös védekezés elhatározására, majd a jobbágylázadás újabb fellángolása után az 1938. február 2-iki tordai közös gyűlésre, mely megújította a három nemzet unióját. Itt született meg az unio trium nationum, a három egyenjogu nemzet sokszázadon át élt szövetsége,

a jobbágyság újabb véres letörése. Tudjuk, hogy a következő század elején, 1514-ben kitört jobbágylázadás vezére, Dózsa György is erdélyi, székely származású volt s az ő mozgalma Erdélyben is meleg fészekre talált. A véres évek mérlege a jobbágyság röghöz kötése, a szabad költözködési jog elkobzása, a jobbágyság helyzetének a következő háromszáz esztendőre kiterjedt elsötétítése lett.

Erdélynek kisebb része volt csak közvetlen földesurinak kezelés alatt — ez volt az alluviális, majorság föld —, nagyobbik része jobbágyság művelte föld volt. A nagybirtok nem dominált úgy, mint Magyarországon. Részen tultengett a fejedelmi és kincstári birtok s nem voltak azok a mérhetetlen nagyságú síkvidékek, amelyek Magyarországon lehetővé tették az egységes, valódi nagybirtokok kialakulását. Az erdélyi nagybirtokokat s általában az erdélyi nemességet mamut-birtokokkal még csak gyanúsítani sem lehet. A Székelyföld őslakói, a székelyek között csak kis részen találunk jobbágyságot. Erdély többi részének jobbágyságát pedig nagyrészen felemésztik az örökös harcok. Így a magyar jobbágyság nélkülözhetetlen munkásságát a földesurak a folytonosan beszívargó románságból pótolják, a jobbágyság legnagyobb része Erdélyben már a XVII. században román s ez a román tartományokból

beszivárgó, majd behívott román népelem csakhamar többséggé válik. Mint primitív nép, nem olvad be. Megőrzi faji tulajdonságait s századokon tartalékolja vallásának misztikus külsőségeit, babonáit, műveletlenségét, az erdei lakók vadságát, hegyei közé szorított szűk világszemléletét, ösztönös gyűlöletét dolgoztató uraival szemben, kik — kevés kivétellel — végtelenül távol állnak tőle. Az urak elleni gyűlölet azért vált magyargyűlöletté a román tulsúlyú erdélyi jobbágyságban s azért vezet a XVIII. század végén s a XIX. század közepén kirobbanásokra, mert az erdélyi uri, nemesi osztály legnagyobb része mindig magyar volt s a román köznép gazdasági természetű gyűlölete így vált a magyar faj meggyűlölésévé. Ugyanugy fejlődött ki az ellenérzés a román jobbágyságban, még erősebben, a szászok ellen, a Királyföld román mozgalmi épp úgy dárdára tüzik a szász plutokráciát, sőt a szászok elleni gyűlöletük még mélyebb, mert a magyar földesurak legnagyobb részének emberségesebb magatartása helyett a szászoktól gőgöt, lenézést, ridegséget kapnak, messzebb menő gazdasági kiuzsorázást. Ezt legerősebben a Supplex libellus bizonyítja, melyet XVIII. század végén a szászok magatartása vált ki a királyföldi románságból.

Erdély románsága a keleti és déli bevándorlásokkal

folyton szaporodó népelem volt; jobbágysorsában is művelni törekedett Erdély.

Az evangélium magyarázatos, képes első román kiadása 1580-ban Hirschel Lukács brassói szász birótól ered, ó-bolgár nyelvből fordítottatta le. Ugyanebben az időben Brassóban a magyar Forró Miklós költségén jelenik meg egy másik homiliarium "Evangelia cu telculu" s a magyar Geszti Ferenc költségén jelenik meg 1581-ben Mózes öt könyvének román fordítása.

Az egyházi könyveket román nyelvre először az erdélyi fejedelmek fordíttatták le.*

Erdély vallási liberalizmusa a reformáció után sokszor csillan fel. Az 1591-iki erdélyi országgyűlés azt határozza: "Senki alatta levő községet, jobbágyokat, házok népét, se semminémü rendeket erőszak vagy akárminémü büntetésnek is fenytékje alatt maga reli-giójára ne kényszerítsen, se pedig a földesur más reli-gión lévén, a falunak vagy városnak templomát el ne foglalja, más reli-gión levő papokat rájuk ne vi-gyen, se imponáljon, maga vallásán levő papokkal sem-minémü alkalmatosságban való egyházi szolgálatokat ne celebráltasson sub prena 200 fl."

Az 1648. évi román bibliafordítás "a kegyelmes

* Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története, I., 390-391. l.

Rákóczy Györgynek, Erdély Isten kegyelméből való főmagassági királyának" van ajánlva: Milostivului Georgii Rákoczi cel mai mare, din mile lui Dumnezeu Kraiului Ardealului.

A mohácsi vészt közvetlenül megelőző időkben a szomszéd román vajdaságokból a török becsapások hatása alatt sűrű rajokban özönlik át a románság Erdélybe. De Erdély is állandó török becsapások véres színhelye, sok helyen kipusztulnak a magyarok és a szászok s helyüket az átmenekülő románok foglalják el.

Lett légyen Erdélyben a románság a rómaiakkal elegyült dákság maradéka vagy nem, kétségtelen, hogy a népvándorlás majd a török beütések s százados harcok néppusztító hatása alatt az erdélyi román elem is kifogy, ha külföldről a háborús bevándorlás hatása alatt átmenekülő románság újra és újra fel nem tölti.

Verancsics a mohácsi vész után azt írja, hogy már akkor elérte Erdélyben a románság száma a három erdélyi nemzet mindegyikének számát s így a lakosságnak már körülbelül negyedrésze lehetett. A Hunyadiak török elleni óriási harcaiban is erősen fogyott a magyar nemességi elem, mert Erdélyben mindig kevés volt a magyar jobbágy, minthogy az erdélyi jobbágyság legnagyobb része román volt, de a jobbágy akkor még nem katonáskodott, a nemesség vivta a háborukat s így

nem a jobbágy-fogyott és pusztult Erdélyben, hanem a magyar nemes és a székely őrlődött fel már Hunyadi János véres védőharcaiban is.

Erdélynek a mohácsi vész idejétől II. József idejéig tartó zivataros időkben mindig katonáskodásra felhasznált védő és támadó harcokban pusztuló magyarságának elhagyott portáira és megürült birtokaira fokozatosan románság kerül a szomszéd, törökbirta területekről s szinte mértani haladványban szaporodik.

Amikor Kis-Oláhország, tenát a mai Románia Erdélylyel határos része 1738-ban a belgrádi békében ismét török uralom alá kerül, az ottani románság menekülés-szerűen jön át a Tisza-Temesköz elnéptelenedett vidékeire,[✱] ép magyar helység alig volt már ott s szerbek meg macedo-oláhok települtek át. Havasalföldről 1741-1744-ig tizenötezer román család menekül el.

Gróf Königsegg tábornok, Erdély parancsnoka, 1725-ben III. Károly királyhoz felterjesztést intéz a szászföldön a szászok által befogadott oláh zsellérek kitelepítése érdekében, "a kik már majdnem felülmulják a szászok számát s tönkreteszik a szászokat tolvajlásaikkal, gyujtogatásaikkal és egyéb gonoszságaikkal."

A beszivárgásokkal, bemenekülésekkel s azzal, hogy

[✱] Szentkláray: Száz év Dél-Magyarország történetéből, 462. l.

a nemesség Erdélyben a jobbágy-hiányt román bevándoroltakkal pótolja, hatalmasan emelkedik az erdélyi s magyarországi románság száma.

A török hódoltság alatt kipusztult területek feltöltődnek a betelepített idegen nemzetiségekkel s ez a betelepülés a románság számára csakhamar a majoritást is biztosítja.

A XVII. század végén[✠] a görög katolikus vallás megalapításán buzgolkodó jezsuiták az erdélyi románok számát már körülbelül kétszázezerre becsülték. Ugyan ekkor ott kb. százezer szász volt s magyar már csak százötvenezer. Alig ötven évre reá, az 1761-65. évekbeli népszámlálás szerint Erdély románsága már 547.243, a szászok száma 120.680, a magyaroké s székelyeké 271.000.

A románság óriási szaporodása már akkor nem csupán a román faj szaporaságában, erdei és hegyi egyszerű és olcsó életének családnevelésre alkalmas viszonyai-ban találja indokát, hanem a nagyarányu betelepülésekben, másrészt abban, hogy akkor Erdélyben állandó nagy jobbágyhiány volt s keresték a nemesi birtokokra a munkáskezeket.

A gyulafehérvári országgyűlésen 1701-ben a román népet barbár és szapora népnek jellemzik /barbara et

[✠] Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története, I., 761. 1.

prolifika ista natio/.

Tegyük hozzá, hogy száztiz év alatt, 1700-tól 1811-ig a románság Erdélyben kb. hétszázötvenezerrel szaporodott. Az 1794-iki népszámlálási adatok szerint az 1.300.000 erdélyi lakosból szász 150.000 volt, magyar 350.000 és román -- 800.000. Ezt a Romániából való meneküléssel magyarázzák. Havasalföldön s Moldvában sokszor volt a románnak kegyetlen sorsa; a moldvai

Lupu vajda ellen panaszt emelnek Rákóczy Györgynél, hogy "husukat eszi és mint a kigyó, vérüket szívja". Így sok román menekül át Erdélybe s 1668-ban at oláhországi vajda panaszt emel Apaffy fejedelemnél, hogy adó elől egész falvai szöktek át Erdélybe.

A sok háboru miatt kipusztult erdélyi magyarok helyébe így kerülnek idegen országok románjai s Erdély ethnografiájában kezd tulsulyra vergődni a beözönlő román elem.

Az erdélyi fejedelmek százados élethalálharca a török és német uralom ellen vagy egyik mellé állva, a másik ellen védőállásban, elfogyasztja a honfoglalás népét s a kipusztult területekre új jobbágyelem kerül, szinte mértani arányban, a szélrózsa minden irányából, Macedóniától Havasalföldig, Bulgáriától Moldváig, jórészt a török fürgetegtől, a belső elégyületlenségtől meg kenyérvágytól áthajszolt idegen

románság.

Beksics Gusztáv írja:[✱] "Erdélyben a XVIII. század elejétől fogva a magyarság óriási tért veszített. A nagy alföldi magyar medenczét két század előtt még területi folytonosság kötötte össze a legkeletibb magyar medenczével, a székely földdel. Egész serege a magyar községeknek oláhosodott el. Régi jó magyar családok tömegesen lettek oláhokká s ép az ellenünk izgató dákoromán vezérférfiaknak legnagyobb része eloláhosodott magyar."

Beksics megállapításait kiegészíthetjük azzal, hogy pld. az 1848. évi zalatnai magyarmészárlás vérengző munkájában számos olyan Abrudbánya körüli román is vett részt, akinek elődei Mária Terézia idejében még szinmagyarok voltak s közel száz év alatt nem csupán nyelvet, nemzetiséget cseréltek, hanem szívet is.

A jobbágyság helyzete sem nálunk, sem a külföldön nem volt nemzetiséghez, származáshoz kötve. A jobbágy jognélküli volt, bármily nemzet ágyában született. Így volt ez egész Európában, végig az ókortól a középkor végéig, sőt az ujkorban is. A jognélkülivé tétel mintaszabályait a római jog készen szolgáltatta.

Bocsássuk előre, hogy a római jog szerint a rab-szolgának nem volt jogképessége, nem személy, hanem dolog.

[✱] A román kérdés és a fajok harcza, 130. l.

Csak kötelezve lehet, de joga nincs. Nullum caput habet. Később Róma meghódolt valamelyest a nemzetközi jog követelményei, majd a keresztény elvek előtt, s az un. hatalmat, a dominica potestast enyhítette: A rabszolga — már személlyé válhatott. Érvényesen áldozhatott az isteneknek s locus religiosussá, vallásos helyé vált a sirhelye. A rabszolga nem lehetett jogalany, csak jogtárgy, mint az állat. Keresménye uráé. A római rabszolgát ura, a dominus, mint minden tárgyat, eladhatta, megkinozhatta, megölhette. Csak a kései császárság korában engedte meg Antoninus Pius császár, hogy az ura által megkinzott rabszolga a hatóságtól a másnak való eladást kérhesse. Nemcsak a fogságba kerüléssel vált a szabad ember rabszolgává, hanem akkor is, ha adósságai miatt eladták trans Tiberim vagy életfogytiglani bányamunkára ítélték, vagy magát nyereségvágyból eladatta, — sőt a senatus consullum Claudianum szerint rabszolgává lett az a szabad nő is, aki összeállt rabszolgával. S a nagy római jogtudós, Gaius szerint a rabszolgák jogi helyzetében nincs fokozat, mind egyformán jogtalan, servorum una conditio est. Ha mégis megtörtént, hogy felszabadították, akkor római polgár lehetett belőle, de ingenuus nem, nem volt szenvedő választójoga s korlátolt volt a cselekvő választójoga is.

Werbőczy Hármaskönyvének harmadik része 25. cime szerint a jobbágyság "minthogy pártot ütöttek s bizonyos Székely /Dózsa/ György nevű leggonoszabb haramia vezérlete alatt az egész nemesség ellen az ugynevezett kurucz-lázadásban váratlanul felkeltek és e miatt örök hűtlenség vétkébe estek, az elmúlt nyáron /II. Ulászló/ szabadságukat végkép elvesztvén, földesuraiknak feltétlen és örökös szolgátságába kerültek."

Igy került a magyar nép akkor már századok óta jobbágysorban élő hatalmas rétege rabszolgai helyzetbe; Erdély akkor még Magyarország integráns része lévén, az erdélyi jobbágyság is megitta a levét Dózsa mozgalmanak.

A jobbágyság százados terheinek könnyítése Erdély XVIII. századbéli országgyűléseit erősen foglalkoztatja. Már az 1695-ös marosvásárhelyi articulus azt mondja, hogy "a nemesség segítse, oltalmazza jobbágyságát, hogy a porták ne fogyatkozzanak, különben maga fizeti az adót, ha elpusztulni engedi." Önző szempont ugyan, de a rendelkezés a jobbágyság javára is szolgált.

Az 1742. és 1749-ik évi királyi rendeletek továbbmennek, a jobbágysági terheket némileg korlátozzák, kimondva, hogy azok az urbéresek, akiknek belső öröksége, ahhoz tartozó ökre és külseje elegendő számú és

mennyiségü, kézi munkával vagy marhával hetenkint két napot kötelesek szolgálni, azok pedig, akiknek csak belső örökségük vagy csak külsőjük van, hetenkint egy napot, de csak kézi munkával szolgálnak, fennmaradván az ennél könnyebb szolgálati szerződés joghatálya. Ezeket a rendeleteket az erdélyi országgyűlés is elfogadta.

Kontroverz maradt azonban, vajon ezeket a szolgálatokat egyedül a jobbágy, vagy ezenfelül családja is köteles-e teljesíteni.

A kétségeket a Mária Terézia utasítására a kormányshoz által 1769-ben kibocsátott, "Bizonyos Punctumok" néven ismert urbéri szabályzat oszlatta el. Ez a szabályzat majdnem 1848-ig élt Erdélyben. Kimondja, hogy 1. a földesur köteles az urbéresnek alkalmas lakást s a határok minőségéhez igazodó szántóföldet és kaszálót adni, "de a mennyiség meghatározása a földesur okosságára bízatik". Az okosságra bízás azonban sokszor hasztalan volt. 2. Az urbéri állományt a földesur felcserélheti, de fogyatkozás ne legyen. 3. Köteles a jobbágy marhái számára a határban legelést engedni, 4. az erdőkből a jobbágnak saját szükségére tűzifát és épületfát adni. A régi idő óta a falu birtokában levő erdők továbbra is a falu birtokában maradnak, de a tulajdonjog a földesuré. 5. Az urbéres a közér-

dőkben ingyen makkoltathat, a majorsági erdőben kevesebb díjat fizet, mint az idegen. 6. A földesur köteles az urbéres marháinak itatóhelyet engedni, de a földesuri jogot alkotó halászáttól és a malomépitéstől eltilthatja. 7. A korcsmárlás Szent Mihály napjától karácsonyig a faluban az urbéreseket illeti. 8. A Hármaskönyv III. Rész 30. cikke szerint az urbérest illetően szorgalmának bére, az általa megjavított földeket a földesur csak úgy veheti el, ha munkája illő bérét megfordítja, az irtványok azonban nem számíthatók ide. 11. Az urbéresek ingó vagyonát a földesur csak önkéntes szabad eladás útján veheti meg, ha megfizeti azt az árat, amit más is megadott volna. 12. Az urbéreseket szabad kereskedés illetően, a földesur nem adhatja bérbe a kereskedést, kivéve a korcsmát, mézárszéket, halászati, vadászati és malomjogot, ami a földesurat illeti. 13. A földesur köteles az urbéresein mások által elkövetett méltatlanságokért elégtételt követelni. 14. Köteles a földesur az urbéresével kötött megegyezéseket megtartani s nem háborgatni őket azon helyekért, hetivásár, sokadalom és malom | belüli jövedelmek birtokában, melyeket egyezmény vagy kiváltságlevelek erejénél fogva igényelhetnek.

A "Bizonyos Punktumok" az urbéreseknek földesuraikkal szemben fennálló kötelezettségeit a követ-

kezőképpen rendezik: 1. Azok az urbéressek, akiknek belső és külső örökségük s ahhoz tartozó elegendő számu ökrük van, kötelesek hetenkint akár kézimunkával, akár marhával két-két napot szolgálni, azok pedig, akik vagy csak belsőt vagy csak külsőt birnak, hetenként egy napot, de nem marhával. 2. Ez a szolgálati mennyiség csak azoktól követelhető, akik az uraság székhelyétől félnapi járásnál nem laknak messzebb. Akik egy napi távolságra laknak, azok egyfolytában három heti, akik egy napnál is távolabb laknak, két heti folytonos szolgálatra szoríthatók, de úgy, hogy ennek letelte után azonnal hazabocsáttassanak, a menet és jövet idejét is beleszámítván a földesuri munkába. 3. Az urbéreseknek napfeljöttétől naplementéig kell szolgálatban állaniok. 4. A ragadozó és ártalmas vadak üldözésében és vadászásában eltöltött idő, ha az a földesur rendeletéből is történik, nem számítandó be a robotba. 5. Minden urbéres gazdaasszony köteles négy font kendert, lent vagy gyapjút fonni a földesur számára ott, ahol ez eddig is szokásban volt. 6. A hosszabb időt kívánó, nehéz utban és rossz időben teljesített fuvar azon ideje, mely a heti illetőségnél többre rugott, a következő heti illetőségbe számíthatik bele. 7. Az urbéres vasárnap és ünnepnap nem kényszeríthető fuvarra, de ha ilyen napon kénytelen mégis utazni,

az a következő heti illetőségbe beleszámíttatik.

8. Az urbéreses földesuraikkal a robot ideiglenes vagy örökös módon való pénzbeli megváltása tárgyában egyezségekre léphetnek, de erre sem kényszeríthetők.

A roboton felül az erdélyi jobbágysági tartozásai a következők: 1. Az Ap. Comp. V. P. 10. tit. 1.2.art.; III. P. 4. tit. 1. art.; 5. tit. 2. artikulusai szerint köteles az urbéres földesurának a szokott dézsmát és ahol szokásban van, a kilencedet is kiadni, s a fennebbi módon be is hordani, a dézsmálás módjára nézve szabályul szolgálván, hogy a./ az Ap. Comp. II. P. 10. tit. 1. cikke szerint nem kell válogatva venni a dézsmát, t.i. az illető termény javából, hanem vegyesen úgy, ahogy Isten adta; b./ az eleitől fogva haszonbérfizetés alatt volt helyeken a dézsmavételben semmi újítás ne kezdessék, hanem a régi szokás maradjon meg; c./ a haszonbértől mentes helyeken a dézsmavétel vagy annak elengedése a földesurnak tetszésére bízatik; d./ a dézsmaszedés a maga idejében történjék. -- 2. Köteles az urbéres a törvény, régi szokás vagy a kötött egyezmény szerint teljesítendőket teljesíteni, ez utóbbiakat csak annyiban, amennyiben a szabályozott mértéket meg nem haladják. -- 3. Tilos minden olyan jövedelem, amely sem a törvényen, sem a régi szokáson nem alapul. -- 4. Az ur-

béres eladott, elcserélt vagy végrendeletileg másnak hagyott javaiból a földesur nem vehet tizedet.

A "Bizonyos Puktumok" a földesur büntető hatalmát a következőképpen szabályozzák:

1. A földesur a kötelességét teljesíteni nem akaró jobbágyot pénzbírsággal nem sújthatja, hanem csak testi büntetéssel és pedig a férfiakat huszonnégy botütésig, a nőket huszonnégy korbács- vagy vesszőcsapásig, az öregeket és a betegeket azonban csak egy pár napi elcsukással. 2. A földesur elküldheti urbéresét a következő Szent György-napkor, ha neki a megelőző Szent Mihálykor felmondott. 3. Ha az urbéres magát az udvari tisztektől méltatlanul bántalmazottnak véli, csak abban az esetben folyamodhat a törvényhatósági tisztekhez, ha a földesurtól megelőzően kért, de nem kapott elégtételt. 4. Ha a földesur nem teljesíti megszabott kötelességeit vagy urbéreseivel kegyetlenül bánik, azok a törvényhatósági derékszékhez folyamodhatnak, ez köteles a panaszt megvizsgálni, az alispánok, az alkirálybírák és a szegények ügyvédei által segítségére lenni a panaszosoknak s nekik az igazságot törvény szerint kiszolgáltatni.

Ezek a jobbágyi szolgáltatások mértékét a korszellemnek megfelelően szabályozó pontozatok talán nagyobb megnyugvást keltettek volna a jobbágyok s köztük a

tulnyomóan román jobbágyság között, ha végrehajtásuk a rendelet szellemében történt volna mindenütt Erdélyben. De sok esetben nem így történt. A hiba magában a szabályzatban főleg az volt, hogy a földesur "okosságára" bízott a jobbágysági birtok nagyságának meghatározása, ami a gyakorlatban azt eredményezte,[✱] hogy kicsire szabták, hogy minél több jobbágyat tarthassanak, hibája volt az is, hogy a kötelezett szolgálat túl súlyos volt, hogy a testi büntetéseket -- bot, korbács, vessző -- kifejezetten fenntartotta. Mindez azonban nem csupán a nemesi nemzet akarata volt, hanem ezáltal elsősorban magáé a királynőé, aki viszont csak a sokszázados gyakorlatot kodifikáltatta. Az országgyűlés bele sem szólhatott, hiszen 1761-től kezdve országgyűlést nem hívott össze Mária Terézia.

Mindenesetre a szabályzat enyhített a megelőző rendeken s a románságot földművelővé tette, helyhez kötötte. Segített rajta az 1774. július 6-iki királyi rendelet is, amely elrendelte, hogy az urbéres a maga külön munkáját is rendesen elvégezhesse, hogy jobbágytelke családjára megélhetésére is alkalmas nagyságú legyen s megtiltotta a velük való kegyetlen bánást.

Az általa felállított román határőrezredek szintén javára szolgáltak a román jobbágyságnak, mert

[✱] Jancsó, id. mű I., 785. l.

kulturáltabbá tették.

Mária Terézia urbér-rendezése a jobbágyság sorsának javításával még a század végén feltámadt felvilágosodási irodalomban is érezteti a hatását. A századvég un. pamflet-irodalmában, de elsősorban Batthyány, Berzeviczy, Hajnóczy, Martinovics műveiben már hatványozódva jelenik meg a köznép sorsának javítására irányuló gondolat, amely hol bátortalanul, hol bátran, de a nemzet szeme elé állítja azt a helyzetet, amely akkor már a francia forradalom nyomán Nyugat-Európában megszűnt, hogy a magyar nép legnagyobb része még majdnem ugyanabban a helyzetben van, amely helyzetet számára a Dózsa-lázadás kilengései nyomán keletkezett nemesi reakció több mint háromszáz évre perpetuált.

Nagyon sok földesur bánt kitűnően a jobbágyaival. Kazinczy Ferenc írja:[✱] "Biharban sok földesur talál-tatik, akinek embere januárius első napján kezdve deczember utolsó napjáig buzakenyeret eszik és minden-nap hust, -- kóly bort iszik mellé s az a földesur örül, hogy magát jól bíró embere van." Báró Orczy József, a nemeslelkű s báró Palocsay József szeliden bántak embereikkel s mind a kettő halálos ágyukban is azt az intést adák gyermekeiknek, hogy a szegény-

[✱] Erdélyi levelek, I., 136.

séget embertársaiknak tekintsék.

A kisszámu román nemességet nem számítva, a nagy tömegeiben majdnem kivétel nélkül jobbágyi sorsban élő erdélyi románság nem alkotott Erdélyben nemzetet. A XV. század rendezte ezt ilyen végzetesen s ez a tragikus helyzet megmaradt 1848-ig. Okaira még többször fogunk visszatérni.

1767-ben az erdélyi megyékben 105.002 család, a Székelyföldön 37.070, a Szászföldön 54.687 család lakott. Már a fejedelmi korszak végén Erdély kb. félmilliónyi összlakosságának csak 30%-a magyar, míg 10%-a szász s 55%-a román. A rendkívül szapora románság attól kezdve mindig növekvő majoritásban van és szellemi ereje is együtt nő ezzel, mert főleg görög katolikus egyházi vezetőit a Habsburg-uralom új püspökségeik bőkezű támogatásával Bécsben, Rómában, majd az állandóan segített Balázsfalván nevelteti, iskoláztatja s viszont a román nacionalista irányzatú papság a népet igyekszik iskoláztatni és dákorománná nevelni.

Erdély jórészen magyar nemessége, mely a XVIII. században 22.933, jórészen szegény; az alig harmadfél-száz mánás mellett ötödfélezer szláv kerül ki a vagyonosabb nemességből s körülbelül tizennyolcezer a többi nemesi család száma, mely utóbbinak csak nagyon csekély földje van.

Ezzel szemben a szászok lakta területeken a románok száma erősen növekedik; már a XVIII. század derekán csak alig felében szászok ezek a területek, a lakosság nagyobb része már román.

Emellett Erdély román lakóinak tekintélyes része Mária Terézia idejétől kezdve román határőrvidéki ezredekben szolgál, katonai szervezete művelődési tekintetben is előnyös helyzetbe hozza s e révén számos román szabadul meg a jobbágysági terhektől is.

Mária Teréziának Haller Gábor által kidolgozott urbéri reformja, az 1769-ben életbeléptetett "Bizonyos pontumok" enyhítései így elsősorban a román többségű erdélyi jobbágyságnak váltak hasznára.

A XV. századbeli, "három nemzet"-et illető monopolisztikus közjogi helyzeten Mária Terézia uralkodása alatt sem esik változás.

Erdély későbbi pusztulását a románkérdés idézte elő. Bécs úgy akarja megnyerni a maga számára a romániséget, hogy vallási életébe nyúl bele. I. Lipót a karllviczi békekötés után konstantinápolyi követét írásban figyelmezteti, ne bizzék a románokban, mert azok orthodoxok s az oroszok eszközei. A vallási unióval a bécsi cél az volt, hogy a katolicizmus erősítése mellett a hatalomban és befolyásban egyre növekvő Oroszországtól elvonják a görög keleti romániséget.

Evégből jelennek meg a jezsuiták Erdélyben. Lipót 1692. augusztus 23-iki rendeletével a tervezett uniót elfogadó görög keleti papoknak a katolikus egyház papjaival való egyenjogúságot ígér, majd 1699. február 16-iki, Kollonics primás által is aláírt decretumában már kijelenti, hogy az örömmel látott elszakadók görög szertartásu egyháza, egyházi személyei és hívei ugyanazon jogokban és kiváltságokban részesüljenek, mint a latin szertartásu katolikus egyház és hívei. "Senki se merje az egyesült papságot jobbágyi terhekre és szolgálatokra kényszeríteni, még az u.n. ajándék czimén se vagy üldözni az egyesülésért. A parancsnokló tábornokok, tisztek s a hatóságok védelmezzék meg az egyesülteket mindenki ellen, a ki háborgatni meri őket kiváltságaikban."

Az 1701-es országgyűlés a vallási unióval szemben azt mondja: "... Adja Isten, hogy ez a barbár és szapora nemzet -- a román -- bizonyos idő eltelte után nehogy feltámadjon és ledöntse a többi nemzeteket." Feltámadt és ledöntötte a többi. A jóslat bevált.

Az erdélyi kormánysház az 1699. július 14-iki felterjesztésében a király kérdésére, miért szökik el Erdélyből most sok román jobbágy, azt jelenti, hogy a katolizálás miatt, "mert az oláh nemzetnek

nincs vallása, csak babonái vannak, barbár, hajlamos minden gonoszságra, semmi javára sem lesz a katolikus vallásnak."[✕]

Moldován Gergely írja egy tanulmányában:^{✕✕}

"A román szellemet a reformáció ébresztette fel tepedéséből; a nemzeti fejedelmek -- az erdélyiek -- gondoskodásának lehet köszönni, hogy a román nyelv jogait az egyházban visszanyerte. A protestáns fejedelmek gondoskodása ébresztette fel az önérzetet a két oláh fejedelemségben is, hogy azok szüntén, habár később, bevitték a román nyelvet s kiküszöbölték a szlávot és görögöt örökre. Magyar fáklya világított tehát a századokban a román nép előtt, azt eltagadni nem lehet. Magyar befolyás adott irányt nyelvnek s irodalomnak, mindez bizonyos."

A nemzeti fejedelmek meghagyják a román püspököknek, hogy ne merjenek irástudatlan parasztokat pénzért pappá szentelni. Törvény rendeli akkor, hogy "az orgazdasággal vagy egyéb czégeres bűnnel gyanúsítható román papokat fogják el vagy jó kezesség alá vessék, de a törvény szerint igazítsák el a dolgukat

[✕] Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története, I., 632. l.

^{✕✕} "A reformatio hatása a román népre Erdélyben".

Budapesti Szemle 1890. évf. 225, 256. l.

s törvény előtt meg ne károsítsák." Az 1606-os országgyűlés büntetni rendeli az egyházi törvények ellenére másodszor is megházasodó román papokat. Az 1626-os országgyűlés megtiltja a román püspököknek, hogy jobbágyaikat sarcoltassák s még a megyék is vigyáznak arra, hogy a pópák ne kívánjanak a néptől túl nagy temetési költséget.^x

Az erdélyi felekezeti türelmesség szép példái ezek. S itt kell kiemelnünk az 1699. évi erdélyi országgyűlésnek a szeptember 8-ik napján a vallási unióra tett észrevételeit, melyek szerint a püspököknek nem szabad pappá szentelnie erre nem méltó embereket s mivel a románoknak nincs jó iskolájuk, papjaik abban az iskolában tanuljanak, amelynek felekezetével egyesülni akarnak, az egyesülő román papok törvényes ítélet nélkül testi büntetéssel ne sújttassanak s ne éljenek vissza a román papok az egyházi átokkal.

Az udvar minden erővel rajta volt az új görög katolikus egyház megerősödésén, a vallási szemponton felül eszközt látván abban a görög keleti, Rómát el nem ismerő elem gyengítésére. A következmények azonban azt mutatták, hogy a görög katolikus egyház nagymértékű szellemi és anyagi istápolása, az udvari kegy intézményes érvényesülése a görög keleti egyház

^x Jancsó, id. mű I., 567.

erdélyi számszerű csökkenése mellett a magyar nemzeti szempontokat nem szolgálta, mert a bécsi pártfogás a román intelligencia születésére s fokozatos megerősödésére a külön román nemzeti törekvések, a dákoromanizmus megerősödésére vezetett.*

A görög katolikusok 1721-ben külön püspökséget kapnak, Fogaras székhellyel. A püspöki székbe rövidesen Klein /Micu/ János fiatal pap kerül, akiből a dákoromán eszme legnagyobb harcosa válik. Programjában nem csupán egyházi s vallási egyenlőségi követelmények sorakoznak fel, hanem kemény nemzetiségi követelések is, követeli többek között, hogy az összes románok az ország igazi fiainak s ne jövevényeknek tekintessenek. Felterjesztéseit sűrű egymásutánban küldi Bécsbe s külön harcot viv a románságot erősen elnyomó szászok ellen, mondván 1735-ben a szászoklakta, de még sűrűbben románoktól lakott királyföldi románok egyenjogúságáért vivott harcában: "Mi románok őslakók vagyunk a Királyföldön Traján ideje óta, még mielőtt a szász nemzet Erdélybe jött volna, egész birtokokat és falukat birunk mostanig, bár ezerféle nyomorusággal és különféle terhekkal el vagyunk nyomva a hatalmasabbaktól." Tizedet követel papjai számára.

A Rendekek által 1737-ben kiküldött bizottság a

* Jancsó, id. mű I., 661.

román papok bűneit sorolja fel s a papi kedvezmények megadását ellenzi, reámutatván arra, hogy a régi erdélyi törvények szerint a románság nem egyenjogú a többi nemzettel, de az országgyűlés szabályzatot alkot,[✱] mely szerint olyan községben, amelyben legalább harminc egyesült család lakik, templomot, papi lakot építhetnek, papot tarthatnak, megfelelő illetéket szedhetnek a papjaik, a püspököt iskolák létesítésére kötelezik.

Klein Innocentius megkapja mint Püspök Apaffy egykori balázsfalvi uradalmát s ez anyagilag is megalapozza dákoromán törekvéseit. Mária Teréziától 1743-ban már félmillió erdélyi román számára követel jogokat, teljes elismerést.

Az 1744. januári szebeni országgyűlés felterjesztésében a királynőnek tudomására hozza, hogy a román nép sem testi, sem lelki tulajdonságainál fogva nem méltó arra, hogy az ország törvényes nemzetei közé iktathassék, céltalanul barangolják be az országot, meg Moldvát s Oláhországot, ott elesküszik, megtagadják a vallási uniót, a keletin csüngenek s a konstantinápolyi patriarkát ismerik el igazi fejüknek s nem a vallás érdekli őket, hanem a babona. Ez volt az oka, hogy a fejedelmek is csak megtűrték őket, de kiváltsá-

[✱] Jancsó, id. mű I., 683.

gokat nem adtak nekik. Az oláhok törvénybe iktatása csak a három törvényes nemzet jogainak csorbitása nélkül történhetik s az oláh népet ne számítsák egyik nemzethez sem, mert ez a Rendek előjogait s kiváltságait sértené, de sértené a három nemzethez számító román nemesek jogait is.

Mária Terézia a Rendek álláspontjára helyezkedett. Klein püspök, a nagy román agitátor, nem érte el azt a célját, hogy az egyesült egyház recipiálásán felül a román nép negyedik nemzetnek tekintessék.

A három nemzet, négy vallás dogmája 1848-ig kizárta a román népet Erdély közjogából, holott könnyebben lett volna megnyerhető; mint az örökké akadékoskodó, privilégiumait félreismerő, azokat állandóan és rosszhiszeműen tágitani törekvő, külön államot játszó szász elem.

A habsburgi idők törvényhozása is mostoha volt hozzá. Már a három nemzetből álló Karok és Rendek kiváltságait megerősítő 1744. évi VI. törvénycikk is, míg egyrészt a görög katolikus Karokat és Rendeket is, "minthogy ezek is katholikusok" megerősíti jogaikban, törvényeikben, kiváltságaiban, mentességeiben és kedvezményeiben, -- addig másrészt kifejezetten mostohán bánik a román tömegekkel, mondván: ... A királyi -- jogokban megerősítő -- határozatokat azon-

ban a görög egyesült szertartásnak közül csupán az egyházi és a nemesi előjogoknak örvendő személyekre értjük, akiknek állapota a haza többi polgáraiéval megegyező és a kiket az ezen fejedelemség alkotmányos szervezetét alkotó három bevett nemzet közül ahhoz kell számítani, a hol a szerzett fekvő jószáguk révén állandóan laknak, a hova épen ennek alapján a negyedik nemzet felállítása és megalkotása nélkül eddig is sorozták, -- de nem lehet és nem kell kiterjeszteni a köznépre /non vero ad plebeos/ és a nép közül vett papok fiaira, hogy e fejedelemségnek alkotmányos szervezete a felforgatástól ment legyen /ne systema hujus principatus evertatur/ és sem az oláh, sem pedig más jövevénynép a nemzetek közt számot ne tegyen, se a három nemzet valamelyikének és ezek jogainak, kiváltságainak, mentességeinek és előjogainak sérelmére ne legyen.

Az 1744. évi VI. erdélyi törvény tehát sem a görög katolikus, sem a görög keleti román köznépet nem akarta még az erdélyi alkotmány sánczai közé bevenni, nem akarta még a pappá-lett román jobbágyfiut sem felemelni, nem akarta az oláh népet nemzetté tenni, negyedik nemzetnek elismerni, nehogy mindez kárára legyen a három kiváltságos nemzetnek s nehogy ezzel "az alkotmányos szervezet felforgattassék."

Az egyenjogúságot csak egy évszázad eltételese után az 1848. év hozza meg. Szörnyű és okatlan vérengzés lesz érte a fizetség.

Ami az erdélyi románság közelebbi jogi helyzetét illeti, ki kell emelnünk, hogy kevés román nemesen felül a románság mértani arányban szaporodó nagy tömegei jobbágyok voltak. Elnyomatásuk nem annak következménye volt, hogy románok voltak, hiszen hadvezérek, vajdák, királyok, mágások kerültek ki közülük, hanem annak, hogy jobbágyok voltak. Még papjaik legnagyobb része is jobbágy volt. Különben a falusi pópák a Balkánon is mindenütt jobbágyok voltak, ha jobbágy-családból származtak s csak püspökké szenteltetés esetében lettek szabadok. Hunfalvy[¶] megállapítja, hogy a pópák paraszt, azaz földesur alatti állapota, mint sok egyéb különlegesség, a Balkán-félszigetről jutott a dunáninnyi tartományokba. Így volt ez Lengyelországban is. Ez tehát nem volt a magyar földesurak nemzetiségi vagy vallási ellenérzésének következménye, hanem mindenütt korszerű szokás, általános jogi helyzet volt és főleg azzal függött össze, hogy a pópák művelődési viszonyai nagyon elmaradottak voltak s magasabb színvonalu nevelésük a görög katolikus papnevelő intézetek révén csak a XVIII. század közepén

[¶] Hunfalvy Pál: Az oláhok története, II., 319.

kezdődik meg, míg ellenben a római katolikus papság műveltsége évezredes s a protestáns papság nagyrésze már az első időkben külföldi protestáns főiskolákon nevelődik.

Az erdélyi fejedelmek azonban lényegesen enyhítenek a pópák közjogi s magánjogi helyzetén: Báthory Gábor 1609-ben megengedi, hogy a földesur engedélye nélkül is más helyre költözhessenek a fehérvári román püspök engedélyével s felmentette őket az egyházi jószág után a jobbágyi terhek alól, a földesurnak évente járó ajándékot nem számítva. Bethlen Gábor 1624-ben a fogarasvidéki román papokat felmenti a tized alól s Gyulafehérvárott nyomdát állíttat román nyelvű könyvek kinyomtatására. I. Rákóczy Györgynek 1640-ben Geleji Katona István előterjesztést tesz, hogy az elhalt oláh püspök székét művelt emberrel töltsék be, "annyi sokezer lelket nem kellene valami tudatlan emberre bízni, mert azok is ugyan emberek, ha balgatagok is és nagyságodnak mint keresztyén fejedelemnek incumbál, tisztje és conscientiája szerint azoknak is lelkekre, amennyiben lehet s amennyire azokkal az ostobaságban megátalkodott emberekkel bevétetheti, gondot viselni... Az Uristen mitőlünk veszen számot érte, ha ezeket a balgatag embereket is negligáljuk."

A román pap műveltsége nem azért kellett Erdély fejedelmeinek, hogy elmagyarosítsák a román népet, hanem hogy kulturáltabbá tegyék a jórészt műveletlen területekről beszivárgott vagy beköltözött primitív román népet, mely akkor még iskoláztatásban nem részesült s paraszt-papjaitól nem sok jót tanult.

1648-ban jelent meg I. Rákóczy György ösztönzésére és költségére az Ujtestamentum román fordítása s a fejedelem a fordítónak akkori időkhöz mért nagy jutalmat, ötven forintot és egy dolmányra való posztót adat.

II. Rákóczy György 1656-ban a román püspököt feljogosítja, hogy "törvényes jövedelmeit huzhassa, hogy legyen miből fedeznie a nemzeti nyelven nyomandó könyvek költségét és fentartania az iskolákat."

Román könyv..., román iskola..., ime, mindkettő az erdélyi fejedelmek kezdeményezése. A román szellemi kultúra alapjait tehát Erdély fejedelmei rakják le. Programjuk nem az elmagyarosítás, hanem a nemzetiségi türelmesség.

S mindez nem szigetelődött csak Bethlen Gáborra s a Rákóczyakra. Barcsay Ákos 1659-ben felmenti a román papságot a fejedelmi kincstárnak járó tized alól; Apaffy Mihály 1663-ban a román papok birta

szőlőket nemesi birtokká teszi s felmenti a tized alól, majd 1673-ban a román papságot az egyházi földek után járó tizedtől is mentesíti, hogy "Isten segedelmével — a nép lelki üdvösségére és épülésére mentől inkább hivatásának élhessen" s 1676-ban inti a szász papokat, hogy a román papoknak ezt a kiváltságát ne merészeljék megsérteni.

Mária Terézia az 1743. szeptember 9-iki rendeletével szabályozza a görög katolikus klérus helyzetét s ebben azt rendeli, hogy jogai teljesen egyenlőek a rom. kat. kléruséival, mentesek tehát az ut-, hid-, vám és más köztartozásoktól s a hivatalok után járó birtokaikon nézve a tizedtől, de egyéb birtokaik után, a másvallásu papsághoz hasonlóan, kötelesek a földesuri és más köztartozásokat megfizetni; gyermekeiket, ha a tanárok és mesterek alkalmasaknak ítélik, a tanulásban és kiképzésükben ne gátolják a földesurak. A hivatalok betöltésében ugyanaz a tekintet legyen reájuk, mint a többi vallás bevett hiveire.

Mária Terézia ezzel a rendeletével kétségtelenül nagy előnyöket nyújtott a görög katolikus egyháznak, olyan előnyöket, amelyek a görög keleti egyház papjait nem illették meg. Ez a különbségtétel az erősen katolikus királynő személyes ténye volt. Függetlenül érvényesült ez az uralkodói akarat a hivatalos Erdély

álláspontjától s így ebből a görög keleti egyház részéről a magyarság ellen vádak nem kovácsolhatók.

Az uralkodónő ezzel nem csupán a katolikus egyháznak kívánt szolgálatot tenni, hanem a mindig nehezen féken tartható, a centralizáló irányzattal szemben álló erdélyi magyarság megtörésére is gondolt. Abban a hitben volt akkor Bécs, hogy az erdélyi románság katolizálásával "császárhü" tömeget fog megnyerni, szemben a magyarság Bécs-ellenes szerepével, mely csak röviddel azelőtt Rákóczy szabadságharcában is félelmesen érvényesült. A nagy görög katolikus püspöknek, Klein Innocentiusnak programja, hogy a románság Erdélyben ismertessék el negyedik nemzetnek, az akkor Erdély lakosságának már több mint felét alkotó románságot öröklött magyargyűlöletével s dinasztikus érzéseivel Bécs engedelmes eszközévé tette volna, megállította volna az ortodox egyház kétségtelen erős orosz orientációjának érvényesülését s alkalmas lett volna Erdély magyarságának kezéből kiűtni a politikai kardot. Az élethalálharc a két nemzet között már akkor megkezdődött. Az erdélyi románságnak akkor kb. felét alkotó görög katolikusság kulturálása Bécs erős programpontja volt. De a kulturált görög katolikusság a dákoromán eszme harcosa lett s nem Bécsé, s politikája visszafelé sült el másfélszáz év múlva.

Erősen érvényesült már akkor, Mária Terézia idejétől kezdve, Oroszország befolyása is az erdélyi románságra, az ortodox egyház azonossága révén. Erdély görög keleti románsága a katolikus fronttámadással szemben már akkor megtalálta a Moszkvába vezető utat. S Erzsébet cárnő, aki szövetségese volt Mária Teréziának, ügyesen kihasználja ezt s amikor Balomiri Miklós erdélyi görög keleti esperes személyesen átnyújt a cárnőnek egy a katolikus üldözést tárgyazó memorandumot, a cárnő 1750-ben bécsi követének ezt írja: [✕] "Emlékiratot adott át nekünk Balomiri Miklós nevű esperes Erdélyből, kérve benne tőlünk az erdélyi igaz keresztényeknek és az oláh nemzetnek támogatását, mely hívők a legnagyobb üldöztetéseknek vannak kitéve az unió el nem fogadása miatt. Ugy látszik, hogy ezeknek a hívőknek azelőtt megvoltak a maguk göröghitű püspökeik és papjaik minden korlátozás nélkül Leopold császár idejéig, sőt ettől is teljes szabadságot kaptak mind az istentisztelet, mind papjaik tekintetében. Később azonban holmi theologusokat erőszakoltak rájuk, a kik elnyomták eddigi szabadságukat s erővel is megkisérelték őket az unióra vonni. Mondják, hogy hasonló szándékkal viseltetik irántuk a mostani császárnő is. Nem levél sehol senkiben reményük, a nevezett esperes hozzánk

[✕] Jancsó, id. mű I., 713. 1.

jött és átadott olyan okiratokat, a melyekben a régi erdélyi fejedelmek nekik bizonyos kiváltságokat biztosítottak s a melyeket Leopold császár is megadott nekik. Ezeket megküldöm önnek, győződjék meg róla, vajjon ez a nép ilyen veszedelemben van-e s valóságban olyan súlyosan szenved-e hitéért. A legszigorubban megparancsolom önnek, hasson oda minden rendelkezésére álló eszközzel, hogy szívük óhajához képest igazi görög szer-tartásu hitükben élhessenek, hogy így teljesíthessük kérelmüket, a melyekkel a mi pártfogásunkat kérték, a mit magunkra is vállaltunk. Védelmezze és őrizze őket."

Balomiri panasza s a cárnő levele folytán a görög keleti románok helyzete tárgyában Mária Terézia rendeletére az ügy a titkos tanácshoz került s 1752. július 27-én rendelettel kiméletet parancsolt a görög keletiekkel szemben, mert érdemeik vannak ezeknek is a haza és a trón körül, másrészt ő szövetségese a cárnőnek s az üldözés meglazíthatja ezt a szövetséget.

Hármas kötetet bizonyít ez az uralkodói levelezés. Az első az, hogy a cárnő hivatkozik arra, hogy a régi erdélyi fejedelmek kiváltságokat biztosítottak a románoknak s nem üldözték őket. A második az, hogy a görög keleti egyház érdekében maga a cárnő mozdult meg s a már akkor a be-belátogató orosz papság útján is a görög keleti egyházra a cári egyházfői legfőbb ellenőrző

hatalmat idegen állam területén is gyakorolta s ezzel nyíltan a pánszláv mozgalom élére állott. A harmadik az, hogy a görög katolikus egyház habsburgi létesítése, megbontva a románok egyházi egységét, Bécshez akarta a románság egy részét kovácsolni, de ennek a levét csak a magyarság itta meg Erdélyben, mert a Habsburgok a görög katolikus egyházat nem a magyarság javára használták fel, hanem a habsburgi kézbentartás céljára. Elképzelhető, hogy a cári beavatkozás mennyire megingatta akkor is már a románság állam-hűségét.

Az erdélyi vallási türelmességnek ezzel szemben nemes példája volt, hogy sok helyen a kálvinistáknak közös templomuk volt a románokkal.

Az erdélyi görög keleti románság az időtől állandó izgalomban élt a görög katolikus vallás felülről támogatott erősödése miatt s ellenakcióba fogtak a püspökei, amire Bécs katonai intézkedéseket tett Erdélyben. Az óhitűek gyűléseit 1761-től Bucow igyekszik leszerelni.

A levét azonban az ellentéteknek a magyarság itta meg, annak ellenére, hogy Erdély magyarságának nem volt része az erdélyi románság vallási kettéosztásában, nem bántotta a görög keleti egyházat s a kornak megfelelő mostoha jobbágypolitikája nem sujtotta jobban a román jobbágyot, mint a magyar jobbágyot.

Beksics Gusztáv írta:[✕] "Kétségtelen, hogy a román nemzeti eszmét a katolicizmus ébresztette fel. A propaganda fide intézetben tanultak azon román ifjak, a kik a rómaiság öntudatára jutottak s ez öntudatukat felébresztették nemzetükben. Ez öntudat a katolicizmus révén került a keleti vallásu románságba is. A katolicizmus volt az első kapocs a római hagyományok és a román nemzet között, mert hisz a míg az összes románság a keleti valláshoz tartozott, román nemzeti eszme a rómaiság öntudatával kapcsolatban nem is létezett. A keleti vallás örökre elszakítani látszott az oláh-ságot nemcsak a vallási Rómától, hanem egyszersmind Róma kulturai hegyományaitól."

II. József erdélyi ujjlennyomatai. Felébreszti Erdély román jobbágyságát. Erdélyi reformjai

Erdély népének sorsa József császár alatt tragikusává válik. Erre a korszakra esik Hora és Kloska irtózatos lázadása, mely a nagy uralkodó vélt támogatására támaszkodott. Kétségtelen, hogy József minden elnyomottnak védője volt, felszabadította, korát messze megelőzve, a jobbágyságot s az ő eszméi hintenek fényt a Hajnóczytól Deák Ferencig, Kossuthig, Wesselényiig a népért élt nemzetnagyk utjára.

[✕] A román kérdés és a fajok harca, 152. l.

Már fiatal korában kedves olvasmánya II. Józsefnek Voltaire s 1777-ben svájci utazása alatt szeretne volna ott Ferneyben meglátogatni, de Nagy Frigyes azt írta akkor Voltairenak, hogy Mária Terézia megtiltotta ezt a látogatást. Az előző évi párizsi látogatása alatt azonban meglátogatta Rousseaut és Buffont. Ezek a látogatásai letörölhetetlen nyomokat hagytak lelkében, egyházpolitikájában, alkotmányellenes felfogásában, az emberi egyenlőségért vívott császári harcaiban.

De ezeket a látogatásait másfél évtizeddel megelőzi "Rêveries" című emlékirata, amelyben szárnyaló, a középkorral teljesen szakító szelleme jövő programjáról világos képet ad. Már ebben hangot ad annak, hogy a nemességnek is adót kell fizetnie, csak a személyes érdem számít, nem az ősöké. Nincs helyük a kiváltságos osztályoknak. Az egyház és a nemesség nem tudja mi a hazaszeretet, "L'amour de la patrie est un terme ignoré des deux noblesses voluptueuses".

Falkenstein gróf álnév alatt van Franciaországban s inkognitója tette számára lehetővé, hogy az encyclopedistákkal személyesen is megismerkedjék.

II. József trónjainak elfoglalása után nyomban értékesíteni kezdi mindazt, amit hosszú trónörökössége alatt külföldi és belföldi utazásokban, sok okos emberrel való beszélgetésében s olvasmányaiból, főleg a francia

felvilágosodást kezdeményező nagy írószellemek írásaiból mint hangya összegyűjtött.

Az oroszláncörmök már ott vannak 1781. március 21-iki körlevelében, amelyben azt írja az udvari és tartományi főhatóságoknak, hogy "minden formalitásnak, megszabott napnak, órának legyen vége, kell tehát, hogy minden miniszter egészen és tökéletesen a közügyeknek szentelje magát, azoknak éljen, ne gondoljon, ne halljon, ne lásson mást, mint ami azokra vonatkozik. Minden előforduló tárgyról értesítést adjon és lehetőleg közeledjék elveimhez. Inkább kérdezzen százszor, mint hogy egyszer tévedjen. Jöhet hozzám egész nap, akár csizmában, akár öltözetlenül. Azért helyezek oly nagy súlyt a szóbeli érintkezésre, mert írásnál nagy az idővesztés... Eljöhet hozzám a miniszterrel az előadó tanácsos is oly ügyeknél, melyek bonyolodott volta a részletek pontos ismeretét és feltüntetését teszi szükségessé."

Az állami mindenhatóság, a fejedelmi abszolútizmus új tizparancsolatát tartotta kemény kezében s ennek feltétlen engedelmességet követelt. "Annak pedig, aki nem akar engedni vagy nem akar magán segíteni, nyitva az ajtó a kancelláriától az utolsó megyei emberig," írja, mikor a német nyelvet közkötelezővé teszi. "A kancellária fordíttassa németre az

ezen nyelvet nem bíró tanácsosainak munkálatait...
Éppen így járjon el a helytartótanács és az erdélyi
gubernium."

Rendező géniusát Erdély is megérzi, nem tetszik
neki Erdély közigazgatási feldaraboltsága, a megyékre,
székekre, vidékekre, taksáshelyekre felosztódás.
1783-ban tett útján tíz megyére osztja Erdélyt, de
mivel a Partiumot az 1741. évi törvények ellenére,
amelyek a Magyarországhoz csatolást rendelték el,
ezekbe kebelezte, a kancellár ez ellen felszólal.
József válasza az, hogy Erdély ugyanis egyesült majd
előbb-utóbb Magyarországgal. Nem úgy gondolkodott
tehát Erdély uniójáról, mint majd később Ferenc,
V. Ferdinánd s I. Ferenc József. Csak azt ismerte el,
hogy Erdélynek területi nagysága miatt dukál a külön
kormányzók.

Kitüzi uralma első évében fő elveit:

"Jövőben elsősorban a közjó és a munkásság elő-
mozdítására kell tekintettel lenni, minden figyelem
nélkül a személyes viszonyokra."

"Az iparhoz, kereskedéshez, adásvevéshez nincs
nélkülözhetetlenebb, mint a szabadság és nincs káro-
sabb, mint kiváltság és monopólium."

"Vallási ügyekben -- figyelmezteti a kancelláriát --
enyhén és szeliden kell eljárni, mert ez az igazi

apostoli mód" s jogokat ad a protestánsoknak, a zsidóknak meg a görög keletieknek.

Megköveteli a pontos, emberszerető hivatali munkát s a tisztviselőkre nézve elrendeli a minősítési táblázatok vezetését.

"Minden tekintet nélkül a multa és a jelenleg fennállóra, a kancellária gondja arra legyen, hogy helyes kormányzást vezessen, a közügyek javára, az állam gyarapítására és minden egyes ember iránt méltányossággal." Ilyet uralkodó Mátyás király óta nem mondott. S ezt az ország egyik legnagyobb s leggazdagabb mágnásának, gróf Esterházy Ferencznek, a nagy államférfiúnak írja s még hozzáteszi: "Azon mód, melyben felfogja elveimet, előkészíti és végrehajtja azokat, szünetlenül felügyelve azok megőrzésére, fog egyedül meggyőzni képességéről és szolgálati buzgalmáról s ez fog határozni az önnek juttatandó bizalmam tartósága felett. Fogjon tehát a munkához minden tekintet nélkül."[✕] Addig egy gazdag és büszke mágnással még nem beszéltek így, József császárnak születés, vagyon, rang nem imponált.

Vaskezét az egyházzal, sőt a pápával szemben is érvényesíti, úgy hogy a pápa kénytelen meggyőzésére

[✕] Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában, II., 43. l.

Bécsbe menni, de hiába. Gyökeresen szakít anyjának mélyen vallásos, szélsően katolikus politikájával, s ha anyja 1767-ben még csak adófizetésre kötelezi a klérust, ünnepnapokat csökkent, eltörli a klastromok azilum-jogát s még a szertartások díját is megszabja apostoli királyi jogánál fogva, -- József császár már megteremti a toleranciát, rendezi a vegyes házasságok jogviszonyait, az áttérést, -- elrendeli, hogy "az egész országban törhetetlen törvény legyen, hogy senkit vallása miatt, hacsak a törvény vagy a közrend ellen nem vétett, pénzbírsággal vagy testi büntetéssel illetni nem lehet", -- "a vármegyék a candidatióban, tekintet nélkül a vallásra csupán az érdemre és tehetségre néznek", -- "amennyiben a kinevezés méltóságokra és tisztségekre nekem van fenntartva, tisztán a tehetség, becsületesség és az érdem fognak irányítani választásomban".

Mig Mária Terézia 1775. decemberében azt írja fiának, Józsefnek, hogy "...a szabad vallásgyakorlatot mint katolikus fejedelem nem engedhetem meg nehéz felelősség nélkül; nem engedhetem meg a mostani nagyoktönkretételét azon hamis okból, hogy az a többségnek javára válik, ez nem szükséges és nem méltányos; a sokszor ismételt szabadság mindenben félelmet kelt inkább bennem, mint reményt s öregebb vagyok, semhogy

ezekből az elvekből valaha engedjek s kérem az Istent, hogy örökösöm ezeket soha még csak meg se kísértse",[⌘] -- addig fia, II. József, e végrendeletszerű anyai parancsokkal szembeszegi magát: az egyház, a pápa ellen fordul, vallási egyenlőséget hirdet, megszünteti a vallásüldözést, felszabadítja legalább elvileg a jobbágyságot, megtöri a nemesi villámokat, visszafizetteti az arisztokráciával az anyja által engedélyezett kincstári, sokmilliós hiteleket, félretolja a nemességet s várait, a megyéket, központosít s mindenfelé szabadságot osztogat a köznépnek.

A protestánsok vallási jogegyenlősége ellen a magyar kancellária 1781. augusztus 6-iki felterjesztésében Erdéllyel is érvel: "Mennyi bajt szereztek a protestánsok Magyarországon és Erdélyben, hol a török segítségére támaszkodtak." A császár nem hallgat rá,[⌘] de annyiban enged, hogy leszegezi, a katolikus vallás uralkodó marad, ahol eddig az volt, az akatolikus istentisztelet csak ott lehet nyilvános, ahol az alkotmányt nem sérti és ezt megírja az erdélyi kancelláriának is. Erdélyre nézve is elrendeli a toleranciát s ezt közzététeti, de az erdélyi kancellár jelenti, hogy ott a protestáns vallások ősi egyenlőséget élveznek, csak a görög keleti val-

[⌘] Marczali, id. mű II., 212. s köv. 1.

lás tolerált. Így tehát Erdélyben nincs szükség ki-
mondani, hogy a katolikus főurak és nemések isten-
tiszteletén szabad részt venniök a község összes
lakóinak s arra sincs szükség, hogy a római katolikus
püspökök az evangélikusokat vizitálják, kikérdezzék
őket a keresztelesek felől vagy hogy a protestánsok
zsinatain egy katolikus is jelen legyen. A császár
ehhez képest rendelkezik Erdélyre, a négy szabad,
egyenlő vallás hazájára nézve.

Míg a protestánsok Magyarországon az 1681. és
1687-es törvények s az 1715: XXX. törvénycikk stb.
tanúsága szerint nem voltak egyenlőek a katolikusokkal
s nem volt teljes polgári joguk sem a közhivatali jog,
sem a házassági jog, sem az egyházi, iskoláztatási stb.
jogok tekintetében, Erdélyben a protestantizmus van
tulsúlyban, nagy fejedelmeinek egy része is protestáns.
S a vallási egyenlőség zászlaját az Erdélyből kike-
rült katolikus fejedelmek sora, II. Rákóczi Ferenc is,
nem szűnik meg lobogtatni.

Erdélyben a XVIII. században a nagy román tömegek-
nél a katolicizmus mint térítő jelentkezik, a görög
keleti vallásból kiszakítja a hívők tekintélyes
részét s áttéríti a görög katolikus vallásra. Az er-
délyi -- jórészt református -- nemesség későn veszi
észre, hogy ez a térítés nagymértékben erősíti --

Mária Terézia szellemében --Erdélyben is a katolikus gondolatot.

Beavatkozik a papnevelésbe is, a papságnak állami szempontok szerinti nevelését s átnevelését rendeli el. Püspököknek -- mondja -- csak oly személyeket szabad ajánlani és pedig minden tekintet nélkül születésükre, "akiknek elvei jók, életük tiszta, jól vezetik a papságot és jól oktatják a népet". Ez a mágnáspüspökök ellen szólt.

De osztrákot, lengyelt is nevez ki magyar püspöknek, hogy megtörje a magyar püspökök magyar közjogi vezérszerepét.

Az alsópapságot jobban akarja dotálni, a vallásalap terhére, "a gazdag klastromok eltörlésében nem lehet továbbmenni, de hátravannak a kanonoki prae-bendák."

"A püspököknek el kell ismerniök, hogy ők az egyházi alapnak csak haszonélvezői, abból elsősorban a lelkész-ségek szükséglete, a szentségek adminisztrálása s az ifjuság tanítása fedezendő." *

Sok kolostort megszüntet; 1786-ban azt mondja a pannonhalmi apátságról: "Helyzeténél fogva egy magas hegy tetején s belső alkotmányánál fogva nincs hasznára a közügynek." S az apátsági épületből fegyházat

* Marczali: II. József, III., 342.

rendel 1786-ban. A pesti pálosok monostorába az egyetem kerül, a budai karmelita klostromba színház! A piaristák valahogy megmaradtak.

De nem akar hitetlen embereket. Nem a vallások ellen van, csak az egyházak ellen, nem Isten ellen, hanem a papság kialakuló szelleme ellen. Nem disztíngvál vallás és vallás között. Egyenlő jogu embereket akar, tekintet nélkül, melyik templomban imádkoznak.

Belenyúl dogmákba. Felkavarja a katolikus és protestáns tanítást, a papság nimbuszát, mindennapi életét, megrendszabályozza a püspököket. Térdre akar mindenkit kényszeríteni a fejedelmi abszolútizmus előtt. De az ő korában még szírtokbe kellett ütköznie a császár zászlóshajójának. Amint óriási parlamenti és társadalmi ellenállásba ütköztek még száz év múlva is a magyar egyházpolitikai reformok.

II. József vallási politikájából folyt, hogy a katolikus járhasson a protestáns iskolába is s a tanárok bármely iskolánál protestánsok is lehessenek. Keresztül is vitte ezeket az elveit. Az állami tanügy nem tűrt vallási egyenlőtlenséget.

Szaporítja a népiskolákat, s azt mondja: "A lelkeskedő papság a hét hat napján nincs annyira elfoglalva, hogy ne foglalkozhatnék a parochia ifjúságának nevelésével." Sok helyen keresztül is viszi ezt.

A császári tanügyi bizottság súlyt helyez a román nép oktatására, 1786. évi jelentésében ezt mondja: "A pópa ne lehessen születése helyén tanító. Ez fontos oly rendkívül durva nép művelésére, melynek vad-sága már annyi bajt csinált. Nagy akadályok vannak. Mélyen gyökerező, az anyatejjel beszitt előítéletek, szokások és bűnök e népnél oly gondolkodásmódot és élet-módot eredményeztek, amely akadályoz minden művelési lépést."

S a császári vesszőparipa mindenütt a német nyelv. Amikor leszzegezi, hogy "Magyarországban az iskolügy oly nyomorult állapotban van, hogy azon az igazgatók fizetésemelése^{nem} segíthet, hanem csak czélszerű terv követése, a tanítók kiválasztása," egyuttal kilyukad a szeg a zsákból: "A normális iskolákban oly rosszul tanítják a gyermekeket, hogy négy év alatt még németül se tanulnak meg... Mivel a német nyelvet a nyilvános ügyek nyelvévé tettem, latin iskolában vagy felsőbb tanulmányra nem lehet olyant bocsátani, a ki szóban és írásban nem tudja eléggé a német nyelvet."

A görög-keletiek erdélyi nagy számát emeli ki József előtt Gebler államtanácsos, de erre nem volt szüksége a császárnak, erdélyi utazásai révén jól ismerte az erdélyi román nép vallási viszonyait is. Helyesli Gebler nézetét, hogy az uniáltak ne nyom-

hassák el a görög keletieket. Egyenlően kell bánni a görög nem-egyesültekkel is, nem szabad őket világi előnyökkel áttéríteni.

Rendezteti II. József az erdélyi népiskolák ügyét is. A főiskolákra nézve az az álláspontja, hogy azok nem a katolikusoknak vagy a protestánsoknak vannak rendelve, hanem az egész nemzetnek. Csak a tanárok jóságára, de nem vallására kell figyelemmel lenni.

Nem veszi figyelembe, hogy a klérus a kultúra élén jár.

A XVIII. század végén gróf Batthyány Ignác tudós erdélyi püspök, Nagyszebenben tudós társaságot akar alapítani s azt mondja: "Ott nem néznek arra, Pálnak micsodás ételt visznek asztalára vagy Péter micsodás színű köntöst öltözik magára, hanem csak a tiszta észre, értelemre és bölcsességre; úgy hogy nemcsak a hazának minden különbség nélkül való tudósai hivatnak erre a nemes pályára, hanem még a külföldiek is kéreztetnek, hogy ezen társaságot munkájukkal, tanácsokkal öregbítsék."

Vezető gondolata az egységes, német hivatalos nyelvű, a központból császári akaratával igazgatott összbirodalom s ez az elgondolása mint örökség, irányt szab a monarchák és kancellárjaik politikájának 1867-ig. Több-kevesebb, inkább kevesebb, mint több sikerrel ezt

csinálja II. Lipót rövid uralkodása után Ferenc épp úgy, mint V. Ferdinánd és 1867-ig I. Ferenc József.

Erdély ügyeit nem az ott fölös számban levő okos vezető emberekkel intézteti, hanem báró Reischach-hal s az egységes államtanáccsal. Az államtanács már akkor sem volt barátja Erdély Magyarországgal való egyesítésének. De József császár ebben a kérdésben is a maga útján járt s amint már 1782. május 24-ikén a magyarországi kancellária veszi át a császári kamarától Erdély pénzügyeit, három hónap mulva már beolvasztja az erdélyi kamelláriát a magyarországiba. Ezzel járt, hogy gróf Bánffy György erdélyi alkancellárt áthelyezi a magyar kancelláriába; néhány utcával tovább ment Bánffy Bécsben, de ezzel Erdély uniója helyett csak az összbirodalom érdeke elégült ki. A császár hive volt az uniónak. Természetesen nem azért írta 1783-ban: "Es wird wol vermuthlich einst Siebenbürgen mit Ungarn nur ein Land ausmachen," mintha a magyarságot akarta volna az összekovácsolással erősíteni. Előtte bálványként csak a németnyelvű s német közigazgatásu habsburgi összbirodalom állott. Ez volt minden plutonikus magyar-rokonszenve mellett Mária Terézia gondolata is, Kaunitzé is és majd ezt veszi át husz év mulva örökségként Metternich is.

Minden bölcs reformja mellett is József császár

belebukott nagy terveibe. Amint az egyes ember sem elégszik meg evéssel, háztartása vitelével, hanem lelki, szellemi életet is akar élni, a nemzetek sem elégednek meg országuk jókarban tartásával, hanem lelki magasságokba is akarnak szárnyalni. József császár reális célokra törésében, a nagyobb műveltség, nagyobb jólét, nagyobb rendezettség felé törésében elhanyagolta a reá bizott nemzetek lelakiségének, eszményeinek ápolását, sőt ezeket félretaszította az utjából. Szent István koronáját a pozsonyi várban őrizték és most, 1784-ben, József császár, amikor a pozsonyi várat a növendékpapság szállásául jelöli ki,[✱] elrendeli a bécsi kincstárba vitelét. Ha a központi hivatalok egy része Budára kerül, mondja a magyar kancellária, kerüljön oda a szentkorona is. Törvények sorozata tiltja annak az országból való kivitelét. A császár azonban nem gondol a korona történelmi multjára, nem gondol arra, hogy a magyar király koronáját nem a királyok nevezték el szentnek, hanem egy nemzet ezredéves tradíciója s törvényeinek sora, nem gondol arra, hogy a legegyszerűbb embernek is vannak családi hagyományai, ereklyéi, apai, anyai képei, kiadja a rendeletet, hogy azt Bécsbe kell szállítani éppen úgy, mint Prágából Szent Vencel koronáját. Igen, de Csehország

[✱] Marczali, id. mű II., 363. l.

már régen nem volt önálló állam, ellenben Magyarország Árpád vezér óta nem szűnt meg önálló birodalom lenni.

"Legegyszerűbb s legillőbb eljárás lesz azt annak idején a bécsi kincstárban egyesíteni -- rendeli -- a monarchia többi koronaival és clenodiumaival s ott hagyni a magyar koronaörök zára alatt, 'unter der Sperre der hung. Kronhüter', de a koronaörökség is megszűnnék."

Igy alacsonyítja le a szentkoronát muzeális tárggyá. A megyék riadt, néha mennydörgő tiltakozásai hatástalanok, gróf Csiky János magyar országbíró, a helytartótanács, a koronaörök kemény felterjesztésére ezt feleli: "Risum teneatis amici" s a koronát Pozsonyból Bécsbe viteti.

Tirannisztikus hajlamok, roppant esztétől nem mérsékelt, szélsőséges határozottsága, sokszor legokosabb tanácsadóira sem hallgató uralkodói mindenhatósága épp így megnyilvánul a lakosság összeírásának kérdésében is. Pontos tudomást akar szerezni a két ország, Magyarország s Erdély lakosságának számáról. 1784-ben hozzáfog a népszámláláshoz, hogy helyes adórendszert állapíthasson meg és tisztában legyen, mennyi katona állítható ki. De a nemesség lólábat lát. Azt hiszi, ez a nemesség adóztatásának előkészítése. A házak elrendelt megszámozását ugyanebből az okból ellenzi. A császár nem enged, őt a közjó vezeti. De a nemesség

nem hisz neki, már elég tapasztalata van vele. A megyék feliratai a végletekig felizgatják Józsefet. Szemére hányják, hogy ilyet csak az országgyűlés rendelhet el, mert a Rendek a királlyal együtt kormányozzák az országot. Különösen a katonaságnak az összeírásnál szerepeltetése fáj. A császár leiratokban védekezik, magyaráz, csak jót akar, rendet, az ujoncok, adók kivetésénél arányosságot, nem akarja a privilégiumokat megszüntetni. A megyék egyikében-másikában puskaporos a hangulat. A különösen bátor Nyitra megyébe katonasággal küld a letett, vonakodó főispán helyébe adminisztrátort: "Ha ellent mond valaki az összeírásnál, vasra kell verni, bilincsben Bécsbe kell szállítani, még ha mágnás is." Pozsony és Nyitra megyékben töltött fegyverekkel láttatja el a katonaságot Erdély, Horvátország is szélsően nyugtalan. Az ellenállás nem ful vérbe. A megyék végül engednek. De a császár meggyűlöltette magát. Közigazgatási rendet akart. De a magyarral sohasem lehetett erőszakosan bánni. Ilyen bánásmóddal kergették ellenállásba Rákóczyt is, 1848-ban az egész magyar nemzetet.

Minden bölcsessége, tudása, modernizáló tiszta szándéka mellett sem tudott a magyarnak nyelvén beszélni. Kiütközik ez abból a módszerből is, ahogy a német nyelvet rá akarta erőszakolni Magyarországra

és Erdélyre. Az 1784. április 26-ikán kibocsátott rendeletében ezt mondja: "Holt nyelvnek, amilyen a latin, a használata eléggé tanusítja, hogy egy nemzet nem érte el a felvilágosodás megfelelő fokát, mert vagy azt bizonyítja ez, hogy anyanyelve hiányos vagy hogy más nép azt nem tudja sem írni, sem olvasni s hogy csak a latinul tudók tudják gondolataikat kifejezni... Minden művelt nemzetnél megszűnt már a közügyekben a latin nyelv használata, csak Magyarországon, a hozzátartozó tartományokban, továbbá Erdélyben és Lengyelországban van még érvényben," tehát át kell térni — nem a magyar, hanem a — német nyelvre, magasabb iskolába csak az kerülhessen, aki ismeri "a birodalom" nyelvét, a németet. Csak ezt lehet általános hivatalos nyelvvé tenni, hiszen Erdélyben úgy, mint Magyarországon illir, oláh stb. nyelv is van elterjedve, tehát a magyar nyelv nem általános nyelv. "Ezentúl — írja a császár — senki sem nyerhet hivatalt kormányzékánál, megyénél, papságnál, aki nem tud németül. A kormányzéseknek ez azonnal életbe lép, a megyéknél egy, az alsóbb birói és más hivataloknál három év múlva."

Mária Terézia udvarában elnémetesítették a bécsi fényt kereső magyar arisztokráciát. A velencei követ jelentése szerint[✱] Mária Terézia az 1773-ban a

[✱] Bécsi állami levéltár, 1781. szeptember 1. Marczali:

jezsuitáktól elvett alapból kilenc milliót adott kölcsön az eladósodott magyar főuraknak. Ezt az összeget nyolc évre reá II. József visszafizetni rendeli. A bécsi fényűző udvari élet az arisztokrácia egy részét nemcsak elnémetlenítette, de tönkre is tette. De az uralkodóház pénzügyi taktikája is Bécshez köti őket.

Igy lehet megérteni, hogy a magyarországi arisztokrácia nagy része a XVIII. század vége felé már magyarul is alig tud. Maga Széchenyi is fiatalkorában rosszul beszél magyarul s az 1848. miniszterelnöke gróf Batthyány Lajos ugyanugy. A magyar nyelv fenntartója Magyarországon a köznemesség és a magyar jobbágyság. Erdélyben más világ van: színmagyar érzésben, nyelvben az arisztokrácia is s együtt küzd az erdélyi nemességgel a magyar eszményekért.

Fia, II. József, már el akarja nyelni a magyar nyelvet. Ha ez a terve sikerül, hatvan év múlva talán Vörösmarty és Petőfi németül írja a verseit, Arany is a Toldi-trilógiát Goethe nyelvén írja és Kossuth németül szónokol Pozsonyban.

Csak a törvény nyelve maradhat latin, -- mondja a császár -- a bírák és ügyvédek ugyanis értik ezt a nyelvet. "Ezentul senki sem nyerhet hivatalt kormányzéknél, megyénél vagy a papságnál, aki nem bírja a német nyelvet. A kormányzékeknél ez azonnal 1784.

április 26-án életbe lép, a megyéknél egy év múlva, az alacsonyabb birói és más hivataloknál három év múlva."

A császár az ellenvetésekre magyaráz: nem azt akarja, hogy millió és millió ember németül beszéljen, csak a közügyekben akarja ezt a latin helyett s hogy az ifjuság a latin helyett a németet tanulja.

Ha József császár előtt nem a germanizálás gondolata lebeg, az ország nem riadt volna meg a tervtől. Elvégre egy holt nyelv helyébe élő nyelv lépett volna. De ő egységes németnyelvű összbirodalmat akart. Nem csoda, már ifjukorától kezdve német szót hallott Bécsben a Mária Terézia udvari pompájában sütkérező magyar arisztokráciától is. A megyei feliratokat félretéti.

Célt nem ért. Az ellenkező végletbe kergette ezen a téren is az országot. A megyék kioktatják a császárt. Szemére hányják, hogy birodalmát önként mentette meg anyja idejében a magyar. Ha nem akarja a latint, léptesse helyébe a magyart.

Igy lett II. József -- a magyar érzések kicsiholdja, a magyar nyelv szőnyegre hozója.

Még Kaunitz is megtorpan s közbülső megoldást keres: a megyékre a német nyelv csak akkor legyen kötelező, ha a tisztviselők már megtanulták. De a császár

nem enged: "Annak, aki nem akar engedni vagy nem akar magán segíteni, a kancelláriától az utolsó magyar emberig nyitva áll az ajtó."

A trón lelke makacssággal van tele. Elfelejtette és pedig igen hamar, Mária Terézia fia, hogy a trónust nem német Ausztria mentette meg, hanem a magyar Magyarország.

Azt a csendes lelki temetőt, amibe Mária Terézia fényes, de német udvarában beletemetkezett a Rákóczi idejében még szinmagyar arisztokrácia, II. József alatt a magyar nyelv és magyar szellem közös, névtelen sirba temetését célzó véres császári csatatér váltja fel. De minden hiába volt. Pár évtized s a magyar nyelv, a nép által kincsként megőrzött, lenézett, még a törvénytárból is kitiltott, de az erdélyi törvénytárban hiven őrzött magyar nyelv országos nyelvvé válik. A fiataalkorában magyarul törve beszélő Széchenyi látja a szinmagyar Wesselényit és Deákot, akik a vulkáni erő haragos akkordjait hozzák ki a mellőzött magyar nyelvből. A magyarul korábban rosszul beszélő gróf Batthyány Lajos negyven-nyolcas miniszterelnökből magyar szónok lesz. A magyar nyelv, melyet nép, nemesség és arisztokrácia a maga ősi szépségében egyedül Erdélyben tartott fenn és pedig konyhákban, udvarházakban és országgyűlésen egyaránt, II. József frontális támadásának ellenhatásaként Ma-

gyarországon is rövidesen egyetemes győzelmet arat. Bebizonyul, amiben II. József kételkedett, hogy a magyar nyelv mindenre alkalmas, hogy zeneibb és gazdagabb, mint az elhanyagolás századai után gondolni lehetett, hogy az ősi vetés a hó alatt is megmaradt. S papirra veti Berzsenyi, hogy "minden csak jelenés, mint nefelejts, enyész" s Petőfi, hogy "még nyílnak a völgyben a kerti virágok" s Arany, hogy "ég a napmelegtől a kopár szik sarja" és Vörösmarty, hogy "a vadász ül hosszú, méla lesben" s megjelenik Kossuth szózatosa ajkán a magyar nyelv, mint a világ egyik legszebb nyelve s megrázza a világot Liszt billentyűin az ősi magyar dallam. Ez az, amit még II. József, az izig-vérig német ember, aki csak latin szót hallott maga körül meg németet, nem sejthetett. Azt hitte, néhány rendelettel örökre elintézheti a magyar nyelvet s nem látta, hogy az olyan, mint az öreg tölgy, melynek gyökerei talán többszázados mélyföldből kapnak táplálékot, erőt. S elutasítja a pozsonyi papnövéndékek 1788. évi kérését, hogy a magyar tudós ujságot szerezzék be számukra, "vegyék meg a maguk pénzén, ugyanis tudnak magyarul".[☒]

Amikor programja keresztülvitelére kerül a sor, mindig személyes erejét veti bele a harcba, amivel letörtéri ellenfeleit. Itt valódi zsarnok. Amik mégis örök-

[☒] Marczali: Magyarország története II. József korában,

életüvé teszik uralmát, azok a nagy emberi jogok addig oly sötét útján a francia fáklyák mintájára lobogó és lángoló elgondolásai: a jobbágyok terheinek lényeges könnyítése, a közigazgatás átformálása középkoriból ujkorivá, a keresztény vallások egyenjogúsítása felé való hatalmas előretörés. Hidak, utak csináltatása, reformok az igazságszolgáltatás terén, a hivatali visszaélések, a mai nyelven korrupciónak nevezett súlyos közigazgatási betegség kiirtása, az alkalmatlan tisztviselők eltávolítása és pedig családi származásra, rangra, méltóságra tekintet nélkül, a hivatali elintéзések meggyorsítása s abba lélek verése, a rendi hagyományok, a sablonok és melléktekintetek száműzése, az egész közigazgatásnak központi felügyelete a kancellária útján, a tisztújításoknál a valósággyenlőség behozatala.

Erdély közigazgatása különösen szemet szur a mindent megfigyelő császárnak. Súlyos kifogása van Erdély közigazgatási felosztása⁻⁻⁻vmegyék, székek, vidékek, taksáshelyek -- ellen, a magyar vármegyei rendszerrel is szemben áll ez s 1783-ban Erdélyt tíz megyére osztja, arányosan elosztott lakossággal.

Hajthatatlanul áll kitűzött programja mellett. A főispánok helyébe szófogadó királyi biztosokat tesz,

de így gróf Apponyi Antal lemond erről, azt irván 1785-ben a császárnak, hogy elveiről, miket szentként tart, nem mondhat le, mert a meggyőződés szabadságát épp oly szentnek kell tartani, mint a vallásszabadságot. Mintha csak gróf Apponyi Albertet hallanók vagy százhusz év múlva. Utjában állanak a megyék s azt mondja: "Az alkotmány legnagyobb hibája, hogy mindent a generalis congregatiók végeznek. Minden megye azt hiszi, hogy ország és gyűlését országgyűlésnek nézte. Ha ez megmarad, nem várható semmi javulás. Megmondtam már, hogyan kell felfogni valamely nemzet kiváltságait és szabadságait. Ugy, hogy semmi alaptörvényt -- Fundamental-Gesetz --, ami a lényegest az individuumok egymáshoz való viszonyát illeti, ne lehessen alkotni másként csak országgyűlési döntéssel /s mégsem hívott össze országgyűlést/ s a diétára küldje el minden megye a maga követeit, akiknek az utasítást a megye nemességének közgyűlése adja meg, hogy így minden egyén akarata megnyilvánulhasson. De ha már meg vannak állapítva a fő- és alapelvek, lehetetlen, hogy azok alkalmazása és követése tekintetében az egész közösség -- Gemeinde -- befolyást gyakoroljon, ez már az országos kormányzat emberére van bízva, -- így tehát monarchikus államforma mellett a királyra." Montesquieu szólal meg így a

császársban, az államhatalom főágazatainak elválasztása, a törvényhozó s a végrehajtóhatalom szigorú elhatárolása. Mária Terézia büszkén emlegette, hogy fia, József, jogász. A hatalmas megyei ellenállás váltja ki Pálffy kancellárhoz intézett iratában 1785. március 7-ikén a keserű szavakat: "Mindig az volt a sorsa annak, aki a közjót akarja s magát a többség javának szenteli, hogy a kisebbség részéről hálátlanságot kap s gyűlöletben lesz része, erre jobb példát nem mondhatok önnek, mint magamat. Lehetetlennek látom, hogy valaki jobban lelkesüljön a közjóért s fáradhatatlanabbul és önzetlenebbül foglalkozzék ezzel, mint én, de nézze meg ezzel szemben a méltánytalan megítélést s a rosszindulatu köszönetet, amit ezért kaptam. De ezen túl kell magát tennie a patriótának, aki érzi a maga becsületességét."

Halála előtt öt évvel írta ezt, szinte megérezve, hogy az ő utja a tragikai hős utja.

Mióta a Habsburg-dinasztia ül a magyar trónuson, király és nemzet között majdnem állandó a csendes vagy véres harc. A XVI. század közepétől a XVIII. század közepéig Magyarország területén majdnem megszakítás nélkül folyik ez a harc. Erdély szerencsésebb. Ez idő alatt sokáig nemzeti fejedelmek alatt él, akik a kötél-táncos ügyességével, viharedzett lélekkel küzdnek némettel, törökkel úgy, hogy Erdély legalább

magyar életet élhet. Az önálló fejedelemség megszűnésével azonban Erdély is a magyarországi elnyomatás alá kerül. Rákóczy szabadságharca nem csupán Magyarországé, hanem Erdélyé is, amely I. Lipót diplomájával szintén megkapja a maga külön bilincseit. Reá függeszti éles és ellenséges tekintetét II. József is, aki erdélyi utjain még nagyobb ellensége lesz a magyar nemzetnek s az erdélyi politikai, társadalmi és vallási rendszert épp oly korhadtnak tartja, mint tul a hegyeken a magyarországi nemesi világot. A vármegyei rendszert elavultnak tartja s a germanizált összbirodalom egy-séges, német közigazgatása alá szeretné helyezni. A megyei beosztás helyett tíz kerületre osztja Magyarországot, élükön királyi biztos, majdnem teljhatalommal. Az erdélyi gróf Teleky Sámuel is köztük van. A királyi biztosok elbocsáthatják a megyei tisztviselőket, az alispánt nem, ők vezetik a minősítési táblázatokat, rendelkeznek a katonasággal, a nemest is elfogathatják s fő feladatuk a császár szerint nemzetüket hasznuk és javuk felől más fogalmakra nevelni /ganz andere Begriffe/, előítéletektől és bizalmatlanságtól megszabadítani.

Államosította tehát a vármegyéket, főként hogy elnyomja szavukat, ahogy elnyomta a szavát az országgyűlésnek is, amelyet össze nem hívott.

De a politika mezején kívül eső tervei már a kortársak nagyrabecsülését is kivívták. Közlekedés, csatornák, utak létesítése, fásítás, folyamszabályozás, árvizek elkerülése, a bányászat, általában a földművelés, ipar és kereskedelem előmozdítása, posztógyárak alapítása, szövőipar, lentermelés, tengeri kikötő építése, iskolaügy, mindez nem kerüli el a császár figyelmét.

A XVIII. század osztrák gazdasági politikájának alapelve volt az örökös tartományok iparának és mezőgazdasági életének favorizálása és a magyar külkereskedelmi törekvések elnyomásával Magyarországnak és Erdélynek barbár marhatenyésztő országokká tétele. A harmincadtarifák, vagyis az áruérték $3 \frac{1}{3}$ -adának megfelelő vám szedése az osztrák árucikkek beözönlésével aránytalanul nagy jövedelemhez jutatta az osztrák örökös tartományokat, míg a majdnem egészen marhaexportra s buzaexportra szorított Magyarország és Erdély csak aránytalanul kisebb vámbevétellel rendelkezett. Külön vámterületet csinált ez a raffinált vámpolitika nem csupán a Bánságból, hanem Erdélyből is. Az osztrák ipart védővámokkal segítették fel. Az 1764. évi pozsonyi országgyűlés csak úgy, mint a XVIII. század végén az erdélyi országgyűlések tisztán látják ezt, de hiába küzdenek ellene. A magyar gabonát értékének 20%-a terheli vámként a kivitelnél, a bornál még arányta-

lanabb a vám. Ha nem fizet adót a nemesség, fulladjon zsirjába. II. József 1783-ban egy Győrött selyemgyárat alapítani kívánó magyar iparosnak a magyar kormányhatóságok pártoló felterjesztése ellenére sajátkezü rendelettel ezt felelteti: "A jelen körülmények között a magyar ipar előmozdítására a kincstártól nem adhatok semmit. Cessasite causa, majd ha megszűnik az ok, a következmény is megszűnik."[✕] Amíg a morva szövőiparosokat gazdagon segíyezi, a szepesi szövőiparosok segítségét elutasítja: "Amíg Magyarország nem lép arányos viszonyba a többi örökös tartománnyal, a kincstár ott nem támogathat semmi ipart, ami az örökös tartományok élelmezési helyzetét rontja."

Százados osztrák gazdasági illojalitás alapvetője volt így a nagy császár. Ő favorizálja Triesztet is Fiume ellenében.

Az országgyűlések ez ellen nem sokat tehettek, hiszen a dinasztia rendelkezett a magánbirtokai só-, bánya-, harmincad jövedelmekkel s ez meghaladta az országgyűlési adó összegét.

S nem kerüli el figyelmét az igazságszolgáltatás sem. Beccaria korszaka ez, az a korszak, melyben Leopold toscanai fejedelem, a későbbi II. Lipót magyar király toscanai büntetőtörvénykönyve lép ki a középkor

[✕] Marczali: II. József, I., 101., 107. l.

büntetőjogából. Már a XVII. század első felében érzik büntető-rendtartás szükségét. A század elején az 1715: XXIV. törvénycikk országos rendszeres bizottságot küld ki e végből majd 1726-ban programjába veszi ezt III. Károly is, 1752-ben Mária Terézia elrendeli a kidolgozását magyar büntetőtörvénykönyvnek.

II. József egy nagy lépéssel tovább megy. Rendszeres "törvénykönyvet" bocsát ki — természetesen országgyűlési tárgyalás nélkül — 1787. április 2-ik napján, amelyet Magyarországon az 1791: XL. és XLI. törvénycikkek helyeznek hatályon kívül. Erdélyben sem maradt érvényben, hiszen az erdélyi 1791. évi LXIV. törvénycikk II. Lipót alatt az országgyűlés által kiküldött rendszeres törvénykezési bizottságot utasítja "büntetőtörvénytervezet kidolgozására és a büntettek igazságos büntetéseinek pontos kirovására", amiből következik, hogy ott sem élte túl császári alkotóját, egyébként ezt József császár halála előtt hatályon kívül is helyezte. Ez a Josefinicus Codex megszüntette — kivéve a katonai bűncselekményeket — a halálbüntetést s helyette — dunai hajóvontatást rendelt el.

Ez a József császár-féle hajóvontatás legtöbbször súlyosabb volt, mint a halálbüntetés.

Mint Grünwald Béla írja:[☒] "Az ország nem-nemes la-

[☒] Grünwald Béla: "A régi Magyarország", 401. és 390. l.

kosainak millióira súlyosan nehezedett a magyar büntető igazságszolgáltatás, mely a vizsgálatot a csendbiztosokra és pandurokra bízta, kik ellenőrzés s korlát nélkül alkalmazhatták a legkegyetlenebb tortúra eszközeit; mely borzasztó börtönökben évekig tartotta a vizsgálati foglyokat s mely a büntett s büntetés megállapítását a bíró bölcs belátására bízta, kinek ítélete ellen csak 1790-ben engedte meg a törvény a királyi táblához a fellebbezést. E törvény életbeléptetése előtt a megyei törvényszék ítélete végérvényes volt. Rettentő hatalom volt ez az uralkodó osztályok kezében. A paraszt életének semmi becsé nem volt. Nem is keltett megütközést, ha valaki jobbagyát, jó kedvében s mulatságból, vagy haragjában fárul, háztatóról lelőtte. Azért a halálos vagy más súlyos ítéletet könnyen mondták ki a parasztokra s különösen parasztmozgalmak idejében tömegesen ítélték őket halálra. Megyei körökben sokat nevettek e korszakban egy táblabíró, aki mindig elaludt a törvényszék ülésén s ha felrázták alomból, hogy szavazzon, következetesen mindig azt monddotta: 'ego sum pro morte', még ha a bíróság polgári perekben ítélt is. Az utazóknak feltűnt a sok akasztófa, melyeken hullák függtek s körülöttük károgó hollósereg repkedett."... "Az uralkodó osztályok szociális hatalma abban tetőzik, hogy a földesurnak joga van

biráskodni oly esetekben is, midőn közötté s a paraszt között vitás kérdések keletkeznek, tehát fél és bíró egyszemélyben. Ennél korlátlanabb hatalmat és teljesebb jogtalanságot nem lehet képzelni."

Századokig élt nálunk ez a büntető igazságszolgáltatás s Erdélyben sem volt másképp.

A XVIII. század végén bekövetkezett nyugati szellemi áramlatok, az emberiség nagy gondolatai Erdély büntetőjogában is nagyon nehezen tudtak érvényesülni.

A humanizmus gondolatai a nagy József császár uralkodói ciklusában nem hiányoznak, hiszen a magyarországi és erdélyi jobbágyot felszabadítja -- ha még földtulajdonnal nem látja is el --, de a jog más területein, így a büntető igazságszolgáltatás terén még József is jórészt a középkort képviseli.

József felvilágosodott volt, de nem volt szentimentális. Egész élete kemény harc. Hadat indít s maga is ott van a táborban a kilencéves uralma alatt meg nem szűnik a császári autokratizmust kiméletlen harci fegyverekkel állítani szembe a nemesség autokratizmusával. Már anyja 1775. augusztus 13-ikán javaslat készítésére kéri őt "mint a ki jogot tanult",^x a kivallatás megszüntetése kérdésében s a bizottság egyenlően megoszló szavazatát a maga elnöke szavával ekként dönti el, hogy teljesen eltörölendő. A Kuria sem támogatta a teljes eltörlést. A Kuria rendkívüli büntetésként fennhagyandónak vélte

^x Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye IV. kötete, XIV. s köv. lapok.

a vásárokon való kiállítást, a megvesszőzést, a botbüntetést, a bányakényszermunkát, a szökés elhárítására a megbélyegzést. Császár korában egy Timka Környa nevű rablógyilkos ügyében saját volt hires jogtanára, Martini véleményével szemben nem engedi meg a torturát. József véleményében 1775-ben a halálbüntetést is korlátozni akarja. Császár korában 1787-ben meg is szünteti. De viszont a torturát nem azért ellenezte, mert kínzás, hanem azért, mert az így kierőszakolt vallomást akarta mint igaztalant mellőzni, egyebekben azonban a kínzásnak mint büntetésnek híve volt, mert szerinte a kínzó büntetés másokat elrettent a büntől, de csak a hosszas szenvedés, míg a rövid malum, mint a halálbüntetés, kevésbbé rettent el.

Éppen ezért a halálbüntetés helyett minősített szabadságvesztés büntetéseket gondol ki, "itt József már nem Sonnenfels és Beccaria tanítványa, hanem kérlelhetetlen autokrata", mondja Fayer. "A fogolynak szerinte rabkenyeret és vizet kell adni, fekhelyül pedig deszkát; s e mellett még erősen dolgoznia is kell. A bélyeget az arcára sütik, hogy mindenki, akivel találkozni fog, azonnal tudja, hogy súlyosan megbüntetett emberrel van dolga." A bíróságok által kiszabott halálbüntetés helyett egyes esetekben elrendeli, hogy a vádlottat meg kell bélyegezni, három egymást követő

napon száz botütést kell mérni, azután életfogytig tartó börtönben leláncolni, kenyérre és vízre szorítani és minden évnegyedben a közönség előtt megbüntetni. /Egy steierországi hatszoros rablógyilkosra szabta ki ezt./ Két aradmegyei, halálraítélt rablóvezért a halálbüntetés átváltoztatásával megbélyegzéssel összekötött botbüntetésre ítélt, ezenfelül láncfogságot szab ki rájuk vagy hajóvontatást. Egy 120 botütés után megbetegedett gyilkost, aki életfogytiglani börtönre volt ítéelve, felment a bothüntetés alól, de nem enged neki meleg ételt adni. Halálbüntetés helyett súlyosabbnak tartja a hajóvontatást, amely félév alatt végez az emberrel, a kiéheztetés folytán elgyengült fegyenceket a hajók elé fogják, kényszerítik őket a mély sárban vagy vízben menni, ruhát sohasem váltanak és az éjszakákat a szabad ég alatt leláncolva töltik. Amikor a hajóvontatást mint büntetési nemet életbeléptették, 1784-ben kétezer embert utaltak erre a munkára. A bécsi egyetem orvosi kara előterjesztést tett az ellen, hogy a megbélyegzést az orr és a két szem között végezzék az arcon, mivel a szem közelében az égetés nagyon veszélyes, tehát valamivel alantabb kell csinálni. A császár elutasította az előterjesztést, a fő az szerint, hogy a bélyeg elriasztó és szembeötlő legyen, különben is olyan emberekről van szó, akik az élethez

való jogukat tulajdonképp elvesztették, úgyhogy zemmi tekintettel sem kell reájuk lenni. Büntetőtörvénykönyvében, amely 1887-ben lépett életbe, de Magyarországon ez már három év multán hatályon kívül lépett, csak a rögtönbirósági eljárásban maradt meg a halálbüntetés. A rendes eljárásban azonban ott szerepel a bot, a korbács, a megvesszőzés, a kiállítás, a két arcra reásütött akasztófabélyeg és mint súlyosítás szerepelt a leláncolás, amelynek tartama alatt a leláncolt emberhez még hozzátartozóit sem bocsátották. "A leláncolás alatt azt érti a törvény, hogy az illetőt a börtönben oly szűkre láncolják le, hogy csak az elkerülhetetlenül szükséges testmozgásra maradjon meg a lehetőség; a leg-súlyosabb esetekben pedig a fegyenc a test törzse körül alkalmazott vasgyűrűvel erősítettett a padozathoz s ezen kívül nehéz vasakat kapott lábaira. A bíró a törvény betű szerinti alkalmazásához van kötve; tilos neki más büntetési nemet alkalmaznia, mint a mit a törvény tartalmaz. Különösen az elsőfoku bíró jogköre van a tulajásig megszorítva."[☒]

Mennyivel humánusabban gondolkodtak ugyanakkor a Karok és Rendek, mint a császár, mennyivel nemesebb

[☒] Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye, IV. kötet, LXXIV. lap.

szellem töltötte el a sokat ócsárolt nemességet! Amikor 1790-ben az országgyűlés bizottságokat küld ki, az egyik bizottság elkészíti a büntetőtörvénykönyv javaslatát, amely a halálbüntetést csak arra az esetre szorítja, ha a vádlott gonoszsága oly nagyfoku, hogy a polgári társadalom és az egyes polgárok biztonsága vagy a példaadás másképp, mint a halálbüntetéssel, nem lenne elérhető. A halálbüntetés helyett kiszabható szabadságvesztés büntetés leghosszabb tartamát tizenkét évben határozza meg és kizárja az életfogytiglani fegyházbüntetést; eltörli a megbélyegzést, a bíró emlékezték arra, hogy teljes tökéletességet nem lehet az emberektől követelni és hogy a vádlott is ember.

Lipót még mint toscanai nagyherceg, ott a halálbüntetést 1786-ban megszüntette.

Mínthogy a magyar országgyűlés a halálbüntetést József császár halála után visszaállította, ellenben Ausztriában a Josefinus büntetőtörvénykönyv továbbra is hatályban maradt, így történt, hogy a Martinovicš-féle összeesküvés osztrák részeseit az osztrák bíróság nem ítélte halálra, ellenben a magyar bíróság hetet végeztetett ki.

Mária Terézia 1768-ban életbe lépett büntetőtörvényében még ott sötétlik a kivallatás, ha nem is a régi terjedelemben. A Theresiana álláspontjával szem-

ben József már mint corregens felveszi a harcot; bizottság elé viszi a kérdést, megmaradjon-e a kinvallatás s a bizottság fele így, fele úgy vélekedvén, ő maga az eltörlés mellé áll s ezt elrendelik Erdélyre nézve is. Mária Terézia ennek folytán 119/1778. sz. al. az erdélyi guberniumot felhívja a kinvallatás megszüntetése érdekében intézkedések tételére. A gubernium élén álló Bruckenthal gubernátor 119.3/1778. sz. al. circularéjában felhívja az erdélyi folytonos táblát s a királyi táblát, hogy Erdély nagyfejedelemségben a tortura helyezettessék hatályon kívül, egyuttal véleményes jelentést kér a kincstári és bányaigazgatóságoktól vajon nem lehetne-e az elítélteket a bányákban és a sóhajók vontatásánál foglalkoztatni.

József császár 1783-ban 1462/1783. sz. al. leir az erdélyi kancelláriához a kinvallatás megszüntetése érdekében, azt veszélyesnek s az igazság kiderítésére alkalmatlannak minősíti.

Ugy látszik, egy ideig azért még alkalmazták Erdélyben mert közel tíz év múlva Ferenc császár szükségesnek tartotta az erdélyi kancellárt újra utasítani a tilalom foganatosítására s ennek folytán az erdélyi gubernium 2431/1792. sz. alatt erélyes leiratot küld szét: "Tapasztalván Ő Felsége, hogy némely helyeken a kinzás /tortura/ módjával élnek, méltóztatott is maga

az iránt közelébb lefolyt hónap 21-dik napján kelt kegyelmes udvari decretuma által megparancsolni, hogy azzal ezután sehol is és semminémű szin alatt ne lehessen élni. Mely kegyelmes rendelkezésnek annakokáért következéseül keményen parancsoltatik kegyelmetek által minden birói hivatalt viselő személyeknek, hogy ennekutána a már ez előtt a torturával akármi szin alatt is élni ne merészeljenek."

Kevés foganatja lehetett mégis a megszüntetésnek, mert Magyarország területén még az 1818. szeptember 29-iki helytartótanácsi rendelet is eltiltotta a "mértékletes veretést", "főképp ha minden ellenőrzés nélkül csupán egy vallató bíró által négy szemközt gyakoroltatik, mert ez könnyen fajulhat el valódi torturává."

Kétségtelen azonban, hogy az erdélyi 1791. évi XXXVIII. törvénycikk nem a vallatás terén, de már legalább az ítéletek végrehajtása terén eltiltotta a kínzóeszközöket, a tagcsonkítást, ha fenntartotta is "nagyobb bűntények és ismételt lopások esetében, a mikor az élet és az erkölcsök megjavulására semmi remény sincs," a bűnösök hátára bélyeg sütését.

A kínvallatás megszüntetése bennfoglaltatik II. József büntetőrendtartásában is. Haladás volt anyja törvényeivel, a Constitutio Criminalis Theresianával szemben. De haladás volt Werbőczyvel szemben is, aki a

kinvallatást a III. 20. cimbén csak a nemesekkel szemben tiltja el. József emberségesebben gondolkodott, mint anyja, hiszen Mária Terézia törvénykönyvében, amit az akkori humor *Nemesis Theresiana*-nak nevezett el és ami ellen az emberséges Kaunitz is tiltakozott, még ott szerepel a halálbüntetés kínzásokkal súlyosbitva, a megbélyegzés és a boszorkányság büntetése.

Fayer László kiemeli,[✱] hogy a Theresiana és Magyarország akkori büntetési rendszere között áthidalhatatlan ürr volt, megszorította ez is, meg József büntetőtörvénye is a jogos védelmet és a magyar bíróságok már akkor alkalmazták a feltételes elítélést, a pénzbüntetést. A magyar igazságszolgáltatás általános szelleme humánusabb volt. József császár nagy volt a jobbágyszerűségben, a nemzetiségi és vallási egyenjogúság kérdéseiben, de büntetőrendszerét a kegyetlenség jellemezte. Kodexét így jellemzi Szirmay Antal, azon kor egyik bírói nagysága: "Minden vétségre, börtönbüntetést szab. A börtönök oly gyorsan megteltek, hogy nem volt elegendő az örök száma. A bűnös családja otthon éhen veszett. A népet súlyos adóval nyomta a rabok tartása." Pedig Szirmay tárgyilagosságát mindenki elismerte, súlyos egyéniség volt, ő készítette az 1792. évi magyarországi büntetőjogi javaslatot.

[✱] Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye, IV., XVIII. 1.

A tortura eltörléséért még ötven év múlva is harcolnak a magyarság nagyjai: Kossuth Lajos írja a Pesti Hírlap 1841. évi 7. számában "Szelid tortura" c. cikkében: "... A kinfaggatás /tortura/ az 1791: 42. törvénycikkelyben eltöröltetett s némi nemes önérzettel szabad emlegetnünk, hogy az emberi nem imez ördögi bélyegét hamarabb törlé el a magyar, mint némely nemzetek, melyek magukat e civilisatio kengyelfutóinak tekintetik, sőt némi nemes önérzettel szabad emlitenünk, hogy a kinvallatás e honban világos törvény által sanctionálva soha nem is volt. Nemzetünk, a mióta létéről tanúságot tesznek a történetek, mindenkoron szabad alkotmányyal bíró nemzet volt. Szabad nemzetnek pedig a nyilvános vádpör mindenhol és minden időben jellemehez tartozott. - Nyilvános vádpör mellett pedig kinvallatásról szó sem lehet. A tortura csak azután csuszott be, miután a faggatópör, a processus inquisitorius ellentétben a vádpörrel, a processus accusatoriussal legelőbb is az egyházi jog s bíróság útján embertelen célok embertelen eszköze gyanánt életbe jött... Nem szentesítették soha törvényeink a kinvallatást... Azonban mi a szokás rabjai vagyunk... A tortura él és uralkodik csaknem mindenütt az egész honban... A kinkamarák eltűntek szemeink elől, nem látjuk Procrustes nyoszolyáit, a vascsizmát lábszárfesztő ékeivel, az

idegszaggható horgokat s tagnyujtóztatás kincsavarjait. Ezek igenis eltűntek. De hát a bot s a korbács, mely oly lármás szerepet játszik a vallatásoknál..., egyetlen szemhunyorításra a vádlottnak válla közé repül vagy éppen künn a deresen üzi hatalmát a 'számlálatlan' tizenkettőig, néha egy napon ötször-hatszor is." "Hát az a kötél, melylyel karjait hátraszorítják a vallatottnak s minden tagadó szónál szorosabban, míg kidüllednek kintől szemei s arczán kékülnek a duzzadt erek. Hát a 'bakbahuzás guzsbakötés' ismeretes jelenetei és imitt-amott /bárha gyérebben, de mégis tudnánk példát mondani/ az a csavaros kis aczélgyűrű, melybe a két hüvelykujját szokták szorítani s ha nemet mond a vallatottnak, egy kis szelid csavaritással pokolbeli kint üznek tagjaiba, -- mindez uraim nem kinfaggatás?"

Mária Terézia s II. József kivallatáseltörlése még soká várákozott, mire célt ért. S hányszor éledt fel a tortura Kossuth és Deák humanizmusának kora óta is?... Világszerte. Ne rójjuk fel tehát bűnül Mária Teréziának s II. Józsefnek a büntető eljárási kegyetlenségeket. Korunk éppen olyanokat produkál.

Viszont sok liberalizmus van II. József egyéb büntetőjogi rendelkezéseiben. Azt mondja: "Birálatok, hacsak nem gunyiratok, bárkit érjenek is, az ország fejedelmétől az utolsóig, különösen akkor, ha a szerző

a maga nevét kinyomatja s ez által a dolog valódisága felől jótállást vállal magára, nem tilthatók el, mert minden igazságszerető embernek örülnie kell, ha az igazság ezen uton tudomására jut." Egy Wucherer nevű szennyiratszerkesztő József császárt támadja. A röpiratot harminc krajcárért árulja. A császár újra kinyomatja -- s nyolc krajcárért árusíttatja. Ez a -- tisztességes verseny a pamfletírókat anyagilag tönkretette. De József császár sajtószabadságot akart, szabad kritikát. Ferenc császár magas elméleti, forradalmi tanokért kivégezteti Martinovicsot és társait.

Mária Terézia büszke volt reá, hogy fia, II. József, jogász és a jogi dolgokat korán átengedte neki. Jogérzéke kétségtelenül volt, mutatja együttérzése az elnyomottakkal. De ez nem zárta ki nála, hogy általános kormányzati hajthatatlanságát, nehéz meggyőzőhetőségét az igazságszolgáltatás tekintetében a szélsőségig ne érvényesítse. Egy hatszoros rablógyilkos halálbüntetése helyett megbélyegzést, három nap napi száz botütést, életfogytiglani börtönt leláncolással, kenyéren, vizen tartással rendelt. Az életfogytiglani börtönre s botütésre ítélt gyilkos százhusz botütés után beteg lesz, a kancellária a botbüntetés abbahagyását, meleg tápláló étel adását akarja, -- a császár a betegség idejére a botot elengedi, de jobb élelmezést nem enged.

adni. Kedves büntetése a dunai hajó vontatására ítélet, a Dunán felfelé, amit az akkori bíróságok a legrettentesebb büntetésnek tartottak; ebbe a legtöbb elítélt félév alatt belepusztult, ha kimerülve összerogyott, ott hagyták pusztulni. Ezek a fegyencek az éjszakát is a földön leláncolva töltötték, ruhát soha nem váltanak. Uralkodása negyedik évében kétezer embert utaltak ilyen munkára Ausztriában s nálunk.^x

1787-ben életbelépett drákói büntetőtörvénye szerencsére alig három évig élt, aztán felváltotta a Rendek mégis csak nagyobb humanizmusa. Igaz, hogy ez a törvény a halálbüntetést csak statáriális büntetésként tartotta fenn, de milyenek voltak a törvény egyéb, a rendes eljárásra szánt büntetései! Láncon tartás, bot, korbács, vesszőzés, kiállítás. A fogház maximuma harminc év, de ez meghosszabbítható — 60 vagy 100 évig. Megvan a bélyegzés: a bélyeg az arc mindkét felére reásütött akasztófa. A botütést úgy mérsékli, hogy egyszerre nem enged többet adni — száznál. A leláncolás^{xx} annyit jelent, hogy a leláncolt embert, akit még hozzátartozói sem látogathatnak meg, a börtönben olyan szűkre láncolják le, hogy csak a minimális testmozgást végez-

^x Maasburg: Die Strafe des Schiffziehens in Österreich 1783-1790.

^{xx} Fayer: id. mű LXXV. s. köv. 1.

hesse, a legsúlyosabb esetekben az elítéltet a test törzse körül alkalmazott vasgyűrűvel erősítik a padozat-hoz s a lábára nehéz vasakat kap. A bíró a törvény betű szerinti alkalmazására köteles. Elévülés nincs. "Ne találjon helyet az időmulás /praescriptio/ s a gonosztevővel a törvény szerint kell bánni, bármekkora időköz múlt el az elkövetett bűn s annak kitudódása között." Kegyetlen, embertelen regulák. Eltörli tehát a halál-büntetést, de megszázszorozza az élő ember szenvedéseit.

A mai pszichiáter azt mondta volna reá, hogy paranoiás volt.

Büntetőkódexe kegyetlen, de nem tesz különbséget nemes és nemnemes között. Súlyos büntett esetében elvész a nemesség, de az inkviziciónál mégis kivételt tesz a nemességgel s a nemest csak tettenérés esetében lehet elfogni. A deres megszűnik, de az arc bélyegzése nem.

Szirmay Antal írja, hogy száz évi börtönt néha helybenhagyott a császár, egy helyre való bilincseléssel. S kedves büntetése a szörnyű hajóvontatás.

Erdélyre nézve a nagy büntetőjogi kérdéseknek megoldására majd az 1791: LXIV. erdélyi törvénycikk alapján működő országos kodifikáló bizottság munkálata lett volna hivatva irányt vágni. Az 1792-es kolozsvári országgyűlés, mint látni fogjuk, tiltako-

zik az ellen, hogy a király a tortura eltörlését s a halálos ítéletek előzetes felterjesztését kívánja s azt mondja az országgyűlés, hogy ez az országgyűlés, a törvényszerző hatalom hatáskörébe tartozik.

Az országos bizottság megkezdte a működését. Számos kódexjavaslat készült. Évtizedeken át folyt a munka. A javaslatok ott porosodnak az erdélyi kancellária iratai között az Országos Levéltárban. Mint Fayer László megírja: "Mindezen javaslatok ott egybe vannak állítva s értékes anyagot képeznek a tanulmányozásra. Még 1844-ben is folyt ez a kodifikációs munka s 1844. május 14-ikén az erdélyi kormányzó felszólította a megyéket, városokat, székeket stb., hogy az 1833-1843. közti tízéves ciklus bűnügyi statisztikáját dolgozzák ki. Az adatokat nagy részletességgel egybeállították, magyarázó szöveggel látták el és be is küldték, de az összesített feldolgozás elmaradt."

II. József törvénykezési rendje szerint az uriszék még megmaradt ugyan, de a nemesek pereiben nem az alispán és szolgabíró ítélkezik, hanem a megye, a kir. tábla s a hétszemélyes tábla; a nemnemesekében pedig fellebbezési fórumunk lesz, a kir. tábla s a hétszemélyes tábla. Elválasztja a közigazgatást az igazságszolgáltatástól, de nem teljesen. Más bíróságai marad-

nak a nemnemesnek, mint a nemesnek. Igazságügyi reformja tehát még mindig meghajlik, ha nem is a régi módon, a nemesség privilegizált igazságügyi helyzete előtt. Nem tud -- érzi -- mindent keresztülvinni épp úgy, mint majdnem csak elvi deklaráció a jobbágyfelszabadítás. A valódi felszabadítás 1848-ra maradt. A hétszemélyes tábla halogatta igazságügyi reformjainak végrehajtását, pedig a császár a nemesi magánjoghoz alig nyult, nem csinált örökösödési jogi s birtokjogi reformokat, nem nyult az ősiség avult intézményéhez, nem szabadította fel a jobbágybirta földeket sem.

De rendszeresíteni akarta az ismeretlen telekkönyvet, a német örökösstartományok mintájára. Már nem volt ideje megvalósítani s a reform több mint hatvan évig elmaradt.

Büntetőjogi reformjai során fenyegető élességgel fordul szembe a középkor uri maradványával, a párbajjal s ennek hatása alatt uralma alatt alig volt párbaj. "Nem akarok, nem tűnök párbajt seregemben -- mondja --, megvetem azok elveit, akik ezt védeni és menteni töreksznek s egymást hidegvérrel megölik... Az ily barbár szokást, mely a Tamerlánok és Bajazetek századának felel meg s mely oly gyakran okozott szomorúságot egyes családoknak, el akarom nyomni és meg akarom büntetni..."

Kemény kézzel nyul bele az igazságszolgáltatásba. A néha összeülő bíróságok helyett állandó bíróságokat akar, "eine perpetuirliche Justizbehörde in Hungarn", átszervezi a hétszemélyes táblát, a kir. táblát s azt mondja a hétszemélyes tábláról: "Az országzászlósok kinevezése első tanácsosul, amikor egy részük sokkal fontosabb hivatalokra hivatott, a többi pedig nem való másnak, mint ajtónállónak, étekfogónak, pohárnoknak, teljesen lehetetlen." A büntető igazságszolgáltatásról rossz véleménye van, a parasztoknak is kiterjedt fellebbezési jogot kell adni. A királyi tábla biráit ő akarja kinevezni, papoknak "a bíróságoknál többé semmi dolguk, háromszáz év előtt, sőt 1550-ben is, másképp gondolkoztunk, de akkor csak ők tudtak írni és olvasni". Ez a reformgondolata száz év múlva, 1871-ben jutott bele a Corpus Jurisba.

Kéler Zsigmond jeles ügyvédet Budára küldi modern bírák kiképzésére.

Új perjogi rendszere és bírói szervezete meggyorsítaná a pereket s a jobbágynak is igazságot nyújtana. A kerületi táblák lesznek az elsőfolyamodású bíróságok. Válogatott bírói testület kell. Nemesei bírák helyett tárgyilagossá bírák. De végül megelégszik 38 megyei al-törvényszékekkel, nincs elég új jó bírása. Erdélyben megvannak a kolozsvári s marosvásárhelyi tábla s a tizen-

egy megye altörvényszéket kap. Új törvénykezési rendszert léptet 1787-ben életbe. Telekkönyvet akar. Ellenzik. Jó az intabulativára a megye is. S haláláig nem tudta keresztülvinni, gondolatörökségét hatvanegynéhány év multán a Bach-korszak veszi át s valósítja meg. Büntetőtörvénykönyve nem sokkal szelidebb a Nemesis Theresiana-nál, de néhány érdekes gondolat: súlyosabb büntetésnél nemesség elvesztés, börtön helyett a még súlyosabb hajóvontatás, hazaárulásnál bélyegzés is, lázadásnál akasztófa, a párba 15-30 évi büntetéssel jár, az öngyilkosságot megkísérlőt becsukják, a hivatalos hatalommal visszaélő büntetése súlyos fogság és kényszermunka. Az I. Wesselényi büntetése a gorbói ostromért négy év... S a biráskodás német legyen...

Az igazságszolgáltatás területén 1785. és 1786. évi rendelkezése szerint messzemenő reformokat rendel el. Azt akarja, hogy a kancellária és a helytartótanács csak politikai és nem igazságügyi szerv legyen. Állandó bíróságokat rendel. A hétszemélyes tábla és a kir, tábla állandóan működjék, ne csak provizórikusan. A hétszemélyes tábla még a börtönökre is felügyeljen s vezessen minősítési táblákat az igazságügyi személyzetről. A királyi tábla dolgozza fel a hét-nyolc évre terjedő hátralékát és alakítson az ügymenet gyorsítása érdekében két tanácsot. Megállapítja birói és

egyéb személyzetük létszámát. A birák maguk dolgozzák fel és referálják a pereket, ha nem képes közülük valaki erre, el kell bocsátani és tisztességes ügyvédek közül kell őket pótolni. Megállapítja a birák méltányos illetményeit. A parasztnak büntetőügyben nincs fellebbezési lehetősége eddig, tehát fellebbezési fórumot rendel számára. A megye csak politikai szerv maradjon, nem igazságügyi. A földesur nem lehet parasztjainak végső bírása. A birák valláskülönbség nélkül alkalmazandók.

Igazságügyi irányzata tehát: az igazságszolgáltatás elválasztása a közigazgatástól. Ebbeli reformját is visszavonta. Maradt minden a régiben. Majdnem nyolcvan évig kellett még várnia Erdélynek s Magyarországnak, mire a független magyar bíróság, Wesselényi, Kölcsey, Deák, Horváth Boldizsár álma, megvalósult. De a kezdeményezés történelmi érdeme jóformán II. Józsefé, az ő, saját korát messze meghaladó szelleme, átvilágított ebben a kérdésben a XIX. század reformvilágába. A magyar igazságügy történelmében helye van ezen a réven.

A házasságot nem tekinti szentségnek. Megszünteti 1783-ban az eljegyzés házasságkényszerítő erejét. Ki akarja venni a házasságkötést az egyház kezéből, az örökostartományok házassági pátense polgári szerződésnek tekinti a házasságkötést.

Eltiltja II. József 1785-ben a magyar közjog tanítását. S kifejti a császári abszolutizmus vezérelvét: "Alaptörvény, mely az egyének összeköttetésének lényegét illeti, nem hozható diétai határozat nélkül. Ezek megalkotására követeket küld minden megye, a követek megválasztására és utasítására befoly a megye összes nemességének generalis congregatiója /tehát a megyegyűlés/ s így módon minden egyes személynek akarata. De ha a fő- és alaptörvények már megvannak állapítva és életbe léptek, azok alkalmazására már nem folyhat be az egész község, azt csak az országos kormány hajthatja végre, azaz monarchikus országban a király", -- rendeli 5996/1785. szám alatt.

Főként Martini bécsi professzortól tanult jogot a császár. Ferde volt azonban a jogi szemlélete: a modern jogi felfogással nem egyeztethető össze, hogy a nemzet, tehát az országgyűlés ne szólhasson bele, ha törvényeit rosszul hajtják végre s hogy a király ne tűrjön beleszólást a nemzet részéről saját s kormánya tényeibe. Sajnos, II. Józsefet Werbőczy is megteveszthette, aki a Hármaskönyv Előbeszédének 6. címe 1.§-ában azt tanítja, hogy... "a törvényalkotásnak minden hatalma, amely hajdanában a népnél volt, ez idő szerint fejedelmünket illeti, mit alább világosabban fogok előadni," -- míg ellenben a II. Rész 3. címé-

ben a 3.§-ban már azt mondja, hogy a fejedelem egyedül semmit sem rendelhet, hanem "össze kell hívnia s megkérdeznie a népet, ha vajjon ennek az ilyen törvények tetszenek-e s ha igennel felelnek, akkor az ilyen végzéseket -- az isteni és természeti jog mindig épségben maradván -- törvényekül tartjuk meg." Ilyen ellentétes tantételek nyomán a császár a rosszhiszemű törvénytárgyarázatokra hallgatott s ezért írta 303/1787. sz. alatt: "Nekem van fenntartva a törvények változtatásának és újak meghozásának jogai."

II. József uralma alatt alig mozdult meg Werbőczy magánjoga. Ennek a magánjognak fő pillére a nemesi ingatlan elidegeníthetetlensége volt, mert az a Hármaskönyv 47. cime szerint örökös nemlétében "ismét királyi adományozás alá háramlík", a 10. cím szerint a király "minden mágnásnak, bárónak, az ország többi nemeseinek és birtokosainak igazi és törvényes utódja abban az esetben, ha valamelyikük örökösök és maradék nélkül halna el", az a birtokos tehát, akinek igazi és törvényes örököse nincs, birtokjogairól királyi jóváhagyás nélkül örökre szóló joggal éppenséggel nem rendelkezhetik.

Werbőczy aulikus álláspontja tehát a szent korona joghatósága alá tartozóknak tekinti a birtokokat.

A nemesi földtulajdonjog tehát szerinte a király adományából ered s megszakadás, hűtlenség esetében visszaszáll reá.

Nem lévén tehát Werbőczy -- Erdélyben is érvényes -- magánjogában korlátlan nemesi tulajdon s korlátlan eladási jog, mert a föld "az atyafiakra háramlik" s ha nincs atyafi, visszaszáll a koronára, ez a rendelkezés jóformán megőlte a hitelt, lehetetlenné tette a későbbi korszak jelzálogjogát. Az ősiség így, amíg magva nem szakadt a családnak, fenntartotta a nemes családot, de hitelnyújtásra nem volt alkalmas.

Az ősiséget az 1848. év törölte el. József császár szélsően radikális jogi felfogása megtorpant Werbőczy megcsontosodott magánjoga előtt s ez volt az oka, hogy a jobbágyságot, mint a nemesi birtok személyi szükségletét s mint vivum agrariumot, csak elvileg szüntette meg, gyakorlatilag nem.

Ezért nem készült alatta modernebb magyar magánjog s Werbőczy tovább élt 1848-ig Magyarországon is, Erdélyben is. Bár azt mondta: "Nekem van fenntartva a törvények módosításának és alkotásának joga s ebben az alapjukban hamis Werbőczy-féle mondatok nem tántoríthatnak meg", -- mégsem vágta bele a fejszéjét, a nemesi magánjogba. Talán korai halála akadályozta meg ebben.

Kiméletlen ellensége a születési előjogoknak, irván 1788-ban "A tudás és a becsületesség mindenkit megnyugtatóbban tesz hivatalra képessé, mint a nemes-ség."

Frank Ignác, a nagy népi magánjogász, azt mondja "A közigazság törvénye Magyarhonban" c. művében:[✱] hogy "A törvénykezésben nagyszerű ujitások történtek II. József uralkodása alatt, a melyek ugyan rövid ideig tartottak /1786-1790/, de hatás nélkül nem maradtak. Fő czélul vétetett az igazság biztosabb és gyorsabb kiszolgáltatása e végett sokféle változtatások alá esett mind a törvényczikk elrendezése, mind a pertörvény." Gyorsította a peres eljárást, ez kétségtelen, de nem hozott napfényt a büntetőeljárásba.

Ami szépség, emberiség a XIX. század reá következő első évtizedeiben kitermelődött, azt nem ez a császári génusz hozta, hanem az a génusz, mely Erdélyben a Wesselényiek, Magyarországon a Kossuthok, Deákok, Széchenyiek lelki világából ragyogott elő. Nem lehet azonban tagadni a lélektani hatást, mely a jobbágykérdésben tőle sugárzott át a következő századra is.

S új volt, a Habsburgok idejében szokatlan, hogy háromszor is bejárta országát s bejárta gróf Falkenstein név alatt a nyugatot is. Sokat látott, sok köz-

[✱] II. rész, I., 332. l.

vetlen tapasztalatot szerzett trónörökös és kormánytárs kora óta s amint bejárta a harcmezőket és a leg-egyszerűbb katonájával is szóba állt, körutjain vendéglőkbe száll és szabad bejárása van hozzá a jobbágynak is. Meghallgat mindenkit s megjegyyez mindent. Jegyzeteket csinál s minden panasz tárgyában intézkedik. Kialakul benne az egységes egynyelvű birodalom létesítésének szükségessége, a népi műveltség s jólét, az elnyomásmentes polgári és paraszti társadalom képe, jó iskolákat, jó utakat, jó közigazgatást, jó igazságszolgáltatást akar létesíteni, de ő, akire Mária Terézia mindig mint jogászra hivatkozik, mindent az akaraterő olyan viharos dinamikájával valósít meg, hogy a római cézárok sic volo, sic jubeo-ját juttatja eszünkbe. Nem számol az államkormányzásban el nem hanyagolható mérséklet s kiegyenlítés követelményeivel, alig hallgat másra és a szélsőségek szekere elé fogja magát. Nem számol az emberek konzervatív hajlamaival, a rendi társadalom kőkemény ellenállásával, nem számol századának elmaradt társadalmi felfogásaival, hajszaál hiján forradalomba kergeti nemcsak Magyarországot és Erdélyt, hanem nyugati országát is. Forrong a végén Hollandia épp úgy, mint Tirol, forronganak s ellenállnak a megyék.

Hiába hozta rendbe példás takarékoszággal saját udvartartását, uralkodása első évében hiába csinál

rendet a protekciós nyugdíjak és kegydíjak körül, hiába ad ki új sajtótörvényt, amelyben meghagyja a cenzoroknak, hogy csak a közerkölcsiséget, a vallást s az államot sértő vagy csak gunyolódó, üres szellemű iratokat tiltsák el a kinyomtatástól, hiába rendeli el 1782-ben új plebániák állítását -- 3578 lelkész volt uralma első évében, az utolsóban 4762 -- s papnevelő intézetek felállítását, hiába folytatja Mária Terézia iskolaszaporító kulturpolitikáját, hiába rendezi az igazságügyi hatóságok munkarendjét, hiába adja ki a protestánsokat s görög keletieket felemelő, vallások szabad gyakorlására vezető rendeleteit, hiába foglalkozik a legutolsó jobbágy panaszaival, hiába veti a pápai bullákat és breveket személyes ellenőrzése alá, hiába függetleníti a szerzetesrendeket Rómától, hiába rendezi a vegyesházasságok drámáit. Minden hiába.

Teherlapján ott állott a szentkorona Bécsbe vitele, a megkoronázás szándékos elejtése, az országgyűlés össze nem hívása, a vármegyei rendszer likvidálása, tanító szerzetek eltörlése, vagyonuk elvétele, a német nyelv hivatalos nyelvre tétele, az adózási és katonai célokat szolgáló, a közadózás réme által felzaklatott nemesség ellenállását kiváltó népszámlálás erőszakos végrehajtása, a földek felmérése és osztályozása.

Urbéri rendelete 1785-ben emberséges elveket akar

megvalósítani s ezt halálos ágyán is kifejezetten fenntartotta: "1. Az örökös szolgaság és földhöz kötött állapot a jövőre egészen megszűnik, a jobbágyság szabadon költözhetnek, a földesur beleegyezése nélkül házasodhatnak, tudományos, művészeti vagy iparos pályára léphetnek. 2. A földesurak nem kényszeríthetik jobbágyaikat udvari szolgálatra. 3. A jobbágyság földesuraknak, szülteinek használatát eladhatja, átörökítheti stb., de fennmarad a földesur örök birtokjoga, az adózás és szolgálat kötelessége. 4. Törvényes ok nélkül nem szabad a jobbágyságot telkéről kizavarni vagy más megyébe áttenni. 5. A megyei ügyvéd köteles ezekben a jogában a jobbágyságot oltalmazni."

Büntetőjoga kevésbé sötét, mint elődeié.

De eltörölte a nemzeti szabadságok alkotmányos fellegvárainak, a megyéknek közgyűléseit, holott a megyei szellem s a parasztság tartotta fenn évszázadokon át az ország függetlenségét, létét, megtépdesett területét és megmentette a nemzeti életerőt. Hiába rendelt pontos, megnyugtató, szinte népbarát közigazgatást, ha elvette a megyétől még az alispánválasztás jogát is és kinevezését magának tartotta fenn. Hiába egyszerűsítette az igazságszolgáltatás bonyolódott szervezetét, ha egyszer a kinevezett táblabírákat és ügyvédekét Bécsbe rendelte, hogy az ott már életbelépett új tör-

vénykezési rendszert megtanulják, különben nem lesznek véglegesítve. Hiába küldött a kataszteri felmérésre 1786-ban közel ezer hadmérnököt az országba, ha egyszer a nemesség tisztában volt vele, hogy ezzel a császár fő célja az, hogy minden birtokos földbirtokának az arányában adózással járuljon a közterhekhez. Hiába akarta ezzel szemben a nemességet az insurrectio, a fegyverrekelés ősi kötelessége alól felmenteni s megszakadás esetében a birtokával való szabad rendelkezési joggal felruházni, a nemesség elvesztette bizalmát királyában. Az ország, mely vért és életet áldozott anyja trónusának megmaradásáért, amely királyi hatalom Nagy Frigyes és más ellenségei hadjárataiban borotvaélen táncolt, az osztrák örökösödési háboru s a hétéves háboru véráldozatai után negyven-ötven évvel a megmentett Mária Terézia fiától mást várt Magyarország és Erdély.

Erdély külön kapta még az 1784-es szörnyű Hóra-lázadást, amely évekre visszavetette fejlődését s ezt Erdély a románsággal mint jobbágyi elemmel erősen barátkozó császárnak tulajdonította.

Nagy változás állott be Erdély jobbágyainak s a jórészt jobbágysorban élő erdélyi románságnak jogi helyzetében II. József alatt.

II. Józsefet 1773 nyarán tett erdélyi útján egy

darabig a megyesi jegyző kísérte, Michael Conrad von Heydewort, aki önéletrajzában azt írja róla, hogy "semmi figyelemmel nem volt a magyar mágnások és nemesség iránt, de nekem úgy tetszik, hogy a szász nemzetről a legkegyelmesebb fogalmakat látszott szerezni s az a legkegyelmesebb magatartás, amit a monarcha a néptömeg iránt mutatott, azt valósággal elkábitotta. Az országban ez útján tizenkilenczezer emlékiratot kapott." Alig volt kísérete. Mint egy új Mátyás király viselkedett. Igénytelen nagyszebeni szobájában szinte szabad bejárása volt hozzá mindenkinek s a jobbágyság, melynek nagy része román volt, seregestül tódult hozzá. Egyebet nem hallott, mint a nemesség elleni panaszokat, a jobbági terhek elviselhetetlen súlyosságát. A felvilágosult uralkodó már előzőleg is társadalomátalakító tervekkel volt tele. "Rêveries", "Álmodozások" című emlékiratában azt mondja, hogy a nemesség kiváltságait meg kell szüntetni, fizessen a nemesség is adót, nem helyes, hogy az uralkodó kicsiny legyen, az alattvalók pedig nagyok, oly nagyok, hogy még az állam iránti kötelességeiket sem teljesítik, fogalmuk sincs az igazi hazaszeretetről. Ellenben szerinte az állam egyetlen alapja az adót fizető s katonát adó nép, azt kell tehát védelmezni s nem a kiváltságos osztályokat, a kiváltságokat el kell törölni, meg kell adóztatni a

nemességet is, hogy az eladósodott állam rendbe jöhessen.

Erdélyben a vármegyék adófizető népségét majdnem kizárólag a román jobbágyság alkotta.[✠] Az az adóreform, amit a szász báró Bruckenthal javaslata alapján Mária Terézia az 1769. évben léptetett életbe, kisebb módosításokkal 1848-ig hatályban volt Erdélyben. Az 1769. évi "Bizonyos punktumok" alkották az erdélyi urbériség reform-szabályait. Egyik fő rendelkezése volt, hogy "ha a földesur nem teljesíti megszabott kötelességeit vagy kegyetlenül bánik urbéreseivel, a jobbágyok a törvényhatóságok derékszékeihez folyamodhatnak, ezek kötelesek a panaszt megvizsgálni, a szegények ügyvédei által a panaszosok segítségére lenni s a törvényes igazságot kiszolgáltatni nekik". Az udvar célja a terheket szelídítő jogszabályokkal nem csupán emberieségi megfontolásokból indult ki, hanem abból is, hogy a közterheket kizárólag a jobbágy viseli, ő adózik, jórészt ő katonáskodik, ő műveli a földet, ő csinál utakat, ő vág fát, ő dolgozik, tehát élő kincstára az államnak, vivum aerarium, amelynek jobb sorsára, teljesítőképességére az államnak legelsősorban van szüksége.

Az államhatalom Erdélyben is őrszemeket tartott a jobbágy helyzetének szemmeltartására, a határőrség

[✠] Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota, I., 7. 1.

volt ez a vigyázó és jelentő szerv. A jobbágylátva ezt a legfelsőbb meleg érdeklődést, fokozatosan eltávolodik a földesurtól s különös, izgató és elégtételt nyújtó volt reá nézve a trón magatartása, kezdve Mária Terézia jobbágysorsot enyhítő rendelkezéseitől József császár erdélyi körutjáig. Amikor 1773. május havában József császár még mint trónörökös Nagyszebenbe érkezik s egy közönséges vendéglőbe száll s ott minden formaság nélkül naponta fogadja a szegény jobbagyokat, valóban Mátyás király demokrata ideje látszott Erdélyben megelevenülni.

Előzetes tájékozódást az erdélyi államügyek bizottságának vezetőjétől, báró Bruckenthaltól kap s ennek előterjesztése^x nem kiméli a nemességet: "A nemesek — mondja — különbség nélkül egyenlő szabadságot élveznek. A mágnás, rangját nem számítva, semmivel sem több az egyszerű nemesnél. Terhei nincsenek, nincs kényszerítve szállásadásra, vámot nem fizet, a vádbeli bűn bebizonyítása előtt személyében és vagyonában egyaránt sértetetlen. Birtokán ő az első bíró... Bizonyos esetekben, egy megyei ülnök közreműködése mellett, halálos ítéletet is hozhat. Ő a földesur. Jobbágynak munkájuk bérén felül nincs más vagyonuk. Jobbágynak kötelesek neki hetenként négy napig dolgozni, a birtokán

^x Jancsó, id. mű, II., 10. l.

letelepedett szabad ember pedig két napig. Birtoka, amit a koronától kapott, hűbárszerű s a férfiág kihalása esetében viasszaszáll arra. De ettől van eltérés is, némely birtokokat a fejedelem a leányágra is átruházhat. A megyék az országnak majdnem kétharmadát alkotják. Paraszttrenden levő lakói többnyire oláhok s egy kevés magyar, kik között még kevesebb szász lakik. Az oláhok nem alkotnak törvényes értelemben vett nemzetet, hanem csak közönséges népet, plebszet. A törvények csak türik őket s a többi nemzetek minden jogaiból és szabadságaiból ki vannak rekesztve. Külön rendet nem alkotnak, külön kerületet sem, el vannak oszolva a többi nemzetek és kerületek között... Van bennük valami természetes vonzódás az erények és bűnök összezavarásához, a mi őket megkülönbözteti Erdély többi lakóitól."

Ezt az előzetes tükörképet kapta az Erdélyt látogató II. József szász kézből a románokról.

S látogatása a jobbágyság személyi panaszaival meghallgatásával telt el. Teleszívta magát gyűlölettel a nemesség ellen, bár a panaszok tekintélyes része a szászok ellen szólt, akiknek területén tulnyomó volt a román jobbágyság és sorsuk sokkal mostohább volt, mint a magyar nemeseknél. S ezektől az óráktól, II. József népbarát válaszeitől kezdve, az erdélyi nemesség elvesztette tekintélyét a jórészt román jobbágyság

ság előtt. A legnagyobb ur, az imperatu leszállt a trónus magasságából s a vendégfogadó egyszerű szobájában vigasztalja és biztatja a jobbágyot.

S amikor tíz év múlva, 1783. május végén újra megjelenik a legendás imperator Erdélyben s mindenkit formaság nélkül fogad és egyetlen gyalogos katona áll csak az ajtajában, az erdélyi jobbágy még jobban eltávolodik uraitól s már ez megérteti, hogy alig egy esztendő múltán kitör a Hóra-lázadás.

Nagyszebenből bocsátja ki 1783-ban II. József a jobbágyság megszüntetéséről szóló elvi rendeletét, "hogy az emberiségnek ez a szolgai és rabszolgai lealacsonyítása mindenütt, minden további nélkül megszűnjék."

Császári hatalmát Erdély s Magyarország ellen összpontosította, de nem jutott eszébe, hogy az osztrák örökös tartományokban ugyanakkor sokkal súlyosabb volt a jobbágy helyzete, hiszen ott a jobbágy házasodásához földesura engedélye kellett, ipart nem üzhett és saját tulajdonát el nem adhatta.

Az általa elrendelt katonai összeírás fokozta a jobbágyság reménykedéseit, mert a határőrségbe lépéssel a román jobbágy megszabadult a jobbágyság terheitől s megindul a jelentkezés, mellyel II. József a maga hadjárataihoz minél több katonát akart szerezni, de

mindez az "urak" ellen sült el, a jobbágyot szembeállította a földesuri osztállyal s mivel a jobbágyok legnagyobb része román volt, a földesurak legnagyobb része pedig magyar, a jobbágy és a földesur közötti felülről is élesztett gazdasági és jogi ellentétek csakhamar román-magyar politikai ellentétté éleződtek s színesedtek ki.

A Hóra-lázadást azonban főként helyi okok váltották ki: a zalathnai kincstári, tehát nem egyéni földesuri uradalom örmény korcsmabérllőinek jogtalan pálinkamérés-korlátozó rendelkezései s Hóra bécsi utja, amikor II. József elé kerül helyi panaszaival, kifakad a magyar nemesség ellen s a jobbágyok felszabadítását kéri, mert ha nem, úgy fellázadnak, mire II. József állítólag ezt felelte: "Thut ihr das." Igaz volt-e ez, vagy nem, eldöntetlen kérdés, sok szól mellette, sok ellene.[✕] Annyi tény, hogy Hórát és vezértársait a borzalmas öldöklés, magyarirtás véres tragédiái végén, amelyeknek kifejlődésében az osztrák katonaság lagymatag magatartása is szerepet játszott, elfogják s II. József a Hóráékat elfogó románokat megjutalmazta. Az is tény, hogy a helyi panaszokból roppant erejű, román jellegű jobbágylázadás fejlett ki s Hóráék kérekbetörése az erdélyi jobbágykérdést nem oldotta meg.

[✕] Id. gróf Teleki Domokos: A Hóra-támadás története,

Hóráékat és az erdélyi románságot nyilván megtévesztették II. József megelőző erdélyi jobbágybarát látogatásai, nemességellenes magatartása és nyilatkozatai, melyekre nem volt szükség, hiszen a jobbágyságot eltörölte s csak végre kellett volna a rendeletét hajtatnia. Így Erdély vérbeborulásaért, sok ezer magyar borzalmas haláláért a felelősség nem csupán a félrevezetett, felbujtott román jobbágyságot terheli, hanem II. Józsefet is, akinek tudnia kellett, hogy a tüzzel nem szabad játszani.

Szédületes lendületet nyert a jobbágyvédelem József császár uralkodása alatt. József, aki nem csupán germanizálási törekvéseiben, hanem szociális terveiben is élesen szembekerült a nemességgel, a felvilágosodás általa megnyitott útján haladva, brevi manu félretolta a jogegyenlőség útjából a nagy kölöncöt, a köznép jobbágyi minőségét s minthogy látta, hogy Mária Terézia urbérrendezése nem végződött gyakorlati sikerrel és a jobbágyok az ő személyes szemleutjain egyebet sem csináltak, mint panaszkodtak -- főként a mind súlyosabbá vált robot ellen -- főként erdélyi szomorú tapasztalatai nyomán először 1783-ban, a koroauradalmakon, rendelte el a robot pénzbeli megváltását, de amikor látta, hogy ez édeskevés a nagy cél szolgálatában, egyszerűen eltörölte a jobbágyságot.

Erdélyre nézve a Nagyszebenben kibocsátott rendelettel történt meg ez, melyben kimondotta, hogy a jobbágyság "az emberiség szolgái és rabszolgái lealázása". A helyi hatóságok csendes ellenszegülése követte ezt a rendeletét és ez sajnos, tápot adott az erdélyi román nép között a szabad izgatásnak, a lelkiismeretlen agitátorok felusztították a románokat, hogy a császár szemben áll a magyarok törekvéseivel és ha fegyvert fognak a magyarok ellen, a császár mellettük lesz. Ez idézte elő Hóra és Kloska szörnyű lázadását, amely százharminchárom falut égetett fel és négyezer nemest ölt meg. Hóra és Kloska kerékbetöretésével felelt a király ezekre a vádakra. De a lázadás sem tántorította el a jobbágyság védelemtől és 1785. augusztus 22-én kelt rendeletével Magyarországon is eltörölte az örökös jobbágyságot, a röghözkötöttséget, a jobbágyságot szabadon költözhetett, szabadon házasodhatott, iskoláztathatta a földesur engedélye nélkül is a gyermekeit és a paraszt a nemzeti közösség tagja lett.

Eltörölte ugyan II. József a jobbágyságot, de csak elvileg, mégsem tette ő sem a jobbágyt a földesur kárpótlása mellett a telkének szabad tulajdonosává, inkább a teleknek mintegy bérlője maradt és ha meg is javította a bérlőparaszt helyzetét, lényegében maradt ténylegesen a régi állapot. Halála előtt, 1790. január

28-án, visszavonta ugyan összes intézkedéseit s az 1780. november 30-iki státuskvót visszaállította, de hármát nem vont vissza, a vallási türelmességre, az új lelkészrendezésre és a jobbágyság megszüntetésére vonatkozókat. Császári uralma összeomlását ezzel elismerte, de fejedelmi nagyságának az emberi jogokra vetett sugarai jövődő korszakokba is átvilágítottak. Caesar meghalt, de legnagyobb szellemi termékei fennmaradtak a mementója, hogy minden ember egyenlő, az utána következő fél évszázad majd rövidesen eljövődő nagy törvényhozói előtt tűzoszlopként jár. Ennek a korát meghaladó jelenségnek, akinek tragikuma csak az volt, hogy a XVIII. században élt és nem a XX.-ban, szociális tekintetben az emberiség nagy jótevői között volt és van a helye. Uralkodói vétkét, hogy nem respektálta a Szent Koronát és szembeszegte a fejét a Corpus Jurissal, vétkét, hogy a maga közjogi erejét túlméretezte és uralkodói hatalmának méreteitől megszédült, enyhítik nagy emberi tulajdonságai. Bár a magyarsággal szemben az elnémetesítési tervek folytán végzetes szerep jutott neki, szociális tekintetben azonban szinte Mátyás, az igazságos, mellé lehet állítani. Minthogy elnémetesítési, valamint szociális terveinek a rendiség útjában állott, egyszerűen negligálta a közjogi nemzetet, fejét korona nem ékesítette. Országgyűlést nem tartott.

Rendeletekkel valósította meg nagy elgondolásait. De nagy ember volt. A földesuri hatalom rettenetes nyomása alól felszabadítani a köznépet, ennek az akkori hazai jogviszonyokat messze tulszárnyaló gondolatnak mély emberi tartalmát már kortársai is felismerték és kora legjobbjai közül, nem törődve a nemesség zokszavaival, nem kisebb ember, mint Kazinczy Ferenc állapította meg róla:[✕] "Nagy ember dőle ki."

II. József 1784. július 3-án kibocsátott rendeletével tizenegy megyére osztotta fel Erdélyt, az erdélyi három nemzet közjogi különállását megszüntette, a három nemzeti területet jogilag összeolvasztotta. Célja a politikai ellentétek kiirtása volt, mint a rendelet mondja, a különbségtételekből származott nemzeti gyűlölködések megszüntetése. Ezt röviddel előzte meg Erdély minden forumánál a német nyelv hivatalos nyelvvé tétele. Még a szász nemzeti archivumot is bevitetni rendelte a kormányzéki levéltárba. Elrendelte, hogy a szászok földjén a nem szászok, tehát főként az ott többségben lakó románok is birhassanak ingatlant, vagyis concivilitásuk legyen. Ezzel a szászokat is maga ellen fordította. Az erdélyi nemesség egy része memorandumot terjeszt elébe, amelyben az 1762. óta szünetelő országgyűlés összehívását kéri,

[✕] Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete, 156. l.

óvást emel az új területi beosztás, az eddig megtűrt nemzetek egyenjogusítása, a vármegyei önkormányzat megszüntetése, a német nyelv hivatalos nyelvvé tétele ellen, a jobbágyok szabad költözködési joga stb. ellen, de II. József irattárba téteti az előterjesztést. Halála előtt röviddel azonban, 1789. végén már tanácskozást hív össze Magyarország és Erdély lecsendesítésére s 1790. január 28-ikán Erdély Rendjeinek ezt írja:

"A közigazgatásban újításokat kezdtem, de azzal a szándékkal, hogy ezek az általános jólétet emelni fogják s abban a reményben, hogy a nép közelebbi vizsgálat után megbarátkozik velük. Arra a meggyőződésre jutottam azonban, hogy a nép a régi állapotokat jobban szereti s boldogságát abban keresi és találja. Azért én kívánságának engedve újra érvényesnek nyilvánítom azt a közigazgatási szervezetet, amit trónralépésemkor érvényben találtam... és kijelentem, hogy a törvényhozó hatalom továbbra is a Rende és a fejedelem között megosztva marad és a Rende örök időkre csorbitatlanul fennmaradjanak."

Ezek az "örök idők" hetven évre reá, az 1848. év szellemi tavaszának fuvallatára "örök időkre" megszűntek.

S elment a nagy császár is örök időkre, maga után hagyva egy sokban tévedett, de emberbaráti törekvé-

seiben és tetteiben korát száz évvel megelőzőtt kultururalkodó történelmi emlékét, olyan uralkodóét, aki Magyarország és Erdély megítélésében tévedett, de a humanizmus követésében és megvalósításában az apostolok őserejét csillogtatta s a hűbéri rendszer megdöntésével az 1848. nagy emberi gondolatainak a trón magasságában volt korai magvetője. Nem ismerte azonban fel a magyarság történelmi erejét, ország-fenntartó hivatását. Szívvel-lélekkel német volt, aki birodalmát németté akarta összeforrasztani, hogy ezzel a hamis egységgel jobban állhassa meg a sarat külpolitikai tekintetben is. Az elnémetesítés és osztrák egység fantasztikus gondolata vele együtt nem szállt sirba. 1848. után közel husz esztendőre újra feltűnt mint kísértő rém. De gondolatvilága azoknak az osztrák hivatalnoknemzedékeknek is örökévé vált, amelyek uralkodása német egységet hirdető korszakán túl hetven éven át ugyanezt a politikát folytatták Magyarország és Erdély ellen: a nemzetiségek erejének felfokozásával állandóan gyengíteni a beolvasztási törekvéseknek sziklaként ellenálló magyarság őserejét.

Trónralépése után röviddel, 1780. november 30-ikán kelt leiratában még azt mondja, hogy a megyebeli Karokat és Rendeket megtartja "jogaikban és kiváltságaikban, szabadságaikban és immunitásaikban", sőt,

azokat csökkenteni sem szándékozik, ez a nyilatkozata azonban nem volt őszinte, csak taktikai célokat szolgált, időnyerést, hogy reformjait megvalósíthassa. Összes országaiból egységes birodalmat akart összekovácsolni, evégből meg akarta valósítani a közadózást, az onus non inhaeret fundo nemesmentesítő elvének eltörlését, egyenlő jogu népeket akart, jobbágyfelszabadítást, szabad kereskedelmet és ipart, állami gazdasági szabályokat, anyagi előmenetelt, több és jobb haderőt, pénzügyi felesleget, egységes elveken alapuló népnevelést, az egyház politikai hatalmának megszüntetését, a megyék kiskirályságának eltörlésével állami közigazgatást. Jórészen Mária Terézia politikáját folytatja, a szellemet tőle örökli, tőle tanulta, hogyan lehet megélni Magyarországon s Erdélyben évtizedeken át országgyűlés nélkül. A Karok és Rendek csak díszlet, a szentkorona csak ékszer, a koronázás csak feszélyező tényező, a törvényalkotás csak parádé, elvégzik azt a császári rendeletek is s ez engedelmes, fizetéselvonásokkal, állásvesztésekkel puhított kormányzó és megyei tisztviselők helyett az általa kiválogatott emberek, akik mint a csatatér katonái, mindenben követik parancsszavát. Az iskolák fő feladata az egységes németnyelvű új nemzedékek nevelése. A vallások egyenlőségét megalapítja ugyan, de közben akarja vala-

mennyit tartani, a vallásszabadság hive, de császári ellenőrzés mellett. Vezérkara: Kaunitz, az éleseszű Martini bécsi jogi professzor, Van Swieten, Born, Sonnenfels stb. Épp úgy küzd a pápai szék és saját főpapjai ellen, mint néhány bulla végrehajtásának eltiltója, mint ahogy a tolerancia elrendelésével fel-emeli elnyomott helyzetéből a protestánsokat is, de azokat sem engedi az éig nőni. A fejedelmi mindenhatóság nevében nem zsarnokságot akar, hanem közjót. A püspököket épp úgy megregulázza, mint a főispánokat és alispánokat. Nincs más, csak császári akarat, fejedelmi mindenhatóság s az antitézis: feltétlen engedelmesség. Megszámoztatja a házakat, népszámlálást rendel s az ellenszegülő, közadózástól félő nemesség nyakára katonaságot küld. Rendet akar teremteni a vegyesházasságok aláaknázott területén. S míg az időben Franciaországban, Írországban még nincs protestáns istentisztelet, ő vallásszabadságot teremt, legalább nagy vonásokban, ne legyen a protestánsoknak harangjuk és templomtornyuk s nyilvános istentiszteletük, de lehessen belőlük megyei, állami tisztviselő s az erdélyi kancelláriának is azt írja, hogy azért a katolikus vallás uralkodó marad, holott Erdély alkotmányának gerince négy vallás egyenlősége.[‡] Fel is ír az erdélyi kancellár.

[‡] Marczali: II. József, II., 213. l.

Csak a görög keleti vallás maradt tolerált ennek utána, de egyébként II. József meghajlott a négy bevett vallás erdélyi ősi egyenlősége mellett és így /9113/1782. sz./ megmarad az unitáriusok erdélyi hivataalképessége is. Szirmay Antal azt írja a Historia Secreta-ban /39.§/: "A császár lelkét az is elidegenítette a magyaroktól, hogy a megyék legnagyobb része a tolerantia ellen nyilatkozott. A császár azt mondta, hogy a nemzet még nem érett s üdvös szándékait nem tárgyalhatja vele országgyűlésen, ha oly igazságos és hasznos tolerantia-rendeletét is visszautasítják."

Erdély szempontjából különösen fontos volt, miként intézkedik II. József a görög nem egyesült vallásnak vallási elnyomtatása kérdésében. Milliós, már akkor többségben volt néprétegről volt szó, melynek egy részét Mária Terézia katolizálta, de nemzetiségi egyenlőség megadása nélkül. A többség megmaradt apái vallásában s ebben az új balázsfalvi görög katolikus papság s az ezt a felekezetet megalapító jezsuiták messzenéző politikája sem ingatta meg. Bár például az erdélyi román határőrség 1761-ben teljesen görög katolikussá lett, az erdélyi román nép zömén nem fogott a térítés s nem Bécs felé nézett, hanem Moszkva felé. A II. József-féle tolerantia azonban reájuk is kiterjedt s II. József dinasztikus tekintetből is meleg tekin-

tetet vetett reájuk. Ő külpolitikailag Oroszországgal kacérkodott s nem akart ujjat húzni a cárnő hitsorsosaival, ennélfogva nem forszirozza, mint anyja, a görög keletiek áttérítését. A magyarországi jobbágyság sorsa nem érdekli annyira, mint az erdélyié, mert az erdélyi jobbágyság tulnyomó része román, ezt dédelgeti, hogy Moszkva büvköréből kivonja anélkül, hogy a cárnő ezért neheztelhetne.

A Ratio Educationis Therezianusi elvei, egységes tanterve és tanítási szisztémája II. József alatt azzal bővül, hogy a protestánsokat tanügyi szerepekhez juttatja. Erdély protestánsai a tanítási egyformaságnak nem hivei s a nevelést nem állami, hanem egyházi feladatnak tartják, így a tulnyomóan protestáns erdélyi kormányzók sem hive az uniformizáló császári törekvésnek. Még kevésbé hive annak, hogy a városi iskolákban a német nyelv kötelező tantárgy legyen. S az erdélyi protestánsoknak fáj, hogy iskolai alapítványaikat átvenné az új állami alap. A császár apró dolgokban enged, nagy elvi célkitűzéseiben nem s azt írja: "Oda kell törekedni, hogy az ifjuság az iskolákban a német nyelvben, mint a monarchia nyelvében nyerjen oktatást, -- lingua generalis monarchiae edocetur --, e nélkül a latin iskolába a jövőben senki sem vétethetik fel." Amily öröme volt ez az erdélyi szászoknak, annyira

érezte a hátán való favágást Erdély magyarsága, Bethlen szuverén magyarságu népe, amely a nyelvi egységre törekvésből kiérezte az elnémetesítést, a német néptörzssé tétel szándékát. A császár álma a minden fokon művelt s művelő iskola, így szenved majd hajótörést a német nyelv erőszakolásán Erdélyben is.

Mária Terézia közoktatásügyi kódexe, az 1877. évi Ratio Educationis, abból indul ki, hogy "a nevelésről való legfőbb gondoskodás és a nemes tudományok igazgatása" a magyar törvények értelmében a fenntartott királyi felségjogok közé tartozik s csak a végrehajtás tartozik a magyar politikai hatóságok hatáskörébe. Szívesen ragaszkodtak mind ő, mind utódai ehhez az elvhez, mely elvitatja a nemzettől, az országgyűléstől azt a jogot, hogy szellemi kulturáját a nemzet érdekében törvénnyel szabályozza. A cél e sokáig uralkodott hamis közjogi dogma mellett az volt, hogy a habsburgi "összbirodalom" német nyelvi egységét szolgálja, ne engedje a magyarországi nemzetiségeket a rakoncátlan, az udvari politika uniformizáló irányzata előtt térdet, fejet nem hajtó magyarságba beolvadni, közben tartani a nemzetiségeket s dinasztikus hűségüket adandó alkalmakkor felhasználni a magyarság ellen. József egy lépéssel tovább megy: általánossá teszi a hivatali német nyelvet. A nemzet majd halála után nyomban le-

rázza magáról a német nyelvi láncot. De az udvar nem enged. Egészen 1848-ig mennyi küzdelem még Pozsony és Kolozsvár országgyűlésein a magyar nyelvért, mely a XVIII. században még simán lett volna egyetemes nyelvvétehető, de a dinasztia által felébresztett nemzetiségek ellenállása a küzdelmet végig, 1848-ig s azután is nehéz és véres akadályversennyé tette. A Ratio háttérbe szorítja az iskolában a magyar nyelvet s a latint fenn tartja, nem Horatius és Tacitus kedvéért, hanem azért, hogy ez maradjon az egyetemes nemzeti nyelv és nem a magyar. Vezérelve: "nagy gondot kell a népiskolákban fordítani arra, hogy a német nyelv ismeretét minden tanuló különbség nélkül elsajátítsa". A 102.§, mely "de singulari linguae Germanicae utilitate" szól, leplezetlenül megszabja, hogy "a német nyelv, mely annyi haszonnal s a kölcsönös érintkezés szükségszerűségével is együtt jár, -- rövid idő alatt elterjedjen és közkeletűvé váljék az ország egész területén."

"A germanizálás kezdő határvonala -- írja Kornis Gyula[✠] -- Mária Terézia békés abszolutizmusa a maga Ratio-jával /1777./, záróvonala pedig a szabadságharcot követő véres baszolutizmus az Organisationsentwurfal /1849./. Mind a két határkő egy-egy germanizációs törekvés művelődési útjának kiindulópontja. József csá-

[✠] "A magyar művelődés eszményei 1777-1848., XIX. 1.

szár kulturpolitikájában a felvilágosodás államfilozófiája teljes formájában éli ki magát: az állam racionalis egysége a birodalom valamennyi tartományának, tehát Magyarországnak is azonos elvek szerint való művelődését követeli meg. Ez marad lényegében a bécsi kormányzat kulturpolitikai alapelve egészen az 1867-iki kiegyezésig. A nemzet 1790 óta országgyűlése útján autonóm módon akarja fejleszteni művelődése ügyét, Bécs azonban a közoktatás rendezését mindig királyi felségjognak nyilvánítja, de ezt a felségjogot igazában az osztrák tanulmányi bizottság útján gyakorolja. Közben a magyar művelődés mindenestől az ósdi deákos kultúrának az életből már Európaszerte kiavult formáiban sanylik. A nemzet kulturenergiáit ugyyszólván egészen felémészti a nyelve érvényesítéseért kifejtett félszázados erőfeszítés."

Erdélyt illetően József császár az 1781. évi szabályzatban /Norma Regia pro scholis magni principatus Transilvaniae/ rendelkezik. Jórészt a középiskolákra vonatkozik. Abból indul ki, hogy a közoktatásügy szervezése a fejedelem jogkörébe tartozik, de ezt a gubernium s az e mellett működő tanulmányi bizottság útján gyakorolja. Ezt a bizottságot a négy vallás hiveiből alkotja meg. Még megtiltja, hogy katolikusok protestáns iskolákba járjanak, de viszont lehetővé teszi, hogy a

protestánsok katolikus iskolákba járhassanak. Legnagyobb súlyt a latin nyelv tanítására helyezi. "Az elhanyagolt nevelés legbiztosabb jele, ha valaki semmit sem tanult latinul", -- mondja. Így a tanítási nyelv -- latin. De nagy súlyt helyez a görög nyelvre is. A "hazai" nyelvet művelni kell, de se a német, se a magyar nyelv nem külön tantárgy. A Norma nem tetszik se a szászoknak, se a reformátusoknak, utóbbiak önkormányzati jogaik sérelmét látják benne. Az erdélyi tanulmányi bizottság a bécsinek végrehajtó szerve csupán. Három év múlva, 1784. áprilisi rendeletében viszont a latin nyelv ellen fordul s a magyar nyelvre azt mondja, hogy ezt csak akkor lehetne hivatalos nyelvvé tenni, ha Erdélyben és Magyarországon az egész nép magyarul beszélne, a magyart nem lehet köznyelvnek tekinteni, hivatalos nyelv tehát csak a német lehet. "Receptet az orvostudományban német nyelven ép olyan jól lehet írni, mint a filozófiában szillogizmusokat és erkölcsi tételeket kifejtteni; az ügyvédek in jure baj nélkül készíthetik minden iratukat német nyelven s a bírák is német nyelven tárgyalhatnak," -- mondja és írja a császár. S megrakja az egyetemeket német professzorokkal.

Erdély disze, Aranka György, 1791-ben feljegyzi:

"Nem lehet egy nemzetnek világosodásra jutni semmiképen, hanem csak a nemzeti nyelv útján..." S megalkotja az

erdélyi nyelvművelő társaságot, melyet az erdélyi törvényhozás az 1791: XLV. törvénycikkkel szentesít.

S József irányzatát rövidesen megdönti II. Lipót, aki 1790-ben már a közoktatás szervezését /*generale studiorum systema elaboratum*/ az országgyűléstől várja. S Aranka programja bevonul az erdélyi törvénybe, az 1791. évi XLV. törvénycikkbe, mely megvalósítaná az erdélyi nyelvművelőtársaságot, de ezt II. Lipót -- nem említi meg.

Azzal a dinasztikus felfogással szemben, hogy a tanügy rendezése s így az iskolai tanítási nyelv is a király jogkörébe tartozik, mind az erdélyi, mind a magyarországi országgyűlés a nemzet rendezési jogának alapján áll. Élesen kidomborítja ezt az erdélyi 1791. évi LV. törvénycikk, amikor a négy vallásnak biztosítja az iskolalétesítési jogot s az ezzel járó tanulmányi rendszer megállapíthatását úgy, amint a pozsonyi 1790. évi LXVII. törvénycikk is. Méltán emeli ki Kornis Gyula:[✱] "Meglepő és az európai kultúra történetében is számba veendő tény, hogy nincsen akkortájt Európában egyetlen más nemzet, kivéve a forradalom lázában égő francziát, a mely a maga művelődésének s közoktatásának ügyét képviselői útján országgyűlésen vagy parlamentben behatóan tárgyalta volna, csupán a magyar."

[✱] A magyar művelődés eszményei, I., 173. l.

A dinasztia katonai lángesze, a Napoleonnal verekedő Károly főherceg, a bécsi államtanács 1801. szeptember 25-iki ülésén találóan mondotta: "A magyar nemzetnek dicsőségére válik, hogy követeléseik közé elsőként az egyetem és a közoktatási rendszer reformjának kérdéseit vette fel." Ez Erdélyre is áll.

Erdély már a XIX. század elején tele van gimnáziumokkal: Kolozsvár, Nagyszeben, Beszterce, Marosvásárhely, Udvarhely, Csiksomlyó, Brassó római katolikus; Balázsfalva görög katolikus; Nagyszeben, Medgyes, Segesvár, Beszterce, Brassó luteránus; Vizakna, Torda, Zilah és Kézdivásárhely református; Torockó, Torda, Székelykeresztúr unitárius gimnáziumok; Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely, Udvarhely református; Kolozsvár unitárius kollégiumai tanuszkodnak erről.

1782. májusában megszünteti az erdélyi kancelláriát is és beolvasztja a magyarországiba s az államtanácsban Erdélyt, mely oly gazdag volt mindig a kiváló magyar államférfiaiban, Reischach báró képviseli. József eszménye, az egységes, németnyelvű összbirodalom, így akar működésbe lépni. Magyarország és Erdély egyesítését akarja ugyan, de csak azért, mert így kisebb vesződséggel uniformizálhatná birodalmának ezeket az erősen ellenzéki vérű részeit. Ki akarta venni Mátyás nevét a magyar százakból és lelkekből -- eximam nomen

Matthiae ex ore Hungarorum --, de terve visszafelé sült el. Az 1883. évi körlevelében azt mondja: "Szavaim és tetteim bizonyítják, hogy azok kötelességérezlemből és meggyőződésből folynak, így biztos lehet mindenki, hogy azokat végre fogom hajtani." Ezek a rendelkezései a fejedelmi rendeletek feltétlen végrehajtása, -- a hivatalnok a hivatalos órán túl is "egész lényével és idegével szolgálja az államot"-- a pénzsóvárság büntetése -- "a főnök legyen szigorú, a hivatalnok ne gép legyen, hanem gondolkozzék s ha jó gondolatai vannak, terjesszék fel azokat, kerüljék a kicsinyeskedéseket," -- "a monarchia tartományai egy testet alkotván, szűnjenek meg azok között az előítéletek s irigykedések, -- nincs különbség nemzet és nemzet, vallás és vallás között, - az uralkodót sok millió ember szolgálatára teremtette az Isten, -- a miniszter ne higgye, hogy legfőbb feladata az adók növelése, -- a fejedelem "sáfárkodásáról minden embernek felelős, -- nincs helye a szolgálatban az előszeretetnek, a kivételtevésnek, az önzésnek, a fontos intézkedések elhalasztásának, -- mindenkinek magánérdeke alá van rendelve a közérdeknek, a királyé is."

A körlevél eszményi magasságokban mozog, benne van Rousseau s ilyenekért végzik ki pár év múlva Martinovicsot és társait. "Aki nem engedelmeskedik,

mondjon le a hivataláról, melyre nem méltó és nem alkalmas. Annak betöltésére a közjóért lángoló lelkek kellenek, akik le tudnak mondani az élet kellemességeiről és minden különös érdekről." A családját vesztett, magános, kedélytelen, de a közjóért valóban mindent, népszerűséget, közszeretet feláldozó királyi ember szavai ezek. Ut a mártiromság, a magára maradás, a felhők magasságában egyedül élő komor sas elhagyatottsága felé.

Nem számolt egységes németnyelvű s németszellemű összbirodalom kovácstervénél azzal, hogy Magyarország és Erdély nem tűri az igát, az idegen szellem bilincseit, hogy nem egy szabadságharcban mutatta meg oroszláncörmeit s bárhogy tüzdelték tele elődei mindkét ország területét nemzetiségi telepítésekkel, a magyar megfogyva bár, de törve nem, a nemzeti kormánypalcát nem hajlandó a kezéből kiadni. Mellőzi a megkoronáztatást, szembe helyezkedve tételes törvények egész sorával, Bécsbe viteti egy nemzet könnyei között, az 1464: 2., 1608: I. 3. 4. 16. az 1622: 16. 2-10., az 1659: 2-10., az 1715: 38., az 1741: 2. törvénycikkek megszegésével, a szentkoronát. Hiába írja a magyar kancellár tragikus hangú előterjesztését, hiába obstruál az országbíró, a kancellár feliratára reá írja: "Risum teneatis amici". 1784. április 13-ikán a szentkorona Bécsbe kerül s a császár két ország lázas felgerjedésére — a népszám-

lálás elrendelésével és fegyveres végrehajtásával felel.

Igaza volt a népszámlálással, mert tisztában akart lenni országai népszámával, de a nemesség, Erdélyé is, közadózás elrendelést s korlátlan katonaszedést látott a császári háttérben.

Ez a végzetes év, melyben teljes fegyverzettel áll szembe a nemességgel s mely év Hórát, Kloskát is kitermeli, gyilkos kísérletet hoz a latin hivatalos nyelv kiirtásán keresztül a német hivatalos nyelv behozatalára Pázmány és Bethlen Gábor országaiban.

Az 1784. évben leteszi a császári vivósisakot és takaratlan arccal fordul a nemzet ellen: 1784-ben nem csupán a szentkoronát küldi Bécsbe a császári kincstárba, de félre akarja helyezni a magyar nyelvet, a kormánysház német nyelven tárgyaljon minden ügyet, egy év múltán a törvénykezésben s iskolában is csak a német nyelv használható.

Indokolt volt-e a császár nyílt kihívása a magyar nyelv ellen? Magyarország -- Erdély nem -- elvetette sokkal korábban a magyar hivatalos nyelvet s törvényeit egy holt nyelven alkotta. Arisztokráciája a XVIII. században alig tudott magyarul. Még később is nemzeti nagyjaink, Széchenyi, Batthyány Lajos, fiatal korukban törve beszéltek

a magyar nyelvet. Más volt a helyzet Erdélyben, ahol főur, nemes egyformán magyar nyelven beszélt országgyűlésen épp úgy, mint a magánéletben. A császár súlyos és gunyos kritikája Magyarországra talált, Erdélyre nem. De a német nyelv megkivánása provokálta a magyarországi nemességet is és eszébe juttatta a magyar nyelvet, mely ott Pázmány után elhanyagolt. S ne felejtsük el, hogy Werbőczy Tripartituma is -- latin nyelvű volt. Azt se felejtsük, hogy Mária Terézia ruhában, nyelvben némettette a Bécsben nyüzsgő, az udvar fényében nemzeti nyelvüket is elfelejtett magyar főurakat. A magyar nyelv igazi fenntartója -- a jobbágyság volt abban a században. S Erdély kiváltságos osztályait is nagy bűn terhelte akkor: Wesselényi Miklós XIX. századbeli fellépése előtt alig törődtek a néppel, a népneveléssel, az iskolákkal, míg Mária Terézia kiműveltette az erdélyi román határőrezredek katonáit is.

József császár 1884. május 9-én elrendeli, hogy november elsejétől a kancellária csak németnyelvű kérvényt fogadhat el, sőt az országgyűlésen is ez lesz a hivatalos nyelv s három év múlva csak olyan követet lehet küldeni az országgyűlésre, aki tud németül. A trónellenes szellemet ez csak erősíti, de kiváltja a magyar nyelv utáni törekvést is. A magyar kancellária azonban november elsejétől kezdve már németnyelvű

jelentéseket tett.

A közigazgatás átszervezése során uralkodói reform-fejszékét belevágja a vármegye öreg épületébe is. Erdélyben a régi megyék területi beosztását is megszünteti. Meg akarja semmisíteni a megyék ellenzéki szellemét, s reformjai ellen azokból kiáramló gyűlöletet. Kerületekre osztja az országot s élükre óriási hatalommal rendelkező királyi biztosokat rendel. Kommentárt is fűz ehhez az intézkedéséhez: "Az alkotmány legnagyobb hibája, hogy mindent a generalis congregatiók /a megyegyűlések/ végeztek. Minden megye azt hiszi, hogy ország és gyűlését országgyűlésnek nézi. Ha ez megmarad, nem várható semmi javulás... Megmondtam már hogyan kell valamely nemzet kiváltságait és szabadságait felfogni. Ugy, hogy semmi alaptörvényt, ami a lényegest, az egyéneknek egymáshoz való viszonyát illeti, ne lehessen alkotni országgyűlési határozat nélkül, ennek alkotásához küldjék az összes megyék a deputátusaikat, akiknek kiválasztására és instruálására a nemesség megyegyűlése üljön össze, hogy így mindenkinek véleménye érvényesülhessen." De a többi szerinte a kormányra tartozik, nem a megyére, monarchikus országban a királyra.

A fejedelmi abszolútizmus szól ezekből: ám válasszák meg a megyék a követeket, — de ő nem hívja

össze az országgyűlést. Így a megyékből papirosalakulat lesz s minden hatalom -- a királyé... Modernné akarta tenni Magyarország és Erdély vármegyei közigazgatását, de országok százados közigazgatását villámgyorsan nem lehet átalakítani, erre a gyorsaságra legfeljebb forradalmak képesek, melyek felrázzák és megrázzák a nemzeteket. Felnőtt embereket sem lehet máról-holnapra átalakítani. Az egyes ember életében is döntő súlyúak az örökölt szokások, a vérré vált hagyományok, a tanultság foka, a megcsontosodott felfogások. Felnőtt nemzeteket sem lehet máról-holnapra átalakítani, megszokott jogéletétől, politikai berendezettségétől megfosztani. Ez csak szivós, lassu s nem erőszakkal, hanem meggyőzéssel folytatott munkával lehetséges vagy nemzeti forradalommal. József császár legtöbb reformgondolata azon szenvedett hajótörést, hogy sem emberismerete, sem nemzetismerete nem volt s az erőszakot, az uralkodói mindenható akaratot elébe helyezte az emberek meggyőzésének. S nem ismerte sem Magyarország, sem Erdély magyar népének gyémánt-anyagát, amelyen köszö-rülés segíthet, de kalapács nem.

Így történt, hogy uralkodása második évében már eltörli az erdélyi kancelláriát is s egyesíti, az erdélyi Rendek ellenzését nem véve figyelembe, a magyarországgal.

Mária Terézia sirjáig őrizte a Moriamur... emléket. Az 1841. év feledhetetlen órája iratja vele legifjabb fiához, Magyarország helytartójához, Miksa főherceghez ezeket a sorokat: "Mindentel lehet érni ennél a nemzetnél, ha jól bánnak vele és jóakaratot mutatnak. Ez az elv, melyet boldogult hódolatraméltó urunk /Ferenc/ után követtem, megmentette a monarchiát s családukat és most is nagy hasznát veszem."

II. József is többet érhetett volna el a magyar nemzettel, ha anyja nyomán jól bánik vele. Tudta ő, milyen kincs Magyarország, hiszen ifjúkori művében azt írja, hogy ha "Magyarország úgy fizetne adót, mint a többi tartomány és nincs kétségem benne, hogy végtére is fog, az kész Peru lenne."

Tehát Perut csinált volna Magyarországból, az inkább kincses országát, ha elfekszik, beolvad, németté válik, adózik, állandóan és szünet nélkül katonát ad a habsburgi uralom egyéb országainak védelmére, török, porosz, orosz ellen.

Miért nem csaptak át a francia forradalom emberfelszabadító hullámai Magyarországra is? Azért, mert annak kitörése előtt röviddel nálunk a forradalmasítást -- II. József végezte el. Megtörte a megyéket, a nemesség fellegrárait. Meleg barátságot kötött a néppel, melyhez leszállt és felemelte magához, beutazta

országait, meghallgatva a nép ügyes-bajos dolgait s panaszainak legtöbbször nyíltan igazat adva. Harun al Rasid volt, de Mátyás király is, aki magyar trónon az első demokrata, az első forradalmár, letörve a főrendeket a rendi világot is felemelve a jobbágyságot. Sem Mátyás, sem II. József alatt nem születhetett volna meg a jobbági intézmény. S a népbarát II. József előtt semmi sem volt szent, ami régi volt. Felvilágosodott, konstruktív elme s hajthatatlan fejedelmi erő, magános tölgy, viharálló, szélviharokkal szembenéző. Mögötte jól megszervezett, kétszázezer főnyi hadsereg, mely nem fél Nagy Frigyesztől s pár év múlva nem fél Napoleontól. Művelt elme, kiváló jogász, de hagyományokat, jognélküliségeket el nem ismerő. Nem fél harcba keveredni a pápával, az egyházzal, saját püspökeivel, majd egy egész nemzettel. Nehány művelt ember körülötte, akik osztják eszméit, de a Kaunitzok, a Sonnenfelsek, a Martinik, a Pálffy Károlyok, a Kólerék segítőcsapata kevés egy hagyományait, kiváltságait védő, az emberi középkort jelentő világgal szemben. Sokban Cézár, de ellenemmenyi Brutus!

De a végén eszmévé finomul. S az 1848. év Pozsonyban és Kolozsvárott II. József felvilágosult gondolatáramlásait Őnti paragrafusokba a szabadság, egyenlőség, testvériség dekretálásával.

A nemesség mentessége a közterhekben már trónörökös korában szemet szur Józsefnek. Középkorinak tartja ezt s mivel már nincs évtizedek óta nemesi insurrectio és rendes katonaság van, tárgyilag is megokolatlannak tartja az onus non inhaeret fundo elvét.

Lehetetlennek tartja, hogy az egyedül vagyonos nemesség és főuri osztály meg az egyház, az ország földjének urai, adómentesek legyenek.

Rendes állami költségvetés kell neki, melyhez mindenki járuljon hozzá a maga adójával, majd ő abból csinál rendes, modern közigazgatást, igazságszolgáltatást, népjólétet, hadsereget, rendel folyamszabályozást.

A XX. század állami életét akarja, de a rendi korszak nem érti meg.

Azt mondja: "... Minden földet, ha egyenlő a termőképessége és jövedelme, egyaránt kell megadóztatni s ez alól senki sem vehető ki, ... fel kell mérni minden földet, ki kell számítani a jövedelmet, az államnak pénzre és nem terményekre van szüksége..., minden megye és község az állam terheihez teljes egyenlőséggel és méltányossággal járuljon."[¶] Nem szabad kivenni az általános felmérés és becslés alól a nemesség hasznot hajtó majorsági /allodiális/ föld-

[¶] Marczali, id. mű, III., 87.

jeit... Ehhez nem szükséges a Rendek beleegyezése, sem meghallgatása, hanem -- minthogy de jure megillet engem -- királyi hatalommal fogom végrehajtani... Ha egyszer minden mérés ée becslés eredménye kezemben lesz, eldöntendő lesz, hogyan kell minden nemesnek adóznia az általa birt termékeny földekről a felkelési kötelesség megváltásához vagy a fiskus jogainak megszűnéséhez."

A többi földesuri joghoz, a bormérés, mészárszék, sörfőzés, vadászat, rév jogaihoz nem nyul, ezek előtte apróságok, de megköveteli a nemestől is az adót s akkor elengedi a fiskusra való birtokszállás jogát örökös nem létében.

A közadózás és az ősiségelejtés gondolatát ő hozza. Ő vértanujuk lesz, Kossuth, Deák, Széchenyi félszázad multán döntőre viszik. S az adóvállalást mint kést teszi, szokott autokrata módszerével a nemesi nemzet nyakára, mondván: "Attól az elhatározástól, vállalunk-e adót vagy nem, függ, vajjon Magyarország /s természetesen Erdély/ egyenlő kedvezésben részesül-e, mint a többi örökostartomány," a kereskedés és forgalom dolgában vagy tisztán gyarmatnak lesz-e tekintendő. Ha gyarmat marad, arra kell törekedni, hogy iparcikkei elterjedését meggátolják, hogy a sokkal súlyosabb adóval megterhelt örökostartomá-

nyokéival ne versenyezhesse, hogy annál olcsóbban lehessen eltartani az oda elhelyezett katonaságot..."

Az emberi jogokért oly magasztosan, korát messze megelőzően küzdő császár itt megfélelkezett magyar király voltáról s a közadózás elmaradása esetére gyarmati sorsot helyez kilátásba magyar országai részére. Gyarmat is maradt Magyarország attól fogva majdnem száz éven át, Ausztria gazdasági gyarmata, amely nem tudott önálló vámpolitikát csinálni, önálló vámterületté válni, nagyipart létesíteni, gyárakat építeni, földdel el nem látható magyar százezreknek ipari kenyeret adni.

Nem érinti a nemesi magánjogot, a fiskus háramlási jogát, nem forgatja fel a nemesség közel háromszázéves privilegizált helyzetét, — abszolutisztikus hajlamait, melyektől már anyja, Mária Terézia is félt, más dolgokra fordítja: az egyház meggregulázására — bár itt sem megy el a saecularisatioig —, a Szentkorona kigunyolására, az egyházi körmenetek javarészenek eltiltására, a vármegyék elleni chicanra, a törvényhozó országgyűlés mellőzésére, Erdélyben új vármegyei rendszer alkotására, a magyarság államfenntartó erejének megtörésére, a német egységes birodalmi közigazgatás megszervezésére stb. Eltiltja a kriptákba temetést, de kriptába temeti az egész ma-

gyar világot. Humanizmust hirdet, de hajóvontatásos büntetéseket rendel.

Nem hiába mondta róla Nagy Frigyes, hogy előbb teszi meg a második lépést, mint az elsőt.

Ha az 1788. évi török hadjárat, mely Erdély katonai erejét jórészt elfogyasztotta, romboló hatással nincs szervezetére, ha tüdeje ép marad s még évtizedekig uralkodik, talán más képe alakul ki Magyarországnak és Erdélynek, talán teljesen megtöri a nemességet s teljesen az egyházat, de elvérzett volna a magyarság is. Utakkal, hidakkal gyarapította országait, de megölte a magyar lelket. Kulturát csinált volna, de németet s akkor talán nem született volna magyarnak Széchenyi, Kossuth, Wesselényi, Deák, Petőfi, Arany. Felvilágosult, korát messze túlhaladó szellemi világa, az enciklopedistákon tultevő radikalizmusa, forradalmasító génusza halálával nem vesztette el magnetizáló erejét s majd nagyobb méretekben és magyar, nem német szellemben vulkáni utat tör a szellemi és politikai tűzhányók évében, 1848-ban.

A francia forradalom véres eseményei sem győzték meg II. Józsefet, hogy abszolutizmussal még a jót sem lehet keresztülvinni, hogy rendszere nem jó, mert az önkényen alapszik. Mária Terézia évtizedekig nem hívta össze az országgyűlést, visszatartotta azonban a ma-

gyarság elleni lépésektől a vitam et sanguinem áldozó nemzetének trónmentő háboruja s finom lélekhódító eszközeitől csak egy esetben tért el, az erdélyi madéfalvai siculicidium rettenetességeinek végrehajtásánál. De II. Józsefnek eszközei mások voltak: nem méltatta figyelemre egy nemzet közjogi érzékenységét, mindenben kiméletlenül járt el, semmi sem volt szent előtte. Így állítja magával szembe a tolerantia áldásában részesített protestánsokat, a névleges felszabadítással szívéhez közelebb hozott jobbágyságot is és elidegeníti magától teljesen az egyházat s a nemességet, melyet többet ésszel, mint erővel megnyerhetett volna. Elidegenítette magától Magyarországot, Erdélyt, Belgiumot, Hollandiát, orosz szövetségését. Német nyelvet akart: mindenki magyarul kezdett beszélni s divatba jött újra a magyar nemzeti ruha. Azt hitte, el tudja törölni a magyar közjogot s utódja, II. Lipót alatt a pozsonyi és a kolozsvári törvényhozások alkotmányos biztositékok követelésével s kieszközlésével kezdik meg a működésüket. Uralkodásának utolsó évében már a porossal keres összeköttetést a nemesség egy része s a kényszerűségből megengedett megyegyűléseken tajtékozó felszólalások hallatszanak ellene, sok megye nem szolgáltatja be már a kivetett terményeket sem. A jog felmagasodik mindenütt az erőszak ellen. Nem vállalhatunk terheket,

mondják 1789-ben a megyék, mert az 1504: V. törvény-cikk szerint ez csak az országgyűlés joga.

Ha még néhány évig él, új szabadságharc előtt áll mindkét magyar országa, mely nem csupán a francia forradalmat látja, hanem a II. József uralma alatt levő Belgium 1789. őszi forradalmát is.

S a holt beteg császár az összeomlás küszöbén meginog. Azt írja 1789. december 3-ikán Toscanába öccsének, a későbbi II. Lipótnak: "A porosz király ellenünk folytatott játéka kétségesse teszi még nagy áldozatokkal is a törökkel való békét. Tavaszra háborum lehet a poroszok s a lengyelek ellen, Franciaország rosszakaratu, Oroszország kimerült, Belgiumban lázadás, a lengyelek által Galiciában s Magyarországon felkeltett szellem, végül kimerülésünk, mindez remegést okoz és csak csoda szabadíthat meg épen és sértetlenül ebből a helyzetből."

Meginog — s 1789-ben félbeszakítja a földmérést, a házak összeírását, mentegetődzik, amiért nem hívott össze országgyűléseket, igéri azokat, de össze mégsem hívja. Fél a magyar forradalomtól, amint Lipótnak 1789. december 14-ikén írja, az exploziótól s a katonaságba veti reményét.

Valóban a megyék obstruálnak, a sorozások majdnem sikertelenek, a megyék német rendeleteket nem

fogadnak el.

Zichy országbíró azt jelenti neki, hogy "a magyar tartományok képe ijesztő", "egy szikra elég a tűz fellobbbanásához, mert a paraszt is tudja, hogy a Rendek több ízben pártját fogták a gyűléseiken, de hiába", "veszélyben forog minden, a sereg, a raktárak, az uralkodó hivei, mindennap várható a zendülés kitörése, különös tekintettel a külföldi hatalmak áskálódásaira," "... nem segíthet más, mint az országgyűlés kihirdetése legkésőbb júniusra, a büntető törvénykönyv érvényen kívül helyezése, az akták viasszaszállítása, a megyei választások elrendelése."^x

S a magyar kancellária figyelmezteti az engedés szükségességére. Maga az agg Kaunitz ajánlja neki, hívja össze az országgyűlést, különben elveszti Magyarországot, amint elvesztette Hollandiát.

S a császár, aki jót akart, de rosszul cselekedett, 1790. január 30-ikán, halála előtt három héttel, tiz év, sokban elhibázott, elsietett, erőszakolt, de hatalmas munkája fölé szellemi sirkeresztet állít: "Ily körülmények között semmit sem ér a fél tett. Hogy tehát egyszerre elejét vegyem a magyar és erdélyi Rendek minden elgondolható, a méltányosságnak csak színével bíró panaszainak, az uralkodásom alatt

^x Marczali: Magyarország története II. József korában, III., 562. s köv. l.

kelt minden általános rendeletet és intézkedést el akarom törölni s őket azon állapotba visszahelyezni, amelyben ő felségének, a boldogult császárnénak halálakor voltak. Ebből csak a tolerantia patenst, az új lelkesrendezésre vonatkozó intézkedéseket, végre az alattvalókra /jobbágyokra/ vonatkozót veszem ki. A koronát és az ország többi clenodiumait, mihelyt a budai várban lesz számukra illő hely, oda kell átvinni. Mivel ezáltal a sérelmek megszűnnek, a Rendek már nem fogják oly sürgősen követelni az országgyűlést, melynek megtartása a mostani viszonyok között és roncsolt egészségem miatt lehetetlen. Remélem, hogy a Rendek ebből belátják önzetlenségemet és javukra célzó törekvésemet s méltán elvárom tőlük, hogy az államot egyelőre el fogják látni ujonczokkal és a sereget a szükséges készletekkel. A földmérés ugy szakittassék félbe, hogy a már meglevő mérés és becslés, a mi már annyiba került és mégis szükséges, még felhasználható legyen."

Tisztában volt azzal, mi történik, ha a visszavonást elmulasztja. Kaunitz-nak azt mondja: "A vizsályt gyökerestül akartam megszüntetni. Ha ez nem találna használni, már el van határozva a lázadás."

Halálos ágyán tehát tisztában volt vele, hogy a két ország lázadása előtt áll. S ez a lázadás, külpolitikai szemmel nézve, komoly veszedelmekkel járha-

tott volna: magyar küldöttség a poroszoknál, Lengyelország felkelési lehetősége, Franciaország elfordulása, Belgium lázadása, Oroszország helyzete, mindez nem sok jót ígért. Ha nem érzi, hogy végórája közeledik, talán mindez együttvéve sem állítja meg, de így érezve, hogy a hullámok összecsapnak feje felett, elhallgatott benne a kemény szuverén -- s emberre szelidült.

De haló porában sem hajlandó országgyűlést összehívni s annak számonkérőszéke elé állítani a királyi méltóságot.

Testileg megtörve, de szárnyaló lélekkel áll az imperator a Mors Imperator elé s fenntartja a protestánsok egyenjoguságát, a lelkészrendezést s a jobbágyokra vonatkozó legfontosabb rendeleteit.

Eláll tehát a németesítéstől, a vármegyéket, főként az erdélyi vármegyéket átcsoportosító rendeleteitől, többi egyházi intézkedésétől, a földmérés-től, mindentől, amivé modernné akarta tenni országait.

Ha még néhány évig él, elkerülhetetlen lett volna a közadózás, a teljes jobbágyfelszabadítás, a nemes-ség, a főurak s az egyház teljes letörése. Mind ennek megvalósításában a török háború nyomán támadt országos nyomorúság, nagy betegsége s a nemzet szívdós ellenállása akadályozta meg.

A vármegye az ő szemében száлка. Évtizedekig nincs a XVIII. században sem Erdélyben, sem Magyarországon országgyűlés, kiment a divatból, mióta ellenállt Mária Teréziának. Anyja autokrata rendszere vérébe ment át Józsefnek, de ő még súlyosabbá teszi, sem országgyűlés nem kell, sem megyei ellenállás: "Szörnyű alkotmány lenne, ha a megyéket külön tartományoknak néznék s megengednék nekik a repraesentatiót, protestatiót az általános törvényhozástól hozzájuk érkező parancsok ellen s a végrehajtás felfüggesztését, amikor csak engedelmesség és foganatosítás az ő hivatásuk." Az ő elképzelése szerint az "általános törvényhozás" egyenlő az uralkodó személyével s a megye köteles az abszolút szellemű uralkodó parancsait hang nélkül végrehajtani.

Bármilyen jól akart egy műveltebb közigazgatás megszervezési szándékában, célt tévesztett, mert a megyék és székek ősi szervezetét megreformálni lehetett volna, de akkor még mellőzni nem s az ő királyi biztosai nem pótolhatták a megyét, csak szenvedélyes ellenállásba kergették. A százados önállóságot s közigazgatási hatalmat csak keztyűs kézzel lehetett volna érinteni, országgyűlésen hozott törvényekkel s nem fejedelmi napiparancsokkal. Amikor 1786-ban megszünteti a megyei tisztviselők választását, nagy

fába vágta a fejszéjét, mert a megyéken kívül nem kapott megfelelő embereket. Az egy Hajnóczy József, Szerémmegye híres alispánja, volt a kivétel. De megy a császár tántorithatatlanul a maga útján s 1789-ben így nyilatkozik: "Német vagy más idegen főnököket, királyi biztosokat és főispánokat helyezek Magyarországra, az ügyesebb s jobban gondolkodó magyar hivatalnokokat pedig a német tartományokba vagy Belgiumba nevezem ki."

A Bach-korszak ezeket a gondolatokat recipiálta.

Amikor 1781-ben a nyugdíjakat és a kegydíjakat in pejus megreformálta, senki sem gondolta, hogy uralkodása végén már az összes megyei tisztviselőket el akarja kergetni s behódoló vagy idegen hivatalnokokkal helyettesíteni.

A török háboru első fejezetének tragédiájával párhuzamosan a két országban folyton erősödik a vármegyék mozgalma országgyűlés összehívása iránt. Amint Szabolcsmegye 1888. évi felterjesztésében azt mondja, hogy ha a király összehívja az országgyűlést, hajlandók életüket és vérüket felajánlani és még a magyar helytartótanács is ugyanezt kéri a konok fejedelemtől, ugy a nép is urai mellé áll s elszökik a törvénytelen, országgyűlés által meg nem szavazott

katonaállítás elől.

Mindenütt felmagasodik a nemzet közjogi öntudata, amivel a császár nem számolt. Földalatti erő volt ez, de a vulkánok ereje a legfélelmesebb. Válaszolt ez az elnémetesítés uralkodói tervére, a nemzeti erő letörésére, a koronázás kigunyolására.

1789-ben hiába foglalja el Belgrádot s teremt türhetőbb katonai helyzetet, a nemzet bizalmát többé nem foglalja el. A nemzet kijózanodott, a szakadatlan szembenállás megnövelte az erejét, sub pondere crescit palma. Belgium szabadságharca, Páris eseményei megnövelik itthon a bátorságot s a császár alkotmánytipró utja ezt a nagy szellemet ingoványba vezeti... Nincs már barátja, se külföldön, se országaiban.

Erdély, mely nem felejtette el az 1784. évi Hóralázadás iszonyatát s a császár magyarellenességét, a török háború néppusztulásából erősen kiveszi a részét s mély elkeseredés fogja el a Rendeket. Így Udvarhely megye 1787-ben jegyzőkönyvben szegezi le Erdély sérelmeit: ne kényszerítsék a nemzetet a németországi rendtartásra, ne sorozzanak törvénytelenül, ne bántsák a magyar nyelvet, ne sértsék szabad választási jogukat, ne bántsák se a rom. kat. alapítványokat, se a többi vallások iskoláit.

De a császár meg nem inog még. "Nem értem -- mondja

1789-ben, a háboru legnehezebb napjaiban --, hogyan lehet most országgyűlésre gondolni." Mindent elérhető volt a magyarral, ha összehívja az országgyűlést s megújulhattak volna a Moriamur... jelenetei.

Nem számolt azzal, hogy katonai élelmezési rendelkezései immár épp úgy sujtják a jobbágyot, mint a nemest, hogy az országai anyagilag kimerültek, lelkiileg a végletekig sujtottak, külső és belső eseményektől forradalmasítottak.

A megye, a nemesség abban az időben ugyyszólván csak a házi pénztár terheit viseli. II. József idejében is a házi pénztár viseli a deperdita összegét, vagyis a katonaság részére szükséges áruk hivatalos ára s a nagyobb piaci ár közötti, sokszor igen jelentékeny érvágást jelentő különbözetet. A császár ezt a deperditát fix összeggé változtatja s egyenes adóként rovatja ki. A nemesség felszisszen e burkolt közadó ellen, melyet nem az arra hivatott országgyűlés rendelt el. De a császár nem enged, pénz kell a hadviseléseikhez.

Az 1787. évi török háborúja, melynek célja a habsburgi birtokállománynak szerb, bosnyák és román területekkel való növelése volt, Magyarországnak s Erdélynek nem kellett, de a végén ez a két ország az Alduna posványáiban majdnem elveszett bele, népes-

sége megfogyott és a két ország a háborútól s az akkori inséges évektől ugyszólván koldusbotra jutott.

A magyar lelkek császárellenes hangulatát ez a veszített háború s az anyagi pusztulás meg a császár nemzetellenes általános politikája a végén már a paroxizmusig, a forradalmi szélsőségekig fokozta.

A nemzet az ősi vis inertiachoz fordult, mint az előző századokban.

Nyugdíjazott tisztekkel szerette volna betölteni a városi hivatalokat és 2457/1789. sz. al. azt ajánlja: "A választási szabadság érintetlen maradhat, de az érdekes, sebekben megőszült embereket elébe kell tenni a csizmadiáknak vagy más mesterembereknek." Mindez -- a németesítés kedvéért.

Magyarország és Erdély anyagilag adta meg az árát a császár elleni védekezésének: Ausztria ipari fogyasztópiacává tette a két országot a sujtó vámpolitikájával, az osztrák-cseh ipar felvirágzott, a magyar kisipar sorvadni kezdett, gyárpar itt nem volt, a magyar nyersterményeket is akadályozta a kivitelben. Jellemző, hogy Magyarország és Erdély, a jó borok országai, kevesebb bort tudtak kivinni Ausztriába, mint amennyi onnan bejött. Báró Podmaniczky József helytartósági tanácsos akként jellemzi ezt a helyzetet: "A magyarokat német gyártmányok használatára szori-

totta..., megakadályozta olyan magyar termények külföldre kivitelét, melyekre szükségük volt a német gyáraknak, megrontotta a már létező magyar gyárakat is.

Maga teremt a császár Erdélyben és Magyarországon exlexeket: nem hívja össze az országgyűlést egyik országban sem. Szerencsétlen török-háboruban óriási anyagi áldozatokat követel a nemestől és a jobbágytól egyaránt s az első időben valósággal szétvert hadseregének katonai katasztrófája sem állítja meg. Ujra s újra katonát szed, élelmeket csihol ki a természeti csapásoktól is sújtott két országból, ami közelégedetlenséget kelt s nem csupán a nemességet állítja szembe vele, hanem a jobbágyságot is. A jobbágyságot nyomja a felfokozott méreteken kicsikart kényszerkatonáskodás, élelmének elszedése, ezer és ezer jobbágy elvitele olcsó katonai fuvarok teljesítésére. A nemesség, sőt maga a kancellária és helytartótanács is, országgyűlés után kiált, de hiába, a császárnak minden kell, csak országgyűlés nem. Nem akarja meglátni, hogy az alkotmányos felfogás a nemzet minden rétegének vérébe ment át, hogy alkotmányos úton mindenét odaadja, de törvénytelen úton semmit.

Uralkodásának ebben a záró szakában, a török háború szégyenletes vereségei között nemcsak a tüdő-

vész gyötri, de a roppant gond is, hajthatatlan akaratát hogyan hajtja végre két forrongó ország ellen. De forrongának más országai, Belgium és Hollandia is.

S Erdély urai is összefognak a zsarnoki módszerek ellen, 1789-ben Erdély főurai és legjelesebb nemesei külön iratban fordulnak Erdély kormányzékéhez, felsorolják II. József törvénytelenégeit s orvoslást követelnek.*

Amikor Laudon vezérlete alatt jobbra fordul a török háború helyzete, a magyarság nyílt letörésére gondol II. József s a feleslegessé vált csapatokat a két ország belsejében akarja összevonni, hogy a katonaság executioval hajtsa be nemesen, jobbagyon egyaránt az élelmiszereket. 1789. október 24-iki rendeletében nem csekély cinizmussal rendeli: "Ha egyik vagy másik helyen ellenállnának, a katonaság, tekintet nélkül a személyre, szerezze meg a tekintélyét és használja a kezében levő hatalmat."

Százegynéhány év múlva, a magyar parlament szétveretésekor, az exlex intézkedéseken, a megyék letörésén meglátszott, hogy az udvar a mintát II. József idejéből vette.

A jobbagyságról Erdélyben kap helyszíni felvilágosításokat s ezek drámai hatása alatt még Nagyszében-

* Erd. kanc. 1182/1789.

ben, 5395/1783. sz. al. elrendeli: "Mivel Erdélyben a visszaélések a természetes szabadság kárára csak-ugyan léteznek s ezek tán Magyarország némely vidékén is fennállanak, a kancellária adja ki a publicatiót, hogy az emberi nemnek ez a szolgálai s rabszolgai lealázása töröltessék el mindenütt teljesen." De kárpótolni akarja a földbirtokosokat.

Felszabadító gondolata 1848-ban, hatvanöt év multán, Kossuth quos egojára valósul meg, sokkal szélesebb terjedelemben. József császár megszüntette a jobbággy-elnevezést, a röghöz kötöttséget, megadta a szabad költözés, a szabad házasodás, a tudományos pályára lépés, az ipargyakorlás jogát, megszünteti a személyes szolgálatot, megadja a jobbágynak az ingói-ról való rendelkezés jogát, használt telkétől nem fosztható meg ok nélkül, igénybe vehetik védelmükre a tiszti ügyész segítségét. De még nem szabadítja fel őket teljesen, nem ad lábuk alá önálló földet, nem ad száz százalékgig, sőt tizig sem politikai jogokat, de amit adott, az 1514. után, tehát majdnem háromszáz év multán, mégis a láncok leszedése volt. Nagy Frigyes sem adott többet. A robot megmaradt, de a paraszt mégis szabad lélekzethez jutott. A jobbágyság elnyomásában első szász nemzet fiát, báró Bruckenthal erdélyi kancellárt nyugdíjba helyezi. Súlyos kritika alá veti

az urbérrendezés dolgát, hogy az uradalom dönt alsó-fokon s azt mondja: "Nem hiszem, hogy ilyesmi másutt is előforduljon, mint a Czukorszigetekben a négerek és uraik között."

Az iskolaügyekben élesen fordul szembe az egyházzal: "... Jezsuita és papi kezekben nyomorog a nemzet egész iskolaügye és felvilágosodása. Minden további kérdés nélkül úgy kell intézkedni Magyarországon, mint az örökös tartományokban. A filozófia, a teológia, az orvostudomány, sőt a jognak legtöbb része sem lehet más az egyik országban, mint a másikban" -- írja a császár.

S fejszóját belevágja az egyházba. Nem csupán a szerzetesek Rómával való összeköttetését szakítja meg, hanem el is töröl szerzeteket, vagyonukat elveszi, a tanulmányi alaphoz csatolja, apostoli királyi jogára hivatkozva a dogmákba is beavatkozik s még a Bécsbe siető pápának sem enged, a pápai bullák, brevék, okiratok kihirdetés előtti bemutatását rendeli el. "Türeلمي" rendeletében szabad vallásgyakorlatot ad a protestánsoknak s a görög keletieknek, építhetnek templomokat, iskolákat, összeházasodhatnak katolikusokkal úgy, hogy ha az apa katolikus, minden gyermeke az lesz, de ha az anya katolikus, csak a leánygyermek lesz katolikus. Még a körmeneteket is egyszerűsíti. Ezzel szemben --

számos új plebániát alapít, emeli a falusi papok élet-színvonalát s bevonja őket a népoktatásba, templom nélküli községekben templomokat építtet, a vallási pénztár terhére s uralkodása végén már a katolikusoknak 3578 lelkipásztor helyett 4762 lelkipásztoruk van. Pesten és Pozsonyban papneveldéket létesít. Legfőbb gondja a népiskola. A helytartótanács keretén belül állandó egyházi bizottmányt létesít a hercegprimás elnökletével. Az egyetemet Budáról Pestre viszi. Ösztöndíjakat rendszeresít.

De erős rendező kézzel nyúl bele a protestánsok egyházi és iskolai életébe is s a végén ezeket is ellenségeivé teszi a türelmi rendelet áldásai ellenére is.

Igaza volt II. József értékelésében Grünwald Bélának:[✠] "II. József a XVIII. század felvilágosodásának eredményeit akarja megvalósítani az államban. Amit a francia demokrácia alulról, azt ő felülről, a trón magaslatáról támadja meg. Az állampolgárok egyenlősége a törvény előtt, egyenlőség a jogban és kötelességekben, a partikuláris érdeknek a közérdek alá rendelése s az államnak ezen alapon való újjászervezése volt az az ideál, melynek megvalósítására törekedett. Az egyházi, vallási, közoktatási, igazság-

[✠] Grünwald Béla: "A régi Magyarország", 545. l.

szolgáltatási, szociális politika terén mind azt tűzte ki célul, amire később Magyarország legnemesebb szellemei törekedtek. Nagyon természetes, hogy össze kellett ütköznie a fennálló jogrenddel s mindazokkal, akik e jogrendhez, mint érdekeiknek megfelelőkhöz ragaszkodtak. Oly államot akarni, mely a közérdek megvalósítója, szép és nemes gondolat volt, de merő elmentésben állott a helyi és osztályérdekbe merült rendi társadalom világnézetével s keresztülvitele óriási nehézségekbe ütközött. Hogy mindent egyszerre s erőszakosan támadott meg, hogy nem ismerte az embereket, korát s nem vette figyelembe a történelmi fejlődés eredményeit, azt bizonyítja, hogy nem volt meg benne a nagy államférfiu gyakorlati tapintata."

Amikor II. József még mint trónörökös 1776-ban Franciaországot járja, megragadja figyelmét az Atlanti-óceánt a Földközi-tengerrel összekötő déli csatorna. Évtizedekkel később Széchenyi Naplójában lelkes szavakkal adózik emiatt a császárnak s azt írja: "Lehet-e egy ifju fejedelmet hibáztatni, hogy hazájában a régi slendrián és megrögzött előítéleteink elleni mély utálat érzésével tért vissza ée kellő megfontolás nélkül is mindent felforgatni és átalakítani akart?"

Egy német történetíró, Anton Springer boroszlói egyetemi tanár[✱] azt írta II. Józsefről, hogy "neki

[✱] Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden, Lipcse, 1863-1865.

nem sikerült, mint Mária Teréziának, fényes udvari élet által megszelidíteni Magyarország arisztokrata barbárjait". A német történetíró a maga magyarellenességében elfelejtette, hogy Magyarország "barbárjai" II. József óta a népjogokért küzdöttek.

József, mint a fiziokrata gazdasági rendszer híve, a földet látja a nemzeti vagyonosodás alapjának s mindenkitől, a nemestől is, aki nem adázik, követeli az adófizetést, a felszabaduló jobbágytól is. Gazdasági szabadságot akar, ami kizárja a rendiség további uralkodását, kizárja elszigetelődő, a közterheket magáról lerázó kiváltságos osztályok egyeduralmát. Olyan nemzetté akarja a magyart is átformálni, amelyben minden ember szabad s ha a jobbágyságot teljesen nem szünteti is meg, legalább szabad költözködési jogát intézményesíti, megnyirbálja a földesuraknak járó vagyoni szolgáltatásokat. Népiskolák százait szervezi meg, hogy a szellemi kultúra területén is emelkedéshez jusson a nép. De a középiskolákban csak jelesrendű jobbágyfiukat s jórendű polgárfiukat enged felvenni, hogy a földtől ne vonja el teljesen a munkaerőt.

Szerencsétlen ideája, a német nyelv erőszakolása, szembeállítja a nemzettel s még él, mikor -- mint Keresztesi József írja 1789. évi naplójában -- "...mindenek magyarul beszélnek, a kik nem tudják, tanulják a

nyelvet, holott azelőtt kevés triumfokkal, kivált nagy társaságban, magyar nyelven szólót találni nem lehetett." S a német nyelv erőszakolása kiváltja a nemzet nyelvi ellenállását, az árva magyar nyelv uralkodóvá lép elő s érette társadalmi és országgyűlési harcok indulnak meg, melyek félszázad multán győzelemre vezetnek.

Mária Terézia és II. József hatása Erdélyre

Mária Terézia és József uralma mily hatásokat idézett elő Erdélyben? Amannak urbérrendezése és oktatásügyi reformjai Erdélyt épp úgy érik, mint a szorosán vett Magyarországot, de vajon betört-e a Királyhágó sziklakapuján József felvilágosult szelleme? Erdélyben rossz emlékek fűződtek a madéfalvi mészárlás, az állandó, hosszú idejű rémes hadiszolgálat önkényes, a székely szabadságot sértő elrendelése nyomán kitört szabadságharc rémes éjszakái után a nagy királynő nevéhez. József nevéhez viszont Hóra és Kloska irtózatos emléke tapad, kiknek József által való bátorítása sokáig -- a valóságban nem alaptalanul -- hirlett Erdélyben. A nemesség udvarházainak felgyújtása, birtokaik végigpusztítása az oláh jobbágyságnak, vagyis az erdélyi jobbágyság zömének rémtette volt s nem csoda, ha Erdély leghumánusabb férfiainak is jó darab időre elment a kedvük Martinovicsék program-

ját átültetni s a jobbágyság felszabadítására gondolni. Még a lázadás fészket, Zarándmegyét is szétosztották a határos megyék között.

Erdély tehát inkább Aranka György, mint Hajnóczy szemével nézi a nyomorgó, elhagyatott köznépet. De Erdély szellemi ereje is nagyot hanyatlott az önálló fejedelemség megszűnte óta s a XVIII. században mintha meghalt volna a Bethlen Gáborok szelleme.

Mig a fejedelemség Erdélye az önálló magyar géniusznak adott fészket, I. Lipót akciójával Erdély elvesztette minden hamvát a független állami életnek és a tegnap még európai politikát csináló, nagyszerű szellemi életet élő, nagy fejedelmek politikai és katonai tulajdonságaitól sugárzó ország alélt tartománnyá süllyedt. II. Rákóczy Ferenc szabadságharca átcsapott ugyan Erdélybe is, amely Rákóczyt fejedelmévé is választja, de ez csak pünkösdi királyság volt és szabadságharcának sirja az önálló Erdély sirjává is vált, vele elbukott az önálló erdélyi fejedelemség gondolata és megkezdődött az osztrák szellem uralomra jutása. Amely pillanatban III. Károly megosztotta a Partiumot s visszacsatolta Magyarországhoz Máramaros, Bihar és Arad vármegyéket és Zaránd vármegye egy részét, bekövetkezett Erdély területi meggyengítése is. Megmaradt a törvényhozó hatalom a fejedelemségi Erdély

módjára, mert a törvényeket továbbra is az uralkodó, mint Erdély fejedelme és az országgyűlés közösen hozta, azonban a XVIII. század során -- amint láttuk -- alig néhány országgyűlésen fejthettek ki az erdélyi Karok és Rendek működést. A szebeni országgyűlésen 1722-ben az erdélyi Karok és Rendek elfogadják a pragmatica sanctiot is, megelőzve ezzel a magyarországi országgyűlést is.

Erdélynek habsburgi uralom alá kerülése Erdély aranykorának utolsó szabadságjogait is eltüntette. Amikor az uralkodóház a pragmatica sanctiot az 1722. február 19-ére Nagyszebenbe összehívott országgyűlés elé terjesztette, tisztában volt vele, hogy ott ellenállás nem lesz, mert amint Salamon Ferenc kiemeli "Erdélyben annyival kevésbé lehetett tartani attól, hogy a király előterjesztéseit el nem fogadják a Rendek, mivel a Leopold-idejebeli provizóriumok alatt alkotmányos önállása csupa árnyékká lőn, egy-egy tábornok nemcsak királyi biztosnak tűnt fel gyűléseiken, hanem többhatalmunak, mint Magyarországon a nádor, a kormánysház pedig, ezen kész engedelmisségi hivatalos testület, döntő faktor volt Károly alatt az országgyűlésen." Így ezen az erdélyi országgyűlésen simán ment keresztül a pragmatica sanctio, sőt a Rendek 1722. április 5-én egy Köleséry Sámuel kormánysházai

titkár által megfogalmazott feliratot küldtek a királynak, amelyben azt mondják, hogy "Erdélynek, melyet rossz szomszédok környékeznek, régtől fogva annyi szerencsétlenség üldöz, annyi keresztyén vérel mentetett ki az ottomán zsarnokság karmaiból, annyi belviszály tépett, -- nyugalma megörökítették, arra üdvösebb s köz- és magánjavát előmozdító módot találni sem lehetne, mint csatlakozni az osztrák ház hatalmához az örökösödés jogával és kötelékével hozzá ragaszkodni, fényt és bátorságot tőle kölcsönözni." *

A pragmatica sanctionak már megkötésétől kezdve volt annyi ereje, hogy Erdélyt, annyi szabadságharc hazáját, erős láncokkal fűzze a domus Austriacához. Az 1744. évben már úgy nyilatkoztak a Rendek, hogy hűségük következménye az, hogy "egész és csalhatatlan reménységgel ejuralta légyen Erdély országa a Jus electivumot -- vagyis a fejedelemválasztási jogot -- melynél a magyarnak drágább kincse nem vala," és azt mondják, hogy "számtalan jelek meggyőzték szegény hazánkat, hogy... amennyire az arany a salaktól, napkelettől a napnyugat vagy az ég a földtől, annyival hazánk Felséges Ausztriai Ház alatt levő directiojának dignitása, felicitása, régi boldogtalan és bokros

* Salamon Ferenc: A magyar királyi szék betöltése és a pragmatica sanctio története, 120. lap.

intestina seditiókkal vesződő sorsát és ábrázatját feljül haladja és így csalhatatlanul elhitette a haza magával, hogy stante patre patriae, domo Austria-ca, semmi szüksége nincsen az electivum jusra."

Amikor ezzel az alázatos hajlongással és bókolással fogadták el Erdély rendjei az ausztriai házat, még nem lebeghetett a szemük előtt Erdély későbbi állapota Mária Terézia alatt, a kegyetlen császári parancs, amely a madéfalvi tragédiába torkollott bele és amikor 1744-ben azt mondják Erdélyről, hogy az ország csalhatatlanul elhiszi, hogy nagyobb lesz az ausztriai ház alatt a kormányzás szerencséje, mint egykor volt, nem gondoltak arra, hogy évtizedek fognak eltelni, amikor országgyűlésre sem jöhetnek össze és a régi fejedelemségből szinte osztrák koronatartó mánná süllyednek le.

Mégis a pragmatica sanctionak, amint Salamon Ferenc megállapítja,^{*} legalább az a hatása meg volt, hogy mivel a fejedelmek ideje óta ezek voltak az első törvényes országgyűlések, általuk legalább az alkotmányos szellem újraéledett.

Salamon Ferenc írja,^{**} hogy a Mária Terézia

^{*} Salamon Ferenc: A magyar királyi szék betöltése és a pragmatica sanctio története, 125. lap.

^{**} Salamon Ferenc: A magyar királyi szék betöltése és a pragmatica sanctio története, 145. lap.

előtti évtizedekben "még az élő nemzeti nyelveken is Európaszerte izléstelen tulságig ment a latinság majmolása s a mithologia és római szokások némi ismerete nélkül alig lehetett valaki egy művelt nőnél becsben, nemhogy egy országgyűlés előtt." Ugyanő írja, hogy a *pragmatica sanctio* idejében a bécsieskedés iránt nálunk nagy hajlam mutatkozott, a Thököly- és Rákóczi-mozgalmakhoz nem állott magyar nemesek Bécsbe menekültek, a főpapok is már régibb idő óta központnak tekintették Bécset a magyar katolicizmusnak a magyar protestantizmus elleni százados háborujában és Bécs már nagy befolyást gyakorolt a társadalmi szokások merő átalakítására is és Salamon megjegyzi, hogy "ez milyen mértékű lehetett Magyarországon, bizonyosság reá Erdély, mely távolabbi fekvése dacára is III. Károly idejében egész metamorfózison ment keresztül szokásaiban, amint azt az egykori báró Apornak e nemből hasonlítathatlan érdekességű emlékirata bizonyítja".*

A *pragmatica sanctio* után a megkötése utáni ünnepeken, amint Salamon emliti, a kalocsai érsek kezét csókolt a királynak, "azután a meghatározott rendben a mágnások, a nemesek és minden jelenvolt

* Salamon Ferenc: A magyar királyi szék betöltése és a *pragmatica sanctio* története, 157. lap.

magyar kézcsoókra előjárultak."

Erdély urainak régi szelleme is ebben a korban fogyóban volt. Kimerült ország kimerült emberei.

Az 1722. évi országgyűlésen a Rendek az 5. cikkben a magyar kormányra néző országrészeknek a Magyar Szent Koronához való visszacsatolásáról és visszakebelezéséről rendelkeztek és Erdély visszacsatolását is kérték, mint amely hajdan a Magyar Szent Koronától függött, hogy "azon véghehelyek elnyomott szegény népe ismét visszanyerje törvényes földesurait s megyei hatóság alatt lehessen és ő felségének nagyobb szolgálataira kormányoztassék a régi módon". Ami Erdélyt illeti, a Rendek szerint a végrehajtáshoz tartozik az 1715. évi 10. törvénycikk értelmében való határjárás is, de a végrehajtásnak még a jelen országgyűlés alatt kell megtörténnie. A királyi biztosok nézete azonban az volt, hogy a visszakebelezést addig nem lehet eszközölni, amíg a Rendek a visszakebelezés módját jobban meg nem határozzák. Bevégzett tény lett ennek az 5. törvénycikknek kimaradása, mert a királyi biztosok azt ígérték, hogy majd a következő országgyűlésen veszik elő a kérdést.

Salamon Ferenc ennek az időszaknak erdélyi állapotáról azt írja,[✱] hogy ebben a korszakban Erdély

[✱] Salamon Ferenc idézett mű, 220. lap.

törvénykönyvéből "nem valának még kitörülve a szabad fejedelemválasztást illető törvények; míg törvényei liberálisabbaknak látszottak az anyaországéinál is, tényleg egy-egy jöttment tábornok adta tovább neki a Bécsből kapott parancsokat. Fogalmak, tények, törvények tökéletes zürzavara, anarchiára vezettek ott. A kor története ugyan kevésbé van még felderítve; -- kevésbé, mint az előbbi két századé; de a szereplő férfiak közelebbi ismerete nélkül is elmondhatjuk, hogy lenniök kellett felvilágosult vezérhazafiaknak Erdélyben akkor is, kik belátták, hogy a mit Erdélyben külön jognak, külön szabadságnak neveznek, az csak akkor nyer valóban biztosítékot, ha a magyarországi állam és közjog közvetlen védelme alá helyezik, különben nincs ereje írott törvényeiknek és szabadságaiknak. Annyira nincs, hogy pl. 1723-ban szót is alig emelhettek saját ügyökben. Magyarországon sem volt a törvényhozásnak kívánt ereje; de a közszabadság 1700. óta egy-két fokkal mindig magasabban állott, mint Erdélyben." * ... "Magyarországnak jogos szava volt Erdély ügyéhez, s mint láttuk, a practica sanctio alkalmával sem mulasztá el azt hathatósan hallatni; de az akkori kormány érdekében állónak találta Erdélyt többek közt csak azon okból is a külön

* Salamon Ferenc idézett mű, 220-221. lap.

'fejedelemség' árnyékcímével kérkedni engedni, mivel Erdély rendei kevesebb gondot adnak, mint ha Magyarországgal egyesülten a pozsonyi gyűléseknek nagyobb súlyt és erőt kölcsönöznek."

Erdély a XVIII. században lassankint elfelejti, hogy országgyűlése is van. Évtizedeken át nem hívják össze Erdélyben országgyűlést. Ezt abban az országban tették, amelyben 1540-től 1652-ig, száztizenkét év alatt kétszázötven országgyűlés volt. Mária Terézia 1762-ben rendes határőrséget rendel felállítani, Erdély obstruál, a székelység 1764. január 7-én elvérzik Madéfalván és a katonai főkormányzó, Bukow, átveszi a polgári és katonai kormányzást. Miközben a brutális erőszak rettentő nyomása előtt a székelység tekintélyes része kimenekül, hogy új hazát keressen magának, szabad hazát, azalatt Erdélyben folytatódik a katonai önkényuralom, amely már Erdély alkotmányát sem respektálja. A megtevesztett királynő ugyan egyik kezével kiadja 1769-ben az erdélyi urbéri rendeletet, amely a jobbág্যvédelemnek jelentős tényezője volt és az erdélyi jobbágyot méltányosabb közteherviselésre kötelezte azzal, hogy megszabta a jobbágyszolgáltatások maximumát, viszont azonban nem állapította meg, hogy mekkora legyen a legkisebb jobbágytelek, úgy hogy a földesurak annyira elaprózták a jobbágytelkeket, hogy azokon

a jobbágy nem tudott megélni. Ez a reform csak az igénytelenebb oláh jobbágyságnak használt.[✠] Másik kezével azonban Mária Terézia a Karok és Rendek ősi jogainak megnyirbálására törekedett és erre jó eszköz volt neki a szászok politikai erejének kijátszása az erdélyi magyarsággal szemben. Erdélyt ugyan a királynő 1768-ban nagyfejedelemség rangjára emeli, de ezt sem a magyarság követelte, hanem a szász nemzet köréből kormányzóvá lett Bruckenthal és ennek a célja sem volt más, mint hogy megakassza Erdélynek Magyarországgal való óhajtott egyesülését, amely egyesülés esetében az uralkodóház elvesztette volna Erdély felett azt a közvetlen uralmát, amelyet provinciává süllyesztése napról-napra mélyebbé tett. Miközben újabb betelepítésekkel növeli a szász nemzet létszámát, azonközben a magyarság kivándorlásokkal is folyton fogy. Ugyanakkor a jobbágyi szolgálatba lépett oláhság roppant mértékben erősödik és mialatt a székelységet Bécsből állandóan nyomják, azalatt az oláhság száma 1700-tól 1784-ig 250.000-ről 787.000-re emelkedik. Megmarad ugyan a három nemzet és négy vallás ősi rendszere, de mit ér az, ha a három nemzet a maga nemzeti akaratát a bécsi kormányzással szemben nem tudja kifejezésre

[✠] Asztalos Miklós: A történeti Erdély, 285. és köv. lapjai.

juttatni. Végrehajtja ugyan Mária Terézia Erdélyben is a maga iskolaügyi reformját, amely elsősorban a népiskolai oktatás rendszeresítését és kiszélesítését célozta, végeredményben azonban ez is csak a szászszágnak kedvezett. Utóda, II. József alatt megkezdődik minden emberbaráti intenciója mellett is az abszolutizmus részletekbe menő kiépítése és amíg egyik oldalon biztosítja a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, politikailag a magyar Erdély megsemmisítésére tör, beolvasztja az erdélyi kancelláriát a magyarba. Uralmához mindazáltal a felvilágosodás nagyszerű reformjai fűződnek, Nagyszebenben rendeletet ad ki, amellyel megszünteti az örökös jobbágyságot. Hogy új, a népnek kedvező adórendszert hozhasson be, népszámlálást rendel el, ennek vége azonban az lett, hogy az oláhság megtagadta a jobbági szolgáltatásokat és az események Hóra és Kloska szörnyű lázadásával végződtek. Néhány hónappal előzte meg ezt a lázadást József intézkedése, amellyel eltörölte a három közjogi nemzetet s behozta a német nyelvet Erdélybe is. Mindennek eredménye az volt, hogy az erdélyi magyarságban felébredt a régi nemzeti szellem és amikor II. Lipót összehívatta az erdélyi országgyűlést, Erdély első dolga volt, hogy a Magyarországgal való egyesülést követelje, hogy a jövőben megállhasson. Ez csak látszategyesülés lett

volna, mert a Karok és Rendek emellett meg akarták őrizni Erdély államjogait. Az erdélyi Karok és Rendek valóban még akkor sem akarták az egyesülést és bár a magyar országgyűlés 1792-ben, majd 1802-ben is követelte a visszacsatolást, illetőleg az uniót, ezek a kérdések többé az 1825. évi magyar országgyűlésig, illetőleg az 1834. évi erdélyi országgyűlésig nem kerültek szőnyegre.

Mindazáltal Mária Terézia és II. József kora mély nyomokat hagyott Erdély közéletében is és a felébredt XIX. századbeli Erdély a maga szabadság gondolataival eltörölhetetlenül kapcsolódik össze ennek a két nagy uralkodónak nemes gondolataival is.

II. Józsefnek különös gondja Erdély, de ebben nincs sok köszönet. Megelégszik azzal, hogy a szebeni országgyűlés hűséget fogad neki és nem törődik vele, hogy a Szent Korona nem disziti a fejét. Erdélyben is a német nyelvet akarja intézményesíteni, vármegyékre osztja Erdélyországot, a románokat kijátssza a magyarság ellen, nem sziveli a magyar nemességet és jobbágypolitikájának kevésbé diplomatikus fogásaival az értelem nélküli, felizgatott románságot Erdély magyarsága ellen fordítva, önkéntelenül is vérbeborítja Erdély földjét.

Báró Kemény Zsigmond írja "Erdély Közélete 1791-1842"

című tanulmányában: "József császárnak kellett a gondviselés különös szeszélyéből valamint Magyarországon, úgy Erdélyben is az alkotmányos élet és nemzeti szellem első felvillanyozójává lenni. József a philosophiai iskola növendéke és II. Fridrik utánzója, egyöntetűvé iparkodott tenni birodalmát; tagadta a történeti jogok szentségét és erejét; nem hívé se szükségesnek, se nagy érdekek által védettnek a magyar korona országainak ősi alkotmányát s mint bátor kezdeményező ment a felfogott ösvényen mindig tovább, vállalkozva, merészen, ernyedetlenül, de összeolvasztási eszméi minél messzebb nyomultak, annál kitartóbb ellenszenvvel küzdének; a központosítás felébreszté a régi autonómia védelmét; a nemzetiséget sértő új követelések figyelmet, részvétet, hő bálványozást gyújtottak Erdélyben és Magyarországon az addig parlagban heverő, a legázolt alkotmány és közélet iránt. Minden, mit rögtönzött rendszer kívánt, felakadott, minden, mi a multa emlékeztetett, vallásos kegyelettel karoltatott át. József tervei meg nem fogantak vagy hamar elhervadának; de a ledöntött régi közjog és a népéletben gyökeret nem vert új szervezetek üres helyein buján nőtt ki az ingerültség, a gyanu, a bizonytalanság -- elfoglalt minden tért s még a trón zsámolya előtt is felzsendült."^x

^x Id. mű, 89. 1.

Ugyancsak báró Kemény Zsigmond írja "Erdély Köz-
élete 1791-1848" című tanulmányában, hogy "József
császár a hűbéri és arisztokratikus előjogok ellen
az enciklopedisták hevével lépett fel. Az ellenhatás-
nak okvetlenül nemzetinek és illiberálisnak kellett
lennie. Visszaköveteltettek a jogok, ha kártékonyak
valának is, mert veszélyesebb volt az önkény, mely
azokat eltörölte... A magyar az erőszak által makaccsá
tétetvén, nem akart többé a legártatlanabb és leghasz-
nosabb reformban mást látni, mint ámitást, ha kecseg-
tetőnek tűnt fel, vagy veszélyes célzatot, mely később
fog lelepleztetni... Erdélyben úgy találjuk, hogy Jó-
zsef reformjai akkor gyújtották a szenvedélyeket lángra,
mikor a nemesi rend előjogait vagy előítéleteit fe-
nygették... De találkoztak a kormányzási rendszeré-
vel elégtelenkedők között oly egyének is, akik min-
denekelőtt magyarok akartak lenni, de hazafiui jelle-
mük mellett is méltányolni tudták József császár szá-
mos reformjainak alapeszméit, sejdíték a szabadsajtó
által tolmácsolt irányok egész jelentőségét és a szá-
zad doktrináinak hatása alól magukat kivonni nem sze-
rették. Ezekre felötlő hatást kellett a francia forra-
dalom szellemének gyakorolni és azon fényes eszméknek,
melyek a genevai bölcs irataiból hihetetlen gyors-
sággal vitettek át az életbe... Az ó-alkotmányosok

osztályában is a Szajna melletti események óriási nesze már az 1791. évi országgyűlés kihirdetése előtt figyelmet gerjesztett és sokan, akik József uralkodása derekán még a legüdvösebb reformjait is nemcsak a formák, de az elv tekintetéből is kárhoztatták, komolyakká és fontolókká váltak, midőn hallák, hogy az eszmék, melyek Bécsben a trónon hirdettettek, Párizsban a tribünről szavaltattak el... József császár központosítási kísérletei okozván az ingerültséget, szükségesnek tartották az 1791. országgyűlésen Erdély karai és rendei szint oly határozottan, mint a magyarországiak, kimondani, hogy Erdély csak mint saját alkotmánnyal és közigazgatással bíró állam, nem pedig mint a birodalomban felolvaszt tartomány és nem mint ad normam allarum provinciarum kormányoztathatik."[⌘]

[⌘] Id. mű, 94. lap.

ERDÉLY XVIII. SZÁZADBELI HÁBORUS ELERŐTLENEDÉSE.

A FRANCIA FORRADALOM HATÁSA ERDÉLYRE

A nemzeti elerőtlenedéshez a bécsi szellem terjedésén felül a XVIII. században mind Magyarország, mind Erdély területén nagymértékben járult hozzá az a körülmény is, hogy a hadügy szervezését az uralkodók vették a kezükbe és Rákóczi szabadságharcának leverése óta erősen német szellemben nevelt hadsereg állott az uralkodó rendelkezésére, amely hadseregben a magyarság legjobbjai is csak ritkán jutottak nagyobb pozícióhoz. A nemesség többé tömegesen nem vesz részt, mint régente a szabadságharcokban, a hadsereg katonai műveleteiben és amint eredménytelenek maradtak a megelőző korszakban gróf Zrinyi Miklósnak az állandó hadsereg felállítására irányuló követelései, úgy a magyar hadsereg gondolata lassankint elhal ebben a korszakban. Az 1729. évi országgyűlésen a nemesség nem akart beleegyezni -- írja Grünwald -- hogy a hadiadó tárgya a jobbágytelek legyen... "Az adó nem terhelheti a jobbágy által használt földet, a földesur a jobbágytelek tulajdonosa, a király a nemesi kiváltságokkal ellenkezőt követel."^{*} Igaza van, amikor azt állapítja meg, hogy a nemzet ellenzése, sőt mintegy tudta nélkül alakul és szilárdul meg a császári osztrák német hadsereg,

^{*} Grünwald Béla: id. mű, 245. és 196. l.

melybe Magyarország nemzedékről-nemzedékre több emberanyagot szállít s melynek szelleme nemzedékről-nemzedékre ellenségesebbé és Magyarország közjogi különállásának legnagyobb veszélyévé válik."

Nem volt vonzó sem a nemességre, sem a jobbágyra a hadiadó és a deperdita. "A hadiadó állami adó volt és állami szükség kielégítésére szolgált, állapítja meg Grünwald Béla,[✕] a törvényhatósági háziadó rendeltetése ellenben az önkormányzat költségeinek fedezése volt, a vármegye a megyei házi adóból fizette tisztviselőit, a közigazgatás, igazságszolgáltatás, közlekedés stb. költségeit. Az u.n. deperditákat... régibb időben a nemesség is fizette... Mária Terézia idejében nehezedik e teher is a jobbágyokra..., a XIX. század harmadik évtizedében majdnem eléri a hadiadó összegét. Deperdita az a veszteség volt, amit az adózó nép a katonaság tartása miatt szenvedett. Meghatározott áron kellett szállítani az 1683. évi hadi regulamentumok szerint az itt állomásozó katonaság ellátására szükséges cikkeket /pl. 1-2 font sulyu kenyér ára 2 krajcár volt/, ha többbe került a tarifánál, ezt az adózók terhére vetették ki. Ez 1772-ben három m. forint volt, több mint a hadiadó!"[✕]

Bécs csodákat művelhetett volna, ha már a XVIII.

[✕] Grünwald Béla: "A régi Magyarország", 248-249. 1.

században megalkotja az önálló magyar hadsereget, mely majd — ellene alakul meg Kossuth zászlai alatt. Mária Terézia óriási harcokat viv a külhatalmakkal épp úgy, mint a törökkel József császár s e harcokban a magyar katona volt a fő erősségük. Az 1788. évről írja Keresztessy József naplójában,[✕] hogy József császárnak a törökkel folytatott háborujában a Bánátban 175 helységből, Erdélyből és a táborból pedig elraboltatott 40.000 ember, az elestek száma 70.000-re megyen, hát még mennyien haltak meg az ispotályokban. A nagy háboru csak nagy katonákkal volt sikerrel megvívható.^{tt} Milyen volt József császár idejében a magyar katona, azt kedvesen jellemzi Keresztessy József naplójában:^{✕✕} "Ezen háboruban a magyar huszárok örökös névre és hirre tettek szert. Maga az ellenség is becsülte és csudálta ezeket, mely innen is megtetszik, hogy a török micsoda árát szabta a foglyoknak, t.i. egy németnek 5, egy oláhnak 8 garas vala az ára, egy magyar gyalognak 3, egy huszárnak 10 frt."

Később, a francia háboruk idejében a magyarság ismét hullatja véréet. Maga a kis Erdély — mint Dézsi Lajos írja:^{✕✕✕} "erejét meghaladó módon, nem megve-

[✕] Keresztessy József Naplója 174. 1.

^{✕✕} Keresztessy József Naplója 175. 1.

^{✕✕✕} Dézsi Lajos: "Báró Jósika Miklós életrajza", 56. 1.

tendő számu, mintegy 12-15.000 emberrel vett részt a Napoleon ellen folytatott hadjáratokban. A két székely ezred katonái sokszor kitüntették magukat a különböző ütközetekben. Már 1805-ben, Bécs ostroma hírére felmerült egy erdélyi felkelősereg szervezetének terve, de a pozsonyi béke megkötése az előkészületeket megakasztotta. 1808-ban a terv újra felmerült s Ferenc király rendeletére gróf Bánffy György nagy buzgósággal tette meg az arra vonatkozó előkészületeket. A tervet általában kedvezően fogadták, ha itt-ott ellenszegültek is. Különösen báró Wesselényi Miklós karolta fel lelkesen s mikor mások még csak az előkészületeknél tartottak, ő már gyakorlatokat is tartott a vármegyében gyűjtött csákós, bokrétás insurgensekkel."

Mind a magyarországi, mind az erdélyi országgyűlések állandó ~~leg~~ gravámene a hadseregben a magyarok mellőzése.

Igy az 1790. évi országgyűlés által a hitlevél tervezetének elkészítésére kiküldött vegyes bizottság már arra kérte a királyt, hogy a magyar főhadparancsnokság született magyarokból álljon, a nádor legyen az elnöke és legyenek külön fegyvertárai.

Az 1791. április 8. napján megtartott 42. ülésen a kolozsvári országgyűlés állást foglal amellett, hogy az Erdély által kiállított két katonai sereg és-

pedig az ugynevezett Kálnoki-lovassereg és a Splényi-féle gyalogsereg tisztjei "nemzetbéli hazafiakból tétessenek" és követeli, hogy ha generálisi hivatal üresedik, "hazafiakból töltsék be és az országgyűlés nevezze ki azokat a személyeket, kiket a haza mind érdemeikre, mind pedig a hadimesterségben szerzett tapasztalásokra nézve érdemeseknek vélne azon generálisi méltósággal való megtiszteltetésre."

Az 1794. évi országgyűlésen a 28. ülésen a Rendekek kimondják, hogy Mária Teréziának 1743-ban a Státusokhoz bocsátott rendelkezéséből kitetszik, hogy amikor Erdély lovasregimentet állított fel, megígérték, hogy "annak mindenkor az erdélyi nemzetekből leendő őbestereinek büntetés alatt kötelessége lészen a tisztségekre idegenek felett erdélyi hazafiakat választani."

Sem az erdélyi, sem a magyarországi Karok és Rendekek 1848-ig nem jutottak arra a meggyőződésre, hogy a teljesen önálló államiság önálló hadsereg nélkül elképzelhetetlen, hol ellenkezés nélkül, hol — ritkábban — ellenkezések útján csak ujoncokat szavaztak meg a napoleoni háborúk ideje alatt sűrűn és hamuszáj volt, hadiadót vetettek ki. Ennek a nagy hadseregnek élén a császár állott, nem a magyar király, vezérei legnagyobbbrészt osztrákok voltak, nem magyarok — kivétel József uralkodása éveiben gróf Hadik

András tábornok -- és ennek az engedelmes hadseregnek birtokában tudták megvalósítani a XVIII. század osztrák tábornokai a magyar katonai határőrvidéket is, amelynek révén az osztrák szellem beült azokba a magyar határszélekbe, amelyeket az előző századokban a magyar nemzet nagyszerű katonai tulajdonságaival megvédett végvárok népesítettek be. A nemesség a XVIII. század során rozsdásodni engedte ősi kardját és amikor 1809-ben Napoleon ellen fegyverbe hívja az insurrectio, katonai debacle következik be a győri ütközetben.

Az állandó katonaság gondolata Erdély népének lelkében sem tudott gyökeret verni. A nép tisztában volt vele, hogy ezzel elszakítják szűkebb hazájától s a roppant Habsburg-birodalom távoli tartományaiban fogja leélni életét. Így az erdélyi nép amily szívesen védte szűkebb hazáját, ha önkéntes szolgálatról volt szó, -- sorkatoná nem akart lenni. Nem sikerült a székely népet sem megnyerni ennek a gondolatnak, bár az uralkodók éppen ezt a kemény, harcias népet szereték volna állandó katonának megnyerni. Ősi vitézségét már Kun László kiváltságlevele is megörökitette, amikor a tatárok elleni vitéz hadakozásukért Aranyosszéket adja nekik. Báthory Zsigmond 1601. kiváltságlevelében azt mondja, hogy az 1595. havaseli hadjáratban nemcsak ő csodálta meg a székelyek vitézségét, hanem azok az

idegen nemzetbeliek is /németek/, akik a vitézség és hadi fegyelem babérkoszoruját magoknak vitatják; ezek is látták, hogy mily vitéz, serény és hadratermett nép a székely, melynek lelkében még virágzik az ősi hun erő és dicsőség. Lipót császár-király 1691. hires diplomájában pedig a legharciasabb népnek /genus hominum bellicosissimum/ nevezi a székelyeket. Amint Szádetzky-Kardoss Lajos megírja, Mária Terézia a székelyt erdélyi határőrség szervezésére akarta felhasználni és e végből báró Buccow lovassági tábornokot Erdélybe küldte. A generális elhallgatta a székelyek előtt, hogy a királynő önkéntes toborzást akar és kényszeríteni akarta a székelyeket, hogy lépjenek be a határőrségbe. A székelyek szabadságukat féltették. Buccow katonasággal szedette őket össze. Ebből a nagy erőszakosságból származott a madéfalvi veszedelem, a sorozó bizottság elől az erdőkbe menekült a falu lakossága, majd a szomszéd falvak is elmenekültek és nem akartak visszatérni, erre a katonaság az otthonmaradt asszonyokat és gyermekeket a csikorgó hidegben kiűzette a férfiak után, de mikor ez sem használt, elzárta a bujdosókat a falvaktól és nem vette figyelembe a bujdosók tiltakozását, hogy ők régi kiváltságaik alapján állanak és kényszerből nem akarnak katonák lenni. Mindenfelől felkerekedett a határhegyekben a fegyveres szé-

kelység és arra az intelemre, nehogy az ágyuk elé közeledjenek, azt felelték, hogy az ágyukon is keresztül fognak menni. Vizkereszt napja után báró Siskovicz tábornok rendeletére szétverték az összegyűlt 2500 embert, éjjel felgyújtották a falut és az álmukból felriadt népet a katonák löni és kaszabolni kezdték, háromszázat megöltek, kegyetlen vérengzés lett a támadás vége. A bizottság elnöke, gróf Lázár János évjelző cronosticonnal jellemzően fejezte ki, hogy nem volt az egyéb, mint SICVLICIDIVM /székelyek legyilkolása/. A római számokat jelentő betűk összegéből kijő az évszám: 1764. Diszes kőpiramist állítottak ennek emlékére 1899-ben. 1764 után mégis megszerveződött a székely határőrség, amely 1778-ban a bajor örökösödési háboruban Csehországban nagyon feltűnt, majd

II. József idejében az erdélyi szorosok védelmében. A napoleoni háborúkban olasz, német, orosz és francia földön vitézül harcoltak és 1714-ben két zászlóalj gyalogos és hat század székely huszár Párisba is bevonult. Az 1764. évi madéfalvi veszedelem után az üldözés elől sok ezer székely menekült Moldvába, bár Mária Terézia bűnbocsánatot hirdetett és így kerültek a székelyek Fogadjistenre, Istensegitsre, majd később Józseffalvára, Hadikfalvára és Andrásfalvára. Fogyott, mint akkoriban mondták, az élő kincstár, a vivum aerarium.

S csak 1941-ben, majdnem kétszáz év multán, kerültek vissza -- a Bácskába.

Erdély katona-anyaga ideális magja lehetett volna egy állandó magyar hadseregnek, de az önálló erdélyi hadsereg Erdély Habsburg-uralom alá kerülésével jogilag is megszűnt s Bocskay, Bethlen önálló armádiája helyébe Erdélyben is a katonafogás lépett, melynek brutális és igazságtalan módszerei ellen nem egy erdélyi országgyűlés küzdött.

Igy az 1811. évi kolozsvári országgyűlésen a 98. ülésen állapítják meg az erdélyi regulárist, vagyis "a katonák kiállítása felett jövőre megállapított direktiva regulátát". Ebben állást foglalnak az erőszakos katonafogás ellen, mondván, hogy "a parasztleány nem tudván mikor vitettetik erőszakosan hadiszolgálatra, sohasem lehet mezei munkájának legjobb folytatása közben is annak a nyugodalomnak az érzésében, mely az egyenkint való ember boldogságának legfontosabb része a polgári társaságban. A katonafogástól való félelem sokszor a lakosoknak nagyrészt a mezei munkától elvonta és az örökös szolgálattól irtózó legénység az erdőkben keresett menedéket... Valaki egyszer a hadiszolgálatba beállítatott, az magát a hazai rendtől elválasztott, végképpen megkülönböztött állatnak képzelvén, azoknak a

szent köteleknek ereje, melyek a fiat az atyához, a testvért a testvérhez, ugyanazon helyiség fiait kölcsönös hajlandósággal egymáshoz kapcsolják, naponként erőtelenebb lett." Ezért is a Státusok és Rendek azt határozzák, hogy az erőszakos katonafogatás, "mely visszaélésnéppen csuszott volt be ezen országba s amelyet az ország Rendjei soha nem törvényesítettek, a következő időre végképen megtiltatván, olyan ösztönök találtassanak fel, melyek az ifjakban, sőt a középidéjüekben is a hadiszolgálatra való kedvet felerjesszék. Ne legyen tehát a hadiszolgálat örökös, hanem tartson a gyalogságra nézve legfeljebb tíz esztendeig, a lovasságra nézve pedig tizenkét esztendeig és az a ház, amelyből így fegyveres oltalmazót kiállítottak, ez alatt az idő alatt ne terhelődjék a személyes kontribúcióval, vagyis a fő taxapénzzel, vétessék ki a közterhek alól és csak a földesurak szolgálatát vagy egyéb taxáját tartozzék letenni. Aki pedig a tíz vagy tizenkét év múltán is önként benmarad katonának, mentes legyen a személyes kontribúciótól, az u.n. közterhektől, sőt a vagyonokról való kontribúciónak fizetésétől is."

Az 1794. évi országgyűlés jegyzőkönyvéhez van csatolva "a nemes székely nemzet törvényes állapotra leendő helyezése iránt" készült munka, amely a székely

katonaságról szól, ebben a plánumnak nevezett előterjesztésben bennfoglaltatik ugyszólván az egész szé-
kely közjog. Kimondja a plánum az első fejezetben,
hogy a székeltek mind nemesek és semmiféle adó fize-
tésére nem kötelezhetők, hogy három rendre oszolnak,
az elsőket, akik a kitünőségekből vannak, nemeseknek
nevezik, a második rend a lófőszékely, latinul primi-
pilus, amely lovon szolgál, a harmadik pedig a nép.
Maga a székeltség tehát ősi katonai szervezetbe volt
mindenkor tömörülve s maga Erdély is a külön székel-
katonaságról beszél, de önálló hadsereggé ez sem fej-
lődött sohasem.

Az erdélyi Karok és Rendek az erdélyi fejedelem-
ség XVIII. századvégi alkonya után már nem beszélnek
önálló erdélyi hadseregről. Ily politikai vívmányt nem
akart elérni, mert a hadiadótól fázott. Ellenkezőleg,
a vitam et sanguinem lelkesedése átáramlik Erdélybe
is és messze évtizedekig behálózza az erdélyi sziveket
is, minden keserűség és panasz ellenére is. A francia
forradalom sem tudja eltántorítani királyától. A nemes-
séget nem vonzza a francia nemesség sorsa. Így Erdély
is, mint az akkori magyar országgyűlések, az 1794. évi
kolozsvári országgyűlésen a 26. ülésen állást foglal
a francia forradalommal szemben. A Rendek kimondják,
hogy "a practica szankciónál fogva ezen ország a

német örökös tartományokkal kölcsönös oltalombeli szövetségben levén, ebből önként folyik, hogy ezen haza azon tartományoknak, melyek a mostani francia háboru tüzének ki vagynak tétetve, oltalmukra köteleztetik. A haza boldogsága megkívánja, hogy polgári alkotványa fenntartassék, a három nemzetnek szabadsága és négy bevett vallásoknak jussai épségben maradjanak, melyekre, valamint minden jól elrendelt polgári társaság jussainak felforgatására lévén a francia nemzet által ezen háboru intéztetve, szükséges ötet ezen veszedelmes feltételében a fejedelemnek adandó segedelem által megakadályoztatni. A francia nemzet győzedelmeivel nemcsak megvesztegetett gondolkodása módját és veszedelmes mótelyeit terjeszti, hanem a tartományokat meghódoltatván, azokon fegyverbéli just tetszése szerint gyakorol. Egy ilyen ellenség ellen pedig mind magát, mind pedig néptársait ezen országnak oltalmazni szükséges."

Az 1809. évi erdélyi országgyűlés a magyar határokhoz közeledő napoleoni hadsereg ellen teendő közvetlen katonai intézkedésekkel foglalkozik. Megnyitáskor a főkormányzó beszédet tartott, amelyben arra kérte az országgyűlést, hogy a király kívánságához képest az insurrectio tárgyában mielőbb intézkedjenek. Az elnök nagy beszédben üdvözölte a Státusokat és Rendeket

és ez a beszéd már eleve beharangozza az 1809. évi országgyűlés katonai intézkedéseit. Utal arra, hogy az országgyűlést annyi idő múltán a királyi szék, az egész birodalom, az ősi szabadság és juss oltalmára hívták össze, hogy "az isteni bölcs gondviselés a királyi ház csendes uralkodásának árnyékában több mint egy századon át majd minden veszedelemtől megőrizte a mi kicsiny hazánkat, és amikor más tartományokat a fegyver, éhség és inség pusztított, a mi hazánk fiai a maguk honjokban, házuk népei karjai között csendesen nyugodtanak". "De most -- folytatja az előlülő gróf Teleki Lajos és itt a francia háborúra céloz -- csaknem az utolsó veszedelem fenyegeti az egész birodalmat és abban a mi szegény hazánkat és azabadságunkat. Az ellenség, amely a maga határt nem ismerő uralkodásának mindent feláldozni kész, minket is rabokká akar tenni." Utal arra, hogy az örök emlékezetet érdemlő Tirol, amikor a franciák elszakították a birodalomtól, most minden veszedelmeken keresztül rohan háznépestül az ellenségre. "Hát csak mi vesztegeljünk-e... a mi dicső eleink vérükkel vették meg ezt az országot, vérükkel tartották ezt meg nekünk, csaknem egy maroknyi néppel sokszor megverték az egész roppant török tábort. Hát mi nem azoknak maradékai vagyunk-e? Mutassuk meg kedves hazánkfiai, hogy mi azoknak nemes véréből

származtunk. És azoknak hamvai bennünk feltámadtának, siessünk a segedelemre, tegyük érdemessé magunkat a borostyán koszorura és a késő maradék előtt is áldott emlékezetre."

A francia háború tehát Erdélyt is az uralkodó mögé állította. Ebből is látszik, hogy a nagy francia forradalom hullámverése, amint majdnem egészen megtörött Magyarország határainál, ebben az időben még Erdélybe sem jutott el, amint a magyar nemzet odaát Magyarországon, úgy Erdély három nemzete is csak veszedelmet látott a francia forradalomban és az ennek vívmányait védelmező napoleoni háborúkban.

Ugyanennek adott kifejezést ekkor a Státusok nevében Sala Mihály erdélyi ítélőmester is, aki azt mondja, hogy "noha sebes árvíz módjára rohanó veszedelem fenyegeti a monarchiát és következőleg a hazát is", az elhárításra szolgáló eszközöket az erdélyi országgyűlés meg fogja adni és ki fogja állítani az insurrectionális katonákat.

Az 1809. évi kolozsvári országgyűlés deputációkat küldött ki az insurrectio megszervezésére; ki mondja az országgyűlés, hogy egy fegyvertelen, gyakorlatlan nagy népet a monarchia határain túl ne vigyenek ki, erre valók a regimentek. A nemesség állíthasson zsoldosokat, de viszont minden nemes hazafi

köteles személyesen felülni, e kötelesség alól az indigenák sem mentesek, minthogy magyar nemesi szabadsággal bírnak. Mivel azonban, ha csak a törvényes nemesi immunitásban élőkre szoríttatnék az insurrectio, ennek száma igen csekély lenne és egy erős oltalom-sereg kiállítására törekedő célra teljességgel meg nem felelné, az immunitásban élő nemeseknél sokkal nagyobb számú armalista magyarok, székely nemesek és pedig a primipilus és pixidarius székelyek is, mint mindnyájan privilegizált nemesek, oldoztassanak fel örökre a törvénytelen adózás alól. Az insurrectios sereg feladata nem lehet támadás, országok és népek meghódolttatása, hanem csak a fejedelem és a haza oltalma. A monarchia széléig kivihető ugyan, de úgy, hogy ha Erdély határszélén túllépne, zsoldját és provizióját a királyi tárházból kapja. Erdélyből az insurrectios seregnek csak egyharmadát vigyék ki, hogy a belső ellenség pusztításának prédája ne legyen Erdély. A felkelő nemes sereg katonai gyakoroltatásának módját és büntetőtörvényeit mind az országgyűlés tárgyalja és az insurrectio rendszabását kinyomatni rendeli; maga az országgyűlés dolgozza ki deputációi útján az insurrectio teljes hadszervezetét, az arra szolgáló pénzügyi fedezet behajtásának módját stb. Az egy hónapig tartott 1809. évi kolozsvári országgyűlés tárgya kizárólag az

insurrectio megszervezése volt, egyéb törvényhozási teendőkkel az országgyűlés nem foglalkozott, de az egyházi nemesek, armalisták, primipilusok és pixidariusok adófizetés alól való kivétetése iránt artikulusokat készítettt és ezeket felküldötte a királynak.

Az insurrectiós láng hamar kialudt s a napoleoni háborúk elmulta után vasba öltözött habsburgi uralom még kevésbbé engedett volna csak arra gondolni is, hogy Erdélynek is külön magyar hadsereg dukálna. Nem is gondolt ebben a korban arra még Erdély, vezető osztályai megelégedtek azzal, hogy a hadiadó ellen védekezzenek, de szép vonás, hogy Erdély nemessége saját katonai szolgálatra behívása mellett tör lándzsát és tiltakozik az oláhok túlméretezett militarizálása ellen.

Amint a XVIII. század végén is már tiltakozott nem egy erdélyi országgyűlés az ellen, hogy az uralkodó egyoldaluan dönt a hadiadóról és a katonatartásról, az 1834. május 26-ikára Kolozsvárra összehívott országgyűlés is a királyhoz rendelt követségnek adott "utasítvány" pontjai közé felveszi a panaszt amiatt, mert "Erdély 1761-től el van rekesztve az adóról és katonatartásról való rendelkezhetéstől". Az 1834. szeptember elsején ülésen tiltakoznak az idegen tisztek ellen, "kiket törvény szerint még a nemzeti katonaság-

hoz sem szabad tenni". "A kormány hibája, hogy a nemességet elő nem szólítja katonai szolgálatra." "A katonatartás mindennapi bosszantásokkal van összekötve, a fegyverforgatás kiragadva a nemesség kezéből, míg másfelől a hazához s annak többi lakosához elég bizhatólag nem szító oláhság egy részének kezébe fegyvert adtak."

Báró Kemény Dénes ezen az országgyűlésen tartott nagy filippikájában élesen ad kifejezést az osztrák katonai önkény ellen, mondván, hogy "a katonaság és kamarai hivatal prepotencziája csaknem földhöz nyomó súlylyal igyekszik rabigába szorítani Erdély népét."

Erdély reformkorszaka tehát két nagy gondolatot írt fel az első lapra: a jobbágysors javítását és a magyar nemzeti katonaság szervezését.

A FRANCIA SZELLEMI IMPORT. MŰVELT MAGYAR FŐK

A NÉPÉRT

II. Lipót hatása

Tudjuk, hogy a franciaországi eszmék már Mária Terézia idejében meghódítanak egy csomó magyar entellektüelt, nem csupán a politika területéről, hanem a szépirodalom teréről is. Így báró Orczy Lőrinc, a költő, azzal bucsuzik abauji főispáni tisztétől,* hogy a főispánsága alatt épült megyeháza "inkább szomorú, mint dicséretes látszatot mutathat, mert tudom, hogy az illetén nagy és czimeres épületekre sok ezer szegénynek véres verejtéke vagyon tapasztva". S e század, a XVIII. század végén, 1789-ben, írja "Francziaországi változások" című versében, az átmorajló francia szabadságdalok hatása alatt Batsányi... "Nemzetek, országok, kik ma kelepczében nyögtök a rabságnak kinos kötelében s gyászos koporsóba döntő vasigátok nyakatokról eddig le nem rázhattátok, ti is, kiknek vérét a természet kéri, hiv jobbágyotoknak felszentelt hóhéri, jertek hogy sorsotok előre nézzétek, vigyázó szemetek Párizsra vessétek..." Ugyanakkor, amikor az akkori tudományos írók egyik legnagyobbja, gróf Batthyányi Alajos röpiratát írja "Ad amicam aurem", amelyben lándzsát tör amellett, hogy a főhatalom eredetileg a nép

* Fraknói Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése, 9. l.

kezében volt, hogy a fejedelem köteles meghajolni a közakarat előtt, hogy a nép jogosult a fejedelem tulajdonságainak ellenszegülni, hogy a monarchikus államformától való megszabadulás esetében meg kell akadályozni az arisztokrácia uralomrajutását, hogy a kiváltságok "a zsarnokok rút találmányai", -- Barits Adalbert győri, majd pesti jogtanár is azt írja 1790-ben "Dissertatio statistica de protestata exsequenta regis Angliae" című értekezésében,[✕] hogy a magyar nép egyetemét illető hatalom a királyra ruháztatott ugyan, de úgy, hogy azt korlátlanul ne használja a nemzet megkérdezése nélkül, már megállapítja, hogy a király tanácsosai nálunk is felelnek az országgyűlésnek. Az ugyanebben az évben Kolozsvárott megjelent tanulmányában, a fentebb említett "Az Anglus és Magyar igazgatásnak egyben vetése" c. művében írja, az erdélyi Aranka György: "Európában a göttingai nagy tudomány professzoroktól a bécsi írókig a magyar korona tartományait ausztriai tartományoknak nevezik, pedig Ausztria annyit bír Magyarországon, mint amennyi szőr tenyereden vagyon". S óvást emel a német felfogás ellen, hogy a fejedelem patrimoniuma a dominium eminensnél fogva az ország minden lakosával együtt, ellenkezőleg: "A magyar

[✕] Concha: Hatvan év tudományos mozgalmái között, I., 217. s köv. lapok.

király csak tiszt ép úgy, mint a főispán vagy városi bíró, csak felségesebb, de mint ezek, ő sem földesur, az angol király sem földesur, hanem csak fejedelem..., ellenben Hannovera fejedelme, az austriai Ertzherczeg egész országuknak tulajdonosai." A jobbágyfelszabadítás gondolata nem jelenik meg Arankánál, miként Batsányi hatalmas versében s még azt írja, hogy "egy magyar nemes ember megkülönböztetett dolog a maga parasztjától, olyan megkülönböztetett, mint egy tulajdonos személy a maga tulajdonától; ennek mint maga tulajdonának minden boldogságán teljes tehetsége szerint igyekezni tartozik és nemes szívvvel igyekszik is, de hogy ő mellé egy korona tagja mellé, a maga parasztja egy rangba, egy szám alá tétessék, annál inkább, hogy ő maga az ő eredeti nemzeti méltóságától megfosztatván, arra az alacsony sorsra vettessék, melyre a természet és a gondviselés az ő parasztját hívta és minden paraszterheket véle együtt viseljen ez nagy és szörnyű igazságnak mása volna." Aranka még szörnyűködik, hogy a nemestől "egy tollvonással, egy nyüves okoskodással /értse vitiosus syllogismus/ elvegyék azt, a mit törvény szerint a hűtlenségnek vétkén kívül el nem vesztethet."

A francia szellem forradalmi villámlásai mellett az új magyar szellem terjedésében kétségtelenül nagy

tényező volt József császár szelleme is, mely a rendiségnek halálos ellensége volt, gyűlölte a nemesség maradiságát s csak az embert látta maga előtt, politikai és társadalmi különbségek, jobbágylánc nélkül. Korát itthon messze megelőzve, szembekerült a közjogi nemzettel, mely adózástól, közteherviseléstől tartott és kiváltságai biborában alig akart tudni a köznépről. Majd ötven év telik el, mire a Kossuthok, Deákok, Wes-selényik, Széchenyik meg tudják változtatni az 1514-iki szellemet. De József nem küzdött egyedül. A XVIII. század végének nagy magyar gondolkodói is a felvilágosodás fáklyáját tartják a kezükben s a nagy éjszakában ők hintik szét a nyugati koreszmék, az enciklopedisták, de még inkább a közel kétezer éven át sokszor elfelejtett evangélium fényét, ők követelik a kiváltságok eltörlését, a gondolat- és sajtószabadságot, ők hirdetik, hogy a fejedelem milliók szolgálatára van rendelve s ők harcolnak a közteherviselésért. Törvényhozásuk akkor még nem emelkedik ugyan József társadalmi szabadelvűségéig, de magában az 1790-iki országgyűlésben, még inkább az általa kiküldött országgyűlési bizottságok munkálataiban mindenütt József szellemére akadunk, "e munkálatok sok helyt egyenesen az ő rendeleteit veszik alapul s ahol ezt nem teszik is, vagy éppen ellenkező állást foglalnak, meglátszik, hogy a

josephinizmus hatása alatt állanak."[✱] Áll ez főként a sajtóügyre, a követi utasítások eltörlésére vonatkozó munkálatokra stb. Ezt a szellemet majd Ferenc király uralma, Metternich fojtja meg. De a kilencvenes években magasra lángol és ez a lángoszlop halad majd később, a negyvenes években, a nagy államférfiak serege előtt. Vagy háromszáz felvilágosult röpirat mellett a névtelen Igaz Magyar Hazafi 1792-ben azt hirdeti, hogy "mindenféle szemfényvesztő boldogságnak csalóka nemeit találták ki..., az egyformán sárból, az Istenség Képére gyuratott emberi nemzetet egymástól elszaggatták, midőn ennek nagyobb részét örökös szolgaságra kárhoztatván, némelyeket polgárságra juttatván, kevesebbeket nemesi méltósággal megajándékoztak..." A nagyobb rész a némelyekkel s a kevesebbekkel szembeállítva, az egyenlőtlenséget illusztrálja.

Batthyány Alajos gróf nagy munkájában, az 1790-ben megjelent "Ad amicam aurem"-ben a királyok Isten kegyelméből uralkodásának teóriája ellen fordul s azt hirdeti, hogy a király a nép akaratából uralkodik, a polgárok szabadsága mellett harcol, mondván: "Ha a polgárok halálhoz hasonló álmukból felocsudnak, olyanok, mint a rabszolgák, kiszabadulva börtöneikből, boszujoknak azokat is feláldozzák, a kik szolgaságuk idejében

[✱] Concha, id. mű, 65. l.

velük jót tettek, az elnyomás természete, hogy a lenyomott tárgy, ha a nyomás megszűnik, annak szeme közé ugrik, a ki a nyomásnak véget vetett." Jogegyenlőséget, szabadságot akar, mert "a rend és vagyon különbsége a hatalmasokat elnyomásra ösztönzi s az arisztokraczia igája sokkal nehezebb lesz, mint az elűzött zsarnoksága, mert előbb csak egy, most százakra menő vérszopót hizlalnak." Azt hirdeti, hogy "a kiváltságok és mentességek a régi barbár kor szüleményei, mely az emberi jogokat nem ismerte, a zsarnokok galád találmányai, haszonleső képtelenségek, melyeket az uralomvágy szült". Követeli tehát a közteherviselést, "mert a hol csak a köznép fizeti az adókat és fedezi az ország többi szükségleteit, ott a kiváltságoltak csak lehajtott fővel nézhetik a földet, melyen mások kegyelméből járnak s a melyet kegyetlen kiváltságaik feláldozása által kell még kiérdemelniök." Korát megelőzve, szinte az 1848. év felszabadító programját adja, amikor ezt írja: "A kibuvó, hogy a köznép a birtokának csak haszonélvezője, hiu, erőtelen, mert az a köznek fizetett adókkal rég megszerezte annak tulajdonát, igazában magas áron vásárolta meg." Még nincs ama későbbi, negyvennyolcas álláspont mellett, hogy a jobbágyot az általa birtokok tulajdonosává kell tenni, de már szabad költözködést kíván neki biztosítani, meg akarja menteni az

urihatóságtól és a közhatóság alá akarja helyezni, meg akarja adni birtokszerzési és hivatalviselési képességét és képviselőtére az ország törvényhozásában a megyénként választandó két-két nemest kívánná megbizni. Álláspontja még nem jelenti a jobbágybirtok-jog megteremtését, de egy lépés a szabad költözködési jog felé, amelyet az 1514. évi Dózsa-féle lázadás óta nem élvezett a jobbágy.

A Martinovics-összeesküvés egyik hőségnek, Laczkovicsnak, tantétele, hogy "az emberek között levő két-féle méltóságos és nemes rendet a társaságnak egyeztető kötéséből semmiféle módon sem lehet kieredez-tetni" és "a társaságban levő polgároknak nincsen egyéb törvényük és hatalmasságuk egyiknek a másikán, hanem csak az, mely a társaságnak egyeztető kötéséből, alkujából egyenesen származik". Hatványozódik ez a gondolat Martinovics tanításában, amely szerint "Min-denféle jól elrendezett társaságban kinek-kinek sza-bad és tágas utjának kellene lenni, amelyen mind belső, mind külső állapotjának boldogítására előre ható lé-péseket tehessen, azon kívül, hogy másokat károsítson vagy a gyökeres törvényeket, melyekben kinek-kinek szándéka és közakarata be vagyon zárva és foglalva, keresztül hágja." Keserű szemrehányásokkal illeti Martinovics Werbőczyt és a nemességet, Werbőczyt ~~azzal~~

azzal vádolja, hogy a "nép szent nevétől milliókat megfoszt, a néphez csak a főpapokat, főurakat és nemesekeket sorozza, ellenben a nagy többséget az emberhez méltatlan sorsra kárhoztatja, hogy vagy a főpapok és főurak örökös rabszolgája legyen vagy a barmok sorsára jusson." A nemességről pedig azt írja, hogy az "mindent, még az igazságszolgáltatást is önkénye eszközévé tette, a septemviratusból decisiói által második törvényhozó hatalmat csinált s a latin nyelv által áthatolhatatlan homályba tudta burkolni galádságait." Jogtudósainkat keserű szavakkal illeti, mondván, hogy "a legszomorubb Werbőczy, Huszti, Szegedy, Kitionich munkáival az igazságnak csak színét és formáját írjuk le és ezekhez a bugyborékos tisztátalan forrásokhoz, mint Minosnak törvényeihez ragaszkodunk."

"Míg a többi népek előrehaladtak, addig mink a régi törvényeink és privilégiumaink által mintegy álmos betegséggel meg lévén vesztegetődve, henyélésben, tudatlanságban és semmi oszlopokra nem támasztódott kevélységtől fölfuvalkodva mások előtt ismeretlen voltunkban éltünk és maradtunk." Magyarországot nyomorult állapotából szerinte az értelem kiművelése és a nép szerfölött való nyomásának megszüntetése fogja kiszabadítani. "A kiváltságos rendek megtettek mindent, hogy az utóbbi által szétvert sötétség újra helyre

állittassék." De hogy céljokat elérjék, szükséges volna, -- mondja gunyosan -- hogy a szabad népek által irt munkákat elégettessék s azokat chinai fallal vegyék körül.

A Martinovics-összeesküvés legnagyobbja, Hajnóczy József, már rendszerbe foglalja az új állami élet alap-törvényeit, amelyek a következők: "Be- és kivándorlási szabadság; 2. vélemény, gondolat-, vallás- és sajtó-szabadság; minden új királlyal új szerződés; birtok-szerzési és hivataalképesség; teljes szabadság az ur és a jobbágyra nézve viszonyaik rendezése tekintetében; a magyar szabadság magna chartájának, a nemo non citatus non convictusnak kiterjesztése a nemzet minden tagjára; egyenlőség a törvény előtt; közteherviselés; társulási szabadság." Alig kellett valamit hozzátennie ehhez a programhoz ötven év múlva a reformkorszak szellemi vezérkarának. Hajnóczy azt fejtegeti, hogy az ország adózási rendszere elavult és a nemesség adó-mentessége még a régi időben sem volt jogos, mert ahol egy nemes megsebesült a haza védelmében, ott tíz nem-nemes elesett. Át akarja venni az Egyesült Államok 1786. évi elveit, így a vallás szabadságát is, amiként a dohányt, a tengerit, a bűngonyát Amerikából vettük. A tanszabadság elvét sürgeti, -- ami nálunk csak 1848-ban valósult meg -- az egyetemi oktatás terén a tankönyv szabad megválasztását és az egyetemi fakultások auto-

nómiáját. Amig szerinte a tulajdon a nemzet egy részének kezén van, addig a követek csak a nemzet kisebbségét képviselik. Korát megelőzve hirdeti a miniszteri felelősség rendszerét. Az akkori országgyűléstől nem várt ugyan radikális reformokat és feladatául csak azt jegyezte meg, hogy tegyen előre egy lépést a közterhek és a jobbágyság szabadsága tekintetében, mert "a nemzet hasztalan küzd szabadságáért és függetlenségéért, az osztrák miniszterek beavatkozása ellen hiába alkotja meg újra meg újra a törvényeit mindaddig, amig a közterhek egyenlővé nem tételnek, amig a birtokképeség és a hivatalképeség általánossá nem lesz, amig a jog-egyenlőség elve nem proklamáltatik." Igaza volt Conchának, hogy "a Vérmező bakója Hajnóczyban nemcsak egy nemes célzatu, kiváló jellemű férfiúnak, hanem egy nagy szellemnek is oltotta ki élete lángját."

Majdnem ugyanebben az időben Erdély egyik vezető elméje, Aranka György "Az Anglus és Magyar igazgatásnak egyben vetése" Kolozsvárt megjelent művében még a nemesi kiváltságok mellett tör lándzsát, mondván, hogy "az magyar nemes ember megkülönböztetett dolog a maga parasztjától, olyan megkülönböztetett, mint egy tulajdonos személy a maga tulajdonától." "A nemes a parasztnak mint maga tulajdonának minden boldogságán teljes tehetsége szerint igyekezni tartozik és nemes

szívvvel igyekezik is, de hogy ő mellé, egy korona tagja mellé a maga parasztja egy rangba, egy szám alá tétesék, annál inkább, hogy ő maga az ő eredeti nemzeti méltóságától megfosztatván, arra az alacsony sorsra vetessék, melyre a természet és gondviselés az ő parasztját hívta és minden paraszt terheket véle együtt viseljen, ez a fennebb említett nagy és szörnyű igazságnak mássa volna. A mit törvény szerint a hűtlenségnek vétken kívül el nem vehethet, azt tőle egy tollvonással, egy nyüves okoskodással /értse vitiosus syllogismus/ elvenni! Ezt látszanak vala némely rossz tanácsosok akarni. Mert azt mondták: egyik ember a társaságba olyan mint a másik. Mely a Mátyás király igazságánál is erőszakosabb igazság. A törvény és igazság olyan adás-vevés természetű dolog, mint a pénz: hol, miképen élnek vele, -- annyiba jár. A mi a Lajtán túl igazság, az a Lajtán innen nem mindenkor igazság."

Aranka középkori álláspontja valóban nem nyújthattott ihletet a későbbi évtizedek Wesselényi Miklósának úgy, amiként Hajnóczy lángoló mondatainak fénye átvilágít a harmincas évekbe is, amikor a bakó által kivégzett nagy szellem tanításai Deák Ferenc és társai állásfoglalásaiban új életre kelnek.

A kilencvenes évek reformeszméi között szinte vezet a sajtószabadság gondolata, amelyet már ez a kor-

szak is meg akar szabadítani attól a bécsi elmélet-től, hogy a cenzura az udvar joga. Már Batthyány Alajos a kormány cenzorai helyébe az országgyűlés által választott cenzorokat akarja állítani és ebben a korszakban érdekes az 1793. június 25-iki, a sajtót a királyi jogból kifolyólag szabályozó helytartótanácsi rendelettel szemben egyes vármegyék állásfoglalása, így Abaujmegyéé, amely feliratában önkényesnek mondja a könyvek előzetes cenzuráját, Cházár András gömörmegyei felirata pedig akként érvel, hogy a gondolkodás és gondolatok közlése az ember természetes, ősi joga, melynek megszorítására hatalmat nem ruházhat át a fejedelemeire. Biharmegye ugyanebben a korszakban feliratában óvást emel Hajnóczy munkáinak és Millot világtörténetének eltiltása miatt, mert ha írni nem szabad a közügyekről attól kell tartani, hogy szólni sem lesz szabad róluk az országgyűlésen, így elveti az előzetes cenzurát.

Ki kell emelnünk még Berzeviczy Gergely 1804-ben megjelent munkáját "De conditione et indole rusticorum", amely a jobbágyság ügyével foglalkozik, azt főként gazdasági szempontok alapján világítja meg és ezen az alapon kiszámítja, hogy a jobbágy nem élhet meg jövedelmeiből családjával együtt, mert egy telkesgazda évi köz- és uri szolgálmányainak ára 240-255 fo-

rintra rug, jövedelme pedig nem nagyobb 180 forintnál és így állandó adósságok között él. A kilenced, a tized, a különféle természetbeli munkaszolgálatok, a katonasallítás, az egész életre szóló katonáskodás, a paraszt nagy adóterhe eredményezi, hogy a jobbágy nehéz sorsban él, bizalmatlan uraival szemben, jogi állása ellenkezik a gazdasági élet törvényeivel és így javításra szorul a helyzete annál is inkább, mert az 1785. évi népszámlálás szerint az ország hétmillió lakosa közül csak 325.000 nemes, a nemesek semmit sem adóznak, de a lakosság egyhuszad részét alkotó nemessége az ország tizenhat-huszad része, ellenben a lakosság tizenkilenc-huszad része az országnak, s csak négy-huszad részét bírja, mégis az összes adóterhet viseli. Berzeviczynek ez a munkája, amelyet Máriássy József, dacolva a cenzura intézményével, nyomtatott ki, ami miatt fogságra is ítélték -- a maga tüzetes statisztikai adataival méltán sorakozik jelentőségében Hajnóczy munkájához.* Bár nem kívánt rögtönös változtatást a jobbágy-rendszerben Berzeviczy, de sürgős javítást tartott szükségesnek.

Látjuk tehát, hogy Mária Terézia urbér-rendezése a jobbágyság sorsának javításával még a század végén feltámadt, a felvilágosodás szolgálatába lépett iroda-

* Concha: Idézett mű, 240. lap.

lomban is érezteti a hatását. A századvég u.n. pamflet irodalmában, de elsősorban Batthyány, Berzeviczy, Hajnóczy, Martinovics műveiben már hatványozódva jelenik meg a köznép sorsának javítására irányuló gondolat, amely hol bátortalanul, hol bátran, de a nemzet szeme elé állítja azt a helyzetet, amely akkor már a francia forradalom nyomán Nyugat-Európában megszűnt, hogy a magyar nép legnagyobb része még majdnem ugyanabban a helyzetben van, amely helyzetet számára a Dózsa-lázadás kilengései nyomán keletkezett nemesi ellenhatás több mint háromszáz évre perpetuált.

Józsefre, Lipótra egyaránt hatottak a francia események, de a századvéget megelőző nagy szellemi áramlatok is. Mindketten tisztában voltak Jean Jacques Rousseau elveivel, hogy a fejedelmek csak kormányoznak, de a nép hozza a törvényeket s olvasták Voltairet, a jobbágyért folytatott küzdelmeit, XV. Lajosnak írt levelét: "Sire, az ön hadseregében több mint harmincezer jobbágy szolgál... Haláluk után mindenük az uruké..." Látták, hogy a francia királyság örvénybe rohant. Mindketten uralkodók voltak, az első egy világbirodalom trónjain, a második Toscana trónján, amikor beköszöntött Franciaországra az 1789. Ebben a végzetes esztendőben Franciaország képviselői ilyen utasításokat kaptak küldöiktől: "Rennes: 'Töröltessék el a hübériség!'; Le

Nivernais: 'Öröklénk apáink szolgaságát!', Montfort
l'Amaury: 'Romboltassák le a Bastille!', Saint Sever:
'A sajtó legyen szabad!'" A Jura-hegységi rabszolgák
felkiáltanak: "Ha mi emberek vagyunk, védjenek a tör-
vények bennünket is!" A francia vidéki nemességek így
utasítják követeket: Clermont: "A bűn egy és ugyanaz
levén, csak egy törvénynek kell lenni a bűnösökre s
bármily ranghoz vagy osztályhoz tartozzanak a bűnösök,
reájuk ne legyen kivétel."[⌘] Mindketten, József és
Lipót, férfikoruk delén voltak ebben a nagy esztendő-
ben s nővérük francia királyné volt a felbőszült fran-
cia népnek foglya. Tudták, hogy 1789. május 4-ikén
még ezerkétszáz francia képviselő ment ünnepi menet-
ben misét hallgatni Szent Lajos templomába, de június
14-ikén Sieyès és Mirabeau gróf már beleharsogják a
világba, sürgősen a nemességre és a papságra várni,
mert a harmadik rend személyesíti meg a nemzetet, a
nemzetgyűlésnek csak akarnia kell és megalakulhat.
Mindegyikük olvasta a Bastille bevételét, amikor az
1789. július 14-ik napján a törvényszolga, Maillard,
fejszével zuzza szét a láncokat s lebocsátja a hidat,
melyen a nép az első udvarba hatol, a történelem pedig
az abszolutizmusból belép a forradalom kapuján és a
világot megrázza a francia nép, a francia felvilágo-

[⌘] Quinet: A forradalom, I., 28. lap.

sodás kataklizise. Ők is megéreztek azt, amit Carlyle "A francia forradalom történeté"-ben apokaliptusi lendülettel így fejez ki: "Egyetlen zugó süvöltéssel a négy szelek összezsapnak rettenetes szárnyaikkal s akkor az egész világ felkiált, itt van az orkán, tout le monde s'écria, voilà l'ouragan!" Áthallott Bécsbe és Toskánába is Sieyès abbé három kérdése: "Micsoda a harmadik rend? Minden. Mi volt az eddigi kormányformánkban? Semmi. Mit kell elérnünk nála? Hogy valamivé legyen."

Mindezt mind a két uralkodó hallotta s hallották Gabriel Honoré Riquetti de Mirabeau, a világrázó szavát, akire azt mondja Carlyle, hogy ő volt a tipikus franciája ennek a kornak, mint ahogy Voltaire volt a megelőzője. De a borotvaéles eszü József és Lipót egyaránt tudták, hogy a magyar és az erdélyi nemesség nem akar forradalmat, legnagyobb részük még nem modernizálódott annyira, mint a sokkal felvilágosultabb, de ezerszerre szegényebb és elhagyatottabb francia nép és tisztában volt azzal, hogy a forradalom felgyujtaná kiváltságai ódon házát. Mindkét uralkodó tudta, hogy az elnyomott jobbágyság bizik jóságos királyában s nem az anarchiától vár mindent, hanem az urbérrendező és a járom alól felszabadító királyától vagy törvényhozásától. Hóra és Kloska vérfolyamaiból nem

kért sem a nemes, sem a nemtelen, sem a király. József megelőzte a francia forradalmat, nem XV. és XVI. Lajos példáját követte, hanem anyja örökségeként a nép oldalára állott. Lipót finomabb gesztusokkal, de követte Józsefet ezekben a törekvéseiben, tehát országaikban nem kellett forradalom, mert a forradalmat az ő trónjuk jelentette. A trón mögött pedig ott állott a misera plebs contribuens és ott állottak az emberi jogok védőiként a nemesség egyes nagyjai is. A népétől elhagyott XVI. Lajos, hogy megmentse életét, 1789. október 6-án feltüzi fáklyafénnytől megvilágított erkélyén a háromszínű kokárdát. Józsefnek, Lipótnak nem kell törnie a fejét, hogyan mentse meg az életét, mert ha a közjogi nemzet arra gyűlölettel, erre bizonyos gyanakodással néz is, nincs sansculotte, nincsenek zöldséges kofák, nincsenek aktív forradalmárok, börtönláncokat tépők. Népei alusznak, a gyomor nem lázong, csak a könnyebben kielégíthető nemzeti érzés virraszt és csak a legjobbak virrasztanak, a jobbágy lehajtja még a fejét és türelemmel várja sorsa jobbrafordulását, a nemes ur pedig, miközben összeomlik XVI. Lajos ősi párisi trónja, pár havi ellenkezés után felköti ősi fringiáját s boldogan teszi Pozsonyban Lipót fejére a koronát. Nehány száz kilométerrel odébb trónok égnek, királyok a vérpadon mielőtt odaérnek, szörnyű

üvöltés: "Kenyeret és beszélni a királlyal!... Du pain et parler au Roi!" Nálunk kézsókra járulnak a Rendek a királyné elé s az ország boldogan lelkesedik: van koronás király.

A nemzet a XVIII. században -- amint minden történetírónk egyezően tanítja -- erősen leromlott. A régi láng lelohadt. Mély kifáradás mindenfelé. Ennek okai ugyanazok, mint amikor az egészséges, erős ember nagy testi fáradságok, lelket megviselő, idegeket tépő élethajszá, sok éhezés, szenvedés után hirtelen összeomlik s elveszti életkedvét.

De a századvég felvillanyozza a nemzetet. József uralma a nemességet nem csupán a magyar közjog védelmére ösztökéli, hanem szociális tekintetben is utat mutat neki, ha még nem lép is erre az utra. De a legjobbakban már felébred az Ember.

Keresztessy József írja Naplójában[¶] József császár nekrológjaként: "Soha II. Józsefnél dicsőségesebben uralkodó fejedelem e földön nem lett volna, ha az ujításokra nagyon nem hajlott volna és minden dolgokban reformátor nem kívánt volna lenni. De minthogy a reformatio kedvetlen dolog a régiekben megrögzött emberek előtt, ő is ezzel majd minden Rendek előtt való kedvességét elvesztette. Az ő főrendei őtet nem sze-

[¶] 194. lap.

rették; ugyanis midőn a köznépnek sokat engedett és azt a lenyomatott fontban feljebb emelte, azzal az urakat alább ejtette a fontban és így azokat ellenségeivé tette. A barátokat, apácákat eltörölte, a papoknak nagy jövedelmét kisebbre vette; ez által mind a papok, mind azok, kik a papok konyhájáról éltek, ellenségeivé lettek. A nemességnek hatalmát határ közé szorította és azt, a mi a nagy születésnek jussa volt azelőtt, csak az érdemnek adta; így azokat, kiknek nemes eleiken kívül semmi érdem nem volt, ellenségeivé tette. A tisztviselőket kötelességeknek való megfelelésre szorította; így a nagy fizetést szerető, de dolgozni nem akaró tiszteket ellenségeivé tette. A külsőországi portékákat megtiltotta; így a csalárd kalmárokat megsértette. A mesterség üzésére a céhen kívül is szabadságot adott mindennek; így a céhes mesterembereket ellenségeivé tette. A törvénykezésre rövid határt szabott; így a prókátorokat s bírákat, kiknek sportuláik kevesedtek, magára haragitotta. Egy szóval: azért haragudott minden Józsefre, mert ő reformátor volt még a vallás dolgában is. Ez az oka, hogy a mily nagy volt felőle először a jóreménység és hozzá való szeretet, oly nagy volt utoljára a tőle való idegenség; úgy hogy a legjobb dolog sem tetszett, csak azért, mert József rendelte."

Az ellenérzés nagy volt ellene, írja Keresztési József a "Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén" c. művében, -- a József császár uralma révén támadt forradalmi hangulatban vezetett Bihar vármegye, amely régi kitűnő főispánját, gróf Teleki Józsefet sem akarta visszaengedni, mondván, az udvarral tartott, Lipóttal szemben is eleinte szélső ellenzéki álláspontra helyezkedett és már Lipót koronázása előtti közgyűlésén elhatározta, hogy a József császár által elrendelt házszámozást törli. A numerusok letörlését egy rab által végeztette, "aki is akkor pro memoria szabadon bocsáttatott." Ugyanekkor Bihar megye a földmérési aktákat mint a nemesség kárára célzó munkákat, megégetni rendelte, mint Keresztési írja, "némelyek a vármegyeháza előtt, mások a Körös mellett, egyebek az akasztófa alatt akarták megégetni. Végre is az iratokat és a mappákat a kőhidon tul összerakták és meggyújtották." Gróf Teleki József ezt semmiképpen sem érdekelte meg, mert amint Keresztési feljegyzi, éppen ő volt az, aki mikor József császár azt kérdezte tőle, hogy mint vélekedik az ő ujításairól, bátran ezt felelte: "Amit most Felséged erőszakosan elvesz a magyaroktól, Felséged maradékaitól annál nagyobb dühösséggel fogják visszavenni."

"II. József a XVIII. század felvilágosodásának

nehány igazságot mondjak annak a nemzetnek, mely őt félreismerte. Csak a birtokos nemes hivatalképes. A polgár, még ha maga Themis volna is, nem juthat megyei tisztséghez: Még a birtoktalan nemes sem emelkedhetik magasabb fokra. Temesse el tehetségét egy gazdag szolgálatában vagy pedig -- mi szintén nehéz -- burkolja csuha alá. S ez legyen az igaz szabadság? József igazán szabaddá akart minket tenni. Felemelte a tehetséget, a hol találta. Most csak a gazdagnak áll a világ. A többi, a polgár és a szegény nemes, többé-kevésbbé rabszolgája a vagyonos arisztokratának."

József még halálos ágyán vergődik, de magyar kormánya már siet a visszavonó császári rendelet nyomán lecsapolni a roppant elégedetlenséget. A helytartótanács, illetőleg a kancellária kijelenti, hogy az elemi iskolákban súlyt vet arra, hogy a magyarra mint a valódi anyanyelvre különös gondot fordítsanak és annak művelésére és terjesztésére különösen olyan helyeken ügyeljenek, ahol most több nyelv is divik, egyébként azonban az elemi iskolákban egy hazai nyelv tanítását sem akarja megakadályozni. József császár német világa ezzel távozik.

Erdélyre nézve fenntartja a kormányszék a József császár alatti állapotot, vagyis a két kancellária egyesítését, bár azt törvény nem szentesítette.

A három erdélyi nemzet visszalép a jogaiba.

Az előadás nyelve a gimnáziumokban már nem a német, hanem az anyanyelv, ahol pedig az ifjúság nagyobb része tud magyarul, a magyar nyelv, amelyre azt mondja a kancellária, hogy ezt az egész országban propagálni akarja. Az urbér ügyét azonban a diéta elé kívánják vinni.

II. József halálával visszaáll a nemesség előbbi közjogi helyzete: a kiváltság, a nemes és jobbágysági közti materiális és közjogi különbség a centralizáció megszűnésével a vármegye autonómiája, a rendi országgyűlés hatalma. Szép, szép, mondják, hogy a jobbágyság mindenben részesüljön, amit magasztos emberi érzés sugall s egy hónappal halála után Pestmegye azt mondja, hogy az emberiség követelményei nem ismeretlenek előtte s nem lesz idegen, a törekvéssel szemben, hogy a jobbágyság élvezze azt, amit az emberiség nemesebb érzése követel, de csak -- kárunk nélkül, *abseque detrimento nostri...* Nógrádmegye[✱] a jobbágyságot illetőleg a Mária Terézia előtti világhoz akar visszatérni, mondván, urbáriuma nem volt törvényes... A közadózás céljára szolgáló, a nemesi adómentességet fenyegető földmérés aktákat mindenütt elégetik, mondván, "ne szolgáljanak bizalmatlanság tárgyául utódainknak, sőt hogy

[✱] Marczali Henrik: Az 1790-91. országgyűlés, I., 13.

szeretet kösse őket a fejedelemhez..." Vármegye boldogan temeti el -- ami érthető -- a császár alkotmányellenes uralkodói működését, de nem kegyelmez meg a jobbágysorsot javító uralkodói gondolatnak sem, a három rendelet fenntartása szerinte csak azt célozza, hogy viszályt keltsen a nemzet tagjai között. Minden megye felhasználja az alkalmat, hogy Mária Terézia és József sok törvénytelenységére reámutasson. Erdély ugyanígy. Belső-Szolnokmegye az ősi jussok tiszteletbentartását követeli, "az 1780-iki megcsonkított állapotjára ősi szabadságunknak vissza nem térünk;" azt mondja, elnyomták a székelyszabadságot, prédáivá tették a dühös ellenségnek. "Régi törvény, hogy adó soha földre ne vettessék, melyet atyáink nagy előrelátással és dicséretes buzgósággal mint szemek fényét úgy kívánták mindenkor megőrizni és szentül megtartani." Országgyűlést követelnek: A Hóra-lázadásra visszaemlékezve, az újabb rendeletek bünéül rója fel a vármegye, hogy "a földesurat embereitől, a parasztot földesurától elidegenítették", ezt a kérdést az országgyűlés elé kell vinni, hogy az "az emberi érzékenységgel, a keresztyén erkölcsökkel és törvényeinkkel megegyezőleg, mind a magunk és maradékunk boldogságára, mind a szegény köznép könnyebbülésére értekezzhessék". Kolozsmegye meghagyná a parasztot "mostani állapotában",

mert "a földes uraság továbbra is jó móddal nem idegen a parasztnak illő könnyebbítésétől és oltalmától." Háromszék ellenzi a jobbágyok felszabadítását, haszon nem lesz belőle, "idegen nemzet létükre" azért adtak nekik "birodalmat", hogy a lézengő és szűkevény emberek miatt az ország és nemzetünk prédálás, lopás és újabb-újabb elkerengés miatt ne kárhozattassék."

Az alkotmány visszaállítása országos boldogságot kelt. A német büntetőtörvény elillan. De a József által eltörölt torturát nem állítják vissza. A német nyelv felett meghúzzák a halálharangot, de a földmérésnek is vége van, a házszámokat megsemmisítik. Biharmegyében "a nemesség kárára szolgáló" földmérési iratokat, jegyzékeket, térképeket, tíz szekérrnyi mennyiségben, máglyán égetik el s a máglyák tűzét német ruhákkal és kalapokkal élesztik.

A megyei visszaütéseket az országgyűlés összehívása követi. Az ősi közjog hivatott törvényhozó szerve fog rendet csinálni az akció és reakció után, levezetve bölcsen az indulatokat.

Az 1790/91. évi pozsonyi országgyűlés ennek a missziónak szellemétől vezetve végzi új korszakot megnyitó munkáját.

II. Lipót még'el sem foglalja a trónt, már szembehelyezkedik testvérbátyja, II. József abszolu-

tisztikus irányzatával, amint azt már uralkodása alatt is megtette. Országgyűlést akar nyomban s a fején koronát.

József uralmának megszűnte vulkanikus erővel hozza felszínre az országgyűlés tartása iránti követelést. A vármegyék mindenütt nem csupán József törvénytelenégeit emlegetik, hanem visszanyulnak Mária Terézia uralmának törvénytelenégeire is és sokfelé vitatják, hogy a Pragmatica Sanctio megszűnt. Lipót szelidségére és alkalmazkodására van szükség, hogy a nagy ellentéteket áthidalja. Okosan, bölcsen jár el, rögtön kijelenti, hogy a törvények értelmében fog uralkodni. A megyegyűléseken sok helyt szinte forradalmi a hangulat, nehéz lecsitítani a nemzetet. Erősen kidomborodik mindenütt a megyei önkormányzat gondolata, valamint az a gondolat, hogy a nemzet a királlyal szerződéses viszonyban áll és a királyi hatalmat csak akkor igényelheti Lipót, ha előbb új szerződésre lép a nemzettel, amelyben megújítják a fejedelemség és a nép jogait. Van olyan megye, amelyik Lipótot nem is nevezi királynak, hanem még csak hercegnek. A koronázás csak a nemzet megnyugvásával mehet végbe. A nemesi kiváltságokat hangoztatják és erős hangot adnak a nemzet bizalmatlanságának az abszolutisztikus uralkodási irányzattal szemben. Van megye, amelyik

nyíltan kimondja — így Zólyommegye —, hogy József megszegte a királyi szónak és a kétoldalu kötéseknek szentségét és ennek folytán megszakadt a Habsburgház örökösödési joga. Pest megye felirata azt mondja, hogy azt az axiomát, hogy "a köz- és nemzetközi jog, valamint az államok alapjául szolgáló szerződés szerint a felség a népből veszi eredetét, maga az anyatermészet oltotta belénk és ebben igazságos fejedelem nem kételkedhetik, erről nem mondhat le a nép gyávaságából." Ekként beszélgetnek a vármegyék a még meg nem koronázott királlyal, teljesen az aufkläristák szellemében. Pestmegye instrukciójában szinte az ötven év multán elkövetkező, majdan Deák Ferenc által szerkesztett ellenzéki nyilatkozat alaptervezetét nyújtja, amikor követeli, hogy a koronázási diplomákhoz adják hozzá feltételekként, hogy a protestáns egyházaknak ugyanaz legyen a szabadságuk, mint a római katolikus egyháznak, a görög nem egyesültek is nyerjenek szabad választásgyakorlatot és polgárjogot, a szabad királyi városokban törvényes és nyilvános legyen az igazgatás, a királyt ne illesse meg a törvényhozásban korlátlan vétőjog, hanem ha a Rendek javaslata a királynak ellenérveit elveti, a javaslatból törvény legyen, az adót egyik országgyűléstől a másikig szavazzák meg s minthogy a magyar katonaság felállítására a magyar

alkotmány védelme érdekében van szükség, a tisztek évente tegyenek esküt az ország alkotmányára és jogaira, ha pedig idegen katonaság jön be az országba, ez is az illető vármegyék kiküldöttjei előtt tegyen esküt, a katonai főparancsnokság pedig a nádor elnöklésével tisztán magyarokból álljon. Törvények védelmére örökös szenátust kell a régi magyar tanács mintájára választani, a diéta dolgozzon ki esküformát tisztviselők részére, hűségfogadalommal a király, a haza és az ország törvényei iránt, végül iktassák be a hitlevélbe Erdély, Galícia, Lodomeria, Bukovina és más visszaszerzendő tartományok törvényes egyesülését és szövetségét; a törvényeket ne abban a csuszó-mászó stilusban fogalmazzák, mint a régi diéták és nyomassák ki azokat még a diéta alatt; a király legalább három hónapig lakjék évente az országban s tanuljon meg magyarul a trónörökös is. A jobbágyoknak teremtsék meg a teljes biztonságukat, szabadítsák fel őket a vám és révpénz fizetése alól, akinek szabad költözési joga van, az tartsa meg azt, de a földhözkött jobbágyok szabadságáról jobban kell gondoskodni, mint József pátense, a dézsmát is rendezni kell, de a tulajdonjog és az egyház sérelme nélkül; a protestánsokat illesse meg teljes polgárjog.

Általában azonban a vármegyék József halála után

a nemesség kiváltságainak teljes helyreállítását követelik. Püspök, apát, egyszerű javadalmas is csak gyökeres magyar nemes lehessen. A koronát csak nemesek őrizték. A nemes ne fizessen hidpénzt. A postaigazgató, a bányakamarai főtitkár is nemesek legyenek. A nemes magyar ruhában járjon. Önkéntes adományra ne lehessen a nemest felszólítani. Még a pallósjogot sem ejtik el, csak meghatározásához nagyobb szabadságot követelnek és tiltakoznak az ellen, hogy néhány nemnemes község is gyakorolhasson pallósjogot. József császár eltörölte a torturát, de egyes megyék ennek a kérdésnek is a megvitatását szeretnék.

József nagy elgondolásaiból tehát nem nagy készlet maradna meg. Szabadságot, egyetértést akarnak, de nem tetszik minden megyének a jobbágy röghözköttiségének teljes megszűnése, csak a terhein, adóján akarnak könnyíteni; ellenmozgalmuk erősen nemzeti irányu, de kevésbé szociális szellemű. Szilárdan ragaszkodnak azonban az alkotmányhoz s az országgyűlés ősi jogaihoz. Legfőbb érdekük a vármegyék közgyűléseinek mindjárt a nemzeti visszahatás első hónapjaiban az a követelés, hogy a hivatalokba vitessék be a magyar nyelv, hogy a király Budán lakjék és hogy Magyarország gazdasági életét is fejlesszék. "Aranyunkat Bécsben

verik. Tengerpartunknak vámok és tarifák miatt nem vehetjük hasznát. Mindent Trieszten át hozatunk."

A vármegyék célja tehát az, hogy az abszolutisztikus uralkodás elhárítása végett a koronázás előtt tárgyalják le és majd a hitlevélbe foglalják bele az alkotmányos biztosítékokat. Evégből a tisztujításokon csak kipróbált jó magyarokat választanak meg. Külpolitikai követeléseik is vannak: ahogy a régi országgyűlések követeket is küldtek, úgy a király csak a Rendekkel egyetértve köthessen szövetségeket. Állíttassék fel magyar tisztképző iskola tisztek s nemesek fiai részére. A hétszemélyes és a királyi tábla Pesten székeljen. Mária Terézia törvénytelen urbáriumra helyett dolgozzon ki az országgyűlés ujat. A külkereskedelem előmozdítására csináljanak csatornákat. Egy suly, egy mérték legyen. Engedtettsék meg a zsidóknak Pesten a kereskedés és enyhítettessék a türelmi adó és az ne a király jövedelme legyen, hanem az országé. Sürgetik Erdéllyel az uniót.

Lassan szerveződik az új országgyűlés is, melynek megnyitása előtt kialakul a kerületek fesztelen külön tanácskozása, mint a plénüm előkészítője s legtöbbszőr irányítója, amelyről majdan Metternich azt mondja, hogy főforrása a Magyarországot 1790. óta magával

ragadó forradalmi áramlatnak.[✠] S 1790. június 10-ikén végre megnyílik annyi meddő esztendő után az országgyűlés. Nagy várakozások előzték meg. A közjogaiban halálra sebzett közjogi nemzet tüntet minden mellett, ami magyar, ami József germanizálása ellen szól, nem csupán a külsőségekben, a magyar beszédben, a magyar ruhában, hanem már az első ülésen az országgyűlés magyar nyelvének megállapításában. Az első határozat elrendeli, hogy "a magyar anyanyelv minden magyar koronához tartozó részekben a legalsóbb iskolákba taníttatni kezdődjön", de méltányos még az országgyűlés tanácskozásában is a magyarul nem tudók iránt, mondván, deák nyelven is előadhatnak. Kezdik meghuzni a halálharangot a latinnyelvű közjogi világ felett. Magyar királyt s nem idegent látnak Lipótban s a radikális Batsányi János 1790. június 26-ikán azt írja gróf Forgács Miklósnak: "Most van az ideje, hogy... hazai nyelvünket a maga méltóságába helyeztessük... Az egek, kik szomorú sorsunkon már valahára szánakodni látszanak, olyan fejedelmet adának, ki a maga népeinek nem nyomorgató ura, hanem a törvénynek értelme szerint való igaz kormányzója, jóltevő atyja lenni akar." Lipót királyban nem is csalódott Batsányi, de 1794. évben már hivatalát is elveszti, Ferenc király rende-

[✠] Marczali: Az 1790/1. országgyűlés, I., 351. l.

letére, a szabadszellemű költő.

Lipót valóban alkotmányos fejedelemnek készül. Montesquieu tanítványa. Épp oly felvilágosult szellem, mint testvére, József, de sem az Acheront nem akarja megmozdítani, sem nem akarja a fennálló világrendet megbontani, többet tanul a francia forradalom odahalló vészes dörgéséből, a forradalom véréből, mint az elméletekből. A józan középutat választja. Mária Krisztina főhercegnőhöz 1790. január 25-ikén írt levelében kifejtett programját átviszi az életbe s ez a program modern, józan, alkotmányos, Montesquieu gondolataival telített: "Az uralkodó se közvetlenül, se közvetve nem avatkozhat az igazságszolgáltatás menetébe. Azt hiszem, az uralkodó köteles a pénzügyekről évente teljes számadást adni a népnek s nincs joga a népre új adókat vagy bármily terheket róni, ezt csak maga a nép teheti, miután az uralkodó a közszükségeket előadta s javaslatait képviselői által megbirálván, helyeseknek találta. Azt hiszem, hogy az uralkodó minden rendszerváltozáshoz, minden új törvény megállapításához, nyugdíjak és jutalmak engedélyezéséhez a nép hozzájárulását eszközölje ki, csak ezáltal emelkedhetnek a rendeletek törvényerőre. A katonaság csak az ország védelmére szolgál, sohasem a nép elnyomására. Bárkít csak illetékes bírása fogathat

el s csak a törvények alapján, a formák megtartásával szabad elítélni, soha önkényes rendelet alapján, még ha az az uralkodótól jönne is. Végre azt hiszem, az uralkodó kötelessége a törvények értelmében kormányozni."[¶]

Diagonális ellentéte tehát Lipót Józsefnek, aki a jót kényurként gyakorolta. Ha Lipótot nem követi Ferenc, meg majd V. Ferdinánd s két év helyett évtizedekig uralkodhat, -- ha a francia forradalom s a napoleoni háborúk Scylláin és Charybdisein ő vezethette volna át a nemzetet, ötven évvel hamarabb szabadult volna fel a magyar jobbágy s vele a magyar föld, nem kerül börtönbe Kossuth és Wesselényi, nem Döblingbe Széchenyi s nem kell gigászi szabadságharcban elvéreznie a magyarnak.

Lássuk, mint honorálja ezt az erős, jó szellemű királyát az 1790. évi pozsonyi országgyűlés, melyre József és Lipót felvilágosult gondolkodása épp ugyan, mint a feltámadt új magyar gondolkodók szellemi mágiája s ha még félutat jelent is ez a diéta a jogok evolúciójában, de ez a félut is egyenes út és felfelé, nem visszafelé, a középkorba vezet.

A szinte forradalmi hangulat, amelybe József császár uralkodásának utolsó szakában került Magyar-

[¶] Wolf: "Briefwechsel der Erzherzogin Maria Christina", II., 50. 1.

ország, részben abból is táplálkozott, hogy Poroszország erős ellentétben állott Ausztriával és ez az ellentét azután a magyar Rendek egy részében felébresztette a vágyat, közeledni a poroszhoz, hogy sakkban tartsák vele Bécset. Ez a törekvés áthúzódott II. Lipót uralkodása első időszakára is, sok megye annyira bizott ebben a földalatti összeköttetésben, hogy a még Lipóttal szemben is eleinte megnyilvánult erős vármegyei ellenzéki hangulatot jórészt az a reménykedés is fütötte, hogy Lipót királynak, aki már megkoronázása előtt igyekezett Frigyes Vilmossal, a porosz királlyal békét teremteni, nem fog a békekísérlet sikerülni és akkor Poroszország az elégedetlen Magyarország pártjára fog állani. Egyes vármegyéknek ez a hite rövid pár hónap alatt elpárolgott és a Lipóttal szemben is fellángolt kemény ellenzéki hangulat csakhamar lelohadt, mihelyt kitünt, hogy a poroszokkal nem lesz háboru. Amily tüzzel fogott a nemzet olyan diploma szerkesztésébe, amely III. Károly és Mária Terézia diplomáitól erősen eltérően a nemzetnek az uralkodóval való teljes egyenjoguságát vette programba, az ilyen diplomának kieroszakolásába vetett hit csakhamar szintén füstbe ment és a külpolitikai viszonyoknak az uralkodóra kedvezőbbé válása, másrésztől Lipót kétségtelen ellenállása után a diploma

tárgyalásai során egyik csalódás a másik után érte, a különben igen erős ellenzéket és a végén mégis csak olyan diplomába kellett az ellenzéknek beletörődnie, amely a szélső követelések teljesítésének elestével a józan középutat jelentette. A józan középut megteremtésében igen nagy érdeme volt azonban magának a királynak is. Toscanai uralmából valóban királyi gondolatokat hozott magával. Ennek az uralmának Európa-szerte a legjobb híre volt. Azt mondták róla, hogy a polgárság embere és az elnyomott nép áll legközelebb a szívéhez. Polgárvérrel sohasem akarta ezt az előzetes uralmát sem beszennyezni. Jelmondata ez volt: "az alattvalók szíve a királyok kincse". Toscanat a legboldogabb országok egyikévé tette. S valóban, bár teljes méltósággal képviselte az örökös király gondolatát a magyar ellenzékkel szemben is s bár hallani sem akart arról, hogy Mária Terézia szabálytalanságai és József császár törvénytelenégei a Pragmatica Sanctio felbomlására vezettek, igen sokat engedett, ha nem is mindenben. Az a hitlevél, amelynek ismertetésére majd reá fogunk térni, a teljes magyar alkotmányosságot inkorporálta és ezt Lipót nem kikényszerítve adta meg, hanem független, királyi lelke sugallatából. A sokhónapi tárgyalás után az általa tett királyi proposíciók lényege az volt, hogy a visszaéléseket meg

kell szüntetni, a közügyeket komolyan kell elintézni, el kell törölni a jobbágyok szolgaságát, meg kell tiltani a földesuri telkeken lakó parasztok önkényes testi büntetéssel sujtását, segíteni kell az adózó nép inségén, meg kell szüntetni az adózásban való aránytalanságot, szabályozni kell a súlyos megyei háziadót is és mivel a tisztségek viseléséhez becsvágy és tehetség szükséges, el kell törölni azt a törvényt, amely a nemnemest a hivatalból kizárja, az armalis nemest minden tisztségre lehessen alkalmazni, a nemnemes pedig az udvari és országos kormány székeknél föl-emelkedhessék a titkárságig és alkalmazható legyen a királyi kinevezéstől függő kamarai harmincad- és sóhivatalokban is. A kiszolgált katonák előnyben részesüljenek.

Lipót ezzel és majd törvényei egész sorozatával művelt királyságáról és királyi műveltségéről tett tanuságot, bár nem lehet azt mondani róla, hogy a magyar államnak vitális érdekeit teljes elfogulatlansággal tekintette át, mert hiszen az 1790. november 4-én már teljesíteni akarta azt az illir követelést, hogy külön illir udvari kancellária állíttassék fel. Amikor megkoronázták, a hercegprimás sirva fakadt és a király mélyen meg volt hatva. Jó ember volt, ember volt, de sok tekintetben még nem tudott

megszabadulni a magyarsággal szemben azoktól az előítéletektől, amelyek bátyja uralkodása idejében az ő lelkét is foglalkoztatták.

Ez a király, akiről a nagy historikus, Pray feljegyezte, hogy amikor negyedik fiát a nemzet nádorrá választotta és azt kérdezték tőle, hányszor szóljon az ágyu a választás örömeire, azt felelte, akár ezerszer, felemelő látványt nyújt mégis, mert egy nemzetnek bizalma és szeretete veszi körül és pedig nem csupán a közjogi nemzeté, hanem minden magyar alattvalójáé, a jobbagyságé is, amely egy rettegésben volt, hogy József nagy jobbagyvédő reformjainak hatályát urai visszavonatják az új uralkodóval.

Még felemelőbb látványt nyújt azonban a király nemes emberiességénél az országgyűlés egyes nagyjainak szereplése. Skerlecz Miklós, aki a diploma-tervezetekben éppugy, mint a tanácskozások során a magyar szabadságnak és függetlenségnek éppugy kifejezést ad, mint ahogy nagy embernek s nagy politikai gondolkodónak is mutatkozik,[¶] Montesquieu méltó tanítványa, amikor kifejti, hogy Magyarországnak alkotmányát ezen az országgyűlésen annyira meg kell erősítenie, hogy azt semmi aknamunka fel ne forgathassa és a monarchia közös ügyeit akként kell intézni, hogy abba magyar miniszterek is befolyjanak. Szinte a negyvenes évek

[¶] Marczali, id. mű, II.,

Deák Ferenc-i és Kossuth Lajos-i programjának elő-
hírnöke s hangja a több, mint száz év multán küzdő
Tisza István hangja, aki visszautasítja a magyar
belügyekbe beavatkozó osztrák miniszterelnök, Körber
magatartását. Skerlecz programja, amelyben önálló
magyar katonaságot követel és az országgyűlési jogok
között az adómegszavazási és adómegtagadási jogot is
vindikálja, amikor a vám ügyében Magyarország érdekeit
védő intézkedéseket követel, amikor a monarchia ügyeit
intéző hatóságokban magyarok ülését is követeli, ami-
kor a végrehajtó hatalmat örökdő magyar szenátus alá
akarja helyezni, viszont a királynak követeli a ki-
nevezés és adományozás jogát, de az igazságszolgá-
latást belső ügynek deklarálja, amelybe a király
ítéletváltoztatásokkal nem avatkozhat be, amikor az
alkotmány kedvezéseit a nemtelen polgárookra is ki-
akarja terjeszteni, a következő ötven év programját
foglalja magában. Méltó társa ezekben a tervezeté-
sekben Forgách Miklós és Berzeviczy Gergely.

II. Lipót koronázási hitlevele nehéz alku ered-
ménye volt, amely alku során a nemzetnek sokat kel-
lett engednie. Kompromisszum volt, amely azonban
semmit sem fogyasztott el a nemzet nagy jogaiból.
És ha Lipót marad a következő évtizedek királya,
visszaesés valószínűleg nem következett volna be.

A nemzet szerencsétlensége Lipót korai halála volt. Az első Habsburg volt, aki királyi elhatározásában a magyar nyelvről ekként rendelkezett: "Biztosítjuk hű rendeinket a felől, hogy semmi igazgatásba nem viszünk be idegen nyelvet. Hogy pedig a magyar anyanyelvet idő folytán az ország kormányzékeibe is be lehessen hozni, minden nyilvános iskolában tanítsák a magyar nyelv elemeit, az akadémiákon és az egyetemen pedig a magyar hivatalos stílust is. Végre minden alkalmas módot fel kell használni a magyar nyelv csinosítására és terjesztésére. Addigra is szabadságában áll a hatóságoknak saját körükben a magyar nyelvet használni ez ügyekben, de a kormányzésekhez való jelentések, különösen azok, melyeknek elénk kell jönniök, latin nyelven fogalmazandók. Ez marad a kormányzések nyelve, de különösen törvénykezési ügyekben."

De igazat kell adnunk Grünwald Béla fejtegetéseinek,[✠] hogy "II. Lipót nem engedte felségjegyeit csorbíttatni s nem akarta más hitlevelét elfogadni, mint amelyet III. Károly és Mária Terézia állított ki. Kényszeríteni lehetett rá, erre a rendeknek nem volt hatalmuk, a viszonyok pedig napról napra kedvezőbben alakultak a királyra nézve. Áldozatokat hozott, hogy a béke létrejöjjön Törökországgal és sietett

[✠] Grünwald, id. mű, 58. l.

kiegyezni Poroszországgal. Így külső ellenségeitől megszabadult s hadserege belső bonyodalmak *esetére* rendelkezésére állott. A rendek nem számíthattak többé kiújuló bonyodalmakra s a poroszok támogatására. A porosz kormány cserbenhagyta őket s még a vele összeköttetésben álló egyének névsorát is megküldte a bécsi kormánynak. A király nagyobb hadsereget gyűjt egybe Magyarországon. A magyarországi szerbek 40.000 fegyveres férfit ajánlottak fel a királynak, hogy a nyugtalankodó magyarokat megfékezzék. Ugyanakkor nyugtalanító hírek terjedtek el a polgárság s parasztság mozgalmairól s attól tartottak a nemesség körében, hogy Magyarország^{on} is a francia forradalom borzasztó jelenetei fognak lejátszódni... E pillanattól kezdve az országgyűlés küzdelem nélkül egymásután mond le nagy követeléseiről s örül, hogy a status quot fenn tarthatta."

Az 1790. évi magyarországi törvénycikkek előbeszédében Lipót király azt mondja, hogy "ő az ország karai és rendei közé nem úgy jött, mint király és ur, hanem mint az apa családjának kebelébe". Törvényei megannyi tanujelei a királyi engedékenységek és a magyar közjog kardinális tételei elismerésének. Az 1790: 10. törvénycikkben ünnepélyesen hangsúlyozza, hogy "Magyarország, a hozzá kapcsolt ré-

szekkel együtt szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg /beleértve mindenféle kormány-székeit/ független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, s ennél fogva az 1715: 3., valamint az 1741: 8. és 11. cikkelyek rendelkezésének megfelelően, törvényesen megkoronázott örökös királyától, és így Ő szent felségétől s örököseitől Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgató-dó és kormányozandó ország." Súlyos elítélése volt ez a törvénycikk József császár alkotmányellenes uralmának. Ugyanígy burkolt elítélés foglaltatik a 12. cikkben is, amely szerint a törvények alkotásának, eltörlésének és magyarázásának hatalma Magyarországon és a hozzá kapcsolt részekben az 1741: 8. cikk rendeletének sérelme nélkül a törvényesen megkoronázott fejedelmet és az országgyűlésre törvényesen egybegyűlt országos Karokat és Rendeket közösen illeti és rajtuk kívül nem gyakorolható. Amikor ebben a törvénycikkben a király biztosítja a Karokat és Rendeket, hogy "sohasem fogja az országot és a kapcsolt részeket rendeletekkel vagy ugynevezett pátensekkel, melyek különben is az országnak soha egy törvényszékén sem fogadhatók el, kormányozni",

a magyar törvényhozó hatalom a maga elvi tisztaságában ragyog fel. Az 1869-ben megszületett birói függetlenség ágya ugyanebben a 12. cikkben van, amikor azt mondja, "hogy a bíróságoknak törvénnyel megállapított vagy megállapítandó szervezete királyi hatalommal nem fog megváltoztattatni, sem a törvényes ítéletek végrehajtása parancsokkal gátoltatni, sem hogy azt mások gátolják, megengedtetni nem fog; sem pedig a bíróságok törvényes ítéletei megmásíttatni, vagy akár a királynak, avagy valamely politikai kormányzéknek felülvizsgálata alá vonatni nem fognak; hanem a valláskülönbség nélkül választandó bírák az országnak érvényben álló, vagy ezután hozandó törvényei és bevett szokása szerint tartanak törvényszékeket; a végrehajtó hatalmat pedig nem másként, mint a törvények értelmében gyakorlandja a királyi felség." Erős katolikus létére, megszüntetve a vallási villongásokat, a király a bírák választásánál is mellőzte a valláskülönbséget. Az utóbbi szempontot a vallás ügyéről szóló 26. cikkely még erősebben képviseli, amikor az örökké tartó egyetértésnek és egyesülésnek megállapítása végett a Karok és Rendek igazságosnak ismerték, hogy az ágostai, valamint a helvét hitvallást követő evangélikus honlakosok örökre visszaállított szabad vallásgyakorlatának alapjául és szegletkövéül a bécsi

és a linzi béke tartalma fogadtassék el és ujittassék meg. A 27. cikkely a görög nem egyesült vallásuaknak jószágok szerzésére, birtoklására és minden hivatal viselésére való képességét állapítja meg.

Az 1790. évi országgyűlés szinte ujjaépíti a magyar közjogot. Nem csupán a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról, az ország függetlenségéről, a királynak az országban való hosszabb időzéséről rendelkezik, hanem országgyűlésnek legalább három évenként való tartásáról és az egy-egy országgyűlésen alkotandó törvények pontos végrehajtásáról is és amikor a 14. cikkelyben a magyar királyi helytartótanácsot mint Magyarország legfőbb politikai kormányshétét feljogosítja, hogy törvénytelen parancsokkal szemben észrevételeit előterjeszthesse, amikor továbbá ez a cikkely a vármegyei autonómiákat is sértetlenül fenntartja, az akkori magyar közjog érintetlen szellemében jár el.

Messzemenő előrehaladást tett II. Lipót törvényhozása az emberi jogok területén is. A 15. cikkely a nemzeti nevelés és a sajtószabadság általános elvei rendszerének kidolgozására országos bizottságot nevezett ki. A nemzeti nevelés teljes szembefordulás volt József császár németesítő irányzatával, a sajtószabadság elveinek rendezése pedig megfelelt az aufkláristák, a magyar felvilágosodás XVIII. századvégi hősei által hirdetett elveknek. Amikor a 16. cikkelyben a ki-

rály biztosítja a Karokat és Rendeket; hogy "bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv ne legyen használható", visszahelyezi a magyar nyelvet megtagadott régi helyére és amikor a közoktatásügy terén ez a cikkely azt a mélyreható intézkedést teszi, "hogy a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gimnáziumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv és írástan számára külön tanár fog beállíttatni, hogy azok, akik e nyelvet nem tudják és meg akarják tanulni, vagy akik azt már tudják, magukat tökéletesíteni kívánják benne, alkalmat nyerjenek bármelyik irányban kívánságuk teljesedésére," mindennél erősebb alapot nyújtott arra, hogy majd a reformkorszakban, Ferenc szomoru uralmának megszűnte után, a nemzet újra felvesse és meghonosítsa a magyar nyelv impériumát.

Amikor Lipót egyenes kívánságára a 35. cikkely fenntartja Mária Terézia ideiglenes urbéri rendezését, a jobbágyság hóna alá nyúl és amikor kimondja, hogy a következő országgyűlésnek kell rendeznie állandó jelleggel az urbéri teljesítményeket, a köznép iránti szeretetéről tesz tanúságot, amit még illusztrál az is, hogy ez a törvénycikk a megyék feladatává teszi, komolyan és hathatósan gondoskodjanak a parasztok panaszai tárgyalására összeülendő uriszékeknek meg-

tartásáról és panaszaikban fortélyoskodás és huzavona nélkül teljes törvényes elégtétellel gyors igazság szolgáltatásáról. Eltiltja az urakat, hogy jobbágyaikra önkényes büntetéseket szabjanak. Nem csupán az aufkläristáknak, hanem a francia forradalmat előkészítő enciklopedistáknak szavai hangoznak vissza ugyanebből a törvénycikkelyből, amikor azt mondja, hogy a Karok és Rendek nemcsak az emberiség jogaival, hanem a közérdekkel is megegyezőnek ismerik el az örökös jobbágyság eltörlését, ami már régi időben is megtörtént, de újra behozatván, "őseink szokása szerint most ismét az országos Karok és Rendek szabad akaratából köztörvénnyel megszüntettetik." Ezzel kapcsolatos a szabad költözködés jogának visszaállítása, de ez még attól függ, ha a jobbágy minden tartozásának eleget tesz és az évnek csak egy napján lehetett a jobbágnak felmondania; nagy vívmány volt az is, hogy a költözködő jobbágy a szolgabíró által a földesur közbenjöttével lelkiismeretesen megbecsülendő javításokat és felépítményeket eladhatta, a többi kérdést a törvény országos bizottsághoz utasította.

József császár maga nem riadt vissza a kegyetlen büntetésektől, néha még a halálos ítéleteket sem találta elég súlyosaknak és ezek fölé helyezte súlyos-

ságban a rettenetes kínládással járó dunai hajóvontatást, amelybe mindenki belepusztult. Szemben áll ezzel II. Lipót humánus irányzata, amely a 42. cikkelyben eltiltja a tulzó vallatásokat, "mivel az igazság kikutatására alkalmas és megfelelő eszközt nem nyújtanak, hanem inkább büntetésszámba mennek."

Külpolitikai szempontból ősi országgyűléseink hagyományos gyakorlatának felelt meg a 65. cikkely, amely a szisztovi békekötés tárgyalásaira a magyar nemzetből a király követével egyenlő tekintélyű és hatalmu követet rendelt.

Az önálló magyar hadsereg gondolata bontakozik ki a 66. cikkelyből, amely a magyar ezredeknek ezen háboruban való nagymértékű megfogyatkozására és megcsökkenésére tekintettel, mivel kiegészítésükről a szokásos katonafogatás útján gyorsan gondoskodni nem lehet, hatezer ujonc állítását engedi meg.

Mindehhez csatlakozik a 67. cikkely, amely az országgyűlés által be nem végezhetett tárgyak rendszeres kidolgozására bizottságokat rendelt. Ezeknek a bizottságoknak feladatkörét ez a törvénycikk páratlan szabatosssággal határozza meg. Kilenc bizottságot küldött ki, ezek 1. közpolitikai bizottság, amelynek feladatává tétetett megtárgyalni az országgyűlések rendezését, a helytartótanács és a vármegyék rende-

zését, az örökös főispánok kérdését, a városok rendezését, a közegészségügyet, a cenzurát; 2. az adó- és bizottsági bizottmány, amelynek feladatai közé utaltatott a közterhek rendezése és a katonai beszállásolás terhének megkönnyítése; 3. az urbéri bizottság, amelynek ki kellett dolgoznia a jobbágyok költözködésének részletes szabályait és a földesurak kölcsönös jogait; 4. a kereskedelmi, harmincadi és közgazdasági bizottság, amelynek feladata volt a vámelvek szabályozása, a kereskedelem előmozdítása, utak, csatornák és folyók szabályozása, gyárak létesítése, gyártmányok behozatala, művészek és mesteremberek számának szaporítása, selyemtenyésztés, nagyobb testalkatu lovak tenyésztése, a közalap jellegével bíró alapítványok szabályozása; 5. a bányászati és pénzverési bizottság; 6. a jogügyi bizottság, amelynek hivatásává tétetett az igazságszolgáltatás rendezése, a perrendtartás javítása, néhány hasznos polgári törvény tervezete, az alaptalan perek forrásainak betömése, a létező törvények nagyobb áttekinthetőségének eszközlése, a kúriai döntvények megbirálása, büntetőtörvénykönyv, váltótörvény, hajózási törvény készítése; 7. a tudományi bizottság, amelynek feladata volt a nevelésrendtartás és a tanulmányi rendtartás vizsgálat alá vétele és a szükségesnek talált módosítások javaslat-

ba hozása, iskolai alapítványok és ösztöndíjak kérdése, katonai akadémia felállításának tervezése, tudományos akadémia tervezete, a hazai nyelv kiművelésére és a nemzeti művelődés egyéb szükséges eszközeinek, szépművészeti, u.m. szobrászati, festészeti akadémiáinak és egyéb effélének, végül leánynevelő-intézet felállításának tervezete; 8. az egyházi bizottság, a szerzetesrendek visszaállítása kérdésében való javaslattételre, a kegyes alapítványok ügyére, a katolikus egyházak sürgős szabályozásának és javadalmazásának kérdésére anélkül, hogy ebből a kincstárra és a földesurakra, valamint az adózókra akaratuk ellen újabb teher hárulna; 9. az országos kívánságok és sérelmek kidolgozására alakult bizottság.

Miközben Párisban és a nagy Franciaországban a forradalom viharzik, azalatt a magyar király és a magyar országgyűlés Magyarország békés fejlődésében akkora előhaladást tett, amekkorát századok sem tettek. Ennek a törvényhozási ciklusnak nem a legkisebb érdeme volt az, hogy elhárította Magyarország feje felől a forradalom viharait, a francia események száguldva rohanó befolyását és megőrizte a nemzetet a békés jogfejlődés nyugodt medrében. A szomorú csak az volt, hogy Lipót király halálával s utódjának, Ferencnek, trónralépésével, majd a párisi események

sulyosbodásával és a háborúk meginduló hosszú sorozatával, a békés politikai és társadalmi fejlődésnek 1790-ben nagy körültekintéssel előkészített programja megakadt, megakadt pedig évtizedekre.

II. Lipót király követte Józsefet a felvilágosodás útján és bár az ő idejében fellángolt nemzeti irodalom még a jobbágyság kártérítés mellett való felszabadítása gondolatáig alig jutott el és sem gróf Batthyány Alajos, sem Hajnóczy József, a két legnagyobb gondolkodó, sem jutott el eddig, a király a nemesség nemességvédő egyoldalú törekvéseivel nem rokonszenvezett és csakhamar jelezte azt az álláspontját, hogy a jobbágyságot fel kell menteni az országgyűlési költségek alól is, hiszen a követek nem a jobbágyságot képviselik. Követelte Mária Terézia urbáriumának becikkelyezését, a jobbágyság önkényes büntetésének eltiltását, szabad végrendelkezési jogukat szerzett javaik felett és a hivatalképeséget a kormányzóságoknál a titkári rangig. Lipót szerint a jobbágyság szabadsága nemcsak az emberi jogban gyökerezik, mert a régi magyar törvények is eleinte a szabad költözés elvén állottak. A király álláspontja győzött az 1790. évi 35. törvényekben, amely elvonta a vármegyétől és az országgyűlés hatáskörébe utalta a földesur és jobbágyság közötti viszonyok urbéri rendezését s ideiglenesen törvényesítette Mária Terézia urbáriumát.

Az erdélyi román követelések bölcsőjénél.

A Supplex libellus. A szászok a XVIII. század végén

Amikor II. József a három erdélyi politikai nemzet, a magyar, a székely és a szász közjogi fogalmát eltörölte, közjogi monopóliumuk megszűnt s ezzel a román elem egyszerre felemelkedett. Rövid ideig tartott ez a rendelkezés, az edictum restitutionale az uralkodó halálos ágyától utrakelve, az addigi közjogi rendet helyreállította. De a románok lelkéből az edictum nem törölte ki a felemelkedés vágyát s ez az 1791-es országgyűlésen egy nemzetiségi tekintetben szinte korszakalkotó, mert irányt kijelölő monumentális román felterjesztésben lángokat vetett.

II. Lipót az 1791. május 18-ik napján leküldötte az erdélyi királyi biztosnak a Státusok elé terjesztés végett az erdélyi mindkét felekezetű románság kérvényét, a hiressé, sőt történelmivé vált Supplex libellus Valachorum című felségfolyamodványt, amelyet Boba János balázsfalvi görög katolikus és Adamovich Geraszim görög keleti püspök nyújtott be s amit az erdélyi kancelláriánál szolgálatot teljesítő Méhes udvari tanácsos balázsfalvi papokkal együtt fogalmazott. Fennebb tüzetesen foglalkoztunk vele.

A felségfolyamodvány bibliája lett a román kö-

veteléseknek. A románság nevében kéri: "Régi jogaikat adják vissza, azokat a jogokat, amelyek minden állampolgárt megilletnek, amelyeket az előző századokban nem valamely törvényes hatalom, hanem az idők mostoha hasága folytán elvesztettek. A román nemzet Erdély összes nemzetei között a legrégibb. Azon római gyarmatosoktól való származását, akiket Traján császár a II. század kezdetével a tartomány védelmére Dáciába hozott, bizonyítják a történelem tanuságtételei, a szakadatlan hagyományok és rokonságuk a római nyelvvel, szokásokkal és erkölcsökkel. Traján császár utódai e tartományokon néhány századon át uralkodtak s kormányzatuk alatt a kereszténység és pedig annak keleti ritusa a negyedik században gyökeret vert, főleg Protogenes Gaudentius, Niketan és Theotimus buzgolkodásai folytán, mint azt az egyetemes egyháztörténelem is tanítja. De már a III. században kezdtek a barbár törzsek a római birodalom e tartományaiba betörni. Sikerült is nekik ennek némely részeiben bizonyos ideig állandóan meg is telepedvén, de azért sohasem sikerült nekik a római nevet eltörölni és a római uralmat teljesen megdönteni... Dácia azon részében, mely ma Erdély nevet visel, az ország román nemzetiségű lakói az idegen járom lerázása után egészen a magyarok bejöveteleig tényleg saját nemze-

tük kebeléből választott fejedelmük alatt éltek..." Amikor a IX. század végén Tuhutum vezérletével betörték a magyarok Erdélybe, Anonymus szerint -- mondja a felirat -- Erdély fejedelme Gelau volt, aki elesett a csatában és ekkor a románok Tuhutumot fejedelmükké választották, de szabad akaratukból; ennek unokája, Gyula fejedelem Konstantinápolyban felvette a X. században a kereszténységet, a keleti egyházhoz csatlakozva. A románok egyenjogúak voltak a magyarokkal, hiszen a kolozsmonostori káptalan előtt 1437-ben kötött szerződés is ilyen kitételt tartalmaz: "Paulus Magnus de Vajdaháza vexilifer universitatis requierlarum Hungarorum et Valachorum in partibus Transilvanicis." Ez a szerződés Szent István egy instructiójára hivatkozik, amelyben jogaikról és igazságaikról, tehát egyenlőségükről van szó. Bár a magyar, székely, szász unió ez évben jött létre, őket ebben csak azért nem említették meg, mert erre nem volt szükség, továbbra is teljes joguk maradtak, sőt ők adták az országnak Hunyadi Jánost, Mátyás királyt, József Istvánt, Oláh Miklóst. Még a XVII. században is egyenjogú nemzet voltak s a görög-keleti egyház a szabad vallásgyakorlat birtokában volt. Az Approbatákba, vagyis Erdély törvénygyűjteményébe csak a szerkesztők tévedéséből csuszott be vagy az ellenük való gyűlöletből

az, hogy az oláh nemzet nem tartozik a Státusok közé, "de mégis propter emolumentum regni toleráltatik" s hogy "csak három nemzetből áll az ország" és hogy "az oláh natio religiója nem tartozik a négy recepta religióhoz". Ők nem türt nemzet, hanem őslakók, amit Anonymus is bizonyít. Nem a magyarok fogadták be őket, hanem ellenkezőleg ők önként választották Tuhutumot fejedelmükké s ők fogadták be a magyarokat állami szerkezetükbe. Az uralkodót tehát arra kéri, helyezze vissza őket ősi jogaikba, -- töröljék ki az erdélyi törvénykönyvekből az őket megalázó kitételeket /megtürt, befogadott, nem recipiált/, -- a nemzet minden tagja egyenlő legyen a magyarral, -- a választásoknál számának megfelelő képviselőhöz jusson, -- adjanak román neveket a többségükben általuk lakott vármegyéknek, székeknek, kerületeknek és községeknek. Statisztikai adatokkal igyekeznek bizonyítani, hogy Erdélyben kb. egy millió román van. Az uralkodót nemzeti értekezlet engedélyezésére kéri.

Az országgyűlés az 1791. augusztus 5-én határozott a folyamodvány tárgyában s a királyhoz intézett jelentésében tüzetes nemzetiségi tanulmányt terjeszt elő. Tagadásba veszi, hogy az erdélyi románok népe a rómaiak utódai, ellenkezőleg, a szomszéd országokból vándoroltak be; -- a magyar nemességnek van szá-

mos román eredetű tagja is s a román nemes egyenlő a magyar nemessel, jószága, teljes joga van, maga a kérvény is arra hivatkozik, hogy még mágnás is került ki közülük, mint a gróf Kendeffy, a báró Jósika, a báró Huszár s a Naláczy-család; -- a szabadosok terhe, akár magyarok, akár románok, egyforma, ugyanugy a parasztoké is, tehát nincs itt sem különbség a magyarok, a székelyek, s a románok között, -- "a paraszt oláh nincs inkább megterhelve, mint más nemzetbeliek; -- maga a görög egyesült püspök sem kívánja a negyedik nemzetre tételt, ami különben is ellenkezik az ország alaptörvényeivel, alkotmányával s Ő Felsége szentséges céljaival is; -- a szász nemzet kerületében csak II. József engedte meg, 1781-ben, a polgári jussal élésüket, de ő is visszavonta ezt s most a szászok a megoldást a következő országgyűlésig függőben kívánják hagyni; ami a vallási kérdéseket illeti, a görög katolikusok teljes joguak s nem kellett volna a beadmányt aláírniok, a görög keletieket pedig Mária Terézia sem akarta teljes joguakká tenni és ha azokká akarnak lenni, kapcsolják magukat valamelyik bevett valláshoz, nehogy -- ötödik törvényben bevett vallássá legyenek s addig is a Rendek törvényjavaslatot alkotnak a görög keleti vallás szabad gyakorlásáról. Végül a nagyon műveletlen román papok kiművelésére hajlandók

a következő országgyűlés elé törvényjavaslatot terjesztetni.

Ez a törvény 1792-ben meg is született. Kimondta, hogy a görög keletiek a királytól kinevezett püspöktől fognak függeni és állapotukhoz képest az ország többi lakóival egyenlő bánásmódban részesüljenek, a közterhek viselésében s más egyéb szolgáltatásokban amazoknál inkább ne terheltessenek.

A Supplex libellus Valachorum ezzel lekerült az erdélyi országgyűlés napirendjéről. De mélyen befészkelte magát az erdélyi románság lelkébe s román evangéliummá vált. A történelem az élet mestere, historia magistra est vitae. De a történelem harangszavát nem hallotta meg az 1790/91-iki országgyűlés. Ha akkor meghallgatja a románok felségfolyamodványában foglalt kérelmeket s a már számbeli többségben levő, kulturális tekintetben fejlődésnek indult, faji önérzettel telt, kívülről, Bécsből, Havasalföldről, Moldvából s amint láttuk, már Mária Terézia idejében is a moszkvai egyházfőtől, a cári hatalomtól jóindulatulag figyelt, sőt erősen támogatott erdélyi románság hóna alá nyul, Erdély későbbi, tragikus sorsa másképp alakul. Nem a merev elutasítás álláspontjára kellett volna helyezkedni, hanem — amint hatvan évvel később Kossuth negyvennyolcas törvényhozása minden kénysze-

rités nélkül, a türelem igaz magyar szellemében tette — be kellett volna vennie Erdély román népét az alkotmány sáncái közé, még a Hóra-lázadás ellenére is. A negyedik nemzetté tétel a nemzeti nagylelkűség ideális fegyvere lett volna az akkor még teljesen el nem hidegült s politikailag önálló államiségre még nem törő hazai románság leszerelésére. Azt vetik ez ellen, hogy ebben az esetben az erdélyi románság már a XVIII. század végén is megvolt majoritásával az országgyűlésen s mindenütt lehengerelte volna a kisebbségben levő s addig Erdélyt mégis vezető magyarságot és a magyarság államfenntartó ereje megszűnt volna. Ezt csak azok hirdethetik, akik nem bíztak a magyarság államfenntartó erejében; amely századokon át megőrizte Erdélyt második magyar államként, sőt Erdélyt európai tényezővé is tudta tenni. Nem a nagy néptömegek vezetik az államokat, hanem az okos államférfiak, akik irányítják a tömegeket és szellemi országutakat vágnak nekik. Ha Bethlen Gábor nem a XVII. században él, hanem a XVIII. század végén kormányozta volna Erdélyt, — az a Bethlen Gábor, aki huszonhatszor olvasta el a református bibliát, de kiadatja Káldy György katolikus bibliáját is, — az a Bethlen Gábor, aki református létére elvesz református templomokat, hogy odaadja a katolikusoknak s megjelenik a római katolikus misé-

ken s nagy híve a jezsuitáknak, -- ez a Bethlen Gábor nyilván másképp intézte volna el Erdély többségének, a románságnak a közjogi felemelést kérő kérvényét. Áthidalta volna okos engedményekkel ezt a nehéz kérdést, nem taszította volna Erdély románságát sem habsburgi, sem havasalföldi karokba s megőrizte volna amellet az erdélyi magyar országfenntartó erőt.

Miért huzódoztak a Karok és Rendek századokon át a román nép egyenjogusításától, negyedik nemzétként való elismerésétől, annak lélektani okaira reávezet bennünket Kazinczy is:[✕] "... A falut oláhság lakja s az, egyedül az okozza szegénységüket. A mely nép nem ismer boldogságot a maga pálinkáján kívül s képzelete sincs a lélek szükségei felől, az századok multával sem fog előbb menni. Tegyük sorsát szerencsésebbé, adjunk nekik iskolákat, adjunk nekik oly papokat, mint újabb orosz papjaik, kik most lépnek ki a nagyszombati nevelőházból s a dolog itt is menni fog. Mig az nem lesz, a feleki oláh, ha természetesen a hetivásáron nagy áron adja is el, az első pálinkaárusnál hagyja, a mit bevéve, kivált midőn elkeseríti a bőjt... Erdélyben majorátus és senioratus egy sincs, de a fényes udvarház -- gróf Bánffy György generális -- mellett az igen szegény falu! Ennek az lehet oka, hogy a lakosok oláhok. Az erdélyi robotozás felől nincs

[✕] Erdélyi levelek, I., 80, 89, 175-176. 1.

tiszta ismeretem, de ez a nagy szegénység nem a bánás következése. A bogártelki lakos is robotáz és mégis háza teli van mindenféle butorral, a munkás gazdasszonynak nagy rakásban állanak pokróczai, magának és leányainak s néniének kézimunkájok és a magyar gazda csürje körül nagyszépségű borju füvelgetett... Az oláh vad, mert teljes elhagyatásban nevedik s nem lát idegen példát. Vallásos ismeretei abban állanak, hogy a kihirdetett ünnepet munkátlanságban kell eltölteni s a böjtöt megszegni nagy véték, pedig ő 238 napot böjttől esztendő által. Ez maga is segélli romlottságát, mert éhen és henyén csapszéket keres és koplalását pálinka által enyhítgeti, hol a csomolya dongása mellett megszállja az az emlék, hogy ő római maradék... Látni akarám a hely papját. Sógorom ebédre hívá, de nem jött, annak érzése, hogy ő kicsiny, mely nem emberhez illő érzés, el nem fogadhatá a meghívást. Így magunk menénk el hozzá... Bibliothekája két rituáléból áll s oláh nyelven kívül mást nem ért... Midőn a hires ref. pap, Sipos tordosi prédikátorságába bevezettetik, megjelent nála a helybeli oláh pap is. Félénken közelíte felé s mint földesurának, meg akará csókolni kezét. Sipos, alig kapa időt azt elrántani s a papot mint paptársát megcsókolá. A szegény ember majd lerogya ijedtében."

Kerékkötője volt az erdélyi magyarságnak abban, hogy a jogon kívül álló románokkal szemben a Supplex libellus óta sem volt -- majdnem egészen 1848-ig -- közjogi tekintetben engedékenyebb, a szász nép, amely mindig könyörtelen szemmel nézett a románságra s csak 1848-ban kereste taktikája az utóbbinak a szövetségét. Bár a szász nemzet által kormányzott Királyföldön is már a negyvenes évek elején a felvett adatok szerint a románság lélekszáma nagyobb volt a szászokénál s 198.048 román állt szemben 167.147 szásszal, közjogai nem voltak ott a románnak. Ez volt az oka, hogy a románok, különösen a királyföldi szász elnyomatást élezve ki, az 1841. évi erdélyi országgyűlés elé újabb memorandumot terjesztenek. Ebben közjogi kizártságukon felül erősen kidomborítják, hogy a szászok még a románok és szászok által vegyesen lakott községekben sem alkalmazzák őket községi tisztségekre vagy csak kismértékben, a közjövedelmek csak szász célokat szolgálnak, még a céhekbe se fogadják be őket a szászok, a szegényebb sorsu fiatal román házasságokat nem részesítik, mint a szászokat, földjuttatásban, a románok nem a saját papjaiknak adnak tizedet, hanem a szász papoknak és saját papjaik ott nem kapnak földhaszonélvezetet. A szászok tagadásba vették mindezt.

A magyar történelem azt tanítja, hogy az erdélyi

románság lakta területeken is a legtöbb folyó és a legtöbb lakott hely neve a magyarok bejövetele óta magyar volt, nem lehettek tehát ott nagyobb számban románok. Voltak folyók s helyek, amelyek az erdélyi egykori szláv népek nyomán szláv nevet viseltek. De román ősnévű folyók és helyek alig voltak, ami mellett szól, hogy a honfoglalás idejében Erdély törzslakossága nem lehetett román. Nehéz elképzelni, hogy a Krisztus után száz évvel Erdélyt elfoglalt Traján császár által jórészen kiirtott dák nép maradványa és egyéb balkáni népek s a római hadsereg tagjai összevgyüléséből keletkezett s a latin nyelvet a saját nyelvükkel új nyelvvé forrasztó román nép fennmaradhatott volna nagyobb számban Erdélyben, amikor Erdélyen is végigsöpörtek később a népvándorlás sokszázados hullámai. S végigsöpört Erdélyen a honfoglalás emberfogyasztó háborús ciklonja épp úgy, mint a XIII. század óriási katasztrófája, a tatárjárás, melyről Rogerius azt írta akkor, hogy többnapig járóföldön sem látott Erdélyben élő embert, az utakat benőtte a fű, a falvak romokban heverték s csak Kolozsmegye egyik falvának erdejében bukkant emberekre. A kunoktól, tatároktól egyaránt megtizedelt Erdélybe a szomszéd országokból ez idő után özönlött be a román elem, amit későbbi századok nagyra növeltek, mert az erdélyi ne-

mességnek jobbágyokra volt szüksége s magyar jobbágyok hiányában századokon át szolgálatukba fogadtak bevándorló románokat.

A román történetírás ezzel szemben a kontinuitás elvi síkján azt hirdeti, hogy a románság Traján császár idejétől él Erdélyben, ez alkotja az őslakosságot.

Bárhogyan áll a kérdés, kétségtelen, hogy a románság a XIII. század első felében már Erdélyben volt, földjét ott Oláhföldnek, terra Blacorum-nak nevezték okleveleink. Mint pásztornép -- jórészt a hegyek lakója -- nagy szaporaságával mértani arányban válik mindig nagyobbá s az Árpádok korától szinte a XVIII. századig a jobbágyi, emberimporttal nagyszámu néppé lesz és a XVIII. század végén már majoritás Erdélyben. Sokszázados erdélyi multja alatt lehetett bár a román a legalsó népréteg -- bár a legelső akkori magyar géniuszok, a Hunyadyak is részben ebből a fajból származtak --, melynek csak a magyar jobbágysággal közös martiriumban volt része s bár nem kerülhetett be mint jobbágy nép "a három nemzet" s a "négy vallás" glóriájába, -- amugy kétségtelen, hogy a XVIII. század végére már megérett arra, hogy politikai és vallási felemelkedéshez jusson.

A félelem, hogy negyedik elismert nemzetté s ötödik elismert vallássá tétele politikai és egyházi többséggé teszi Erdélyben, -- a félelem, hogy a XVIII. század végére már sorompóba lépett friss középosztályának, főként papjainak agitálása a teljes felszabadítás és egyenlősítés mellett nem csupán negyedik nemzetté teszi, hanem számarányánál fogva uralkodó erdélyi nemzetté is, egészen 1848-ig megakadályozta közjogi felemelkedését.

S a félelem, amely a magyart, a székelyt, a szászt egyaránt a román-többségi lehengerelés hisztériájával töltötte el, nem volt alaptalan.

Erdélyt művelté, rendezett állammá s egykor európai tényezővé a magyarság tette. Önálló fejedelemsége márfélszáz évig fenntartója volt a magyar állameszmének s az európaiságnak. A szászok pángermán századai mellett a többségi magyar és székely volt Erdély szellemi kulturájának is hamva. Még a románok alapkulturájához is ő adta a fejedelmek által románra fordíttatott bibliát.

Nem csoda tehát, ha Erdély magyarjai nem akarták kiadni kezükből a gyeplőt, ha szívosan őrizték Erdély magyar kulturáját, nekik monopóliumot nyújtó régi törvényeit, az államalkotó faj privilégiumait.

Más kérdés, komoly volt-e ez a félelem. Más kérdés,

a magyarság kétségtelen szellemi felsőbbbsége, műveltsége, haladó szelleme s nem utolsó sorban katonai tehetsége és ereje mellett mint erdélyi kisebbség is nem tudta volna-e megőrizni vezetőképességét.

Olyan kérdés, amelyre felelni nem lehet már, amikor két világháború szerencsétlen vége kiütötte ott Erdélyben az államalkotó magyarság kezéből a szentistváni összetartó erő karját s a bethlengábori kormánypalcát.

Amikor a XV. században megszületik a három nemzet, a magyar, a székely és a szász összeszövetkezése, az erdélyi románság mint pásztorkodó jobbágynépesség még nem volt számbajövő erőtenyező, nem volt sem társadalmilag, sem politikailag kifejlődve, a primitív foglalkozással együttjáró kulturátlanság ezt az akkor még nomád életet folytató néptömeget megakadályozta abban, hogy befolyást gyakoroljon Erdély életében. Több mint háromszáz évnél kellett elmulnia, hogy Erdély állami és társadalmi életében a román elem a magyarság vagy a szász nép művelődési fokát elérje s jórészt a Bécsben és Rómában magasabb műveltséghez jutott görög katolikus papság Balázsfalváról kiinduló kulturmunkájának köszönhetette, hogy a XVIII. század végére megszületett az erdélyi román középosztály is.

Ha ezt nem csupán észreveszi, hanem jelentőségét le is méri akkor az erdélyi magyar középosztály

és arisztokrácia, pár évtized múltán nem kellett volna Wesselényinek a vészharangot megkondítania, nem került volna sor a dákoromán gondolat vészes iramu kifejlődésére.

A románság nemzetiségi és vallási elismerésének baráti közeledést előidéző, idejekorán nyújtott nemzeti ajándékával a románságban talán őszinte barátot lehetett volna nyerni. Ez annál inkább lehetséges lett volna, mert az erdélyi románság századokon át nemességét nyert nagyobb birtoku tagjai, sőt a politikai életben is sokszor vezérszerephez jutott erdélyi mágnásai is felhasználhatók lettek volna a testvéri érzések és cselekedetek ápolására.

Sajnos, a dinasztíának sem volt érdeke a két nemzet összekovácsolása.

Az erdélyi fejedelmek románbarát szelleme velük együtt sirba került s Bécs irányzata, a divide et impera elve, a vele sokszor szembenézett magyarság nemzeti törekvéseinek bizalmatlan megítélése és főként József császár egyetemleges elnémetesítő irányzata s kiélezett románbarát politikája megakadályozta a XVIII. század végére Erdélyben már kialakult román szellemi vezérkar s a magyar vezető osztály testvéri kézfogását. Ennek levét Magyarország Trianonban itta meg.

A románság a XVIII. század végétől kezdve a faji reneszánsz korszakába jutott. Alig néhány magyar vezérelme vette ezt észre Erdélyben. Ismételjük, Wesselényi majdnem egyedül látott tisztán, szinte a huszadik század szemével nézett körül. Shakespeare Falstaffjának mondása itt is érvényesült: "az okosság az utcán kiabált és senki sem hallgatott rá". Az erdélyi országgyűlések a XVIII. század végétől nem tették a mérlegre a románság földalatti és földfeletti előretörését. Miközben a cári hatalom mint egyházi felelősség épp úgy kacérkodott velük, mint Bécs s Erzsébet cárnőtől Mária Teréziáig és II. Józsefig uralkodók jártak a románság kedvébe, az erdélyi belső politikában hajtáhatatlanul érvényesült a három nemzet és négy vallás XV. századbeli elavult dogmatikája. A dákoromán szellemet akkor még le lehetett volna csapolni.

Az erdélyi magyar Rendek a többségi elemet alkotó románság felemelésével a magyarság vezetőszerpét látták kockára téve. Kétségtelen, hogy az intelligens erdélyi románra már a XVIII. század végén magnetikus hatást gyakorolt a két szomszédos román fejedelemség. Ezeknek karja átnyult a határon. Ezt alkotmányos, baráti, testvéri törvényhozási intézkedésekkel Erdély kivédhette volna. De Erdély magyar vezető népe megmaradt a merev ellenállás síkján s nem vonták le annak

a következményeit, hogy többszázados román jobbágy importjával önmagát számbeli kisebbséggé tette.

Ha Bethlen Gábor élt volna a XVIII. század végén s a XIX. század első felében, Erdélyben nem fejlődnek ki a súlyos és 1848-ban tragikussá vált ellentétek s az erdélyi románság nem vált volna a magyarellenés bécsi politika engedelmes kiszolgálójává. Keserű látvány volt, hogy az erdélyi románság legfőbb elnyomója, százados szivós ellensége, az erdélyi szász, elárulva a kétszázéves magyar frigyét, mégis meg tudta találni az utat 1848-ban a románok szívéhez s velük nem csupán fegyverbaráti szövetséget tudott létrehozni, de aktívan is harcolt vele együttesen Erdély magyarsága s a magyar Erdély ellen. Mindez Bécs műve volt, De ha az idejében való jogosztással már az 1848. év előtt kivédi az erdélyi országgyűlés Bécs taktikáját, sokminden történhetett volna másképp.

Vegyük fontolóra azt is, hogy a román kulturtörékvések a XVIII. század végén már elemi erejűek voltak.

1788-ban Nagyszebenben egy román társaság románnyelvű néplap indítására kért engedélyt. Az erdélyi kormányzó, gróf Bánffy György, az udvarhoz intézett jelentésében melegen pártolta a kérvényt, mondván: "Az oláh nép művelése oly üdvös cél, amilyen egy létező hazai ujságnál nem forog fenn. A lapot a leg-

műveletlenebb, csak oláhul tudó nép fogja olvasni."

A postaszállítás díját próbaképpen legalább három évre elengedni kérte a kormányzó, mert különben drága lesz a lap és a nép nem tudja megvenni. Az ujság főleg a román papoknak volt szánva. Erkölcsevelő történetek is tarkítanak, hogy a népet javítsák, meg a felsőbbség iránti kötelességek ismertetése, gazdasági ismeretek, rendeletek. Az uralkodó nem engedte meg a díjmentes postai szállítást, mire a társaság elállott a lapkiadási szándékától.

Ez idő tájt lép sorompóba Balázsfalva a román kultúra kifejlesztéséért. A dákoromán szellemű Sinkai György iskolaigazgató, Maior Péter, Klein Sámuel, majd Klein Innocentius görög katolikus püspök, egyaránt művelt, tudós emberek, voltak az új kulturáranlat hősei. Elismerésre méltó munkásságot fejtettek ki a román nép művelése körül. Vezérei voltak a román nemzeti szellem és faji öntudat gondolkörének, román apostolok. Sinkai történetírói munkássága alapozta meg az erdélyi romániség szélső nacionalizmusát. A balázsfalvi klérus körük csoportosult. Rómában, Bécsben nevelkedett papok, kiknek lelkét nagyromán eszmék fütik. S ennek a balázsfalvi vezérkarnak minden törekvése ezeknek a gondolatoknak szolgálatába volt állítva. Párhuzamosan működtek a román szellemi központtá vált

Pesttel. Petru Maior román történetírása felvillanyozta Erdély román intelligenciáját. Hozzájárult a görög keleti püspöki szék betöltése is, Móga püspök 1810-től 1845-ig viszont a görög keleti románság kulturális és román szellemű nevelésének volt bőkezű apostola. De versenyzett velük az erdélyi románság kulturális megalapozása terén Erdély kormányzata is. A kormánysházák 1816-ban román népiskolák felállításáról rendelkeznek. A görög keleti papjelöltek kezdenek az uralkodó engedélyével Bécsben tanulni teológiát. A görög keletieknek Móga alatt már több iskolájuk van, mint a görög katolikusoknak. Amikor a magyar országgyűlés 1812-ben Aradon görög keleti tanítóképzőintézetet állíttat fel a legjobb román tanerőkkel, megkezdődik a román szellemi vezérkar kiszélesülése. A román kulturát tehát magyar intézkedések fejlesztik Erdélyben.

Külön úton jártak már ebben a korszakban is az erdélyi szászok.

Amint behunyta a szemét II. József, a németesítő irányzat hatásai Erdélyben is elpárologtak. Visszatért a magyar szó, a magyar nyelv, a magyar ruha. A magyar láng kicsap a lelkekből s 1790. április 8-án az erdélyi országgyűlésen gróf Gyulai József indítványt tesz, irjon fel az országgyűlés a németnyelvű

udvari rendeletek ellen. A szászok ellenzik az indítványt, a latin nyelv mellett szólalnak fel, csak hogy a magyar nyelv ne győzzön. Mire a Rendek közül sokan izgatottan kiáltozzák: "Menjenek hát Németországba!" "Ne felejtsék el, hogy magyar kenyeret esznek!"

A nemzeti ellentétek egyrészről a magyar s a szé-
kely, másrészről a szász között tehát már^{az} 1790-es országgyűlésen kiéleződtek. A szászok hamar elfelejtették, hogy hat év se telt el még a Hóra-lázadás óta, melynek románelnymó magatartásukkal sok tekintetben okai voltak s ahelyett, hogy a baráti magyar kezet keresték volna, folytatták a II. József németesítő irányától tanult magyarellenességet, a német erő misztikumától hajtvva. Sajnos, az az irányzatuk 1848-ig is tartott, amikor aztán már nyíltan, fegyverrel fordulnak a nekik egykor hazát adott magyarság ellen és áthuzódott, mint majd látni fogjuk, a hatvanas évekbe is, amikor megint szembekerültek a magyarsággal.

ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSEK A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN

Az 1790/91. évi kolozsvári országgyűlés

Mindazt, amit a hatalon Mária Terézia uralmától József császár uralmának végéig lankadatlan szivóssággal elszedegetett Erdély alkotmányából, az 1790-es országgyűlés kolozsvári üléstermében igyekeztek Erdély szabadságát esengő férfiai visszaszerezni. Életet lehelte ez az országgyűlés a kifáradt, kimerült Erdélybe. A régóta pihenő ellenzék fő orátora id. báró Wesselényi Miklós, a Kufsteinből szabadult rab, akit a szomszéd várur, Haller gróf formális megostromlása miatt József császár bezáratott, de aki a börtönben sem tört meg és szilaj szabadságérzetével felvillanyozta az országgyűlést is, szembeállította a hatalommal és olyan törvénysorozat alkotására bírta, melyhez foghatót Erdély még nem teremtett. Oroszláni lélekkel állt szembe a hatalommal. Javaslatba hozta a kormány tanácsosainak megbüntetését. Vármegyéjében ellenszegült a törvénytelen ujoncozásnak s szavát más megyék is követik. Törhetetlenül küzd ezen az országgyűlésen a szólásszabadságért s kizáratása sem félemlíti meg. Rettenhetetlen magatartása mint hősi példa lebegett ez országgyűlés előtt, mely egy elernyedő korszak után az újjászületés első napját jelentette. S kiérdemelte Berzsenyi ódájának felséges szavait: "Te, mint az orkán,

s mint az olympi láng, Megráztad a gőztorlatok alpesit;
S villámszavad megszégyeníté A gonoszok s czudarok da-
gályát."

Tekintsünk bele ennek a nagy országgyűlésnek
annaleseibe.

II. Lipót 1790. március 14-én kelt leiratában
biztosította Erdély Rendjeit, hogy II. József alkotmány-
visszaadó ígéretének megfelelően az országgyűlést össze-
fogja hívni. Valóban, az erdélyi országgyűlés az év vé-
gén, 1790. december 21-ikén Kolozsvárott össze is ült.

De az új uralkodó már eleve leszegezte magát az
unió ellen, mely az 1741. évi pozsonyi országgyűlés óta
folyton kísértett. Erdély különállása, önállósága, habs-
burgi erősebb alávetettsége jobban tetszett a Habsbur-
goknak, mint az egyesüléssel vele még nagyobb erőhöz
jutó megnagyobbodott, de forradalmi szellemű, önkény-
uralmakat nem tűrő egységes Magyarország.

Már II. József is kedveskedik az erdélyi román-
ságnak, hogy a bethleni szellemben felnevelkedett
Erdély kemény szellemét vele ellensúlyozza és két er-
délyi körutja nem csupán a jobbágyság helyzetének
javítása érdekében történt, hanem a magyar elem függet-
len szelleme ellenében a románság császárhű tömegei-
nek favorizálása érdekében is.

Ezt a dinasztikus politikát folytatja II. Lipót
is, aki az erdélyi országgyűlés összehívása előtt pár

héttel azt írja Erdély főhadparancsnokának, Rall altábornagynak,[✠] hogy "mivel tudomása szerint az erdélyi Rendei közül némelyek azzal a gondolattal foglalatostkodnak, hogy Erdély nagyfejedelemsége Magyarországgal egyesítettessék", leszegezi, hogy ezt soha meg nem engedheti s utasítja, hogy "kellő módon, kéz alatt, minden eszközzel hasson oda, hogy a Rendei ilyen javaslattal ne lépjenek fel vagy ha fellépnek, attól önként álljanak el."

A Rendei azonban mégis csak tárgyalás alá vették az unió kérdését. A Hóra-féle lázadás még közelebb hozta hozzájuk a gondolatot, hogy az elszigetelt Erdély a maga magyar és székely kisebbségével, rosszulmunkát szászágával s folyton növekvő, Bécsből dédelgetett románságával napról-napra gyengülő magyar erődítmény s az unió az egyetlen mód erőre kapására.

Erdély urai ismerik a nagy koreszméket, de fáznak tőlük. Így még majdnem teljes az erdélyi Karokban és Rendeiben az érzéketlenség a köznépet érintő nagy reformkérdések tekintetében és az 1791. évi erdélyi országgyűlésen még főként csak közjogi harcok folynak.

"Nemes Nagy Erdély országa három Nemzetből álló Rendei Törvényes Gyűlésének" 1790. karácsony havának

[✠] Jancsó, id. mű, II., 228. l.

21-ik napján kezdődött ülésén "a több Nemes Státusok és Rendek előbb Nemzetenként -- magyar, székely, szász --, azután mindnyájan összeülve tartott atyafiságos tanácskozásokban" mindenekelőtt ünnepies óvást emeltek az ellen, hogy az országgyűlés választási jogának mellőzésével a király nevezte ki a gubernátort, a statuum praesidentet és az ítélőmestereket. Az országgyűlés a maga jóvainak elevenen tartására, a királyi kinevezés törvényességét el nem ismerve, ezen az ülésen megválasztotta a kinevezetteket ezekre az állami főméltóságokra. Az országgyűlés ezzel a király fölé emelkedett. A népfelség korszaka.

Ezzel a kemény gesztussal kezdődött a francia forradalom viharos szeleitől járt Európa egyik legkisebb, de a felvilágosultságban szinte legnagyobb országának, Erdélynek új korszaka.

A gubernátor, gróf Bánffy György, nem úgy, mint a pozsonyi országgyűlés világában szabály volt, a latin, hanem "teljes magyar" beszéddel nyitja meg az országgyűlést s azt a haza dicsőítésével kezdi. "Lehet-e forróbb szeretetünk valakihez, mint édes hazánkhoz? Ezen szerelmes anyánk adott nekünk életet, ölében hajlékot, kebeléből táplálást, tanító házaiból tudományt, törvényeivel illendő szabadságot, vitézeivel mind külső, mind belső ellenségek ellen hat-

hatós oltalmat. Nem méltó-e tehát hozzája legnagyobb szeretettel viseltetnünk?" S az erdélyi nemzetek egyenjoguságát hangsúlyozza: "Legyünk példájára, sőt csudájára is a külső nemzeteknek, hogy külön-külön nemzetekből és vallásokból állván gyülekezetünk, mindazáltal oly egyezség virágzott közöttünk, mintha mindnyájan egy nemzetből és vallásból állottunk volna."

S a nemzet mindenekfelett állóságát, a trónhoz való viszonyát klasszikusan foglalja össze idősb báró Wesselényi Miklósnak a tizenhetedik ülésen elhangzott beszéde a törvénytelenül eljáró tanácsosok ellen: "... El kell érünk a nagy cél, hogy törvényeinket, szabadságunkat megtartsuk, hogy hazánkat boldogítsuk s ez által kegyelmes fejedelmünkhöz is igaz hazafiúi hűségünket tökéletesen megbizonyítsuk. De ne kívánjunk magunk is mindenkoron, nevezetesen pedig a regia propositiókra teendő végzéseink alkalmatosságával ugy tetszeni fejedelmünknek, hogy hazánknak azzal ártsunk; mert azon kívül is hazánknak jussait csak szent törvényeinknek feddhetetlenül való megtartása oltalmazza. Nem kell hát sokszor kegyelmes fejedelmünknek szentes célszerű ellen is némely idegen nemzetből álló tanácsosok projektumainak, kik sem hazánknak törvényeivel nem esméretesek, sem szoros kötelességgel hazánkhoz köttetve nincsenek, törvényeinket s szabad-

ságainkat egészen feláldozni vagy némely ártalmas tanácsosoknak utasításokat követvén, szent törvényeinket s szabadságainkat keskeny határok közé szoríttatni, mert azonkívül is nem hív fejedelméhez, aki hazájához hívségtelen."

Ez az igazi erdélyi hang: a nemzetnek a királlyal való egyenlősége.

A huszonharmadik ülésen tanácskozást tartanak szükségesnek a Magyarországgal való egyesülés tárgyában s a feltételeknek megállapítását a magyarországi Státusokkal való közlését rendelik el.

Az országgyűlés beleszólási jogát hangsúlyozzák ezen az ülésen a békekötés kérdéseibe s a törökkel való békekötést illetően kimondják, hogy "a Compilata Constitutionibus a fejedelmek conditióiban úgy találják a Státusok, hogy a követségküldéshez tagadhatatlanul jussa vagyon országunknak, a követeknek kinevezése pedig a fejedelmet a Tanácscsal, a főigazgató tanácscsal illeti... A követségküldés egyenesen a hadindításból és békességkötésből folyik, a hadindításról és békességkötésről szóló törvények pedig világosan mutatják azt, hogy az ország Rendeinek valamint a hadindításhoz, úgy a békességkötéshez is mindenkor szavuk volt... Azon jussokról a Státusok le nem mondanak, sőt ezután is leendő fentartására szándékoznak a

nemes Magyarországgal való egyesülés feltételeibe arról egy különös pontot írni, hogy valamint Erdély Magyarország nélkül, úgy Magyarország is Erdély nélkül sem hadindítás, sem békeségkötés dolgába magára bele ne ereszkedjék, hanem egyik ország a másikkal egyetértésen."

Ime tehát, az erdélyi alkotmányos felfogás szerint a hadüzenet s békekötés joga nem királyi felségjog, hanem a nemzet joga.

De érdekes, az erdélyi közjogi felfogást megvilágító határozatot hoz az országgyűlés a huszonnegyedik ülésen a Mária Terézia által 1765-ben adott nagyfejedelmi titulus ügyében is, kimondván, hogy az "ezen fejedelemség ősi törvényeivel a felséges ausztriai ház uralkodásának elfogadásakor lett szerződésekkel s néhai I. Leopold király diplomájával ellenkezik. Arra nézve az említett nemes magyar és székely nemzet, noha felséges fejedelemasszonyunknak ezen fejedelemséghez ekként járuló kegyelmét alázatos tisztelettel illeti, mindazonáltal azt törvényeinek és szabadságának sérelmével el nem fogadhatja."

Még a király nemességadományozási jogát is feltételhez köti az országgyűlés: ezen az ülésen egy, a fejedelem által a nemesek számába történt felvétel kérdésében hozott döntést is vita tárgyává tesznek s

az ország Rendeinek a nemesítőlevél feletti ellenmondási jogát emelik ki és az ellenmondási jog nem érvényesülése esetére engedik meg, hogy az ítélőmester az ellenmondás nélkül tett kihirdetésről a szokott bizonygatólevelet reáírja a nemesítőlevélre.

Már az országgyűlés első heteiben felvetődik az unió gondolata. Báró Kemény Simon hadakozik legelőször amellett, hogy unió legyen, mondván, hogy Erdély a magyar korona alá tartozik; Bánffy György kormányzó ugyanezen az állásponton volt. De ellene voltak nem csupán a szászok, hanem -- a székelyek is, jórészen. A végén az unió-párt maradt felül s a terv kidolgozására bizottságot küldtek ki. A bizottság tervezetet dolgozott ki, amely abból indult ki, hogy Erdély még a vajdák és nemzeti fejedelmek s a Habsburg-uralom alatt is bizonyos egyesülésben volt Magyarországgal, az uniót azonban ez a bizottság még nem úgy képzelte, mint ahogy később, 1848-ban megvalósult, vagyis Erdély és Magyarország intézményes összeforrasztásával, Erdély külön állami létének teljes megszüntetésével, hanem úgy, hogy a magyar országgyűlés törvénnyel biztosítsa Erdély alkotmányát, a három nemzet és négy vallás jogait, szabadságait, a Diploma Leopoldinum fennmaradását, Erdély teljes bekebelezésének indíttványozhatatlanságát, az erdélyi kancellária maradjon fenn továbbra

is. Az országgyűlésen eleinte nem alakult ki egységes álláspont.

A huszonhetedik ülésen az országgyűlés megállapította a Magyarországgal való unió feltételeit. Első feltétel az, hogy az ausztriai házból való királyok "Erdélyt mint Magyarország tagját nem más jussal, hanem csak mint magyar királyok Magyarországtól elválatatlanul birják és igazgassák". Második hogy "Erdély mikor I. Lipót idejében az 1691. évi kötéslevél /Diploma/ értelmében a magyar királyoknak törvényes uralkodásuk alá visszament, szabad választással és teljes törvényszerző hatalommal bíró független ország volt s I. Lipótnak s következőinek uralkodásokat szabad és önként való tetszéséből bizonyos feltételek alatt fogadta el", tehát ez "szentül megtarttassék". Harmadik feltétel, hogy koronázáskor meg kell erősíteni I. Lipót Diplomáját s Erdélynek azóta szerzett és szerzendő törvényeit, szokásait és szabadságait s "az arról kiadandó királyi levelet az Erdélyből a koronázás pompájára küldendő követeknek ki kell adni"; "a három nemzetet s négy bevett vallásokat közönségesen, mind pedig különösen akármiket illető törvényeknek, jussoknak, szabadságoknak a kiadandó királyi kötéslevél diploma szentül való megtartására hittel kell kötelezni"; a "magyarországi közönséges gyűlésekre jussa legyen

az erdélyi gubernátornak is megjelenni, kinek is Magyarország részéről az országnak zászlósurai között inter regni barones méltóságához illendő szék s a magyarországi dolgokra nézve személyes voks engedtessék." Negyedik feltétel, hogy "az erdélyi Rendek országgyűléseket tarthassanak s azokban törvényszerző hatalmuknak s a sokszor említett Diploma s törvény szerint való szabadáguknak gyakorlásával valamint addig, ugy továbbra is minden függés és megszorítás nélkül élhessenek", a "magyarországi 1741-béli végezeseknek 8-ik cikkelye szerint a sarkalatos törvények, nemesi ősi szabadságok, nevezetesen a melyek a Hármass Törvénynek első részében 9-ik titulusban előszámláltatnak, az országgyűlések tárgyai közé ne számláltassanak", azok iránt "soha semmi kérdést ne támaszszanak", azokkal "ellenkező törvényt ne tegyenek". Ötödik feltétel, hogy "a Diploma Leopoldinum szerint felállított főigazgatótanács és több dikasztériumok s törvényszékek törvényes állapotukban és hatalmukban megtarttassanak"; "nehogy az udvari kancelláriák egyesítése által Erdélynek különös törvényei valami sérelmet szenvedjenek vagy veszedelemre kitétessenek..., az erdélyi vicekancellárius mellé, a ki valamint hogy eddig az ország Rendeitől választott, ugy ennek utána is azoknak szabad választása által tétessék, az erdélyi főigazgatótanácsból -- mely-

nek tanácsosi az ország Rendeitől választásképen szoktak tételni — tanácsosok annyi számmal adattassanak, a mennyit ezen /vagyis az erdélyi/ országgyűlés meg fog határozni", az erdélyi dolgokat ezek külön gyűlésekben tárgyalják, "azon dolgok iránt pedig, amelyek mind a két hazát egyenlőképen illetik, s melyek Erdélynek különös törvényeivel nem ellenkeznek, összeülve tanácskoznak". Hatodik feltétel, hogy "a magyarországi nemesek Erdélyben, az erdélyi nemesek Magyarorszáiban ugy, mint azon, egy valóságos Szent Korona tagjai minden legkisebb kérdés és nehézségen kívül egyenlő nemesi szabadságban tarttassanak és azzal egyenlőképen élhessenek." Hetedik feltétel, hogy "a II. József császár által eltörölt, a két ország között felállított harminczadok fel ne állittassanak, hogy a két haza közt való kereskedés könnyebb és jobb móddal folytathassék."

Ezek az uniós feltételek a régi nemesi szabadságok jegyében fogantak s az uniót majdnem ugy képzeltek, hogy a külön Erdély azért fennmaradjon a régiben, külön országgyűlésével és egyéb főintézményeivel, külön világával, amely külön világ azonban kétségtelenül szabadelvűbb, felvilágosultabb, vallások, fajok iránt türelmesebb volt, mint a magyarországi, ha még nem jutott is el a háttérben alig pár évvel azelőtt, 1784-ben a Hóra-világban fenyegetően megmozdult román nép egyen-

joguságba emeléséig.

A harminckettedik ülésen az országgyűlés tiltakozik az ellen, hogy a király az erdélyi udvari kancelláriát elválasztotta a magyarországitól, s "a Státusok kériki Ő Felségét, hogy az illetén színü nagy dolgokban, melyek az egész hazát, abban levő három nemzetekeket s négy bevett vallásokat illetik, nem másoknak tanácsát s különös feladásait, hanem az ország Rendieinek, a kiknek hírek és egyezések nélkül valamely diskasztériumnak akár felállítása vagy elválasztatása, akár elrendelése mint a törvényszerző hatalomhoz tartozó tárgy törvényesen véghez nem mehet, kívánságait és végezéseit méltóztassék meghallgatni."

A következő ülésen az országgyűlés óvást emel az ellen, hogy a király nevezze ki a hivatalokba a tagokat, mert ez az országgyűlés joga s a királyt csak a megerősítés joga illeti meg. Így a kancellária tagjainak választása is az országgyűlést illeti.

A harmincnegyedik ülés tárgyai közül messze kimagasodik a zágoni Aranka György nagyszerű javaslata tárgyalás alá vételének elrendelése: "Anyanyelvünk műveléséről, s egy arra a végre felállítandó Társaságnak lerajzolásáról, mint nemzetünk dicsőségére czélozó nemes tárgyról." Az országgyűlés evégből bizottságot küld ki /báró Jósika Antal, báró Kemény Sámuel, gróf.

Haller József, báró Wesselényi Farkas, gróf Toldalagi László, Aranka György, a szászok közül Rosenfeld Frigyes, Weidendorf Mihály, továbbá két katolikus, egy református, egy unitárius, egy lutheránus tanító/.

A bizottság munkálatait az országgyűlés az 1791. július 20-án elfogadta. Magyar nyelvművelő társaságot akar az országgyűlés, a magyar nyelv Erdélyben communis legyen, készíttessék evégből magyar nyelvtan, és pedig az országban használatos minden nyelven, -- magyar legyen a nyelv a kamarai díkasztériumokban s a postánál; tudós társaság létesítsen nemzeti színházat stb. Fel is vitte egy országgyűlési bizottság a javaslatot megerősítés végett Bécsbe, ahol a további kodifikációs munkát egy bizottságra bízták, amelynek elnöke báró Reischach miniszter volt, tagjai az erdélyi kancellár, gróf Teleki Sámuel, az erdélyi kormányzó, gróf Bánffy György, az erdélyi kancelláriai tanácsosok közül Redl Ferenc és Zeyk Dániel, Eger és Szenczy államtanácsosok, de maga az államtanács is foglalkozott vele. Nagyobb vitákat provokáltak már ekkor is a szászok Bánffy véleménye az volt, hogy Erdélyben a közhivatali magyar nyelv még szükségesebb, mint Magyarországon, mert kevesebben tudnak latinul, egyébként is az Approbaták s Compilaták tanúsága szerint a közdolgozatokban mindig a magyar nyelv volt használatos, I. Lipót alatt a gubernium s

a kancellária egyaránt magyarul levelezett s Buccow generális hozta be a latin nyelvet. Ily értelemben javaslatot nyújt be, ebből lett az 1791: 31. törvénycikk.

Érdekes, hogy az Aranka-féle erdélyi magyar nyelv-művelő társaságot 1819-ben újra megalapították, gróf Teleki Pál és gróf Kemény Miklós lett az elnök, Döbrentey Gábor titkár, az államtanács Bécsben 1820. február 5-én elfogadta, de -- Ferenc császár soha nem írta alá, nem adta ki, hanem magánál tartotta.[⌘]

A török portával kötendő békességszerződésre Erdély részéről feladandó pontokról és követség küldésről tárgyal a harminchatodik ülés. Nem a fejedelem, hanem az országgyűlés intézkedik a békekötés feltételeiről.

A harminckilencedik ülésen végre nagy emberi kérdés kerül sorra: a jobbágyság sorsa s azt határozzák, hogy a jobbágyságnak "egy földesurtól a máshoz, egy helyről a másikra való menetele, azaz a libera migratio, a szabad költözés" kérdésében deputatiót rendelnek... A francia forradalom hatása Erdélyben egyelőre a deputatiórendelésben nyilvánult meg... Ellenben a negyvenegyedik ülésen "az armalistáknak és egyházi nemeseknek az adózás alól való felszabadításokról" tárgyaltak...

[⌘] Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez, 321. l.

A következő ülésen az országgyűlés az erdélyi katonaság élére magyar generálist követel.

Utána a székely nemzet "könyörgőlevelét" tárgyalja, amely "az adózás alá törvénytelenül huzatott" székely nemzet mentesítését követeli. Ők "nagy Atilla régi fiai", "meghódoltatni magukat nem engedték," "az Atilla nemes véréből származott székelység még Scithiából hozott s azt sok jeles dolgaival fényesített ősi szabadságát soha örökké el nem veszítette";... "ily nemes és ily érdemes fegyverviselő nemzet lévén tehát a székelység, nem csoda, hogy magának sokféle szép praerogatívákat, királyi diplomákat és vitéz dolgairól emlékező bizonyágleveleket érdemlett. Innen vagyon, hogy különös törvényekkel és más nemzetektől megkülönböztetett szokásokkal élt földét, mint vérrel nyert és nem királyi adományból szerzett örökséget egész hatalommal bírta és nemzetén kívül való tiszteket nem ismért." "Innen következett -- folytatja a könyörgőlevél -- amaz három nevezetes rendekre lett elosztása, ugymint primores, kik közöttük jeles viselt dolgaik érdemével magokat megkülönböztetvén, elsőbbeknek és tiszteknek tétettek. Primipili, kik lovon és pixidarii, kik gyalog hadakoztak, egymástól ugyan magok rendekre nézve megkülönböztetett, de mindnyájon egyenlő szabadsággal bíró valóságos nemesek, melyet

bizonyít első Ferdinánd magyar királynak a királyi jövedelem kikeresése végett kibocsáttatott comissariussai az 1552-ik esztendőben költ visszairások..."

S panaszkodik a könyörgőlevél, hogy a székely szabadság elnyomatott, "törvénye, régi szokása és sok rendbeli királyi és fejedelmi adománylevelek szentségei ellen állapotja sokféle tartozások terhével alacsonyítottatik."

A közterhek alól mások is menekülni akarnak. Az Alvincen megtelepedett morvai németek a negyvenhatodik ülés elé könyörgőlevelet terjesztenek, amelyben panaszt tesznek amiatt, hogy "privilegiumok tartása ellen utak csinálására és egyéb minden közterhek viselésére szoríttatnak."

A krasznavármegyei jobbágyság panaszát is tárgyalják ezen az ülésen, földesuraik ellen "az uri szolgálat, dézsmálás módja, hosszas utazásokra való kényszerítettetések" miatt s ezt mondja az országgyűlés határozata: "Az levén az országnak törekedése, hogy a jobbágyság állapotjában oly törvényes és állandó módot szabjon, mely által mind a földös uraknak jobbágyaik ellen, mind a jobbágyoknak földös uraik ellen lehető panaszok megszűnjenek, miglen ezen mód az ország Rendei által meghatároztatik, addig a könyörgők légyenek mostani állapotjukban csendesen és várják el

az országnak ezek aránt teendő rendelkezéseit."

Hatvan évig kellett még "csendesesen" maradniok.

A hatvanötödik ülésen, 1791. Szent Iván havának 21. napján tárgyalás alá kerül a királyi levél, amelyhez csatolva van "mindkét vallásu oláh papi, nemesi, hadi és polgári rendnek neve alatt a királyhoz beadott könyörgőlevele, hogy "mivel ez hazában az hazafiuság jussával való éléstől az időnek viszontagságai miatt elestenek, arra a király kegyelme által visszatétesenek" s a király azt rendeli, hogy "a sérelmeket az 1744-beli végezeseknek 6-ik cikkelyéhez képest meg- orvosolják s a végezéseiket terjeszszék elébe." A Rendek "el nem titkolhatják azt a nagy szívbeli megilletődést, melyet okozott illetén nem remélt királyi válasznak érkezése". Nyilatkozattételre hívják fel nyomban a jelenlevő görög egyesült oláh püspököt, hogy "hírével és megegyezésével volna-e azon könyörgőlevélnek készítése és beadása", mire a püspök kijelenti, hogy a stilusban sok van olyan, "a miben maga meg nem egyezett", de abban megegyezett, hogy "az oláhok a nélkül, hogy külön negyedik nemzetet formálnak, mind a nemesi, mind a városi és más rendeken levők a más három nemzetbeli Rendeknek, kiknek kebelében laknak, egyenlő jussal és szabadságaival élhessenek."

A felségifolyamodványt az országgyűlés érdemben a kilencvennyolcadik ülésen tárgyalja. Az előkészítésre kiküldött deputatio, mely a mai bizottságnak felelt meg, hosszasan foglalkozik a románság kérelmével. Ugy vélekedik, hogy "az oláhságnak több vagy nagyobb polgári jusst és szabadságot, mint amennyivel ma bír, a nemes vármegyék és székely nemzet kerületében a haza törvényének megsértése és annak polgári alkotmánya felforgatása nélkül engedni nem lehet, ugyanis a hazának törvényes polgári alkotmánya áll a három, úgy mint magyar, mely a vármegyékben, székely, mely a székely székeken és a szász nemzetekből, mely a szász székeken tartja a lakását; ezen három nemzet környékében más nemzetbeli lakosokon kívül számos oláhok is találtnak, de nem olyanok, kik eredeteket a rómaiaktól veszik, amint a könyörgők maguk kérésükben állitják /mivelhogy ilyenek lennének, semmiképen megmutatni nem lehet/, hanem a szomszéd országokból ide származott jövevény oláhoknak maradéki." "A vármegyékben levő magyarság, valamint a közötté levő oláhság is áll nagy nemességből, vagy szabadosokból vagy pedig földesurakat szolgáló parasztokból. A nemes, akár magyar legyen az, akár oláh, ha a négy bevett vallásokból valamelyiket tartja, a nemességnek szabadságaival, jussaival és hasznaival egyaránt élnek. Ha az oláh a fejedelemnek és hazának

tett hivatásos szolgálatjáért nemességgel megajándékoztatik, az jószágokat is bírhat, hivatalt is viselhet, melynek bizonyosságára elegendő mind újabb, mind pedig régibb példákat elé hozhatni lehetne, de azokat elhagyván, azt maguk a könyörgők is megvallják, midőn először a könyörgőlevelekben a grófi Kendeffi, báró Jósika, Huszár és Nalátzi familiákat, kiknek nemzetségekből voltak és vagynak mai napiglan is, kik mind jószágoknak birtodalmára, mind pedig hivataloknak viselésére nézve virágzó állapotban vagynak, eredetekre nézve oláhoknak lenni állítják; midőn más helyt azt erősítik, hogy a nemes Hunyadvármegyében és Fogaras vidékben levő nemesek is eredetükre nézve oláhok s talán nem is fundamentum nélkül, mert ezek talán azon oláhoknak maradéki, kik Erdélynek a magyarok által lett meghódoltatása idejekor már itten laktanak. Már pedig e grófi és bárói familiákból kettő két nemes vármegyének mint főispánok kormányát viselik, a nevezett két kerületben levő nemesek közül pedig ketten a királyi főigazgatótanács mellett dicséretesen szolgálnak... a nemességgel bíró oláhok, ha különben is a hivatalviselésre megkívántató tulajdonságok benne feltaláltatnak, azoknak viseletétől el nem rekeszthetők." ... "A magyar vagy oláh szabadosoknak egyenlő mind szabadságuk, mind a közönséges terhek viselésében a kötelességük", --

"a parasztok pedig akár magyarok, akár oláhok, az adófizetésen s egyéb közönséges terheknek viselésén kívül, melyet a szabadosokkal egyaránt viselnek, a földösuraknak is tartoznak szolgálatot tenni."

Utal a deputatio arra is, hogy "a székelyek hasonlóképen vagy nemesek és azok három rendűek, úgy mint uri, lófő és darabantok vagy szabadosok vagy pediglen parasztok, ezen harmadik rendű vagy paraszt-székelységről a nemes székely nemzet nem hagyja helyben azt, hogy az azoktól a székelyektől venné eredetét, a kik Pannoniában először megtelepedett scythiai néptől származtanak, hanem azt erősíti, hogy az másunnat ment legyen oda; de akármin legyen ez a dolog, bizonyos, hogy az ilyenek is a nélkül, hogy a székely nemzetnek szabadságában részesülhetnének, székelyeknek neveztetnek, ezen székelyek közt vagynak imitt-amott oláhok is, de nem más rendűek, hanem csak parasztok, a kik valamint az elébb említett székelyparasztok, azon kívül, hogy adót fizetni és a közönséges terhet viselni tartoznak, magok földös uroknak is szolgálatot tenni kötelesek."

Az a királyhoz a románság részéről juttatott panasz, mondja a deputatio, hogy "a polgári jussal való éléstől megfosztattak volna azokra az oláhokra nézve, kik a nemes várnegyékben és székely székek-

ben laknak és a négy bevett vallások közül valamelyiket tartják, az igazsággal ellenkezik, -- az oláh nemes a magyar nemessel és székelylyel egyenlő szabadsággal él, a szabadosnak pedig akármely nemzetből legyen, egyarányu mind a szabadságuk, mind a teherviselésbeli kötelességük, -- a paraszt oláh sincs inkább megterhelve, mint más nemzetbéliek."

Igy a deputatio nem látja át, hogy a könyörgők a polgári jusstól meg lennének fosztva. s utal arra, hogy a görög katolikus püspök az országgyűlésen kijelentette, hogy az oláhság nem akar negyedik nemzet lenni, csak azt kívánja, hogy az oláhok a más nemzetbeli lakosokkal "a magok sorsokhoz és állapotokhoz képest egyenlő szabadsággal élhessenek", ez azonban megvan. Az pedig, hogy "negyedik nemzetté váljanak az országban, az ország törvényeivel és polgári alkotmányával meg nem egyezik, de a király szentséges céljával is ellenkezik." A románok, mondja tovább a deputatio, "a polgári jussal való élésre nem bocsáttattak be előbb, mint 1781-ben, a midőn néhai II. József császár azt nekik a szász nemzet kerületében is megengedte", de ezt II. József többi rendelkezésével együtt visszavonta 1790-ben, így a szászok között is elenyészett az oláh nemzetre nézve a polgári jussal való élhetés.

A szász nemzet a megoldást a következő országgyűlésig

függőben kéri hagyni.

Ami a görög egyesült s nem egyesült két vallás szabad gyakorlatát illető kérést illeti, a deputatio szerint a görög katolikusok 1744-től kezdve szabadsággal birnak, a nem egyesültek pedig "magukat valamelyikhez kapcsolják, nehogy különben ötödik törvényesen bevett vallás legyen". De annak biztosítására, hogy "vallásuk gyakorlásában nem fognak háborgattatni," artikulust készített a deputatio, de libero religionis graeci ritus disunitorum exercitio.

Mivel a király azt rendeli, hogy "az oláh nemzet kiművelésében s annak idővel való gyarapításában valamely módot találjanak az ország Rendei," a deputatio jelenti, hogy "mivel azon nemzet műveletlenségének és tudatlanságának fő oka és kutfeje papjaiknak tudatlansága... és gyakran a rossznak elkövetésére tanácsadók", külön bizottság foglalkozzék a következő országgyűlésre azzal a kérdéssel, "mi módon lehetne mind a két görög vallásu papságot sorsukhoz képest illendőleg nevelni."

A Rendei a deputatio vélekedésében megnyugodtak s elhatározták, hogy a királynak erről tudósítást küldenek fel.

A százegyedik ülésen a Rendei még kijelentik, hogy a nemesi szabadság egyenlő s az una eademque no-

bilitas jegyében leszegeznek, hogy "a grófi és bárói titulus elsőséget nem ad".

A 30. ülésen felolvasták II. Lipót 1790. november 18-iki diplomáját, amellyel a szász nemzet ispánját, Bruckenthal Mihályt és testvérét bárói titulussal ajándékozta meg. Az ország rendjei kijelentik, hogy ezt nem ellenzik, vagyis nem ellenzik "hogy a diplomával az említett atyáinkfiai Salvis Juribus nationalibus, azaz annyiban, amennyiben a nemzeteknek jussai sérelme nélkül megeshetnek, élhessenek." Világos tehát, hogy amint az erdélyi országgyűlés a nemességadományozás jogát is országgyűlési jogai közé sorolta, fenntartotta azt a jogát is, hogy a király által adományozott báróságot felülbírálja és szükség esetében megellemezze.

Ugyanezen az ülésen az ország és a vármegyék gyűléseinek rendszabásáról, organizációjáról a vármegyék által készített munkát vette tárgyalás alá, illetőleg annak tárgyalására külön deputációt rendeltek.

A 31. ülésen az erdélyi országgyűlés szemben a királynak azzal az álláspontjával, amely szerint elvlasztja az erdélyi udvari kancelláriát a magyarországitól és annak elölülőjévé gróf Teleki Sámuelre rendeli ki, fenntartja azt az álláspontját, hogy a két kancelláriát ne egyesítsék és kéri az országgyűlés a királyt, "hogy az illető szinü nagy dolgokban,

melyek az egész hazát, abban levő három nemzeteket és négy bévett vallásokat illetik, nem másoknak tanácsát és különös feladásait, hanem az ország Rendekének kívánságait és végzéseit hallgassa meg," mert a "Rendek hire és egyezése nélkül dikasztériumot felállítani, elválasztani vagy elrendelni mint a törvényszerző hatalomhoz tartozó tárgy törvényesen véghez nem mehet".

Nyomatékosan hangsúlyozza az 1791. évi 33. ülésen az országgyűlés, hogy az udvari kancellária tagjait az országgyűlés jogosult választani és csak a választott személynek megerősítése illeti meg a fejedelmet, mert "Erdélynek törvénye és polgári alkotványa azt hozza magával, hogy a hivatalokra való választás a királyi kinevezést megelőzze".

A törökkel való békekötés céljára Erdély részéről küldendő követség tárgyában a 41. ülésen a Rendek azt határozták, hogy a magyarországi követ mellé adassék Erdély részéről valamely személy, mivel "amint Erdélyben a fejedelemnek a tanácsával kell a követet kinevezni, úgy Magyarországon is a király a tanáccsal egyetértve gyakorolja azon hatalmat és így a magyarországi követ mellé rendelendő személyt a fejedelem a főigazgató-tanácsnak feladására nevezvén ki, az országnak jussai semmi sérelmet nem szenvednek."

A 42. ülésen felolvassák a székely nemzet köve-
teinek u.n. könyörgő levelét, amely tüzetes összeál-
litása a székely nemzet jogtörténetének és egyuttal
ünnepélyes tiltakozásnak is van szánva a székely nem-
zetre törvénytelenül kivetett adók ellen. Többek között
ezt mondja az emlékirat: "Látják őket törvénytelen
adózással terheltetni, mindenféle nemteleneket illető
tartozásokkal szorongattatni, gyermekeiket vagy nemze-
ti, de törvény ellen állítottatott katonaságra kénysze-
rittetni vagy tőróknak fogadtatni, a tanulástól el-
szorítani, idegen nemzeti előljárók által törvénye
szabadsága és minden privilégiumai ellen verettetni,
azokat t.i. ily sokféle utakon alacsonyíttatni, kik
néhanapján az országnak legbiztosabb védelmei, vitéz
társai és a kereszténységnek a kegyetlen pogányság
ellen kitétetett antemuraléja, vagyis oltalmazó első
kőfalai voltak."

Az 1791. április 8-iki 42. ülésen a Rendek a
törvénykezés módja kidolgozására deputációt rendelve,
deputációt rendelnek a kamarai jövedelmek és a keres-
kedés állapotának jókarba állítására, továbbá az egy-
házi dolgokra. A törvénykezési deputáció tagjai voltak:
idősb. gróf Bethlen Pál, báró Kemény Simon, báró Ke-
mény Pál, gróf Bethlen János, gróf Teleki Lajos, gróf
Miske József, báró Bánffy László, gróf Teleki Imre,

gróf Toldalagi László, Balia Sámuel, Donáth Antal, Gál József, Szentpáli László, Mara Lőrincz, Jósza György, Sombori László, Bardótz Ádám, Pápai István, Ajtay András, Kandó Mihály, Dindár Dávid, Nagy József, Fekete Mihály, Schech Mihály, Fronius Mihály, Frank János, Bertalan János, Gullya László és Moné Pál.

A 43. ülésen felolvasták néhai Mária Terézia 1767. évi nemesítő levelét, amellyel néhai Hutter Mihály főigazgató-tanácsbeli belső titkos tanácsos maradékainak nemesítése foglaltatott. Az ország Rendei kijelentik, hogy nem tesznek ellenvetést, de mivel ezt a nemesítő levelet idegen kancellárius írta alá, követelik, hogy az ilyen királyi leveleket az erdélyi kancellárius írja alá és ez érdekében felterjesztést készítenek. Ebből is világos, hogy a király által adott nemességet még az erdélyi országgyűlésnek tárgyalnia és elfogadnia kellett.

Ugyanezen az ülésen a Rendei elé terjeszti a Statuum Praesidens azt a német nyelven érkezett udvari rendeletet, mely egy Hubert nevű egyén hivatali alkalmazásáról szól. A Rendei azt határozzák, hogy "mivel a fenséges uralkodó, vagyis II. Lipót maga megismerte már e hazának a német nyelvnek behozásával esett nagy sérelmét és maga önként való kegyelméből

és igazságszeretetéből azt rendelni méltóztatott, hogy a felséges udvarral való levelezések deák nyelven keljenek, azért az említett udvari levelet visszaküldik oda, ahonét bocsáttatott."

Az 54. ülésen az országgyűlés az ország gyűlései rendinek, valamint a vármegyék gyűlései rendének és az egész polgári igazgatás, vagyis politika adminisztráció állapotának kidolgozására rendelt deputáció munkájával, az abban foglalt törvénycikkelyek projektumaival kezd foglalkozni.

A 88. ülésen elővették az "ítélőmester atyámfiai által elkészített artikulusok" projektumai. Itélőmesterek voltak: Csernátoni Ferenc, Nagyajtai Cserei János és Sarkadi Türi László. Ezen az ülésen tíz artikulust terjesztettek elő, de tüzetes tárgyalásuk az országgyűlési jegyzőkönyvben nem foglaltatik, csak annyit olvasunk róluk, hogy "némely szóbeli változtatásokkal meg lettek állitva". A törvényjavaslatok közt látjuk a trónöröklés becikkelyezéséről s a királyi eskü letételéről, az Erdélynek Magyarországgal való egyesüléséről, a fejedélem és a státusok törvényalkotási hatalmáról, stb. szóló törvényjavaslatokat.

A 86. ülésen az itélőmester felolvassa az ország és vármegyék gyűléseinek rendszabásáról, valamint a polgári igazgatás rendjének kidolgozásáról a

még kevésbé.

Termékeny törvényalkotó ciklus volt ez. A sokáig alvásra kényszerült jogalkotó tevékenység is felébredt a nemzeti érzés hajnalhasadásával.

Bocsássuk előre, hogy 1755-től 1790-ig, harmincöt éven át nem volt Erdélynek országgyűlése. Az 1791-es törvények II. Lipót rövid korszakának országgyűlési hagyatékát alkotják és azokat már II. Ferenc "császár" szentesítette. A gyermekek hátrahagyása nélkül elhunyt II. József halála után, az 1744: III. és IV. törvény-cikkek értelmében Erdély által is elfogadott pragmatica sanctionban megállapított utódlási rend szerint, II. Lipót, a testvér, következett, aki anyjának és testvérének országgyűléstartási mulasztását sietett helyrehozni s az 1790. év december havának tizenkettedik napjára Kolozsvárra összehívta Erdély országgyűlését. Ez az országgyűlés közel nyolc hónapig, az 1791. évi augusztus hó nyolcadik napjáig majdnem szünetlenül munkálkodott.

A régi erdélyi törvényeknek megfelelően a király a maga királyi biztosa útján kivette az országgyűléstől a hűségi esküt, a homagium fidelitatis-t. A Karok és Rendek rengeteg törvényjavaslatot tárgyaltak, de ezekből csak egy rész szentesítettetett. Az új király, Erdély fejedelme, 1791. március 1. napján várát-

deputáció által készített munkát, amelyet a Státusok elfogadnak. Elfogadtatott, vagyis "megállíttatott" ugyanakkor a policiiai rendtartás is, valamint a magyar nyelv művelésére szükséges eszközöknek kinyomozására rendeltetett deputációnak munkája.

Szikrák még ezek, nem nagy tüzek, de az 1790. évi országgyűlés legalább Erdély öntudatát támasztotta fel s félévszázad hallgatása után Erdély törvényhozását végre megszólaltatta.

Eddig jutott el az 1791. évi országgyűlés. Szinte nyoma sincs az ugyanezekben az időkben világokat rázó francia forradalomnak, Erdély nem kér újabb megrázókódásokból, hiszen alig hét éve zajlott le a Hora-világ véres, tektonikus megmozdulása. Az országgyűlés a közjogi fellángolások mellett a közigazgatás kisebb problémáival foglalkozik s bizottságai dolgoznak csak a törvényelőkészítésen, hogy aztán az artikulusokat legtöbbször vita nélkül fogadják el a Rendek.

De érdekes szemlét tartani, mi került a törvénykönyvbe ez országgyűlés munkájából, kicsillan-e azokból a francia forradalom tüzhányójának csak távoli fénye is?

Bócsássuk előre, hogy ez országgyűlés előtt közel negyven évig nem hívták össze az uralkodók Erdély országgyűlését. A pozsonyit sem, a kolozsvárit ~~né~~

lanul meghalt s a trónon fia, Ferenc, következett, ő szentesítette az 1791. év erdélyi törvényeit. Nehányat "tökéletesebb megvitatás és újabb elhatározás végett az országos bizottságokhoz visszautasított". A javát azonban, miután azokat a Rendek elnöke és a három ítélőmester Erdély alkotmánya szerint aláírta és pecséttel ellátta, "mint helyeseket tetszésére és kedvére levőnek elismerte, jóváhagyta, megerősítette, Erdély és kapcsolt részei már köztörvényeinek és határozatainak "könyvébe oktatva maga is megtartani s bárki mással megtartatni" ígérte.

Az 1791. évi törvények praefatiójában, előbeszédében a törvényhozó Karok és Rendek a történelmi igazsághoz képest megállapítják, hogy II. József 1781-ben megígérte, hogy mihelyt az idő és a körülmények megengedik, országgyűlést fog tartani s kilenc évre reá, 1790. január 28-ikán az erdélyi király főkormánysházához leíratot is intézett országgyűlés-összehívó szándékáról, de ígérete beváltása előtt, 1790. február 20-ikán, meghalt. Igéretét öccse, II. Lipót váltotta be, de az előbeszéd szomorúan állapítja meg, hogy "a felséges ur az istenség titkos és kifürkészhetetlen határozatából ez árnyékvilágból az örök boldogság hazájába költözött, maga után végtelen sajnálkozást hagyva hátra alávetett népeinél", így tehát II. Ferenc magyar királyra mint Erdély örökös

fejedelmére és a székelyek ispánjára, II. Lipót fiára szállott át az uralkodói hatalom. Az 1791-es országgyűlésen hozott törvényeket tehát II. Ferenc szentesítette. Maga a törvényhozás praefatioja is azt mondja, hogy a fejedelem által becikkelyezés végett visszaküldött törvények "alaptörvények módjára szerzettek," mert "ugy a felséges fejedelem, mint a haza jogainak a megszilárdítására és a közjó előmozdítására hasznosak és előnyösek".

Az országgyűlés elnöke gróf Kemény Farkas. A főkormányzó gróf Bánffy György. Az ítélőmesterek -- az országgyűlési feliratok és törvényjavaslatok kodifikátorai -- Csernátóni Ferenc, Nagyajtai Cserei János és Sarkadi Türi László --- Erdély alkotmányának kivonatát lehelték bele ezekbe a törvényekbe. József császár közjogellenes uralkodása feljogosította a Karokat és Rendeket, hogy a királyi hatalommal szemben óvatosak legyenek s a hódolat nyilvánítása mellett Erdély alkotmányos életét a száz év előtti erdélyi fejedelmek világának mintájára újra megalapozzák.

Miután leszegezte az 1791. évi I. törvénycikk, mely "Ő szent felségének az erdélyi nagyfejedelemségben való örökletes utódlásáról és az erdélyi rendektől való esküvételnek az ünnepélyességéről" szól, hogy az új király -- ellentétben II. Józseffel -- megko-

ronáztatta magát s Erdélyhez intézett biztosítóleveléből és királyi biztosa útján közölt előterjesztései szerint a törvényeket sértetlenül meg akarja tartani, -- hogy a Diploma Leopoldinumot megerősíti és megtartja s a Karoktól kivett hűségeskü után letette a királyi biztos útján a királyi esküt, -- a Rendek a bevezetésben hangsúlyozottan emelik ki, hogy "ez utóbbi kormányzat -- tehát II. Józsefé -- a törvényeket igen sajnós kicsinyelte" s erőteljesen leszzegezik a három nemzet és négy vallás jogait.

Az 1791-es országgyűlés nagy munkát végzett. Harmincöt év mulasztásait, országgyűléshiányát szinte lázas iramban igyekezett törvényalkotás terén pótolni.

Az első teendő a József császár uralma folytán megrendült alkotmányosság helyreállítása volt.

Az első ülések műsorán elsősorban az 1691. évi Lipót-féle hitlevél, a Diploma Leopoldinum megerősítése szerepelt és az erre vonatkozó 1791. évi II. törvénycikkely ezt a hitlevelet mint az "I. Lipót és az erdélyi fejedelemség között szabad akaratból létrejött egyességet tartalmazó alapokiratot", valamint az abban megerősített minden jogot, engedményt, kiváltságot, jóváhagyott szokást, statutumot, külön törvényt és a fejedelemségnek azóta alkotott és még alkotandó törvénycikkelyeit sértetlenül megtartani

rendeli és kimondja, hogy Erdélynek I. Lipót alatt Magyarország koronájához visszatérése nem ok arra, hogy Erdély az ő jogainak és saját törvényeinek a sérelmével a vajdák alatt fennállott régi állapotba visszahelyeztessék. Ez a törvény tehát megerősíti a Diploma Leopoldinumot és újra becikkelyezi.

Az alkotmányosság megerősítését szolgálja az örökletes utódlásról és az erdélyi esküvételről szóló I. törvénycikk és III. törvénycikk, viszont a IV. törvénycikkely az alattvalói esküről szól, amelyet Erdély Rendeinek kell letenniök. Az utóbbi törvénycikk szerint az erdélyi fejedelemség Karai és Rendei kötelesek a királynak tartozó hűségi esküt az 1744. évi 4. cikkelyhez függesztett minta szerint a szokott módon letenni és az eskü letételéről szóló okiratot az egyesek aláírásaival és a három nemzetnek meg az egyes aláíróknak szokásos pecsétjeivel ellátva felterjeszteni. A királynak leteendő hűségi eskün felül az V. törvénycikk az 1744-ben alkotott 6. cikkellyel meg egyezően újból megállapítja, hogy a nemesek és polgárok az alattvalói eskü letétele alkalmával az egyesülési esküt /juramentum unionis/ is kötelesek egyenként letenni, sőt azt is kimondja, hogy akik közülük valamely közhivatalban nyernek alkalmazást, az ezelőtt is követett szokáshoz képest azokra nézve az eskümintába az egyesülési eskü záradékát is be kell ik-

tatni. Kimondja azt is ez a törvény, hogy azok, akik hivatalt bár nem viselnek, de törvényes korba jutván, a közönséges országgyűlésekben vagy más gyűlésekben és a közönségekben ülési és szavazati joghoz jutnak vagy akik honfiuságot nyernek, kötelesek legyenek az Approbata Constitutio III. rész, I. cím, 1. cikkelye, illetőleg az 1744. évi újabb 6. törvénycikkely értelmében az egyesülési esküt letenni.

A kölcsönös eskütétel, ez az erdélyi különlegesség, tehát nemcsak a király hűségét, hanem az alattvalói hűséget is biztosítja, de ezeken felül még a három nemzet és négy bevett vallásfelekezet egyesüléséről szóló eskünek a Karok és Rendek s a megyegyűlések tagjai által való kötelező letételével Erdély közszabadságának ügyét is szolgálta.

Erdély külön alkotmányos létének biztosítása érdekében a VI. törvénycikk hangsúlyozza, hogy a király és utódai Erdélyt mint Magyarország szent koronájához tartozót, mint Magyarország törvényes királyai, Magyarországgal ugyanazonos uralkodási és utódlási jogon fogják hatalmukban tartani. Nem provincia tehát Erdély, hanem külön állam, amelynek királya a magyar király. Kimondja ez a törvény is, hogy Erdélynek semmi más országnak alá nem vetett saját alkotmánya van és hogy Erdélyt saját törvényei és törvényesen megerősített

rendszabásai, nem pedig az örökös tartományok szabályai értelmében kell kormányozni és az utóbbiakkal az 1744. évi 3. cikkellyel s a pragmatika sanctióval megegyezően csak az együttes birtoklás és kölcsönös védelem tekintetében áll oszthatatlan és felbonthatatlan kapcsolatban.

Nem ok nélkül jött létre, hanem József császár alkotmányellenes uralkodásával áll szerves kapcsolatban, mint az erdélyi függetlenség védőtörvénye, a VII. és VIII. törvénycikk is. Az előbbiben a király elismeri, hogy a törvények hozásának, eltörlésének és hiteles magyarázásának a hatalma az erdélyi nagyfejedelemségben közös a fejedelemmel és az országgyűlésre törvényesen egybesereglő Karokkal és Rendekkel. A másodikban pedig a király biztosítja a Karokat és Rendeket — s ez éles szembefordulás József pátenseivel —, hogy Erdélyt és az abba bekebelezett részeket sohasem fogja pátensekkel vagy szabályrendeletekkel kormányozni és a pátens kiadásának jogát csak arra az esetre korlátozza, amikor "a különben a törvényekkel megegyező dolgokban a közzététel kellő hatállyal egyedül ilyen módon volna eszközölhető". Szigorúan megköti ez a törvény a királyt, amikor eltiltja attól, hogy a törvénykezésnek törvény útján megállapított vagy megállapítandó rendjét királyi hatalmával

megváltoztassa, az ítéletek végrehajtását megakadályozza, a törvényszékek ítéleteit megmásítsa vagy felüggyessze. Ugyanez a törvény, vagyis a VIII. törvénycikk, kimondja, hogy az ítélezést a bírák az eddigelé alkotott vagy jövőre alkotandó törvények és az országnak oklevelekkel biztosított alkotmánya értelmében végzik, a végrehajtóhatalmat pedig a király a törvények értelmében köteles gyakorolni.

Fenntartja ugyan a király a IX. törvénycikkben a békekötés, követküldés s a követeknek adandó utasítás körül való felségjogokat, de kijelenti, hogy a külföldiekkel való tárgyalások rendjén az Erdélyre vonatkozó ügyekben a királyi kormányzó s az erdélyi tanácsosok tanácsával is fog élni, ha pedig az országgyűlés együtt ül, a Karok és Rendek kívánságait is meghallgatja, a követek kinevezésében pedig erdélyiekre is figyelemmel lesz.

Egész kódex az országgyűlés szervezetére s jogkörére vonatkozó X. és XI. törvénycikk kimondja, hogy országgyűlést évente kell tartani, azon a Karok és Rendek büntetés terhével kötelesek megjelenni, ott a királyi előterjesztéseken kívül más országgyűlési ügyeket is kellő és törvényes szabadsággal s a Rendek sérelmeit is elő kell venni, a törvényeket pedig pontosan végre kell hajtani. Megállapítja "az alaptör-

vények rendelkezésének s az ezekre támaszkodó gyakorlatnak megfelelő" országgyűlési szervezetet, az országgyűlés alkotó elemeit, tárgyait, a szavazás módját.

Ezeket a rendelkezéseket fennebb részletesen ismertettük, de ki kell még emelnünk, hogy mind a királyi hivatalosoknak, mind a választott követeknek a törvény szerint a nemességből kell lenniök. Előbbieknek a "tekintélyesb nemességből, a kiknek elegendő birtokuk van és a törvényben megkívánt tulajdonságaik vannak, tapasztalat, feddhetetlen erkölcsök meg a dolgok elintézésében való egyenességük által kitűnnek s a fejedelem meg az ország ügyeinek a tárgyalására minden tekintetben alkalmasak." Utóbbiak "a birtokos nemesekből legyenek és a közigazgatásban szükséges ismeretük legyen".

Érdekes a különbségtétel a királyi hivatalosokkal és a követekkel szemben való követelmények között. Az előbbiektől a törvény tapasztalatot, feddhetetlen erkölcsöt, a dolgok elintézésében egyenességet /a latin szöveg szerint ... *experientia, morum integritate et in rebus agendis dexteritate perspicui...*/ követel, -- a követektől csak szükséges közigazgatási ismereteket. Minthogy a királyi hivatalosoknak az országgyűlésen nem volt több joguk, mint a követeknek, az előbbiek-nél mutatkozó kvalifikációs többlet nyilván azon alap-

szik, hogy az erdélyi országgyűléseknek keserű tapasztalataik voltak számos királyi hivatalos aulikus magatartásával, diplomata hajlékonyságával s tapasztalathiányával, sokszor voltak az udvar szavazógépei s Erdély előrehaladásának kerékkötői, bár viszont sok rendkívül kemény, reformszellemű, bátor kiállású királyi hivatalos is volt.

E törvény szerint, ha azt az idők és körülmények megengedik, Szent István király ünnepére kellett volna összehívni az országgyűlést, de ezt a szabályt nem tartották meg. A király a megnyitásra személyét képviselő teljhatalmu biztost küld, akinek útján előzetesen közli a királyi előterjesztéseket, amik az országgyűlési tárgyalások első témái, tudtul adja a nyilvános ülésen előadandó királyi elhatározásokat s az országgyűlést a király részéről kitűzendő határidőben feloszlatja.

Az országgyűlés elnöke a Rendek által választott elnök, aki székfoglalás előtt köteles "a régi szokáshoz képest" megjelenni a főkormánysház ülésében, ott közli a főkormánysházi tanáccsal az országos ülés napirendjét, "hogy amit a tanács a fenforgó körülményekhez képest s az elnök utbaigazítása végett előadni vagy ennek az útján a Rendeknek értesére adni kíván, az elnök meghallgassa és azután az országgyűlés ülésében előterjeszse".

Az elnök tehát közvetítőszerv az országgyűlés és a közigazgatást vivő főkormányzók között, a parlament informátora.

Érdekes a törvény ama rendelkezése, hogy ha "a főkormányzók a Rendek közibe megy, az elnöki tisztet a főkormányzó viseli..." Itt tehát az erdélyi törvény nem indult ki a parlament szuverenitásának gondolatából s a rangelsőséget ily esetre átengedte a főkormányzóknek.

Az országgyűlés jegyzői az ítélőmesterek. Ők azonban az ősi uzus szerint egyszersmind a törvények és felterjesztések kodifikátorai is, a legkiválóbb törvénytudók s törvénytársak közül; rangban a statuum praesidens, az elnök után következnek.

Intézkedik a törvény arról, hogy az országgyűlést Szent István ünnepére kell egybehívni és a meghívólevélben legalább a nevezetesebb királyi előterjesztések tárgyát meg kell jelölni.

Az országgyűlés helyét a fejedelem határozza meg, a főkormányzók meghallgatásával.

Az országgyűlésre a király köteles elküldeni "az ő személyének képét viselő teljhatalmu biztosát". A király, illetőleg a fejedelem az országgyűlésen személyesen nem jelenhet meg, amint azt a *Compilatae Constitutiones* II. rész I. Cz., 5. c. XI. pontja ezek-

kel a szavakkal fejezi ki: "a fejedelem terminusokon és diétákon is, semminémű törvényeknek diskussziójában benn nem ül". A királyi biztost illeti meg az országgyűlés megnyitásának joga, amely működésében természetesen a fejedelem nevében jár el s ugyanez áll az országgyűlés feloszlatására is.

Ha a főkormányshék megjelenik a Rendek között, tiszte körébe tartoznak: 1. az országgyűlés tárgyait nézve a fejedelem és a Rendek javát tanácsadásával előmozdítani; 2. a Karok és Rendek között támadt véleménykülönbség és szavazatkülönbség esetében azok kiegyenlítésére törekedni; 3. minden fontos és nagyobb jelentőségű ügyben, minők: a törvénycikkelyek alkotása, a fejedelemhez intézendő feliratok, a királyi biztoshoz menesztendő küldöttségek vagy más, ugy a közigazgatás, mint jogszolgáltatás körébe tartozó ügyekben tanácsot adni s nemcsak akkor, amikor a Karok és Rendek az ülésekre meghívják, hanem különben is, amikor a dolgoknak és ügyeknek körülményei megkívánják, a Karok és Rendek közé menni s kötelességeinek eleget tenni, de hozzájárulása vagy ellenzése a Karok és Rendek határozatát nem módosíthatja s nem akadályozhatja meg; 4. a királyi főkormányshék a közigazgatás sokféle gondjaival és ügyeivel levén elfoglalva, nem ül ugyan rendesen a Karok és Rendek között, de amikor azok kö-

zött meg nem jelenik, küldöttségek útján érintkezik velük, a Karok és Rendek által küldendő ezek a küldöttségek államuk két főtiszttségéből, két királyi hivatalosból /regalista/, két-két vármegyei, székely és szász széki és taksáshelyi követből, ^{áll} akik előadják, hogy mi a nézetkülönbség tárgya és oka s a Rendek közül kinek van ellenkező nézete, mire a királyi főkormány^{szék} a maga nézetét vagy két titkár vagy a körülményekhez képest maga a küldöttség útján adja tudtára a Karoknak és Rendeknek.

A főkormány^{szék} hatásköre ezek szerint mintegy tanácsadó s nem áll az országgyűlés felett, de közjogi szempontból egészen különös ez a hatáskör, erősen surolja az országgyűlés szuverenitását, tárgyalásait könnyen befolyásolhatja, gyenge parlamentet irányíthat, mindenbe beleköthet. Modern alkotmányos életbe nem lenne beilleszthető.

De ne felejtsük el, hogy közel ötven évvel ezt megelőzően, az 1744. évi II. törvénycikkben Erdély lemondott az ausztriai ház örökösödési jogának elismerése mellett a szabad fejedelem-választás jogáról s az erre vonatkozó régebbi erdélyi jogszabályokról azt mondta, hogy "azokat mint a közbiztonságra veszedelemeseket felhagyja, eltörli és megszünteti s az erdélyi törvénykönyvből kitörli, -- e corpore juris

Transylvanici expungimus..." E roppant jogfeladás után nem csoda, ha ötven év múlva Erdély országgyűlése újra jogi igát vett a nyakába a főkormánysház képeben. Szerencse, hogy az 1791-es és a későbbi országgyűlések ellenzéki szelleme a kivédésre elég alkalmasnak bizonyult s hogy a főkormánysház vezetői is jó részt megőrizték egyenes derekukat.

A követek személyi kellékeit is meghatározta ugyanez a törvény. Kimondja, hogy a vármegyék és székelysházák követeinek birtokos nemeseknek kell lenniök és a közigazgatásban szükséges ismeretekkel kell rendelkezniök. A szász sházákra és vidékekre nézve a törvény nem követeli meg a követektől azt, hogy birtokos nemesek legyenek, hanem csak azt mondja meg, hogy azokból a képességhez és a vallások különbségéhez képest kell követeket választani. A követek számát illetően az eddigi gyakorlatot fenntartja és két-két követet követel meg mindegyik vármegyéből és sházából.

A törvénynek az országgyűlés tárgyaitól és a szavazás módjáról szóló rendelkezéseiből ki kell emelnünk, hogy az országgyűlésnek a fejedelemlhez intézett jelentéseihez csatolni kellett "az ellenkező nézeten levő párt véleményét".

Kimondja a törvény, hogy "a három nemzetbeli

Karokat és Rendeket az egység szoros köteléke fűzi össze s az egység az országgyűlési ügyek tárgyalására nézve határozottan megkívánja 1. hogy az alkotmányt és a kormányformát mindnyájan sértetlenül tiszteletben tartsák, 2. hogy egyik nemzet a másikat az ő jogai-
ban, kiváltságaiban és jóváhagyott külön törvényeiben
vallásra és személyre való tekintet nélkül megtartsa,
sőt hogy mindenki bármely egyes egyénnek az elnyomását
is meggátolja." Olyan elvek, amelyek bármely alkotmány-
nak díszére szolgálhatnak. De ez az egység csak elmé-
leti volt: a szászok majdnem mindig különvéleményen
voltak.

Fennebb ismertettük az országgyűlés tárgyait s a
szavazás módját. Ki kell még emelnünk, hogy a tárgya-
lások rendjén az elsőség a királyi előterjesztéseket
illette. A tárgyalási sorrendet az elnök határozta meg.
Érdekes e helyütt, hogy ha az ülésen jelen van a királyi
főkormányzók, a tárgyak kitűzése a királyi főkormányzó
hatáskörébe tartozott. Szabad szólás illette ugyan az
országgyűlés tagjait de a székében kellett maradnia,
röviden kellett beszélnie, "a mérsékeltségre törekedni",
különben az elnök megint széksértés terhe mellett.
Az ítélőmester volt köteles a jegyzőkönyveket s hatá-
rozatokat szövegezni. A határozatokat el kellett látni
a három nemzet pecsétjével, a magyarét Alsófehérmegye

főispánja, a székelvét Udvarhelyszék főkirálybírója, a szászt a tartományi főtiszt őrízte.

Az országgyűlés elbírálása alá tartozó bírósági vagy peres ügyek~~et~~ külön törvénykezési ülésekben kerülnek tárgyalás alá.

Nagyobb fontosságu, behatóbb tárgyalást kívánó ügyek, külön törvényhatósági utasításokba foglalt sérelmek és kívánságok tárgyalásának megkönnyítésére rendszeres küldöttségeket vagy bizottságokat küldenek ki a Rendek; ezek a küldöttségek és bizottságok "fontos és az egész nemzetet vagy valamely sarkalatos jogot érintő dolgokban" nemzetüktől tanácsot kérhetnek.

A három nemzet minden tagjának személyes beleszólása lehet tehát az országgyűlési dolgokba, a követi utasítások körén kívül is, amely utóbbiakat a megyék, székek, vidékek adják meg.

Az országgyűlési hatáskörbe tartozó tárgyakat illetőleg ez az 1791. évi XI. törvénycikk tüzetes rendelkezéseket tartalmaz. Odatartoznak mindazok a dolgok, amelyek a közjóra és törvényhozásra tartoznak, továbbá, amelyek a királyi előterjesztések szerint és a Rendek kívánatára felveendők, azután a sérelmek orvoslása és pedig mind az összes Rendeket, mind egyik másik nemzetet vagy közönséget, illetőleg magánszemélyeket is érintő sérelmek, amennyiben utóbbiak országgyűlési

tárgyakba vágnak, -- azután az adó mennyiségének meghatározása, felosztásának és behajtásának a módja, -- az oklevélben felsorolt tisztségekre a Rendek részéről való választás és kijelölés, -- a honfiusítás, -- az ország határainak és a tiszta fiskális jószágoknak ügye, -- a törvények értelmében a Rendek birói vizsgálata és eldöntése alá tartozó perek, amelyeket II. Ulászló 2. decretumának 25. cikkelye és az ettől fogva századokon át dívó gyakorlat értelmében szótöbbséggel döntenek el.

Hangsúlyozza ez a törvény, hogy mivel a három nemzetbeli Karokat és Rendeket az egység szoros kötelékbe fűzi össze, az egység az országgyűlési tárgyak tárgyalására nézve határozottan megkívánja, hogy az alkotmányt és a kormányformát mindnyájan sértetlenül tiszteletben tartsák és hogy egyik nemzet a másikat az ő jogaiban és kiváltságaiban és jóváhagyott külön törvényeiben vallásra és személyre való tekintet nélkül megtartsa, sőt hogy mindenki bármely egyes egyénnek az elnyomását is meggátolja.

Tüzetes házszabályokat is foglal magában a törvény az országgyűlési tárgyalás módjáról, különösen sorrendjéről, magáról a tárgyalás menetéről jegyzőkönyvet rendel készíteni, amelyet a rendszeres bizottság, amelyben a tollvivő ítélőmesternek is jelen kell

lennie, minden ülés után rendbe hoz. A határozatokat a három nemzet pecsétjeivel kell ellátni. Az ügyek tárgyalási rendjét illetően a sorrend a következő:

- 1/ a királyi előterjesztések, 2/ az egész Erdélyt,
- 3/ az egyik-másik nemzetet, 4/ az egyes vármegyéket, székeket, vidékeket és közönségeket, 5/ az országgyűlés hatáskörébe utalt vagyis nem kormányhatósági vagy törvényhatósági hatáskörbe tartozó magánsérelmek és kívánások, 6/ az országgyűlés elbirálása alá tartozó bírósági vagy peres ügyek, amelyeket az e célra egyenesen kirendelendő külön törvénykezési ülésekben kell tárgyalni, 7/ a fontosabb ügyekre rendszeres küldöttségek vagy bizottságok kinevezése, amelyek jogosultak saját nemzetüktől tanácsot kérni és kész munkáikat kötelesek az országgyűlésnek bemutatni.

A szertartásokról, az ülések rendjéről a törvény külön nem intézkedik, de utal "az ezekre nézve folytonos és mintegy törvénné vált" gyakorlatra.

Az 1791. évi törvényhozásnak a maga széleskörű alkotmányozó működési körében módjában állott szabályozás alá venni a vármegyék, székek és vidékek hatóságait és gyűléseit is. Évenként négyszer, minden negyedévben rendes közgyűlést kell tartani, rendkívülit pedig annyit, amennyire szükség van. Az időpont tekintetében egyetértőleg kell eljárni a szomszédos vármegyék-

kel, hogy a több helyen birtokosok ne legyenek akadályozva a megjelenésben. A girásgyűlés /megyei gyűlés/ elnöke a főtitest. A gyűlés tagjai az illető vármegyéből, vidékről, vagy székből való összes birtokosnemesek, máshova való nemesnek nincs helye a közgyűlésen. Az összes nemesek kötelesek a közjót ingyen is szolgálni és a reájuk bizott ügyeket haladéktalanul elintézni. A girásgyűlés tárgyai közé tartozik az országgyűlési követek kirendelése is és az ezeknek adandó utasítások. A királyi megerősítésnek fenntartott tisztségekre a bevett vallásfelekezetekből szavazattöbbséggel megválasztott három alkalmas egyént kell a királyi főkormánysház útján a királyhoz elhatározás és megerősítés végett felterjeszteni.

Védekezik az 1791. évi törvényhozás a közhivataloknak idegenekkel való betöltése ellen is és a XV. cikkely kimondja, hogy az Approbata Constitutio és a Diploma Leopoldinum szerint a közigazgatást, pénzügyet és az igazságügyet illető közhivatalokban mások nem nyerhetnek alkalmazást, mint a törvényesen bevett három nemzet valamelyikéhez tartozó, a törvénykivánta kellekkel ellátott hazafiak.

Az 1791. évi XVI. törvénycikkely erősen kidomborítja az erdélyi és a magyarországi nemesség ugyanazonosságát, mondván, hogy mivel az erdélyi fejedelem-

ség Magyarországgal egy és ugyanazon király hatalmának van alávetve és ami a nemességet illeti, ugyanazon sarkalatos törvényekkel él és a nemesítés joga is ugyanannak a szent koronának a joghatóságából ered, ennél fogva a nemesek és honfiak állapotára és szabadságára nézve továbbra is az a viszonyossági tekintet marad irányadó, hogy Magyarország nemesei Erdélyben és viszont az erdélyi nemesek Magyarországon a koronának egy és ugyanazon nemesi előjogot élvező valódi tagjai. A XVII. törvénycikk viszont az una eademque nobilitas elvéből kiindulva és a haza sarkalatos törvényeire, nevezetesen I. Lajos magyar király 1351. évi 11. törvénycikkére és a Hármaskönyv I. r., 2. cz., 1.§. s 9. cz. 7.§-ára hivatkozással kimondja, hogy minden mág-nás, előkelő és nemes a szabadság egy és ugyanazon elő-jogát élvezzi, sem valamely urnak nem lehet nagyobb, sem valamely nemesnek kisebb szabadsága és ezért a törvény azt határozza, hogy a grófi és bárói címek a nemesi jogok és szabadságok tekintetében nem létesít-hetnek egyenlőtlenséget és a grófok meg bárók az er-délyi nagyfejedelemségben nem alkothatnak külön ren-det, a grófi vagy bárói cím a hivataloknál sem adhat elsőbbséget. Kimondja azt is a XVIII. törvénycikk, hogy a hivatalok viselésére nézve az egytelkes és címerleveles nemesek egyenlőek az adománybirtokkal.

ellátott nemesekkel, de a főbb és számadás kötelességével járó hivatalokban csak elegendő birtokkal bíró nemesek alkalmaztassanak és a birtoktalan nemesek csak olyan hivatalokra tarthatnak számot, amelyekkel számadás kötelezettsége nem jár s amelyeknél a törvény nem kívánja meg, hogy az illető birtokos legyen.

Erdély messzemenően demokratikus szelleme a polgárok és honorációrok közjogi felemelésében jelentős lépést tett az 1791. évi XIX. törvénycikkkel, amelyben kimondják, hogy "nem találják a haza törvényeivel ellenkezőnek", hogy a birtokos polgárok és egyéb nem-nemes polgárok alsóbbrendű, ugy közigazgatási, mint pénzügyi tisztségeket is nyerjenek egészen a titkári hivatalig. Ezt a lépést a törvényhozás azzal indokolta, hogy a polgárok is tehessenek a hazának jó szolgálatot és maguknak érdemeket szerezhessenek nagyobb hivatalokra, de csak úgy, hogy a magyar és székely nemzet nemesi Rendének sérelmével a nemesi előjogot nem élvező egyéneket egyharmad részben tul nem szabad alkalmazni és alkalmazásukban szintén tiszteletben kell tartani a vallásoknak törvényszabta egyenlőségét.

A polgárságot a nemességhez közel emelő szándékot tükröz ez a törvény, amikor az addigi szokásokra is hivatkozással a jövőre is fenntartja azt a lehetőséget, hogy polgári egyének közszolgálataikkal, külö-

nösen katonaiakkal szerzett érdemeik alapján a királyi főkormányshéz meghallgatása után nemességet nyerjenek és ha nemesi fekvőjósához jutottak, bejuthassanak magasabb, a nemesi rendet megillető hivatalokba is.

Az 1791. évi törvényhozás kiépíti a védelmet az uralkodó részéről gyakorolt abuzus ellen, amellyel az uralkodó az országos hivatalokra vonatkozó szabad választási jogot sokszor figyelmen kívül hagyta. Kimondja a XX. törvénycikk, hogy a főhivatalokra a választást az országgyűlés ejti meg és pedig mindegyik bevett vallásfelekezettől három egyént terjeszt fel királyi kinevezés végett és a király viszont kellő tekintettel legyen erre a választásra, előzetes kijelölés nélkül ne töltsön be hivatalt. Körülsáncolják az erdélyi udvari kancelláriai tanácsosok kinevezési jogát is, kimondván a XXI. törvénycikkelyben, hogy a királynak a kancelláriai tanácsosok kinevezésénél meg kell hallgatnia a királyi főkormányshéket és tekintettel kell lennie a főkormányshéki belső tanácsosokra s a bevett nemzetek és vallások illetőségére, ugyanezt kimondja a XXII. törvénycikk a főispánok s más előkelő és kiváló tisztek beállítását illetően is.

A tisztviselők ellen az udvar részéről sűrűn kifejtett elnyomó, egészen a hivatalfosztásig menő tör-

vényellenes intézkedések ellen védekeznek az 1791. évi XXV. törvénycikk, amikor kimondja, hogy a király elismeri, hogy egyszerű feljelentésre senkit sem lehet hivatalától megfosztani és viselt hivatalából senkit sem szabad elbocsátani, mielőtt a vádpontokat az ilyen feljelentett hivatalnokkal nem közölték, hogy neki a maga tisztázására teljes alkalma legyen.

Amilyen erős falakat emel ez az országgyűlés a régi alkotmány védelmére, annyira erős a nemesi előjogok megtámadott alapfalainak védelmében is.

Az 1791. évi XXVI-XXVII. törvénycikkek bár -- az elhalt József irányzatával szembe fordulva -- hangsúlyozzák, hogy a jobbágyság örökre való lekötése és röghöz kötöttsége a törvényeken alapul, s mindazonáltal, hogy a földesurak az irántuk való hajlandóságukat annál bővebben tanúsítsák, a jobbágyság elnevezést és az ezzel egybekötött örökre való személyes lekötelezést és röghöz kötöttséget szabad akaratukból és elhatározásukból eltörölttnek jelentik ugyan ki, de azoknak a nehézségeknek a megelőzése végett, amelyek a korlátlan és rendetlen költözésből a kincstárra, a földesurakra, sőt a jobbágyság romlására is bekövetkezhetnek, megállapítják, hogy a szabad költözés csak Szent-György napja körül történhetik meg és pedig előzetes bejelentés s akkor is csak az őszi vetés elvégzése

után, de a magot és munkabérét ezért megkapja, azonfelül a költöző jobbágy más megfelelő jobbágyot köteles maga helyett állítani és pedig olyant, aki a szolgáltatásokra továbbra is köteles. A jobbágyi szolgáltatásokat tehát ez a törvény nem törli el. Az elköltöző jobbágyinak a földesur köteles a jobbágy által emelt építmények ellenértékét megfizetni.

Ez a törvény nem szabadítja meg a jobbágyokat a terhektől, csak a jobbágyság elnevezést és a röghöz-kötöttséget szüntette meg.

Maradt minden egyébként a régiben, az országgyűlés azonban a XXVII. törvénycikkben urbéri szabályzat létesítését rendeli el és a következő országgyűlésen beterjesztendő tervezet ügyét az erre a célra kirendelt külön bizottságra bízta, egyebekben azonban a jobbágyszolgálatok és szolgáltatások mértékére fenntartja az 1769. évi szabályozó pontozatok értelmében követett gyakorlatot és a dézsmák fizetésének addigi módját, de megszabadítja a jobbágyokat az önkényes büntetésektől, a megbüntetés előtt a jobbágy előzetes meghallgatását rendeli el és büntetni csak az uriszék büntethet, amelynek ítélete ellen a jobbágy javára a királyi főkormányshoz fellebbvitelt enged.

A nemteleneken ez az országgyűlés rajtahagyta a vám- és tarifafizetés terhét és az 1791. évi 97.

ülésein a Státusok tiltakoznak az ellen a nemesi szabadságot sértő szokás ellen, hogy némely városokban "a nemesek vám és egyéb taxafizetéssel terhelhetnek, szintugy, mint a nemtelenek". Ennek elhárítására artikulust alkotnak.

Az 1791. évi törvényhozás, amely tehát ekként a jobbágylénevezést és a röghözkötöttséget a jobbági szolgálatoktól való mentesség kimondása nélkül szüntette meg és így csak a félutig ment el, a XXVIII. törvénycikkben megtiltja, hogy a parasztnépre pénzbüntetéseket szabjanak ki, de nem azért, hogy a parasztnép meg legyen a büntetésektől kimélve, hanem azért, hogy a pénzbüntetésekből származó anyagi kimerülése megakadályoztassék, mert hiszen ez már a földesurak részéről a jobbágyok ellen emelt törvényszerű követelések érvényesítését is megakadályozhatta és azt rendeli, hogy — a pénzbüntetéseket testi büntetésekre kell átváltoztatni és a parasztot nem pénzbüntetéssel kell büntetni, hanem fogsággal, kenyéren és vizen való koplalással stb.

Az 1791. április 1. napján megtartott 40. ülésen az országgyűlés a jobbágyság állapotáról a magyar és a székely nemzet által beadott vélekedéseket vette tárgyalás alá és azt határozta, hogy mivel a jobbágyság állapota dolgában "lehetetlenség addig végezést

tenni, míg azon kérdés, hogy a libera migratio, azaz a jobbágyságnak egy földesurtól a másához, egy helyről a másakra menetel megengedtetessék-e vagy nem, meg nem határoztatik, arra nézve ezen dologban egyelőre a deputáció egészen belé ne ereszkedjék."

Az 1791. évi 72. ülésen a parasztság állapota kerül megvitatás alá és azt határozzák, hogy a parasztság se a dominális székek által, se a vármegyék és székek tisztei által ne büntetessék -- pénzbeli büntetéssel, hanem csak testi büntetéssel, mert a pénzbeli fizetés "a parasztságot a közönséges terheknek viselésére és az adónak befizetésére erőtelenítené."

Az adózó nép sorsának javítása az országgyűlés alatt többször is szóba kerül, de nem nagy elvek szempontjából, hanem csak apró javítások elrendelésével. Így a 29. ülésen azt határozza az országgyűlés, hogy az adózó köznép kézimunkájának könnyebbitése érdekében kérjék ki a katonák munkáját úgy, amint az a rómaiaknál a régi időben megvolt, az utak készítésénél; a 30. ülésen szóba kerül, hogy a nép a sóhordásra erőszakkal hajtatik, ami "nemcsak a földesur hátramaradására szolgál, hanem a népnek nagy romlására is" és deputatiót rendelnek javaslat készítésére, hogy "az adózó nép a sóhordásban ne erőltessék és a sóhordást az adózó nép terheltetésén kívül végezzék".

Ugyancsak a 30. ülésen tárgyalja az országgyűlés Aranyosszék panaszát arról, "hogya fiskális jobbágyok áruba bocsáttatván, sokan a fiskustól jobbágyokat vettenek, akik is néhai II. József császártól felszabadítottatván, a vevők pénzükkel kárt vallottak", tárgyalják továbbá azt is, hogy "sok különös személyek privátusok más különös személyektől vásároltanak jobbágyokat és mindezek is a jobbágyság felszabadításával kárban maradtanak".

Ezek szerint Aranyosszék lényegében azt panaszolta, hogy a fiskus egyszerűen készpénzért eladja a jobbágyait, akiken, minthogy József császár felszabadította őket, a vevők elvesztették a pénzüket. Az országgyűlés tehát még azon gondolkozik, hogyan kárpótolja a vevőket.

De ugy látszik privát személyek is vásároltak privát személyektől jobbágyokat és ezek a vevők a felszabadítással ugyancsak elvesztették a pénzüket.

A rabszolgavásárok mintájára történő ennek a jobbágyvásárlásnak tárgyában az országgyűlés azt határozza, hogy a systematica deputatio dolgozza ki annak az ország törvényével megegyező módját, "milyképpen kaphassák vissza kiadott pénzöket azok, akik vagy maguknak a parasztoknak adtanak pénzt jobbágyságra való kötelezésekért vagy pedig más különös

személyektől vettenek pénzen jobbágyot és azok is, akik nagy költséggel mesterségre taníttatták jobbágyaikat".

A jobbágyszabadság gondolata tehát mérföldnyi távolságban állott még ebben a korszakban Erdély Rendjeitől is, hiszen -- amint látjuk -- az 1792. évi országgyűlés még azzal foglalkozik, hogy kárpótlást adjon azoknak a földesuraknak, akik jobbágyvásárláson elvesztették a pénzüket.

Természetes, hogy ebben a korszakban a pálca is kijut még a nemtelennek. Így az 1811. június 20-iki ülésen az erdélyi országgyűlésen arról tanácskoznak, lehet-e törvényt csinálni a nemesség vadászatbeli jussának sérelmére a nyulak elszaporodása ellen. A deputatio vélekedése szerint "a Státusok a nem ártalmas és az élelemre tartozó vadaknak, nevezetesen pedig a nyulaknak szaporodásuk idején való vadászását a törvény által megtilthatnák". A Státusok azt határozzák, hogy a nyulaknak és más nem ártalmas vadaknak vadászása március, április és május hónapokban a nemeseknek is tiltassék meg és pedig a nemesekre nézve tizenkét forint, a szabad emberekre és városi polgárookra nézve hat magyar forint, a parasztokra nézve pedig huszonnégy pálcabüntetés alatt legyen megtiltva.

Nem volt ez másként még akkor Magyarország terü-

letén sem. Bessenyei György, pallosjoggal felruházott nemesi család ivadéka, a magyarországi jobbágyok helyzetét a következőképpen jellemzi: "Ismét megengedi az ország, hogy benne minden birtokos nemesembernek ítélőbirói széke legyen, hol senkit halálra itélni ugyan nem szabad, de testében, pénzében, vagyonában büntetni lehet. Mihent itt-ott az ország és korona adózó embereinek földes urokkal ügyök-bajok van, melyet a vármegyék panaszképen bejelentenek, dominális széket rendelnek, mely azt teszi, hogy az uraság a maga ügyében a reá panaszló szegénység ellen mint bíró igazságát ítélje meg, magának a maga számára. Azután megajándékozott, elijesztgetett tanúk által csüört-csavart állapotjában a dolog adasson fel a vármegye törvényszékére, hol a tanuvallomások szintodébb nem menthetvén, megítélik, hogy helyes!" "Az elnyomatott szegénynek ügyében a vármegye az uraságnak a dominális széket mindaddig parancsolja, míg fogságában az ártatlan ember meg nem hal és vagyonos, népes háza el nem pusztul. A táblánál ülő némely urak csaknem sirva fakadnak hosszús keservökben, hogy az ártatlant az erőszak alól nem szabadithatják. Hiába törvény és való dolog."

"Már a földesur a maga székét a maga házánál tartván, kinézi előre, hogy esmeretes emberei közül micsoda bizonyosságokat hívjon meg a vármegye tiszteli között,

hogy ki legyen előlülő táblabíró. Ott esznek-isznak, vendégeskednek, hol megesett némely helyen, hogy némely nemes uri székek minden délután magát keresni kellett. A panaszos szegény a borbüzben okoskodó hatalmas birói közt nem tudja magát hol feltalálni. Csak azt látja, hogy büntetik vagy fizettetik, melyhez irgalommal azt ragasztják, hogy a tömlöcből való megmenekedést uroknak megköszönhetik. Ezen kínos gráciával megelégedve vontatnak haza ártatlanságukban, mint a bűnösök; mely eseten ebédnél odabe nevetnek. Sok uri széken e szegények ügye mulatságul szolgál illetéken képen."

Az 1785. évi népszámlálás Erdély és Magyarország lakosságát -- Horvátországot nem számítva -- körülbelül nyolc és fél millióban állapította meg. Ebből nemes ember körülbelül négyszázezer volt, tehát kb. minden huszadik ember. Ez a huszadrész nem vett részt a közterhek viselésében, nem adózott, katona csak akkor volt, ha maga akarta ezt. Az ország földjének ellenben kb. egyötöde volt a kezén. Az egyötöd minden jognak birtoka, tagja a szent koronának, bírása a négyötödnek. A jobbágy röghöz van kötve, tulajdona alig lehet.

Ez azonban akkor világjelenség volt, nem magyar különlegesség.

Igy a XVIII. század európai sötétségén nehezen

tört utat az emberi jogok napsugara. A francia forradalom volt az uttörő.

Az 1790/91-iki erdélyi országgyűlésen a királyi előterjesztés a jobbággyi terheket Mária Terézia idejében rendező Bizonyos Punctumok ellenére azt mondja, hogy "Erdélyben nincs rendszeres urbárium életbe lép-tetve" s így folytatja: "Azt akarjuk, hogy az urbáriumot a Rendek kölcsönös egyetértéssel hozott törvénczikkkel állapítsák meg, eltörölve egyuttal a földesur saját birtokain lakó parasztság jobbággyi állapotát, megtiltva az önkényes testi büntetések, biztosítva a parasz-tok személyes szabadságát s azt a jogot, hogy a földes-ur tulajdonjogának korlátozása nélkül szerzeményeik-vel szabadon rendelkezhessenek; gondoskodni kell to-vábbá az adózó nép jólétéről, alkalmas eszközöket kell találni az adózók szegénységének legyőzésére és álla-potuk megjavítására."

A királyi előterjesztések jobbággyvédő óhajai a legrosszabb időben érkeztek Erdélybe. Alig öt évvel a Hóra-lázadás borzalmas vérengzései után nem lehet cso-dálni, ha az országgyűlés, melynek tagjai közül még sokan voltak a családi gyász hatása alatt is, de még inkább érezték a nemzeti gyász mementóját, nem lel-kesedtek a királyi előterjesztések ezen 5. pontjáért. Amikor a március 18-iki ülésen tárgyalás alá került

a magyar nemzet urbéri szabályzat-tervezete, amely előzetes megegyezés és maga helyett más jobbágypolitika állítása esetére a szabad költözés elvi álláspontjára helyezkedett, voltak külön hangok is. Maga az id. báró Wesselényi Miklós is azon az állásponton volt, hogy az erdélyi jobbágyság sorsa nem olyan sötét, mint az udvar hiszi. "Uraknak -- mondja -- semmi több szolgáltatást nem tesznek, mint amennyire a földesur földjének hasznélvezete őket kötelezi. Az erdélyi jobbágypolitikával sokkal emberségesebben bánnak, mint az angolok, francziák, spanyolok Amerikában a magukéival, hol még az emberkereskedés is divatban van." Az a nézete, hogy a jobbágypolitika a földesur jogainak korlátozása nélkül bizonyos szabadsággal bírhatna, de nem abban a mértékben, mint a polgári rend szabad állapotában született egyén. Szabadságában állhatna saját keresményéből birtokot szerezni és azt eladni. De teljesítse viszont a jobbágypolitika az uraság földjének hasznélvezete ellenében a maga jobbágypolitikai kötelezettségeit. Ez a kifejezés, szabad költözködés, szerinte chimera.

A kiküldött bizottság tervezete, amely június 3-ikán került tárgyalásra, a jobbágypolitikát fenntartotta, a szabad költözést nem engedte meg, csak a visszaéléseket kívánta eltörölni. Gróf Teleki József utalt arra, hogy a jobbágypolitika Európában már jórészt megszűnt és a

szabad költözés megengedése mellett tört lándzsát; gróf Teleki Mihály és id. báró Wesselényi Miklós ellene szólalt fel. Gróf Nemes János a székelyek nevében szintén ellene volt.

Végül nagy nehezen megszületett a 26. törvénycikk, mely utóbb -- 1792-ben -- szentesítést is nyert s megengedte a szabad költözést, a kölcsönös magánjogi igények kielégítése s alkalmas helyettes állítása mellett.

A magyar országgyűlés ebben megelőzte az erdélyit.

Haladást mutat a jobbágyság örök időkre való személyes lekötöttségének az eltörléséről és a nekik bizonyos feltételek alatt megengedett szabad költözésről szóló XXVI. törvénycikk, de a haladás nem a mérföldes csizma haladása, nem a francia forradalom egyenlőségének visszhangja, csak a gyalogos ember lassu lépése, az is csak egyetlen lépés.

Elfelejté József császár jobbágyszabadító, de fogamatba nem ment rendelkezéseit s csak annyit mond, hogy "habár a jobbágyság örökre való lekötöttsége és röghözkööttsége /glebae adscriptio/ a törvényeken alapszik, mégis, hogy a földesurak az irántuk való hajlandóságukat annál bővebben tanúsítsák, Ő Felsége kegyes előterjesztésére a Karok és Rendek a jelen törvény erejénél fogva a jobbágyság elnevezést s az ezzel

egybekötött örökkévaló személyes lekötelezést s röghözkötöttséget, Ő Felsége kegyelmes hozzájárulása mellett, szabad akaratukból és elhatározásukból eltöröltnek jelentik ki..."

A nagy és ünnepies kijelentés után következő mondatok azonban gyorsan kiábrándítanak abból a feltevésből, hogy ezek után tehát szabad a jobbágyság. Nem.

A következő mondatok, ellenkezőleg, a jobbágyság röghözkötöttségét, rabszolgai jogviszonyát nem szüntetik meg, csak némileg enyhítik. Szabad ugyan Szent György napja körül a költözés, de ezt a megelőző év Szent Mihály napja táján be kell jelenteni s mielőtt elköltöznék, köteles maga helyett más megfelelő jobbágyságot állítani, adóját s földesurának járó tartozásait megfizetni, de ha a megmaradó jobbágyság az elköltözés folytán vagyónilag annyira meggyengül vagy a személyek száma annyira megapad, hogy "a megművelni valók művelésére, az uriszolgaslatokra, az adók és más közterhek viselésére képtelenekké válnának", akkor a jobbágyság nem költözhet el.

Erdély jobbágysága helyzetének ismertetésétől még nem bucsuzunk. Rövidesen visszatérünk reá az 1834-es kolozsvári országgyűlés méltatásánál. Ettől a témától Erdély azután 1848-ig egy pillanatra sem bucsuzik el. Wesselényi áll a jobbágyság javítás élére s majd

1848-ban is az ő géniusza szabadítja meg Erdély job-
bágyságát a középkortól.

Mérlegre téve az 1791. évi közjogi törvényeket,
megállapíthatjuk, hogy az ősi közjogok, a parlamentá-
ris elv, az alkotmányvédelem terén hosszú idők mulasz-
tásait pótolta és Erdély alkotmányát megszabadítja a
Diploma Leopoldinum korszaka óta reá telepedett bécsi
vampiroktól. Megerősíti ezt az I. Lipót-féle ünnepélyes
hitlevelet; a III. törvénycikkben megerősíti Erdély
alkotmányát, szabályozza a királyi eskü letételét; a
IV. törvénycikkben kimondja, hogy a Karok és Rendek
a hűségi esküt /homagium/ az 1744: IV. törvénycikkhez
tartozó minta szerint kötelesek a királynak letenni,
az erről szóló okiratot alá kell írniok s a három nem-
zetnek meg az egyes aláíróknak pecsétjével el kell látni;
az V. törvénycikk újra elrendeli, hogy az előbbi -- alatt-
valói -- eskü letételekor a nemesek és a polgárok a
három nemzet és négy bevett vallásfelekezet egyesülé-
séről szóló esküt /juramentum unionis/ is kötelesek
letenni.

A közjogok renoválásában tovább is mentek.

Az Erdélynek Magyarországgal való kapcsolatáról s
Erdély nagyfejedelemség saját és semmi más országnak
alá nem vetett alkotmányáról szóló VI. törvénycikk
megerősíti a *pragmatica sancti*ót, kiemeli újra, hogy

Erdély Magyarország szent koronájához tartozik s így azt a királyok Magyarországgal ugyanakkora uralkodási és utódlási jogon fogják hatalmukban tartani, saját alkotmánya szerint s nem az örökösstartományok szabályai értelmében.

A VI. törvénycikkben a király újra elismeri, hogy törvények hozásának, eltörlésének és hiteles magyarázásának a hatalma közös a fejedelemmel s az országgyűlésre törvényesen egybesereglő Karokkal és Rendekkel.

A végrehajtóhatalom törvényes gyakorlásáról szóló VIII. törvénycikk kizárja a pátensekkel való kormányzást -- ez II. József uralmának szólt -- s pátens kibocsátását csak abban az egyetlen esetben engedi meg, ha "a különben a törvényekkel megegyező dolgokban a közzététel kellő hatálylyal egyedül ilyen módon volna eszközölhető".

Egyebekben ez a törvény szinte a modern törvényhozások szabatosságával mondja ki, hogy a fejedelem a törvénykezésnek törvény útján megállapított vagy megállapítandó rendjét nem fogja királyi hatalmával megváltoztatni, sem a törvényes ítéletek végrehajtásait a törvénnyel meg nem egyező birói parancsokkal megakadályozni vagy megengedni, hogy mások meggátolják; sem a törvényszékek törvényes ítéleteit nem fogja

leküldött birói parancsokkal megmásítani vagy függesztetni, hanem a törvényesen beállítandó illetékes birák az eddigelé alkotott vagy jövőre alkotandó törvények s az ország oklevelekkel biztosított alkotmánya értelmében fognak ítélkezni, míg a végrehajtó hatalmat /executiva potestas/ ő felsége és utódai fogják a törvény értelmében gyakorolni.

Szinte Montesquieu szelleme ihlette e törvény hozásánál a Karokat és Rendeket, a törvényhozó, végrehajtó és birói hatalom különválasztását emeli magasra ez a törvény s az imént tárgyalt VII. törvénycikk.

Ez a két törvény tehát már teljesen modern, ma is helytálló alapelveken épült fel. A művelt erdélyi kodifikátorok s a Karok és Rendek ismerték az évtizedekkel előbb elhalt nagy francia filozófus és politikai író alkotmányjogi, szinte világszerte hódító elméletét.

Haladást tükröz a közügyeknek az erdélyi fejedelemség határain belül magyar nyelven való tárgyalásáról szóló XXXI. törvénycikk, amely -- ugyanakkor, amikor Magyarországon az uralkodó közjogi nyelv még a latin volt, -- Magyarországot messze megelőzve mondja ki, hogy "a magyar nyelvnek ezelőtt is divó használata /usus antea quoque vigens/ a felség beleegyezésével a magyar és a székely nemzetek kebelében, valamint

minden törvényhatóságnál, hivatalnál és törvényszéknél jövőre is maradjon meg. A latint pedig az udvari, kamarai kiadványokban, a főkormányzéki jegyzőkönyvekben s a főhadparancsnoksággal vagy a tartományon kívül folytatott levelezésekben használják.

Ez a magyar nyelv harca volt a latinnal, de nem a némettel, a törvény a szászokat nem érintette. Az ezekkel való nyelvharc a XIX. század erdélyi országgyűléseire maradt.

Nem találunk említésre méltó haladást a többi 1791. évi törvényben: elrendelik, hogy a bizottság készítse el az urbéri rendezés tervét -- a jövő országgyűlésig; kifejezetten meghagyják a jobbágyszolgálatok és szolgáltatások mértékét illetően az addigi rendet, az 1769. évi "bizonyos punktumokat" /XXVII. t.c./; átváltoztatták a pénzbüntetéseket a paraszt népet illetőleg -- testiekre /XXVIII. t.c./; némely városban és mezővárosban a nemesek sérelmére szedett vámokat és más taksákat -- eltörlik /XXIX. t.c./; a földesuri erdőkben gyűjtögető vagy irtó parasztok ellen -- büntetéseket rendelnek; rendezik a birói eljárást, t.i. azt, hogy maradjon a régiben /XXXII. t.c./; a táblabirák s íródeákok jogi kiművelését rendelik el /XXXIII. t.c./; a II. József által a világi bíróságokra bizott válópereket visszautalják az egyházi bíróságokhoz /XXXIV. t.c./; a váltót kereskedelmi cél-

ból elismerik, de más célból csak a kötlevel erejével bir /XXXVII. t.c./; perjogi rendelkezéseket alkotnak reformok nélkül /XXXIX, XL-L. törvénycikkek/; az árvák vagyonának hatósági kezelését tüzetesen rendezik, de csak ha nemesek, míg a parasztárvák vagyonáról a földesur gondoskodik s ezek rendelik ki a gyámokat /LII. t.c./; a bevett felekezetek vallásos könyveit kivesszik a könyvbíráló bizottság vizsgálata alól /LVI. t.c./; a vegyesházasságból született gyermekek szüleik nemét kövessék vallási tekintetben /LVII. t.c./; a büntetések maradnak a régiak, de a tagcsonkítását eltiltják, ellenben elrendelik, hogy a bélyeget a bűnösök hátára kell sütni, de csak nagyobb bűntények és ismételt lopások esetében, amikor az élet és az erkölcsök megjavulására semmi remény nincs /XXXVIII. t.c./.

Erdély XVIII. századbeli törvényalkotása tehát középkori akkordokkal végződik.

De említsük meg még a LXIV. törvénycikket, mely rendszeres törvényelőkészítő bizottságokat küld ki avégből, hogy hányják, vessék meg s dolgozzák ki a jövő országgyűlésig: a közigazgatási téren a közigazgatási javaslatot s az országos összeírás tervezetét; -- az adóügyi és hadbiztossági bizottság dolgozzon ki arányos adórendszert, a zsoldos katonaságra s az ujoncszállításra tervezetet; -- az urbéri bizottság,

"az igazságnak és az erdélyi nagyfejedelemség állapotának megfelelő" urbéri rendezési tervet; -- a kamarai és bányászati bizottság a kamarai igazgatás egyszerűsítését, a kincstári dézsmaügyeket, a határszéli katonaságnak átengedett fiskális jóságok lajstromát, a sószállítás előmozdításáról szóló rendelkezéseket, a harmincad és vám szabályait, a közkereskedés könnyítésére, gyárak állítására, az ipar előmozdítására, a közutakra, csatornákra, bányareformokra vonatkozó szabályokat; -- a törvénykezési bizottság gyűjtse össze az 1669. óta hozott törvényeket, magyarázza a hűtlenségi esetek stb. büntetéseit, szabályozza a házastársak kölcsönös ingóöröklését s az ingatlanoknak feleség és gyermekek hiányában a törvényes örökösökre és utódokra való átszállását, az osztatlan testvérek közti osztály módját, a fehérvári káptalannál és kolozsmonostori konventnél elhelyezett cikkelyek összeírását s rendezését, készítsen büntetőtörvénytervezetet igazságos büntetésekkel, meggátolva a marhalopást, gyorsabb, olcsóbb irányu perrendtervezetet, gyorsítást a tiszta adósságot tárgyzó, a csőd- és zálogügyekben, tervezetet készítsen az ősi javak elfecsérlésének és elidegenítésének meggátolásáról s az uriszékek szabályozásáról, végül készítsen véleményt a sófejtők és hajósok törvénykezési dolgairól; -- az egyházi bizottság tárgyalja

a bevett vallások javai elvételének, dézsmáinak stb. ügyeit; a lelkészek ellátását, "végre a tudatlan oláh nép műveltségének előmozdítását illető" javaslatot; — a tanügyi bizottság hatáskörébe tartozik az ifjúság nevelésének a módjára, a szépművészetek üzésére, a nyelvek művelésére s egy tudóstársaság felállítására vonatkozó kérdéskomplexum.

Talán csak a legutóbbi, a tanügyi program az, ami modern, amiben már van egy lehellet a kultura óriási légáramlatából, ami majd eljön. Az új világ lassan jön. Nem a francia forradalom sasszárnyalásával, hanem gyalog, legfeljebb gyorskocsin.

Jelentős lépést tett az 1791. évi erdélyi országgyűlés a magyar nyelv erdélyi ősi uralmának visszavivása érdekében is, amikor a XXXI. törvénycikkben ki-mondotta, hogy "a magyar nyelvnek ezelőtt is divatban volt használata, Ő szent felsége kegyes beleegyezésével a magyar és székely nemzetek kebelében, valamint minden kormányhatóságnál, hivatalnál és törvényszéknél jövőre is maradjon fenn. A latint pedig az udvari, kamarai kiadványokban, a főkormányzéki jegyzőkönyvekben és a főhadparancsnoksággal vagy a tartományon kívül folytatandó levelezésekben használják." Ezzel az országgyűlés megadta a kegyelemdőfést József császár megszünt németesítő irányzatának.

A magyar nyelv térfoglalása Erdélyben természetes, ősi adottság, míg Magyarországon nem csupán az uralkodóház német irányzata nehezíti meg s az országgyűlés latin irányzata, de maguknak a szinmagyar tanügyi szakférfiaknak sem tetszik a magyar nyelv egyeduralkodása. Mint jellemző ténytet emliti Kornis Gyula,[✱] hogy a debreceni kollégiumra nézve 1797-ben tett ama javaslatot, hogy "minden tudományok magyar nyelven tanításának"; Simay Miklós ottani vezető ember azt mondja: "Via ad barbariem" s az 1791. évi Methodus Debrecinensis a magyarul beszélőre büntetést szab, Cornelius Neposból, Catóból vagy Ovidiusból büntetésfeladatot kap.

Viszont Erdélyben Koós Ferenc szerint^{✱✱} a negyvenes években a marosvásárhelyi ref. kollégiumban már magyarul társalogtak, nem latinul, "poéta és logikus korunkban kiváló szorgalommal olvasgattak Vörösmarty, Petőfi műveit, Frankenburg Életképeit, Táncsics Mihály tiltott könyveit, Farkas Sándor Északamerikai utazását, Wesselényi Balitéleteit."

A pesti egyetemen ugyanebben az időben latin az előadás nyelve, csak Dugonics ad elő néha magyarul.

Erdélyben gróf Teleki László már 1806-ban könyvet ír "A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdek-

[✱] A magyar művelődés eszményei, I., 463. l.

^{✱✱} Életem és emlékeim, I., 127. l.

lések" címmel. Magyarországon az arisztokraták nagy részének még a negyvenes években sem anyanyelve a magyar és keserűen állapítja meg gróf Dessewffy Aurél,^x hogy "a főnemesség fiai az év nagy részét meglehetősen magyarellenes légkörben töltik," "tiz magyar főnemes közül kilencz olyan, a ki hazájáról keveset tud," "más nyelvünk sorsa Erdélyben, a hol régóta a jó társaságok is állandóan forgatják, a legszebb ajkakon is könnyen lebeg, feszességet nem éreztet, ezer szokás- és divatszülte fordulatban gazdag, melyeket itt Magyarországon nem ismerünk."

Gimnáziumainkban, egyetemeinken 1848-ig az udvar megszabta, milyen tankönyvből mit tanítsanak. Jórészt német professzorok adták elő a megszabott tananyagot, megszabott mondatokban. A pesti egyetem Kreil Antal nevű tanárát, aki védi Kant tanait, üldözőbe veszik.

1795-ben a nádor, Sándor Lipót főherceg, memorandumban panaszkodik a királynak, hogy a Martino-vics-per feltárta a forradalmi szellem terjedését. Szerinte falusi iskolákra nincs szükség, a falusi ember ne írjon, ne olvasson, mert "ha valamivel többet tanul, nem akar többé paraszt maradni..., ujság-, könyv- és röpiratolvasásra adja a fejét s szellemét ezzel megrontja."

^x Összes művei, I., 304-336. 1.

Hat évre reá, 1801-ben, már József nádor hirdeti: "Az iskolákat nem szükséges szaporítani s a szülőket kényszeríteni, hogy gyermekeiket iskolába küldjék... Csak a vallás- és erkölcstani oktatás alól nem menthető fel senki." S azt írja a királyhoz intézett emlékiratában,^{*} hogy a paraszt "az ujságoknak a falusi kocsmákban való olvasása által olyan fogalmakat szitt magába, a melyeket azelőtt nem ismert s a népiskolák megsokszorozása következtében több ismeretre tett szert, mint amennyire szüksége van, hogy a maga társadalmi rendjében boldog legyen." Szerinte: "Jobb az államra nézve, ha száz derék iparosa vagy parasztja van s egy tudóst esetleg elveszit, mintsem hogy egy alapos tudósa legyen és száz szorgalmas polgárt és parasztot elveszítsen." Ellenzi tudományos akadémia és szépművészeti akadémia felállítását, mondván, "nem lehet olyan embereket találni, a kik ezen a téren kitünnének..., a felállításra fordított költség minden haszon nélkül kidobott pénz lenne". Kornis Gyula^{xx} ezzel szemben egy sereg akkori magyar tudósra utal: Bessenyey, Révay, Báróczy, Pray, Katona, Kazinczy, Berzeviczy Gergely, Verseghy, Virág, Bolla, Dugonics, Földy János, Péczeli,

^{*} Domanovszky Sándor: József nádor iratai, I., 416. l.

^{xx} A magyar művelődés eszményei, I., 268. l.

Rácz Sámuel stb. Barics Béla, a pesti egyetem statisztikatanára, 1792-ben a jogi oktatás reformját követeli, négy tanulmányi évet követel, ellenzi a konviktusokat s inkább ösztöndíjakat követel; élesen bírálja a jezsuita nevelési rendszert, mely mellett diákkorában ismeretlen maradt előtte a természetrajz, technológia, diplomatika, heraldika, földrajz, mezőgazdaságtan, kísérleti fizika, mechanika, algebra, geometria, architektúra, csak gyakorlatiatlan témákra terjed ki s a kopernikusi rendszert éppen csak eltűrték.*

Berényák Bernát székesfehérvári piarista gimnáziumi igazgató a Ratio Educationis megjavítására az 1790. évi pozsonyi országgyűléshez intézett tervezetében Erdélyre, Magyarországra egyaránt minden tárgy mindenfajta iskolában magyar nyelven tanítása mellett tör lándzsát. Átmenetileg a népiskolákban a magyar nyelv kizárólagosságát követeli, a gimnáziumokban a történelem és földrajz magyarul taníttassék, az akadémiákon is több tárgy és Debrecenben vagy Székesfehérváron a magyar nyelv művelésére tudományos társaság létesítését javasolja.**

* Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei, I., 219. l.

** Takáts Sándor: Berényák Bernát, 186. l.

Magánjogi tekintetben jelentős alkotása az 1791. évi törvényhozásnak az árvákról és ezek gyámjairól szóló LII. törvénycikk, amelynek különösen a szülőtlen árvák érdekében tett intézkedései, a rokonok gyámul beállítása, későbbi gyámi törvényünkbe is bevonult. Magánjogi szempontból elsőrangúan megalkotott törvény ez, amely rendszeresíti a gyámi számadást, az árvák vagyonának becsületes kezelését és közkötelességgé teszi az árvákra való felügyelést, még a parasztállású árvákat is a földesurak gyámsága alá helyezi, illetőleg a földesurakat feljogosítja, hogy gyámokat rendeljenek számukra és ügyeljenek arra, hogy vagyonukban meg ne károsodjanak.

Az 1791. évi LIII. törvénycikk kimondja, hogy a négy bevett vallás a Lipót-féle hitlevélben megerősített erdélyi törvények erejénél fogva, miután azokat a cikkelyeket, amelyek a római katolikus vallás sérelmére voltak, az 1744. évi újabb törvények 6. és 7. cikkelyei már eltörölték, jogai és szabadságai, valamint szabad gyakorlásuk egyenlőségében továbbra is meg fog maradni, az ezzel ellenkezőleg kiadott rendeletek ellent nem állván." "Erdély tulnyomó többségében protestáns volt, már ami a magyarságot, valamint a szászokat illeti, de a többségben levő protestáns elem Mária Terézia uralkodásától kezdve sokszor pana-

szolta, hogy a dinasztia a katolikusokat előnyben részesíti. Különösen szemet szurt az az intézkedés, hogy ha római katolikus protestáns vallásra akart áttérni, hatheti előkészítést rendeltek el, ami az áttérés megnehezítésére szolgált. Ezekre a sérelmekre volt felelet ez az LIII. cikkely, amely a négy bevett vallás, vagyis a római katolikus, az evangélikus református, az ágostai evangélikus és az unitárius vallás régi egyenlőségét ismét megerősítette. Ugyanezt a célt szolgálta az IV. törvénycikk is, amely "a haza köznyugalmának állandósítása végett" kimondja, hogy a templomok annak a vallásfelekezetnek a kezén maradnak, amelynek birtokában vannak, de egyik bevett vallásfelekezetnek sem szabad ezentúl soha a másíknak a templomait vagy tornyait és plébániai telkeit bármí cim alatt elvenni és elfoglalni s mindegyik vallásfelekezetnek jogában áll akadály nélkül templomokat, tornyokat és iskolákat építtetni. Vallási téren a LVI. törvénycikk a vallásos könyvek szabad nyomtatásáról rendelkezik és kimondja, hogy bármely bevett vallásfelekezetnek a vallásos könyveit szabad kinyomtatnia s a vallásos könyvek nem esnek a könyvbíráló bizottság vizsgálata alá, eltíltja továbbá ez a törvény a vallási könyvekbe más bevett vallás kisebbitésére szolgáló csipős vagy gunyolódó kifejezéseknek a beiktatását.

A vallásegyenlőség szellemét szolgálja a LVII. törvénycikk is, amely szerint a különböző vallásu szülöktől született gyermekek szüleik nemét követik és az ezzel ellenkező szerződés semmis. A lábrakapott vallási harcok elharapódzását igyekszik megakadályozni az LVIII. törvénycikk, amely szerint a lelkészek a szentségeknek a saját vallásukhoz tartozó betegek részére való kiszolgáltatása végett bármely helyre vagy egyházba szabadon elmehetnek és a halottakat szabadon eltemethetik, vonatkozik ez a törvény arra is, hogy a lelkész e szent kötelességei teljesítése végett városokba, majorokba, falvakba, bármely vallásu földesur udvarába, katonai kórházba, börtönbe bemehet.

Bár az 1791. évi LIII. törvénycikk az Erdélyben bevett négy vallás jogainak, szabadságainak és szabad gyakorlásának egyenlőségét szegezi le ismételten, ez a nagy törvényhozó év tovább ment a vallások szabad gyakorlatának kiépítésében, amennyiben a LX. törvénycikk kimondotta, hogy a görög szertartásu nem egyesült keleti vallás, amely eddig Erdélyben a türt vallások közé tartozott, a maga szabad gyakorlatában megerősítetik, ennek a vallásnak követői a király által kinevezett saját püspököktől függjenek, a többi bennlakók módjára kell velük elbánni és a közterhek viselésében meg egyéb szolgáltatásokban nem szabad őket másoknál

jobban terhelni. A dinasztianak régi törekvése volt már, hogy a neki kedves románság minél több joghoz jusson. Ezzel akarta a dinasztia főként azt viszonzani, hogy az oláhság Mária Teréziától kezdve szívesen lépett be a határszéli ezredекbe katonának. Ennek fejében tudvalevően az oláh határszéli ezredек nagy közös vagyonhoz is jutottak. Az 1791. évi országgyűlés eme nagy koncessziójával az addig túrt görög keleti vallás kilépett a túrt vallások közül és ha bevett vallássá nem lett is még, szabad gyakorlatában megerősítést nyert.

Az 1791. évi LIV. törvénycikk kimondotta, hogy az ezen az országgyűlésen napirendre került királyi előterjesztések, valamint a Karoknak és Rendeknek a kívánságai és sérelmei nagyobbbrészt olyan tanácskozási tárgyakat foglaltak magukban, amelyek rendszeres és hosszabb idő alatt bevégezhető munkát követelnek, ezért is az országgyűlés rendszeres törvényelőkészítő bizottságokat küldött ki. Hét bizottságot alakított ez a törvény, ezek a bizottságok: közigazgatási, -- adóügyi és hadbiztossági, -- urbéri, -- kamarai és bányászati, -- törvénykezési, -- egyházi, -- végül tanügyi bizottság. Maga a törvény kijelöli mindegyik bizottságba a tagokat, nyilván szakértelmük szerint és részletesen megállapítja mindegyik bizottság szel-

lemi programját. Hogy mire terjed ki ez a program, a törvényben felsorolt néhány téma hűen szemlélteti. Így a bizottságoknak el kellett készíteniök a köz-igazgatási javaslatot, az országos összeírás tervezetét, arányos adórendszert, ujoncállítási tervezetet, az igazságnak és az erdélyi nagyfejedelemség állapotának megfelelő urbéri rendezés terhé, a kamarai igazgatás egyszerűsítését, a fiskális jóságok kérdését, a sószállítás nehézségeinek megszüntetését, a harmincad és a vámügy tárgyában a kereskedelem nagyobb előnyét célzó elvek megállapítását, a kereskedelem akadályainak elhárítását, a gyárak állítására, az ipar előmozdítására, a kézművesség üzésére, a többi örökös tartományokkal a közlekedést közvetítő közutak és csatornák tartós építésére és fenntartására vonatkozó véleményt, a bányaügyek elrendezésére szükséges intézkedéseket, -- az 1669. óta hozott és elfogadott országgyűlési cikkelyek összegyűjtését és átvizsgálását, a hűtlenségi esetek és a nagyobb hatalmaskodás büntetéseinek a magyarázását, tervezetet a házastársaknak ingó javakban való kölcsönös örökösödéséről és az ingatlanjavaknak feleség és gyermekek hiányában a törvényes örökösökre és utódokra való átszállásáról, az osztatlan fivérek és nővérek között megejtendő osztály módját, a fehérvári káptalannál és a

kolozsmonostori konventnél elhelyezett törvénycikkek összeírásának, rendbeszedésének, kezelésének és kiegészítésének tervezetét, a büntetőtörvény tervezetét, a büntettek igazságos büntetéseit pontos kirovásának módját, a marhalopás meggátolásának szabályozását, a perrendnek a törvényhez mért megjavítását gyorsabb és kevésbé költséges törvényfolyamat behozatala céljából, a tiszta adósságot tárgyzó, a csőd és zálogügyekben való gyors igazságszolgáltatást, az ősi javak elfecsérlésének és elidegenítésének meggátolását, az uriszékek szabályozását, -- egyházi szempontból a lelkészek megfelelő ellátását, a templomok, iskolák, könyvnyomdák, kórházak, plebániái telkek és más egyházi javak elvételét szabályozó munkálatot, valamint a Lipót-féle hitlevél kelte óta elfoglalt negyedek és dézsmák s más alapítványok tárgyában fennforgó követeléseket, a tudatlan oláh nép műveltségének előmozdítását illető javaslatot, a mindkét nemű ifjúság nevelésének és oktatásának módját, a szépművészetek üzésére, a szükséges nyelvek művelésére s egy tudós társaság felállítására megkívántató eszközöknek a megválasztását.

Ez a program mutatja, hogy az 1791. évi erdélyi országgyűlés a modernebb válásnak minden eszközét fel kívánta használni. Egy művelt s továbbra is haladni

akaró ország szellemi programja volt ez, olyan program, amelynek megvalósításával Erdély közművelődése óriási lépésekkel ment volna előre. A következő országgyűléseken néhány szándékolt törvény ezekből megszületett ugyan, de a nagy kulturális program az elkövetkező mostoha viszonyok közepette nem valósulhatott meg, aminek okai a francia eseményekkel előáradó európai háboru közel negyedszázados folyamata, másrésről Ferenc császár uralmának zord viszonyai, végül az országgyűlések folyton ritkuló összehívása voltak.

Nagy réstörés volt a monopolisztikus nemesi jogokon, hogy az 1791: XIX. törvénycikk "nem találta a haza törvényeivel ellenkezőnek", hogy nemnemesek -- a szász nemzetnek a főkormányzéki tanácsosság elnyerésére való illetékességén kívül -- "alsóbbrendű, úgy közigazgatási, mint pénzügyi tisztségeket is nyerjenek egészen a titkári hivatalig, hogy a hazának jó szolgálatot tehessenek és maguknak nagyobb hivatalokra is érdemeket szerezhessenek", de ilyeneket egyharmadrészen tul nem lehet alkalmazni.

Egyébként azonban a XV. törvénycikk "a közigazgatást, pénzügyet és igazságügyet illető közhivatalokra mást, mint a törvényesen bevett három nemzet valamelyikéhez tartozó, de "a törvénykivánta kellékekkel ellátott" hazafiakat nem enged alkalmazni. Tehát román

nem. S nemnemest szintén nem.

A nemesi előjogokat ez az országgyűlés tehát még féltékenyen őrzi s az una eademque nobilitas elvéből kiindulva, a XVII. törvénycikkben kimondja, hogy nincs különbség a grófok, bárók, nemesek között, a grófok és bárók Erdélyben nem alkothatnak külön rendet s a közhivatalok betöltésénél a nemeseket érdemeikhez és tehetségükhöz képest egyenlően kell alkalmazni. De viszont a következő törvénycikk, a XVIII. törvénycikk az egytelkes és címerleveles nemeseket s az adományosokat ha birtoktalanok, csak olyan hivatalokra mondja ki jogosultaknak, amelyekkel nem jár számadási kötelezettség vagy amelyekhez törvény szerint nem kell birtokosnak lenni. Ezt a törvény azzal indokolja, hogy "a haza világosan szóló törvényei s a legmagasabb és nyilvános szolgálat biztonsága azt követelik, hogy a főbb és számadás kötelességével járó hivatalokban csak olyanok nyerjenek alkalmazást, akiknek székhelyük és elegendő birtokuk van."

Ne ítéljük el ezekért a középkori izü rendelkezésekért ezt a törvényt, hiszen a vagyoni census bőven szerepel a XX. század közjogában is, még az 1848. év választói jogában is.

Miben tükröz ezek szerint haladást az 1791. évi törvényhozás?

Haladást mutat a görög szertartású nemegyesültek vallásának szabad gyakorlásáról szóló IX. törvénycikk, amely kimondja, hogy ezt a vallást, mely "e tartomány törvényei értelmében eddigelé a türt vallások közé tartozott, a maga szabad gyakorlatában megerősíti olyan módon, hogy követői a saját szertartásukbeli püspöktől függjenek, a kit a Felség fog kinevezni" s hozzáteszi, hogy állapotjukhoz képest /pro sua conditione/ a többi bennlakók módjára kell velük bánni s nem szabad őket másoknál jobban terhelni.

Többé tehát nem türt vallás a görög keleti, de még nem bevett vallás, mert hiszen az LIII. törvénycikk ugyanezen az országgyűlésen csak az addigi négy bevett vallás jogainak, szabadságainak és szabad gyakorlásának egyenlőségéről rendelkezik, csak ezeket erősíti meg jogaik, szabadságaik, valamint szabad gyakorlásuk egyenlőségében, hangsúlyozva, hogy a római katolikus vallás sérelmére szolgált rendelkezéseket az 1744: VI. és VII. törvénycikkek már eltörölték, -- de a görög keleti vallásról hallgat.

Ez a hallgatás több volt, mint hiba. A méregfogat akkor még ki lehetett volna húzni, de sem az uralkodóház, se az ország nem volt még akkor erre

lelkileg felkészülve. A görög katolikus, Bécsből annyira favorizált románság s a görög keleti románság egyaránt sértve érezte magát és emberi jogaiban megtámadva e törvény nyomán, mely csak a római katolikus, a református, az ágostai evangélikus és az unitárius vallásokat tartotta meg régi bevettségükben, de behunyta a szemét az Erdély lakosságának már akkor erős többségét alkotó románság követelései előtt.

Az 1792. évi kolozsvári országgyűlés

A következő, 1792. évi kolozsvári országgyűlés, vagyis, az erdélyi három nemzetekből álló Rendeknek 1792-ik esztendőben Kisasszony havának 20-ik napjára szabad királyi városban Kolozsvárra hirdettetett és több következő napokban tartatott közönséges gyűlése ugyancsak gróf Kemény Farkas statuum praesidens elnöklése alatt harminchét ülést tartott. Szervezete a régi: "az erdélyi nagyfejedelemségbeli három nemzetből álló Rendeknek, ugymint uri, gróf, báró, fő és nemes rendeknek, vármegyéknek, székeknek, vidékeknek, szabadkirályi és mezővárosoknak" képviselte. Benne vannak: 1./ a királyi fő igazgató tanács, melynek élén a királyi főigazgató, vagyis a gubernátor, erdélyi főkormányzó, gróf Bánffy György áll s tanácsosai: gróf Batthyány Ignác erdélyi

püspök, báró Bánffy Farkas királyi kincstartó, gróf Kemény Farkas statuum praesidens, báró Bruckenthal Mihály, a szász nemzet ispánja, gróf Esterházy János, gróf Kálnoky Lajos, gróf Bethlen Sándor, killyeni Székely Dávid, Kronenthal János, hilibi Gál János, Mártonffy József, hosszuasznói Szegedi József, Soterius Mihály, belényesi Koszta István, -- titoknokai: gróf Teleki Domokos, zsákodi Horváth Antal, Pávai Vajna Dávid, Straufenburg Dániel, Vajda Mihály, hannenheimi Hann István, nagyajtai Cserei Farkas, csikszentdomokosi Sándor János, sarbergi Beddaeus Joachim, bisztrai Bisztray József és gróf Bethlen Gergely; 2./ a királyi törvényes tábla, amelynek elölülője gróf Bethlen Pál, -- ítélőmesterei csernátoni Csernátoni Ferencz, nagyajtai Cserei János és sarkadi Türi László, -- rend szerint való birái gróf Haller Zsigmond, gróf Bethlen Farkas, gróf Teleki Mihály, gróf Nemes Ferencz, pálosi Donáth Antal, szilvási Balia Sámuel, zabolai gróf Mikes János, széki gróf Teleki László, hilibi Gál József, szentpáli Szentpáli Elek, kökösi Kökösi András, pokai Sárosi Sámuel; 3./ a fő tisztek, vagyis tizenegy erdélyi vármegye főispánjai, Fogaras vidék és Kővár vidék egy-egy főkapitánya és az öt székely szék /Udvarhely, Háromszék, Csik, Maros, Aranyos/ élén álló főkirálybirák; 4./ 220 királyi hivatalos, 5./ a károly-

fehértvári káptalan követe, 6./ a kolozsmonostori kon-
vent követe, 7./ nyolc özvegyasszony, 8./ Alsófejér,
Felsőfejér, Küküllő, Torda, Kolos, Doboka, Belső-Szol-
nok, Közép-Szolnok, Kraszna, Hunyad, Zaránd vármegyék
s Kővárvidék 2-2 követe, 9./ a székely székek /5/ két-
-két követe, 10./ a szász székek /Szeben, Segesvár,
Brassóvidék, Medgyesszék, Besztercevidék, Szászsebes,
Nagysink, Szerdahely, Kőhalom, Ujegyház, Szászváros -
székek/ összesen huszonöt követe, 11./ a taxalis helyek
/Fogaras, Kolozsvár, Marosvásárhely, Károly-Fejérvár,
Abrudbánya, Vizakna, Vajdahunyad, Kézdivásárhely,
Hátszeg, Sepsiszentgyörgy, Udvarhely, Illyefalva,
Csikszereda, Bereck, Szék, Zilah, Kolos/ összesen har-
minc követe. Távol maradt százhárom. Ez az országgyű-
lés tehát körülbelül háromszáznyolcvan tagból állott,
a távollevőkkel együtt kb. négyszáznyolcvanhárom tagból.
Csak a milliányi jobbágy nem jutott még akkor szóhoz.
S tulnyomó a királyi hivatalosok száma. Jórészben te-
hát kinevezett parlament. Hatvan évnek kell még el-
telnie, mire a milliók is szóhoz jutnak.

Az országgyűlés megnyitásánál most is királyi
biztos szerepel, az országgyűlés tárgyait "királyi
levél" jelöli meg. Az üléselés "az Ő Felsége hívtségé-
re leteendő hittet" kezdődik, juramentum regnicolarum
super depositione homagii, hogy a Rendek hűek lesznek

az új királyhoz, Ferenchez. De leteszik az összesek a nemzet esküjét is, nem csupán a királyét, a múlt országgyűlésen magyarra fordítottatott /Erdélyben jó-részt kiküszöbölte az országgyűlés már ekkor a latin nyelvet, nem úgy, mint a pozsonyi országgyűlés/ az "Unióról egyezségről való esküvést" is, amely még az 1744. évi végzések 6-ik cikkelyében foglaltatott.

A király által megerősített előző országgyűlési artikulusokat felölelő királyi levél felolvastatván, az országgyűlés meggyászolja a korán elhalt II. Lipótot s a "méltóságos tekintetes nemes Státusok és Rendek" részéről Csernátoni Ferenc ítélőmester /a legfőbb bíró az országgyűlés elnöke után rangban a legelső/ ad kifejezést az új király iránti hűségnek, de egyuttal "az elfolyt idők mostohasága miatt elcsüggedett szívek" várakozásának is.

Már a nyolcadik ülésen humanus gondolat foglalkoztatja Erdély parlamentjét, de ez felülről, a királytól jön, a király "mindennemű torturának, avagy kínzás által való vallatásnak eltörlését s a büntető perekben, criminalis causákban a halálos büntetésre intézett ítéletek teljesítésbe nem vételét, hanem először a felséges udvar elé terjesztését" kívánja. Mire az ország Rendjei azt mondják, hogy "... a kínzás által való vallatásnak eltörlése, a pereknek felsőbb kérdőre

való vitele módjának meghatározása a törvényszerző hatalomhoz tartozik, következésképen ahhoz az ország Rendjeinek is szavok vagyon" s a királyi válasz kikérésére követeket rendelnek a királyi főigazgató tanácsához.

Megcsillan ugyanezen az ülésen az a gondolat is, sőt megvalósításra is talál, hogy az országgyűlés nem titkos testület s mindenkinek jogában és érdekében áll megtudni, mi történik ott. A Rendek szükségesnek tartják az országgyűlési artikulusok projektumainak kinyomtatását, az udvarhoz felküldött végzések közrebocsátását, nem találják kielégítőnek a levéltartóházakba való tételt s a közre nem bocsátást, mert "abból, hogy az ország dolgai és jussai nem lehetnek mindnyájok előtt ismeretesek, nevezetes hátráltatást tapasztaltanak, dolgok folyásaiban, sőt azt is, hogy talán némely vármegyék a mult országgyűlésből királyi megerősítés végett feladott articulusok projectumával törvény gyanánt éltenek nem egyébnek, hanem annak lehet tulajdonítani, hogy azok nem bocsáttatván közre nyomtatásban, hibás írásban vitettek meg a vármegyéknek... az országgyűlésre küldött követeknek az a szoros utasítás adatott közönségeiktől, hogy őket az ország gyűlése dolgairól tudósítsák, melyet nem teljesíthetnek jobb, hitelesebb és könnyebb móddal, mint a kinyom-

tatandó projektált articulusoknak elküldésével, melynek teljesítésére annál kötelesebbeknek esmérik magokat a követek, hogy az otthon maradott nemes atyáncfiainak is mindnyájoknak szavok levén az ország dolgaihoz..." A Rendek óhaját a főigazgatótanács nem ellenezte.

Odaát Magyarországon néhány évtized multán ugyanilyenért, az országgyűlésről való tudósításokért Kossuth Lajost az abszolút hatalom börtönbe záratta. Az országgyűlési tanácskozások nyilvánosságra hozatalában Erdély egy félévszázaddal megelőzte Magyarországot.

A tizenharmadik ülésen az országgyűlés tiltakozik a rendszerint külön utakon járó szász nemzetnek amaz eljárása ellen, hogy az elfogadott s a király által is megerősített artikulusok ellen közvetlenül a királyhoz forduljanak, mert a Rendek is csak olyan artikulusok ellen fordulnak a királyhoz, amelyek "nem a szerint erősítették meg, a mint az ország Rendei feladták". A szászok tehát már akkor is megtalálták a módot az országgyűlés ellen a királyhoz fordulni.

Az iskoláztatásra nézve a huszadik ülésen a királyhoz jelentés küldését rendelik el, hogy "az iskolák és tanítás módjának szoros egyben függése levén a jó neveléssel, ennek elrendeléséről -- minthogy a közönséges boldogságban oly nagy befolyása vagyon --

az ország Rendjei el nem rekesztethetvén, az iskolák iránt is fentartják magok törvényes jussokat."

Ugyanezen az ülésen tárgyalják a király rendelését, hogy "a nem egyesült görög vallás szabad gyakorlása a 66-ik articulussal megengedtetvén, azon valóson levők olyan tisztségekre vétessenek fel, a melyek a bevett négy vallásuakra a törvény tartása szerint nincsenek szorítva, -- ezen rendelkezésre nézve nem táltanak az ország Rendjei semmi ellenkező okot." A "szentegyházi dolgokra rendelt deputationnak kötelessége lészen, hogy az oláhságuk kiműveléséről és szelidebb erkölcsre leendő oktatásáról való plánumban a magyar nyelvnek közöttük való elterjesztéséről igyekezzen valami jó módnak elintézését dolgozni."

A magyar nyelv s a magyar színjátszás témái is felszínre kerülnek a huszonkettedik ülésen, "némely komédiások, néző játékosok az ifjuságnak erkölcsé nevelésére és a magyar nyelvnek mivelésére játékokat szándékozván tenni, erre adandó engedelemért kéréseket benyujtván, az országgyűlés a királyi fő igazgató tanácshoz is benyujtott kérelmet deputatiónak adja ki, majd úgy dönt, hogy az engedélyt megadja, de mindenkor előre megvizsgált játékokat adjanak elő."

Ugyanezen az ülésen ismét felszínre kerülnek a szászokkal való ellentétek. Kérik a Rendek a királyt, találjon valami módot, hogy az általa "az ország Rendjeivel tett szentséges végzések megtarttassanak s a szászok által tett akadékok és ellenkezésre való alkalmatosságok jövőre eltávoztassanak."

Az országgyűlés szuverenitására jellemző a huszonnegyedik ülés határozata, mely a király által kiadott egy nemesítő levél tárgyában elhalasztja "az ország Rendjei maguk értelmének kinyilatkoztatását", mert "a nemesítő levelet előadó személynek állapota bővebb megfontolást" kíván. Erdélyben tehát a nemesség adományozása nem királyi felségjog, hanem az országgyűléssel egyetértésben gyakorlandó jog. Más esetben egy folyamodót "nemesítő levélnek megnyerhetésére" az országgyűlés ajánl a felséges fejedelemnek. A huszonötödik ülésen egy jobbágy azon az alapon kér nemesítést, hogy "noha az Egeknek titkos rendelkezéséből jobbágyi kötelesség alatt levő atyáktól vette eredetét, mindazonáltal meg nem szünt maga jóviseletével és a tudományokban való gyakorlásával nemtelen születését helyrehozni s földesurától a jobbágyi kötelesség alól való felszabadíttatását s a Thordavármegyei nemesi Rendektől a nemesség megnyerésére lett ajánlását érdemletette." Az országgyűlés akként határoz, hogy a fejedelemnek

"ingyen adandó nemeslevél megnyerhetésére" felterjeszti, "hogy más hasonló sorsuak is az erkölcsre ez által serkenttessenek". A nemtelen és nemes születés középkori distinkciója tehát még javában érvényesül, -- a francia forradalom hatása nem sugárzik át.

A huszonnyolcadik ülésen kerül szőnyegre, hogy az új királynak, Ferencnek és a királynénak Erdély ajándékot adjon. Az országgyűlés megszavazza az ajándékot, pénzben, katonában, lovakban és katonákban, intézkedik a részletes kivetés felől, magának az ajándéknak juttatásából sem esik azonban a nemességre terhet, jórészt a tisztet viselőkre, a kamarai nyugdíjasokra, a sóbányák tisztviselőire, a harmincadbeli és dézsmás tisztekre, az árvaházi tisztekre és tanítókra, a papokra, a tárházból fizetni szokott doktorokra stb. vetik ki, a nemesek közül csak az egyházi vagy armalista nemesekre jut egy rész.

A 35. ülésen Blafius Mihály szebeni polgár, orvos érdemei fejében nemes levélnek ingyen leendő megnyerhetésére a király kegyelmébe ajánlást kéri az országgyűléstől és az országgyűlés azt határozza, hogy őfelségétől taxa nélkül adandó nemeslevél által való meg-nemesítése kéressék. A 36. ülésen Bodoki József kolozsvári református kollégiumi történet-professzor részesül ugyanebben az ajánlásban.

Középkori témát tárgyal a harmincadik ülés: Aranyos-Szék panasza arról, hogy I. "a fiskális jobbágyság áruhá bocsáttatván, sokan a fiskustól jobbágyságot vettenek, a kik is néhai II. József császártól felszabadítatván, a vevők pénzeket káré vallották"; 2. hogy "időszakaszonként sok parasztságot magokat pénzért jobbágyságra kötelezték, eljövén pedig a jobbágyság felszabadításáról való parancsolat, mindezek pénzeket elvesztették, a kik a parasztságnak a végre pénzt adtanak volt"; 3. hogy "sok különös személyek, privátusok, más különös személyektől vásároltanak jobbágyságot és mindezek is a jobbágyság felszabadításával kárban maradtanak"; 4. "kárban maradtanak azok is, valakik jobbágyságuk közül valókat nagy költséggel akárminemű mesterségekre megtanították."

A panasz szomorúan jellemző a korra. Jobbágyságot pénzért vásárolnak s az uralkodó által elrendelt jobbágyság felszabadítás után — a rabszolgaság vevői az elveszett vételárat visszakövetelik...

Mit tesz az országgyűlés? Bizottságnak, deputatiónak adja ki a panaszt véleményadás végett... A francia forradalom egyelőre még nem hatott, József császár jobbágyságmentése még kevésbé.

Érdekes a harmincegyedik ülés határozata, mely a kereskedelmet szabályozgatja, kimondván, hogy a

szabályok megalkotására deputációt rendel s hogy ha a "kézi mesteremberek illendő áron nem adnak holmikat, közönségesen meg fog engedtetni, hogy kinek tesszik, árulhasson mindent, mivel az engedtetett szabadsággal visszaélő azt elrontja."

Ugyanezen az ülésen a székelyek könyörgőlevélben tiltakoznak az ellen, hogy a nagy veszélyek idején önként felajánlott adózások állandósuljon, "az adót nem lehet rajtuk megörökösíteni", mert "a székelyek immunitása jus fundamente et nationale" s nem engedhetik, hogy "a székely ős nemes szabadság fényét örökös homály setétítse".

A bevett négy vallás, a róm. kat., a ref., az ág. ev. s az unitárius egyenlősége jegyében a harmincnegyedik ülés az "egy vallásból a más vallásra való általmenetel" s a "különböző vallásbeli személyeknek házasság által való egybekelése" szabadságát jelenti ki a régi törvényekhez képest. Mivel pedig a király válaszában "a katholika religióból más vallásokon általmenni szándékozó személyekre nézve hat heti tanítást" rendelt el, az országgyűlés a harminchetedik ülésen kijelenti, hogy ez "a vallások egyenlő szabadságával meg nem egyezik" s újra kéri a király válaszát. Egyuttal megengedi az országgyűlés hogy mindegyik egyház előterjeszthesse a maga álláspontját, mire nyomban benyújt-

ják az egyházak a jelentéseiket.

A protestáns Rendek jelentésükben tiltakoznak a király álláspontja ellen, mondván, hogy "a királyi fő igazgatótanács kötelessége a három nemzeteket és négy religiót egyenlő jussokban és szabadságokban megőrizni, mind a letett unionis juramentumával, mind pedig törvényes hivatalánál fogva".

A katolikus státus jelentése ellenkezően azt vitatja, hogy "még ha világos törvény volna is az Approbata és Compilata Constitutióban, mely a katholika religióból a más religióra való szabad általmenetelt megengedné, a melynek lételeméről mindazonáltal a katolikusok semmit sem tudnak, mégis annak, mivel a katholika religiónak principumaival ellenkezik, a novelláris artikulusnak tartása szerint kötelező ereje nem lehet", így a hat hét elteltése után sem egyezhetnek bele a szabad általmenetelbe s kijelentik, hogy "a midőn egy katolikus személy más recepta religión levő személylyel házassági szövetségre lépik, azokat nem más, hanem a katolikus pap kopulálhatja" s ha "ebben a más religiókon levő atyáinkfiái által meg nem tartatnánk a mi religiónknak valóságos elnyomattatása lenne, ha mi a mi dogmáink szerint nem élhetnénk, következésképen az Unionis Juramentum s az Unio annyira megsértetne, hogy a más religiók az egyenlő jussnak szines

nevezete alatt igen nagy felsőséget vindikálnának magoknak." Így a guberniumot a királyi rendelés megtartására kéri.

A harmincegyedik ülésen az ország Rendjei kijelentik, hogy nem látják át, mi jogból ujitották meg a nemes magyarországi Rendek aziránt való kívánságukat, hogy a Partium visszacsatoltassék és kijelentik, hogy "Erdélynek azokhoz való jussa olyatén szerződéseken gyökereztetik, melyek majd két századnak eltelése alatt gyakorlott éléssel is megerősítették és törvénybe is irattattak."

A harminchetedik ülés tiltakozik az ellen, hogy a római katolikus vallásról protestáns vallásra áttérés esetében hatheti instrukció legyen kötelező, tiltakozik ez ellen az erdélyi vallásegyenlőség elve alapján, mondván "sem az egyik, sem a másik bevett vallásnak principiuma azt meg nem engedheti, de nem engedi meg az emberiség törvénye sem".

Az 1792. évi harmincegyedik ülésen a Rendek báró Bukow Adolfot, a székelyek hóhéranak, báró Bukow Miklós-nak fiát, sok visszautasítás után, mint a hazafiuságra bevettet végre a hazafiui hit letételére bocsátják, tulajdon érdemei alapján, amely érdemet abban látják a Rendek, hogy megindította az Olt vizén való kereskedést. Ezzel Mária Terézia diplomája, amellyel 1762-ben

báró Bukow Miklósnak az erdélyi hazafiak közé való bevéteztetését rendelte el, harminc évi küzdelem után sikerre vezetett, a Rendek megengedték, hogy báró Bukow Adolf helyett, akadályoztatása folytán a hazafiui hitet az országgyűlés előtt az unióról való esküdesi forma szerint Cserei János ítélőmester tehesse meg és ezen az ülésen, vagyis a harminchatodikon "az említett ítélőmester atyánkfia a nevezett bárónak lelkére a hitet elmondotta".

A sok nem adózunk panasz között üdén emelkedik fel az országgyűlés tárgyalásaiban a harminchatodik ülésen tett jelentés, hogy mivel az ország szándéka magyar nyelvművelő társaságot állítani, tehát a doctor Gyarmathy által a mult országgyűlés elé terjesztett grammatikát a Natorp Vilmos által ily társaság számára ajánlott 1500 forintból nyomassák ki. A döntés az, hogy a munka "kinyomatásra, szerzője pedig megjutalmazásra érdemes". A Karok és Rendek[✱] az ország költségeire adták ki 1794-ben. A mű címe: Okoskodva tanító magyar nyelvmester.

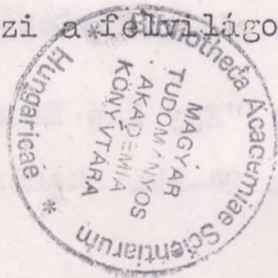
Humánus lépést tesz az országgyűlés a harminchetedik ülésen, amikor figyelemmel arra, hogy "a torturák majd minden európai nemzeteknél szokáson kívül tétettek, az annak eltöröltetéséről a királyi fő igaz-

[✱] Szilágyi Ferenc: "Egy lap Erdély legujabb történelméből", az 1865. április 24-iki akadémiai előadás.

gatótanács által közlött artikulust egyenlő akarat-
tal elfogadják". De a királyt kéri, hogy amíg "a
törvényes dolgokra nézve rendeltetett systematica
deputatio új criminalis sanctio projectumát a haza
törvényeihez alkalmaztatva dolgokra, méltóztassék
a halálos büntetéseket ideiglen tartóra nem változ-
tatni". A királyi kegyelem adását tehát nem akarják
a Rendek, amíg ezt törvény meg nem engedi. A közjogi
dogmának feláldozzák az embert.

Az 1792. évi erdélyi országgyűlés kilenc hétig
tartott ülésézése alatt a torturák eltörlésén felül
nagy emberi felszabadító eszmék fel nem merültek, épp
ugy, mint az előző évi ülésézések alatt sem. Az or-
szággyűlés 575 oldalas jegyzőkönyve tele van helyi
panaszokkal, nemesítő határozatokkal, a nem adózunk
tiltakozásaival, a jobbágyi szolgáltatásokat fenntar-
tó intézkedésekkel, de nincs nyomuk a párhuzamosan
folyt francia forradalom embermegváltó rendelkezéseinek,
az emberi egyenlőség nagy gondolatainak.

Az elnöki bucsubeszéd azt mondja, hogy egy célra
törekedtünk, "a királyi hatalom fentartására, a tör-
vénynek helyre való állítására". Még évtizedeknek kell
eltelniök, mire odaát Magyarország, itt Erdély fel-
ébred s ott Kossuth, Deák, Széchenyi, itt az ifjabb
Wesselényi kezébe veszi a felvilágosodás vezéri pál-
cáját.

$$1-4 = 10,000 \text{ Ft}$$

